— M

FERNAND BRAUDEL

*La Meăiterranee et le monde méditerranéen à l'époque* se *Phluppe 11*

Quatrième edition



Fernand Braudel mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui filip al II-lea

*Volumul III*

Traducere de MIRCEA GHEORGHE Prefaţă de ALEXANDRU DUŢU

EDITURA MERIDIANE BUCUREŞTI, 1986

Pe copertă:

Vittore Carpaccio (către 1405 – 1326?).

*Legenda Sfintei Ursula*: *Plecarea logodnicilor*.

1495, ulei pe pânză, 260 X 611 cm.

Veneţia, Galleria dell'Accademia

fi

ECONOMIILE: METALE PREŢIOASE MONEDE ŞI PREŢURI

Rolul metalelor preţioase n-a părut niciodată mai considerabil decât în secolul al XVI-lea. Contemporanii le atribuie, fără să ezite, locul principal, iar experţii din secolul următor le accentuează încă şi mai mult însemnătatea. Pentru unul dintre aceştia, ele reprezintă „substanţa popularii" 1; pentru un altul, noi nu trăim atât „din comerţul cu mărfuri cât din cel cu aur şi argint". Şi acest retor veneţian merge până la a spune că metalul galben sau alb este „nervul oricărei cârmuiri, că el îi dă pulsul, mişcarea, spiritul, sufletul, că el îi este fiinţa şi viaţa însăşi (*l'esser e la vita*) … El depăşeşte toate piedicile căci este stăpânul şi proprietarul a toate: el aduce cu sine necesitatea oricărui lucru şi în lipsa lui, totul rămâne fără vlagă şi încremenit" 2.

*Patron del tutto* este tocmai ceea ce se dovedeşte mai

discutabil. Moneda nu reprezintă acel motor universal despre care se vorbeşte cu plăcere. Rolul metalelor preţioase depinde de stocurile perioadelor anterioare şi, de asemenea, de accidente ale trecutului, şi în aceeaşi măsură de viteza de circulaţie a fluxului monetar, de legăturile dintre o ţară şi alta, de concurenţa economică, de politica statelor şi a negustorilor, şi chiar de „părerea oamenilor 5 simpli” 3. Şi adesea moneda nu este decât un ecran care disimulează, cum zic economiştii, realităţile, bunurile, serviciile, schimburile... În sfârşit, aurul şi argintul (şi ar trebui să spunem şi cuprul) nu se adaugă pur şi simplu, unul altuia pentru a alcătui un stoc metalic omogen. Metalele se izbesc unele de altele, se concurează4.

Astfel orice creştere excesivă în raport cu monedele „albe” a cursului monedelor de aur determină o circulaţie mai vie a acestora care îndeplinesc imediat rolul de monedă rea, arbitrar favorizată, izgonind-o atunci pe cea bună, în speţă monedele de argint. De fiecare dată jocul nu este în întregime fortuit. Căci dacă se repetă cu atâta perseverenţă la Veneţia, motivul nu este oare nevoia de a facilita largul export de metal alb care animă comerţul Senioriei în direcţia Levantului? Există aici un *forcing5*, cu urmările şi limitele sale, creşterea cursului aurului înseamnă intensificarea automată a schimburilor şi o dezvoltare a vieţii costisitoare; înseamnă, de asemenea, reîntoarcerea, cu totul ieşită din comun, în 1630, a 250.000 de ţechini6 provenind din Imperiul Otoman, sau, în aceeaşi perioadă, cutare speculaţie a marelui duce al Toscanei care vinde, servindu-se de un nume de împrumut, 200.000 de scuzi – aur către Zecea veneţiană, câştigând, fără să rişte 12.000 de scuzi „ca urmare a neştiinţei noastre”, spune un veneţian care voia ca în oraşul lui aurul să fie pus odată şi odată într-o proporţie adecvată cu argintul, la fel cum este preţul făinii cu cel al griului7. Urmarea este uşor de prevăzut: lipsa relativă a monedelor de argint deschide porţile, mai mult decât de obicei, în faţa monedelor albe, mărunte, uşoare, de proastă calitate de

care apoi Veneţia va trebui, nu fără trudă, să debaraseze circulaţia...8 Toate aceste inconveniente nu se datorează, parţial, necesităţii de a exporta metalul alb către Levant? Această explicaţie, care nu este şi cea a contemporanilor, ar da totuşi un sens ciudatei 6

situaţii a Siciliei: în 1531 cel puţin aurul este aici supraevaluat în raport cu argintul (1 ia 25). Din cauza acestei „disproporţii” Sicilia nu conteneşte să-şi piardă monedele de argint faţă de care există un interes de achiziţionare, contra aur, pentru a fi retopite, aşa cum procedează adesea cu folos monetăria din Nea-pole9. Ar rămâne să mai înţelegem acest scandal permanent, să observăm cui îi este profitabil şi de ce se continuă.

În alte părţi disputa aur-argint este mai complexă10, dar nu scapă defel observaţiei de când oamenii sunt preocupaţi de natura şi mişcarea reciprocă a monedelor: cele bune împotriva celor rele, cele puternice împotriva celor slabe, cele galbene împotriva celor albe şi chiar împotriva celor negre (de *bilion** şi în curând de aramă pură), mai târziu metalul împotriva hârtiei. „Banul”, în sensul general de bogăţie sau avere nu este niciodată de o unică şi aceeaşi natură.

NOTE

1. Mathias de SAINT-JEAN, Le *Commerce honorable*... 1646, p. 102: aurul şi argintul, „bogăţie naturală”, după W. PETTY, *Polit. Arithm.*, 1699, p. 242.

2. Museo Correr, Dona delle Rose, 161, fos 239

v° şi 240, către 1600.

3. A. de MONTEHRESTIEN, op. cit., p. 84.

4. J. van KLAVEREN, op. cit., p. 3, susţine cu totul greşit contrarul.

5. Museo Correr, Dona delle Rose, 161, f 2, 14

decembrie 1593.

6. Evoluţie neobişnuită, împotriva curentului în legătură cu care se miră Zuan Batt. Poreti în raportul său către Seniorie, 1603, Museo Correr, 181, F 53 verso.

7. *Ibidem*, Cicogna 1999 (s.d.). Vame la Veneţia plătite cu monede de argint.

3. *Ibidem*.

9. Antonio della ROVERE, La *crisi* monetăria *siciliana* (*1531 – 1802*) p.p. Carmelo TRASSELLI.

* aliaj din cupru şi argint (N. tr.)

1954, în general şi în special p. 30 şi următoarele. *Forcing* permanent al aurului la care se adaugă emisiunile neaşteptate de monede de cupru, ca de exemplu cele dintre 1602 – 1606, în timpul ducelui de Feria, L. BIANCHINT, op. cit., vol. 1, p. 336.

10. Creşterea valorizării aurului ar izgoni monedele de argint, după cum recunoaşte şi notează Zuan Batt. Poreti (referinţa nr. 6 de mai sus) şi ca urmare ar opri orice creştere a preţurilor curente, acestea oscilând în funcţie de argint. Este ipoteza lui Frank C. SPOONER, avansată în contribuţia noastră comună din *Cambridge Economic History*. Poreti susţine că tranzacţiile bazate pe aur trebuie să se ridice şi se ridică odată cu el (f° 53). Se stabileşte, într-adevăr, cursul schimburilor la Veneţia pornind de la ducat, monedă-unitate, acesta, odată cu creşterea preţului aurului (dacă e cazul, al *ţechinului*) se devalorizează precum un bilet de bancă, vor trebui deci mai mulţi ducaţi (scumpire a schimbului) pentru a obţine un scud la târgurile de Besançon”. În plus, toate mărfurile cumpărate prin jocul operaţiunilor de schimb (linurile din Spania, coloranţii) trebuie şi vor urca.

## 1. LUMEA MEDITERANEANĂ ŞI AURUL SUDANULUI

### *Ieşirile de metale preţioase către est*

Cu toate acestea, nimic nu pare mai simplu la prima vedere decât circulaţia metalelor preţisase în lumea mediteraneană. Secolele trec! fără să schimbe nimic în privinţa ei. De ori—” * unde ar veni belşugul de argint, din Vechea Serbie, din Alpi, din Sardinia, din nisipul me – ţalifer din Sudan, din Etiopia sau chiar din Sofala, prin punctele de legătură din Africa de nord sau din Egipt, din minele de argint din Schwaz în marginea văii râului Inn, din Neusohl în Ungaria, din Mansfeld în Saxa, din Kuttenberg, aproape de Praga sau din zăcămintele din Erz-

Gebirge” ori din minele Lumii Noi începând cu primii ani ai secolului al XVI-lea, de oriunde ar veni, metalele preţioase, o dată prinse în viaţa mediteraneană, alimentează o evaziune durabilă către est. În Marea Neagră, în Siria, în Egipt comerţul mediteranean a avut dintotdeauna o balanţă deficitară. El n-a putut atinge Orientul îndepărtat decât graţie trimiterilor de aur şi argint în detrimentul propriei sale rezerve de metal. S-a putut chiar pretinde că această hemoragie de metale preţioase ar fi dezorganizat Imperiul roman şi lucrul, discutabil, fireşte, rămâne posibil. Este un fapt real că descoperim până în Ceylon monede din epoca iulio-claudiană2.

Totuşi lumea mediteraneană a încercat mereu să restrângă aceste exporturi ruinătoare, în timpul Imperiului Roman Alexandria îşi plătea, parţial, cu sticlărie achiziţiile sale din Orientul îndepărtat3. În Evul Mediu, Europa occidentală expedia sclavi în loc de aur şi argint. Bizanţul reuşea, instalând pe teritoriul său sericicultura, în epoca lui Justinian, să limiteze exporturile de monede către Orient4. Aceste, încercări nu fac decât să sublinieze necesitatea, epuizantă pe termen lung, a plăţilor repetate către Orientul îndepărtat care exportă mult în direcţia Mediteranei şi importă de aici destul de puţin.

În secolul al XVI-lea şi în secolul următor, în vastul spaţiu asiatic, producător de mirodenii, droguri şi mătase vor circula deci preţioasele monede de aur şir mai ales, de argint bătute la Veneţia, Genova sau Florenţa, iar mai târziu celebrele piese de 8 scuzi de argint. Prin est, aceste monezi ies din circuitul mediteranean unde adesea a fost nevoie de atâta răbdare pentru a le introduce. Văzută în mare, lumea mediteraneană apare ca o maşină de colectat metale preţioase din care însă niciodată nu posedă cantităţi suficiente5. Ea le economiseşte pentru ca la sfârşit să se dispenseze de ele în beneficiul Indiei, Chinei, al Insulândei... Marile descoperiri geografice au putut răvăşi itinerarii şi preţuri, dar ele n-au schimbat nimic din această realitate fundamentală, fără îndoială, pentru că exista un avantaj însemnat pentru occidentali să-şi procure

preţioas ele mărfuri ale Orientului, în primul rând piperul care, potrivit cuvintelor unui veneţian „aduce cu sine toate celelalte mirodenii...” şi totodată deoarece încă de la graniţele Orientului, în secolul al XVI-lea ca şi altă dată, puterea de cumpărare a metalelor preţioase este mai ridicată decât într-o ţară cz-eştină. În jurul lui 1613, după Antonio Serra, Veneţia ar exporta încă, în fiecare an, mai mult de 5.000.000 în numerare spre Levant6, deşi, pentru a-şi menaja rezervele sale de metale, expediază şi postavuri, sticlărie măruntă, oglinzi, articole de fierărie, cupru... Rolul factorilor şi agenţilor stabili pe care negustorii veneţie, ni îi întreţin „importurile mici din Levant7 şi din Siria până în Golful Persic este de a se informa şi de a se „târgui” 8, de a pândi 10

afacerile rentabile, dar şi, în tot timpul zilei, de a vine marfă contra marfă, *dar a baratto* sau *barattare*, adică să vândă şi să cumpere fără să dezlege punga. O ispită nu mai puţin mare este de a reduce aceste manevre şi de a recurge la bani gheaţă, operaţia rămânând rentabilă. Acel expert al băncii din Rialto poate încă să scrie în 16039: *di Levante e ve-nuto sempre* îi *capitali în mercanele* capitalurile (banii lichizi) au revenit din Levant mereu sub forma mărfurilor. „Nu există de fel obiceiul, notează Tavernier către 1650 de a aduce înapoi banii din Levant ci mai curând de a-i întrebuinţa cumpărând mărfuri ieftine care pot aduce câştig” 10. O relatară veneţiană din 1668 precizează de asemenea că introducând în Egipt *pezze da otto di Spagna1” 1* se câştigă până la 30%...

Aceste practici comerciale asemănătoare, în mare, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea dezvăluie ponderea unei situaţii unilaterale, lipsite de orice încredere. Poliţa care călătoreşte dintr-un loc în altul prin întreaga lume creştină nu circulă decât cu totul excepţional în lumea islamică, atât de excepţional încât putem trage concluzia inexistenţei ei12. Mereu strâmtorat în plăţile sale, negustorul creştin nu găseşte niciodată să împrumute în Levant decât cu dobânzi cămătăreşti, mergând până la 40% şi mai mult. Acte ragusane, din 1573, semnalează

împrumuturi acordate cu o asemenea dobândă de evrei portughezi în Egipt...13. În Siria, negustorii veneţieni se grăbesc, în 1596, să cumpere la orice preţ şi la sfârşit să împrumute de la „turci” sume de bani cu camătă de 30 şi 40%, de unde rezultă mai multe falimente spre dezonoarea întregii naţiuni14. De altfel piaţa neagră a lichidităţilor monetare exista de la început în oraşele occidentale. La Veneţia, bănci mărunte, *banchetti*, cu uşile şi ferestrele închise făceau comerţ clandestin cu monede15, în ciuda severităţilor intermitente ale Consiliului celor Zece16.

Odată cu primul sfert al secolului francezii, englezii şi flamanzii (adică olandezii) cuceresc un loc important în vechiul comerţ al Levantului întrucât achiziţionează totul pe bani gheaţă. Ei răstoarnă toate obişnuinţele tradiţionale, pun în dificultate vechile familii veneţiene şi fac să urce preţurile la nesfârşit. Sunt acţiuni inexperte de nou veniţi: cu timpul, francezii au rămas credincioşi acestui comerţ cu bani gheaţă17 dar englezii şi olandezii au reuşit repede să-şi impună mărfurile – *carisee*, stofe fine, plumb, cupru, cositor. În 1583 englezii nu făceau mai mult de un sfert din cumpărăturile lor contra bani18.

Mai era necesară însă şi procurarea acestor monede. În lumea mediteraneană marile centre comerciale – Genova, Livorno, Veneţia, Ancona şi uneori Neapole furnizau câteva dintre aceste preţioase devize în schimbul mărfurilor sau serviciilor...

În realitate, toate aceste surse nu erau decât reveniri la suprafaţă ale unor izvoare ascunse. Argintul le venea pe drumuri destul de directe din Spania, de la Sevilla. Şi dacă englezii preferau acestei escale porturile italiene, motivul este că, între 1586 – 1604, le era greu să ajungă în Spania.

Prin Sevilla, prin Spania bogată în aur, apoi în argint, şi care se vrea ferecată, lăsând însă să-i scape metalele preţioase se însufleţeşte întregul comerţ al lumii mediteraneene şi al lumii de atunci. Or această aprovizionare reprezintă un fapt nou, revoluţionar şi mai recent, într-adevăr, care nu ne-ar îngădui să ne gândim la cronologia marilor descoperiri geografice.

*Aurul sudanez*: *precedente*

Înainte de secolul al XVI-lea, înainte de aurul şi argintul din America, lumea mediteraneană a găsit ici şi colo, aproape sau departe de ţăr1

murile sale (în general destul de departe) metalele preţioase indispensabile comerţului său. Este o istorie lungă, în mare parte bine cunoscută. Numai ultimul capitol încheiat desigur odată cu jumătatea secolului, este mai puţin bine pus în lumină sau, cel puţin era încă până de curând 19.

Cercetătorii curajoşi fixează în secolul al X-lea începutul comerţului saharian. Dar totul ne îngăduie să considerăm că el coboară încă şi mai departe în trecut precedând chiar şi sosirea cămilei în deşert în secolul al II-lea al erei noastre căci înainte de această dată „caii şi boii din Guaramantes trăgeau carele din pustiul Libiei” 02. Probabil că praful aurifer venind din Sudan a ajuns în Africa de nord înainte de secolul al XI-lea şi a antrenat după anul 100021 constituirea statelor închegate şi strălucitoare în bucla Nigerului în timp ce, către nord, în Maghreb, metalul preţios contribuia la apariţia unor oraşe noi precum Oran şi Alger. Spania islamică, ai cărei stăpâni în secolul al X-lea se instalaseră în importantul punct din Ceuta22, găsea în Africa de nord materia pentru *dirhamii* săi de aur.

Dar aurul Sudanului nu reprezintă doar baza prosperităţii Africii de nord ci şi al Spaniei musulmane, a acestui bloc al Islamului occidental care, tăiat de marile drumuri ale mării, odată cu secolul al XII-lea a fost obligat să trăiască prin el însuşi. Acest aur se leagă de marea istorie a lumii mediteraneene: el intră în circulaţia generală a mării începând cu secolul al XIV-lea, poate începând cu pelerinajul zgomotos la Mecoa al lui Manşa Moussa, rege din Mali în 132423. Puţin câte puţin Africa de nord, sursă de metal galben, devine motorul întregii lumi mediteraneene. Negustorii creştini o invadează în secolul al XV-lea24. Ei se instalează după voie la Ceuta, Tanger, Fez, Oran, 13 la Tlemcen2S, la Bougie, la

Constantine26, la

Tunis. Secolele *precedente* fuseseră martorele apariţiei soldaţilor aventurieri, a raidurilor pirątereşti ca acela al lui Filippo Doria în 1354 la Tripoli, „oraşul bogat în aur” 26, sau ale marilor proiecte de cucerire ale aragónezilor şi castilienilor27. În secolul al XV-lea totul aparţine negustorului: istoria nu mai vorbeşte decât despre tratate comerciale, privilegii, cumpărări, schimburi. Stânjeniţi în Orient de cucerirea turcească, negustorii creştini găsesc aici o compensaţie.29 Maghrebul are avantajul de a fi deschis catalanilor ca şi marsiliezilor, provensalilor30, ragusanilor31, sicilienilor32, veneţienilor ale căror călătorii regulate comportă escale la Tripoli, Tunis, Alger, Bône, Oran. De asemenea este deschis *genove7 Îlor* ale căror vechi rezervoare, nu *foundouk-ul*, spaniolii victorioşi le vor regăsi la Tunis în 1573. La Tlemcen „oraş de negustori cinstiţi” sunt reprezentate toate „neamurile” creştinătăţii. Agenţii casei *Gonzaga*, cumpărători de cai de rasă se regăsesc după plac la Tunis, ca şi la Oran, la Genova sau la Veneţia, plecând sau revenind cu poliţe în Africa de nord (acestea mijlocesc creditul negustorilor creştini care s-au stabilit aici), sau revenind cu caii, tovarăşi stânjenitori la bordul galioanelor veneţiene33. În 1438, Alfonso cel Mare care a aprovizionat cu grâu sicilian Tripoli şi Tunisul, înlăturând foametea bate, cu aurul obţinut din plăţi, 24.000 de ducaţi veneţieni pentru a finanţa lupta sa împotriva Neapolelui34.

Adăugându-se aurul şi sclavii, penetraţia comercială se accentuează până foarte departe spre sud, până la Touat sau Niger35. Tot ce poate oferi lumea creştină şi care figurează pe străzile comerciale ale Africii de nord – ţesături, *carisee*, articole mărunte de fierărie, mărfuri de calitate proastă – străbate Sahara, Maghrebul consimţind cu atât mai mult la această invazie şi la acest tranzit cu cât este mai puţin închegat din punct de vedere politic. În 14

principiu Maghrebul este divizat în trei zone (cele trei zone geografice, culturale şi politice din istoria sa); Marocul merinizilor, Tlemcenul wahabiţilor, Ifrigyia

(Tunisia) hafsizilor. Dar în fiecare dintre aceste spaţii, câte autonomii, dizidente, munţi sălbatici, oraşe independente! Oran şi Ceuta sunt adevărate republici orăşeneşti. Eroarea ar fi (chiar *cei* mai bine informaţi o comit) să considerăm Africa de nord ca un ansamblu de ţinuturi rurale. În secolele al XIV-lea şi al XV-lea aici se dezvoltă oraşe fără niciun echivalent cu ţinuturile înconjurătoare. Ele nu trăiesc orientate numai către Marea Interioară ci şi către sud, către Ţara negrilor, *Bled es Soudan*. De la hotarele sahariene la ţărmurile Golfului Persic, aceste legături formează un sistem străvechi, *structurat*", din condiţii geo-economice imuabile", cum scrie Vito-rino Magalhães Godinho36.

Cinci feluri de mărfuri cer să fie puse în evidenţă: praful de aur (*tibar*), slavii negri, cuprul, sarea, stofele. Negrii le posedă pe primele două. Schimburile comerciale se fac la limita dintre caravanele de cămile din nord şi *convoaiele* de hamali sau de pirogi din sud. În general, nordul, adică lumea islamică şi mai departe negustorul occidental, înfrânge sudul. Se spune că în Mali în 1450 sarea se schimbă cu o cantitate de aur38 egală în greutate. În orice caz, la Tombuctu ţesăturile veneţiene se vând, în 1515, potrivit lui Leon Africanul, la preţuri exorbitante şi nobilii sunt foarte îndatoraţi pe lângă negustorii levantini sau maghre-bini3?: Aceasta este conjunctura generală. Dar conjunctura locală are şi ea rolul său: în definitiv în ceea ce priveşte aurul totul va fi depins de variaţiile producţiei în trei zone aurifere, nicidecum misterioase, care sunt cunoscute şi în prezent40. Senegalul, Nigerul de nord şi 15 coasta Guineii.

*Portughezii în Guineea*: *aurul soseşte neîntrerupt în lumea mediteraneană* înaintarea portughezilor în lungul coastei atlantice a Africii reprezintă un eveniment important, încă din dreptul Capului Blanco s-a realizat contactul dintre descoperitori şi *Mouros brancos* din Africa de nord, iar o cantitate neînsemnată de praf de aur a fost deja abătută către Ocean. Golful Guineii este atins în 1440 şi la gurile fluviilor locale începe să aibă loc *resgate** de

sclavi, de aur, de fildeş pentru ţesături ţipător colorate, aproape totdeauna de calitate proastă; de inele, brăţări, sau lighene de cupru, pentru ţesături groase de lână plus grâu şi cai. În 1444 primul convoi de sclavi negri ajungea în Portugalia la Lagos. În 1447 a fost creat *cruzado*, prima monedă naţională de aur a Portugaliei. În 1460, când moare Henric Navigatorul, totul este aproape statornicit pe ţărmurile guineene. Cucerirea se încheie în ianuarie 1482 prin construirea neaşteptată, în câteva săptămâni, a castelului din São Jorge da Mina, ridicat cu materiale aduse din Portugalia şi mai ales cu blocuri de piatră tăiate dinainte.

Prosperitatea imediată a schimburilor comerciale (aur, sclavi, piper fals precum *malagheta**) nu lasă loc nici unei îndoieli. În ceea ce priveşte aurul, exploatarea se desfăşoară concomitent în numele regelui şi al particularilor. Pentru perioada 1500 – 1520 este vorba probabil41 de un export anual de aproximativ 700 kilograme de aur. După 1520 declinul creşte sensibil şi către 1550 se deschide o lungă criză care nu se va încheia deloc înainte de 1580 sau, şi mai probabil înainte de 1600, odată cu exploatarea olandeză începând din 1605. Există tocmeală (lb. port. – N. tr.).

** specie de piper din Africa (N. tr.).

16

aşadar trei perioade: activitatea deosebită dintre 1440 şi 1520 – 1530, apoi un declin prelungit între i.550 – 1600 şi, în sfârşit, o reluare a activităţii odată cu noul secol42.

Problema o ridică declinul îndelungat dintre 1520 – 1600. Sunt plauzibile trei explicaţii: a existat o concurenţă engleză, franceză şi spaniolă în aceşti ani de stagnare (şi aici dovezile sunt numeroase); a existat o creştere a cheltuielilor de exploatare pentru flotele şi garnizoanele portugheze, iar aurul a devenit prea scump (şi aceste cauze sunt verosimile); în sfârşit a existat concurenţa aurului american: Lumea Nouă a furnizat la început Europei la Se-villa din 1551 la 1560 *oficial* 43 de tone de

aur, adică mai mult de 4 tone pe an faţă de cel mult, 700 kilograme din Africa ţărmurilor atlantice.

Dar important este să constatăm că exploatarea prin Oceanul Atlantic între 1440 – 1520 n-a suspendat sosirile sahariene de aur în Africa şi mai departe, în lumea mediteraneană. Dovezile ne sunt furnizate de monedele bătute în Sicilia şi de reexpedierile de metal galben în monede şi în lingouri din insulă. În 148943 la fel ca în 1455 trimiterile masive de grâu sici – lian în Africa (75.000 chintale) determină, în compensaţie sosirea a aproximativ o jumătate de tonă de aur. Alte dovezi sunt procurate de activitatea veneţienilor. Galerele *di Barberia* au continuat într-adevăr să frecventeze escalele din Maghreb şi să încarce aur de aici. În decembrie 1484 două dintre aceste galere au fost capturate de flota Regilor Catolici şi *una cum. ingenţi auri quantitate*, spune plângerea Veneţiei44. În 1505 şi 1506 un negustor veneţian, Michel Da Leze45 dă instrucţiuni funcţionarului său la bordul galerelor pentru Africa de nord. Pentru fiecare dintre cele două călătorii el îi încredinţează monede de argint şi ţesături (prima dată 2000 de ducaţi în piese de argint, *di monedi di Zeccha*, şi postavuri sta-17 cojii a doua oară, 3.000 de ducaţi *în mocenigi di Zeccha*, plus stofe de Alep şi stofe subţiri de lână, *carisee*. Revenirile vor trebui să se facă în *tanti hori boni, orj che sieno boni*. Este vorba despre praf de aur pe care funcţionarul îl va topi la Monetăria din Valencia când galerele vor ajunge în Spania, şi-l va utiliza, pe cât este posibil, pentru cumpărările de lână.

Zece ani mai târziu traficul acesta se menţine. La 15 iulie 1519 se dă un ordin pentru trei galere uşoare să părăsească Corfu şi să aducă de la Tunis la Zara îi *ori de* îi *merca-danti de le galie nostre de Barberia ed altro haver sottile*, simultan aurul şi mărfurile de preţ*5. Aceeaşi dispoziţie şi în iunie 1521: negustorii cer să fie aduse la Veneţia îi *ori che se trovarono haver de Tunis**7. Arhivele păstrează multe alte dovezi despre aceste legături comerciale48. Este doar o supravieţuire, se va spune. Totuşi sunt aproape trei sferturi de secol de când s-a

deschis breşa atlantică în favoarea comerţului portughez. Cronologia este aproximativ identică şi în ceea ce priveşte comerţul francez: „Negoţul din Barbaria este puternic compromis” se zice la Monetăria din Montpellier, dar în 1518 se adaugă: „fluturaşii de aur” (praful de aur) de pe aici se transportă în altă parte decât în această Monetărie”. „Din regiunea Barbariei nu se mai aduce aur din pricina războaielor”, se mai spune, dar remarca este din 10 octombrie 152649. Ultima călătorie *delle galere di Barbaria* va avea loc în 1525. Aşadar în preajma acestor date, către 1524, dacă interpretăm corect o hotărâre ulterioară a Consiliului celor Zece50, Veneţia vede rărindu-se sosirile de aur sau de monede de aur în vederea retopirii. Cu toate acestea între 1524 şi 153151 vor mai fi bătute 29 617 mărci, adică 4 231 pe an… ceea ce înseamnă de trei ori mai mult decât exploatarea atlantică a aurului sudanez. Aurul vine deci la Veneţia nu numai de pe pieţele Africii de nord.

Între timp, în lipsa documentelor precise, ne putem întreba ce se ascunde cu exactitate în 18

dărătul avatarurilor ducatului. În 1517 acesta încetează să mai fie o piesă de aur reală, pentru a nu mai reprezenta, la taxa de schimb de atunci invariabilă, de 6 lire şi 4 *soldi*, decât o monedă – unitate. Nu spunem – crezând că

1500 20

38. CURSUL ŢECHINULUI VENEŢIAN

moneda unitate se poate compara cu biletele noastre de bancă (ceea ce uneori este, de altfel, un mod de a înţelege potrivit) iar situaţia din 1517 cu una dintre multiplele inflaţii din zilele noastre – nu spunem că moneda veneţiană a fost astfel desprinsă de aur. Ducatul, piesă vie ajunge să treacă simplu alături de monedele fictive, *soldo, lira şi* devine în curând conducătorul lor de convoi. *Sequin-ul,* monedă reală, valorează în 1517, 6 lire, 10 *soldi,* deci cu 6 *soldi* mai mult decât ducatul. Zece ani mai târziu, în 1525, valorează 7 lire şi 10 *soldi52*. Avem de-a face doar cu o supraevaluare pentru a atrage aurul?

*Responsabilităţile conjuncturii*

Aceste perioade de prosperitate şi de criză ale aurului sunt legate. Când aurul guineean soseşte la Lisabona el se inserează aici în marile circuite comerciale. La Anvers el se întâlneşte cu metalul alb din minele germane53, în lumea mediteraneană, reechilibrează balanţele de plăţi. La fel aurul primelor transporturi americane

*Sevilla de sus*'s tră

*Lumii No Sevilla* de la cu aur ai” ni cu7 aur ameriin Capn? *Poi* rului sudând din °babii erin °Un *zoa* neanăeste ameri are

Partea este monede noi în I537

bstituin-*Z*° – (*Sau con*

Granada – DuCah? 7 J alteia, eXCpll ™-te;

mmmtiviăre™ a şi! mânje ai amint, de *Valat-i*„* &!? trebuie cuinda-a «rGennanfa; flăuctia de

Or în

1440

*sunt* 20

antrenaţi bogaţii, privilegiaţii, cei puternici aflaţi în vârful societăţii şi economiile59, istoricul trebuie să le imagineze asumându-şi riscurile şi primejdiile lor. Dar o astfel de evoluţie a aurului, relativ îmbelşugat, încetează în perioadele dificile care urmează anilor 1530 sau 1540 – 1560. Urmează ezitări îndelungate până în ziua în care se instalează, însoţită de tulburări previzibile, o enormă inflaţie a argintului. „Conjuncturii aurului” 59 i se substituie, dacă acceptăm un anumit limbaj, „conjunctura argintului” chemată să dureze până în jurul anilor 168060 şi până la primele expansiuni ale aurului brazilian.61

*Aurul sudanez în Africa de Nord*

Să deschidem o paranteză: nu ştim precis ce s-a petrecut în Africa de Nord, în timpul anilor cruciali dintre 1520 – 1540, nici care sunt cauzele exacte ale crizei relaţiilor comerciale între Occident şi Africa de Nord. Invazia spaniolă62 (cucerirea oraşelor Oran în 1509, Tripoli în 1510, Tlemcen, în 151863) a avut probabil rolul

său, ca şi, într-o măsură şi mai mare, „valul” recuceririi islamice venit din Turcia şi Egipt şi care va împiedica Maghrebul să se transforme, aşa cum era posibil atunci, într-o „piaţă europeană” 64. În orice caz, dacă exporturile de aur în lumea mediteraneană occidentală practic au încetat65, aurul din Sudan va continua să alimenteze oraşele nord-africane, mai ales după ce se va institui o anumită stabilitate în favoarea turcilor şi a şerifilor. Din aurul saharian au fost bătute *rubias*, *zianas*, *doblas*, *soltaninas* (sau *ţechini*) despre care vorbeşte Haedo la sfârşitul secolului al XVI-lea. Aceştia din urmă sunt fabricate cu metalul cel mai fin, celelalte, la Tlemcen, cu un titlu destul de slab, *of course gold* notează un observator englez67, acelaşi *oro baxo con liga68* din care
22

sunt făcute brăţările femeilor algeriene. Aurul din Tlemcen are curs la est până în Tunis, în sud, până în ţinuturile negrilor. El pătrunde de asemenea în masivul Kabyliei, circulă în „(Drama”. „Moneda de aur a acestor provincii, scria Diego Suárez la sfârşitul secolului69, era cândva de un carat mai fin până când turcii au ocupat acest regat”. Din aurul sudanez s-au bătut şi acei *moticals* marocani, care, către 1580 sunt foarte căutaţi pe pieţele monetare pestriţe ale Algerului70. În octombrie 1573, Don Juan cucerea Tunisul. Hotărât să se menţină aici, el trimite la Madrid un raport lung în care sunt enumerate, destul de curios, toate veniturile suveranilor hafsizi din Tunis. Alături de drepturile vamale, impozite, taxe este menţionat praful de aur din Tipar. Pleonasmul expresiei interesează puţin şi, desigur, nu trebuie să luăm în litera sa acest argument al pledoariei lui Don Juan, doritor să prezinte Tunisul împodobit de toate avantajele sale. Este totuşi puţin probabil ca amănuntul să fi fost inventat în întregime, de la un cap la altul71. Oricum, la Tripoli unde sclavii negri continuă să fie aduşi prin traficul saharian (dovada o avem în 1568) 72, este sigur că şi praful de aur soseşte în acelaşi timp, 73. Nimic nu ne spune că la Tunis, acest oraş al întâlnirilor rodnice, acest „Shanhai” 74 al

lumii mediteraneene aurul nu soseşte la fel. Contrariul ne-ar putea surprinde. Ultima dovadă: tentativele îndreptate către cucerirea Saharei precum cele ale şerifilor din 1543, 1583, şi 159175 (aceasta din urmă se termină, se ştie, prin luarea oraşului Tombuctu) sau cea a lui Salah Reis, în 1552, împotriva oraşului Ouargla76 ar fi greu de înţeles fără atracţia aurului şi a sclavilor provenind din ţinuturile din nord. Argumentele lui V. Mă-galhăes Godinho, care leagă înflorirea ţinuturilor „Chorfa" marocane de reluarea traficului aurului au greutatea lor. Odată cu sfârşitul secolului al XVI-lea, aurul Sudanului îşi face reapariţia către Atlantic77, ca şi spre Maghreb.

Acesta găseşte în el un motiv în plus poate pentru înmulţirea relaţiilor sale cu ţările creştine şi cunoaşte atunci, dacă toate aceste semne nu ne înşală, un fel de reînnoire78.

NOTE

1. Pentru aceste ultime indicaţii, vezi John U. NEF.

„Industrial Europe", *art. cât.*, p. 7.

2. André PIGANIOL, *Roma*, p. 89. *>

3. G.I. BRATIANU, *Études*... p. 80. V

4. W. HEYD, *op. cit*... vol. 1, p. 1 şi următoarele.

5. Vezi în această privinţă frumoasa remarcă a lui

Giuseppe Mira în *Aspetti dell'economia comasca all'inizio dell'età moderna* Como, 1939, p. 244

(1587).

6. Op. cit., p. 165. Bineînţeles, această cifră este foarte exagerată.

7. BELON DU MAJNTS, op. cit., p. 100 v°.

8. *Jbidem*.

*9*. Museo Correr, Dona delle Rose, 181, f° 53 v°.

10. Op. cit., vol. 1, p. 270.

11. Marciana 5729, *Relazione d'Egitto*, 1668.

12. În legătură cu acest subiect, scrisoarea lui Idiaquez către marchizul de Mondejar, Veneţia, 26 martie 1579. În A.N., K 1672, G 1. nota 33, vorbeşte despre imposibilitatea de a găsi la Veneţia un credit pentru Constantinopol, chiar şi pentru o simplă răscumpărare. Nu

există cambii între cele două oraşe decât pentru sume foarte mici: *N*. IORGA, *Ospiti*... p. 38, 46, 66, 79, 80, 84 – 85, 8*8, 9*0, 92, 97 – 98, 100, 109, 121. (cambii ale Valahiei la Veneţia între 1587 – 1590). Ragusanii îşi plătesc tributul la Constantinopol printr-un aranjament al cambiilor, acceptate în plata drepturilor vamale achitate, pentru mărfurile ragusane provenind din Balcani, la intrarea în oraş, mărfuri ale compatrioţilor lor răspândiţi în partea europeană a Imperiul otoman. Absenţa numerarului, insuficienţa sa, explică clearing-ul din Medina del Campo sau din târgurile genoveze. (J. KULI-SCHER, op. cit., vol. 2, p. 345.

13. Arhivele Ragusei, Diversa de Foris, XI, f° 75 şi următoarele. Lista plăţilor efectuate către zarafi evrei (douăzeci şi cinci de nume), a fost alcătuită de G. Bonda şi Stephan di Cerva. 10

plăţi din total sunt eşalonate între 3 martie şi

10 octombrie 1573. împrumuturile au fost acordate pentru un interval între 1 şi 4 luni. *24*

14 16 februarie 1596, vezi G. BERCHET, *op. cit* p. 87.

15. A.d. S. Venezia, Busta 105 C. 838, 24 noiembri

1585, 2 decembrie 1605, Cinque Savii, 12, fa 105 – 106.

16. MUSEO CORRER, Dona della Rose, vol. 26, f° 54

26 mai 1562, interdicţii ale acestor schimburi" *„ni în bottega ni în casa"*, 2 decembrie 1605, Cinque Savii, 12, fos 105 – 106.

17. J.B. TAVERNIER, op. cit., vol. 1, p. 73.

18 John Newberie către Leonard Poore din Londra.

Alep, 29 mai 1583; R. HAKLUYT, op. cit., voi, 2, p. 246 – 247.

19. Problema a fost remarcabil studiată de V. MĂ-GALHAES GODINHO, *L'économie de VEm-pire portugais aux XVI et XVII-e silele*, 1955 (teză dactilografiată, Sorbona), vol. 1, p. 1 – 241.

20. J. CARCOPINO. *Le Maroc antique*, 1943, p. 139.

21. ROBERTO S. LOPEZ, *Studii sull'economia genovese nel medie evo*, 1936, recenzie de MARC BLOCH

în *Melanges d'hist. soc,* vol. 1, 1942, p. 114 – 115.

22. În 931. Mai devreme, în 875 marinari andaluzi au fondat oraşul Tenes pe coasta algeriană.

23. P. BERAUD-VILLARS, L *Empire* de *Gao*

1941, p. 220.

24. Referinţa fundamentală este JACQUES de MAS-LATRIE, *Traites de paix et de commerce divers concernant les relations des Chrétiens avec Ies Arabes en Afrique septentrionale au Moyen Âge,* 1866.

25. E. CONDRAY, „Les étrangers a Tlemcen", *în Journal de l'Algérie nouvelle,* 1897. De acelaşi autor, şi în legătură cu acelaşi subiect, există o lucrare manuscrisă care mi-a fost împrumutată ca s-o citesc şi s-o utilizez.

26. Precum acel Georges Grégoire Stella, cumpărător de lână şi pânzeturi la Constantine, în 1470, vezi ROBERT BRUNSCHVIG, *La Berberie...* voi. la. 269.

27. LA URENT-CHARLES FERAUD, Annales *tripolitaines*, 1927, p. 16.

28. Proiectele lui Sancho al IV-lea al Castiliei şi ale lui Jaime de Aragón. Zone de-o parte şi de alta a râului Moulouya. Proiectele lui Henric al III-lea. Distrugerea Tetuanului către 1400... vezi R. KONETZKE, op. cit., p. 84.

29. ROBERT BRUNSCHVIG, La *Berberie Orientale sous les Hafsides des origines a fin du XV-e siècles,* 1940, vol. 1, p. 269, notează această corespondenţă importantă. De reţinut, de asemenea, faptul că Veneţia stabileşte prin galioanele sale legături regulate cu Africa de

36.37.

38.

31. În această privind p „29

În 4 rcA T/A> «cere-o e că Î e inedită

legătură Clf ac *41*P *ZXF Tripoli*> poli „438. e „acele W»" ««ta 1, mă P mă – fi «««mfam me*rcefl, 1*3 *d*in Tri" Pe*diuntur el* JT*E hodia* ap*ud n* ™ *eroi* ™ *o*m*?:* im*mm*

Genova 7" i7 =. Mantova 4 if".

mă 585 *l* / Januarie 1435. lfonso Gonzaga

Iiitii

°P. civoi 1 Ie lui R

Este un n? f p 194 – i

— *P Clt* – *VOL* 3, p. 286.5

55.

— J9 *LEON L'AFRICAIN*, *Description*, vol. 3, p. 380 şi P. BERAUD-VILLARS op. cit., *p. 90.*

40. *G.* BALANŢIIER, *L'Afrique ambigue*, Paris, 1957, p. 67 şi următoarele.

41. V. MAGALHAES GODINHO, op. cit., partea a 2-a, cap. 1, p. 671 şi următoarele ale dactilogramei.

42. Poate mai devreme, vezi A.d. S. Venezia, Senato

Dispacci Spagna, Zâne către doge, Madrid, 14 februarie 1583, Regele Catolic face *„molto arti-gliare un navilio"* cu 150 de soldaţi la bord pentru a o trimite la Mina ca să ia de aici o anumită cantitate de aur care se găseşte aici *„di ragion della Corona di Portugallos"*.

43. Carmelo TRASSELLI, „Un aureo barbaresco battuto în Sicilia", în *Numismatica*, 1953.

44. Simancas, Venezia, E° 1308, f° 2. Dogele Veneţiei către Regii Catolici, Veneţia 22 decembrie 1484.

45. Vezi preţioasele scrisori dintre 1497 – 1511 clasate de curând. A.d. S. Venezia, Lettere Cemmer – ciali, XV, 9.

46. *Ibidem*, Senato Mar 19, f° 101.

47. *Ibidem*, f° 166 V.

48. *Ibidem*, f° 152 v°, 17 septembrie 1520.

49. Vezi notele pătrunzătoare ale lui R. GAJVDIL-HON, op. cit., *p.* 254; Jacques Raymond, COL-LIER, *Histoire du Commerce de Marseille*, 1951, vol. 3, p. 123 se referă la concentrarea în mâinile câtorva negustori a comerţului orlaşului cu Africa de nord.

I0. Museo Correr. Dona delle Rose, 26 f° 23 v° şi următoarele, 16 iulie 1532 (în *Consiglio di X con le Zonta*) evocă crearea în 1524 *„del maes-tro di cecca"*, destinat să accelereze emisiunile monetare. Despre raritatea banilor de împrumutat, vezi A.d. S. Mantova, Alfonso Gonzaga, Veneţia 1456, Veneţia 14 septembrie 1533. Ziam-battista Malatesta către marchiz, creşterea preţului aurului la Veneţia în 1526, A.d. S. Venezia, Senato Zecea, 36.

Museo Correr, Dona delle Rose, 26. vezi nota precedentă.

A.d. S. Venezia, Senato Zecea, 36.

Vitorino MAGALHAES GODINHO, op. cit., în curs de apariţie; H. von der Wee, op. cit., vol.

2, p. 124 – 127.

Jean-Pierre BERTHE, „Las minas de oro del Marques del Valle en Tehuantepec (1540 – 1547) –, în *Historia Mexicana*, 1953, nota 29.

Ilvaro JARA, lucrare inedită.

56. Henri LAPEYRE, op. cit., p. 257.

57. John U. NEF, „Silver production in Central Europe”, în *The Journal of political Economy*, 49, 1951.

58. L'économie mondiale et les *frappes monetaires en France, Paris 1493 – 1680*, Paris, 1956, p. 8 – 9.

59. Expresia aparţine lui Jacob van KLAVEREN, op. cit., p. 3.

60. *Ibidem*.

61. Roberto SIMONSEN, *Historia economică de Brasil, 1500 – 1820*, São Paulo, 1937, 2 vol.

62. F. BRAUDEL... Les Espagnols et l'Afrique du

Nord”, 1492 – 1577, în *Revue Africaine*, 1928.

63. Vezi nota precedentă; de asemenea, R.B. MERRIMAN, *Carlos V*, p. 210; Francisco LOPEZ DE GOMARA, „Cronica de los Barbarrojas, în M.H.E. VI, 371 – 379.

64. J. DENUCE *L'Afrique au XVI-e siècle et Anvers*, p. 9.

65. Că ar fi existat încă legături comerciale precum cele dintre Veneţia şi Africa de nord, în 1533 (şi desigur mai târziu) sugerează un incident raportat de G. CAPPELLETTI în *Storia della Republica di Venezia* 1852, vol. 8, p. 119 – 120. Dar există o încetinire, vizibilă din semne mărunte. A.d. S. Mantova, Genova 759, Genova, 3 martie 1534, Stefano Spinola către marchiz, arăta că pe piaţă nu se mai găsesc fructe din Barbaria.

66. D. de HAEDO, op. cit., p. 24 şi 24 V.

67.1584, vezi R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 184.

68. D. de HAEDO, op. cit., *p*. 27 v°.

69. B.N. de Madrid, cap. 34.

70. D. de HAEDO, op. cit., p. 27 v°.

71. Relación que *ha* dado *el* secretario *Juan de*

*Soto*... Copie, 20 iunie 1574, Simancas, E° 1142. Se ştie că *tibar* sau *tipar* = aur.

72.4 şi 8 noiembrie 1568, Simancas *E*° 1132.

73. Dar în timpul ocupaţiei creştine, Tripoli încetase să mai fie un oraş al aurului, vezi M. Sanudo, op. cit., vol. 11, col. 112; Rossi, op. cit., p. 17.

74. Expresia aparţine lui Carmelo TRASSELLI.

„Note preliminări sui Ragusei în Sicilia”.

75. Emilio GARCÍA LOPEZ, Españoles en el Sudan”, în *Revista de Occidente* 1935.

76. D. de HAEDO, op. cit., p. 27 verso.

77. *Ibidem*; *3*. GENTIL DA SILVA, op. cit., p. 89, multe nave olandeze fac *resgate* cu aur în lungul coastei Guineii.

78. Mă gândesc la legăturile comerciale întreţinute de Spania, Livorno, Veneţia în direcţia Maghre28

bului şi în legătură cu care există n *”.

taţie abundentă De semnalat”». de «imentrecere pentru 8 sau în care ar fi încăcate cu lââ tratatul comercial al T;

cutai, A.d. S. lM

de Ilfaeră Veneene

P, iei Vezi

2. ARGINTUL AMERICII

America, luând locul, în lumea mediteraneană, surselor africane ale aurului, s-a substituit m şi mai mare măsură minelor de argint ale Germaniei.

*Comorile Americii şi Spaniei*

Tot ceea ce documentele şi cifrele oficiale ne-au putut aduce la cunoştinţă despre pătrunderea metalelor preţioase în Spania a fost desprins din lucrările lui Earl J. Hamilton. Primele transporturi, destul de modeste, încep odată eu secolul al XVI-lea. Până în 1550, trimiterile sunt mixte, aur şi argint. Abia în a doua jumătate a secolului metalul galben îşi pierde întreaga sa importanţă relativă.

De atunci, galioanele nu mai aduc la Sevilla decât argint, este adevărat, însă în cantităţi enorme. Este momentul în care în America s-a început, potrivit unor metode noi, tratarea minereului de argint cu mercur. Această tehnică revoluţionară a amalgamului, introdusă în 1557 de spaniolul Bartolomeo de Medina în minele din Noua Spanie, aplicată la Potosi1 începând din 1571, a înzecit exporturile care şi-au atins punctul lor culminant între 1580 – 1620, coincizând astfel cu marea epocă a imperialismului spaniol2. În ianuarie 1580, Don Juan de Idia-quez scria cardinalului Granvelle: „Regele are dreptate să spună că Împăratul... n-a adunat niciodată atât de mult argint pentru realizarea proiectelor sale...” 3 Indiile, potrivit cuvântului lui Montchrestien4, începeau „să-şi reverse” bogăţiile.

Acest val de argint este orientat către o ţară protecţionistă, baricadată de puncte vamale. Nimic nu iese din Spania şi nimic nu intră în Spania fără acordul unui guvern bănuitor, îndârjit să supravegheze cu străşnicie intrările şi ieşirile metalelor preţioase. În principiu, 30

deci, imensa avuţie americană îşi află sfârşitul într-un vas închis...

Dar închiderea nu este perfectă. Dacă ar fi fost aşa, Cortesurile nu s-ar fi plâns atât de des, în 1527, 1528, 1552, 1559 şi din nou în 15635 în legătură cu ieşirile de metale preţioase care nu încetează, după opinia lor, să sărăcească ţara. Sau s-ar fi zis oare atât de des că Regatele Spaniei reprezintă „Indiile altor Regate străine” 15?

În realitate, metalele preţioase nu contenesc să scape din sipetele spaniole şi să se răspân

40 – CELE DOUĂ EPOCI ALE ARGINTULUI AMERICAN

Curba din Potosi, după M. MOREYRA PAZ-SOLDAN, „Calculo de los impuestos del Qulnto e del Ensayamiento en la

Minerla Colonial”, în *Historia*, vol. 9, 1945. Curba emisiilor monetare în Mexic, după W. HOWE, The *mining*

gulia *of* New *Espain, 1770 – 182*1, 1949, p. 453 şi următoarele.

Potosi marchează declinul primului argin american. Avântul minelor mexicane la sfârşitul secolului al XVII-lea va atinge niveluri niciodată egalate până atunci.

dească în lume, cu atât mai mult eu GÂT fiecare ieşire înseamnă o creştere imediată a valorii lor7. Iar unii vânzători îşi au exigenţele lor… Monthehrestien scria încă în secolul al XVII-lea gândindu-se la necesitatea în care se găseau spaniolii când au recurs la francezi pentru preţioasele pânze de corăbii „dacă ei au nave, noi avem aripile lor” 8. Or pânza pentru corăbii sau griul, ca să nu mai dăm şi alte exemple, sunt mărfuri care nu pot fi obţinute fără plată în bani gheaţă. Şi cum negustorii mediteraneeni şi ceilalţi au o nevoie urgentă să-şi procure bani gheaţă, nu este uimitor că fraudele în materie de devize sunt nenumărate. Într-o zi, o navă franceză, *Le Croissant* din Saint-Malo este capturată în Andaluzia9 pentru comerţ ilegal cu argint; altă dată două bărci marsilieze sunt reţinute în golful Lion fiindcă sunt găsite că transportă monede spaniole10. Frances de Álava semnala în 1567 largi evaziuni în direcţia Franţei11: „mi se scrie din Lyon, explica el, că o persoană a putut să vadă în registrul vamal din acest oraş cum au intrat din Spania în Lyon mai mult de 900.000 de ducaţi, dintre care 400.000 în monede de aur… Aceste monede vin din Aragón ascunse în baloturi de piele… Şi totul trece prin Canfranc. Mari cantităţi de monede sosesc, fără îngăduinţa Majestăţii Voastre, şi la Paris şi la Rouen…” în 1556, un veneţian, Soranzo pretindea că în fiecare an treceau în Franţa până la 5 milioane şi jumătate de scuzi de aur12… Negustori străini, stabiliţi în Spania, nu încetau să trimită în ţările de origine diverse monede13. În 155414 ambasadorul portughez povesteşte că la ordinul, ţinut o vreme secret, al prinţului Filip, Don Juan de Mendoza a efectuat o percheziţie a pasagerilor pe care-i transportau galerele sale din Catalonia în Italia. Rezultatul: 70.000 de ducaţi confiscaţi, cea mai mare parte de la negustori

genovezi. Aşadar comorile Spaniei nu sunt prea bine păzite, iar supravegherile oficiale (istorici fiind nu le avem adesea decât pe Ş?

„JOI

ANGLIA

FRANŢA 31.242 SPANIA 2.197975

CE JOS 2 528.405

GERMANIA 82.742

! 1304 ÎJ43” Echivalenţa în kilograme de argint a totalului importurilor de aur şi de argint la Sevitlo

41. ARGINTUL „POLITIC AL SPANIEI ÎN EUROPA, 1588 – 1626

Este vorba despre argintul cheltuit de Regele Catolic, prin Ios *aslentos* încheiate cu negustorii. Rezultă din această schiţă că cele mai mari cheltuieli au fost făcute, cum ştiam, în Ţările-de-Jos. În continuare însă, ceea ce ştiam mai puţin, se situează, în ordine, cheltuielile făcute pentru Curte şi apărarea Spaniei, (anul 1580 înseamnă începutul războiului pentru Oceanul Atlantic. Peninsula, având coastele ameninţate, trebuie să fie apărată); apoi, relativ mici. cheltuieli din Italia; şi, aproape inexistente, cele privind Franţa. Aceasta nu s-a vândut Spaniei ci s-a lăsat pradă propriilor sale pasiuni. Evident, aceste plăţi aparţin guvernului spaniol şi nu corespund mişcării generale a metalelor preţioase în direcţia Europei. Schiţă de F.C. Spooner, după cifrele şi calculele lui Álvaro CASTILLO PINTADO.

acestea la dispoziţie) nu ne spun totdeauna ceea ce am avea nevoie să ştim.

Alături de exporturile clandestine există şi ieşiri permise15. Astfel, orice intrare de cereale în Spania admitea dreptul explicit al furnizorului de a fi plătit în monede liber exportabile. Dar cele mai importante ieşiri de argint erau datorate regelui însuşi şi politicii universale a Spaniei. În loc să-şi cheltuiască banii 3 la faţa locului, să-i facă să aducă venituri prin îi diverse iniţiative, aşa cum bancherii Fugger au fructificat la Augsburg argintul minelor din Schwaz, Habsburgii din Spania s-au lăsat

antrenaţi în cheltuieli externe, considerabile în vremea lui Carol Quintul, fabuloase în cea a lui Filip al II-lea… Nesocotită politică, s-a spus adesea. Ar rămâne să ştim dacă imperiul spaniol nu putea exista decât cu acest preţ, dacă existenţa sa, de multe ori securitatea sa, nu implica asemenea sacrificii. Istoricul Carlos Pereyra vorbeşte despre nebunia spaniolă în legătură cu Ţările-de-Jos care au înghiţit dacă nu totul, cel puţin o mare parte a bogăţiilor Americii. Dar Spania nu putea să le abandoneze cu niciun chip. Altminteri însemna să atragă războiul la ea acasă.

Oricum ar fi, încărcată de bogăţii, Peninsula a jucat, cu voie sau fără voie un rol de castel de apă pentru metalele preţioase… Problema pentru istorie, acum când ştim cum au ajuns metalele preţioase din Lumea Nouă în Spania, este să vedem cum au părăsit-o.

Bogăţiile *Americii pe drumul spre Anvers*

În timpul primei jumătăţi a secolului al XVI-lea ieşirile metalelor preţioase din Spania se organizează în direcţia Anversului, adevărată capitală a Atlanticului, tot atât, dacă nu şi mai mult, ca Lisabona sau Sevilla. Documente din Anvers semnalează legăturile dintre oraşul de pe Escaut şi îndepărtatele regiuni ale Oceanului, Africa occidentală sau născânda Brazilie: aproape de São Vicente bancherii Schetz posedă o *engenha*, o moară de zahăr?

În 1531 s-a creat Bursa din Anvers. Începând cu această perioadă, numerarul Spaniei ajunge la Anvers şi Bruges transportat de marile *zabras* din Biscaya. În 154416, el utilizează mereu serviciile corăbiilor biscayene care, în acest an, transportă, în plus, şi infanteria spaniolă17 La fel se petrec lucrurile în 1546 – 154818 şi în 1550 – 155219.

Iată un fapt de notorietate publică: în primăvara anului 1551, ambasadorii veneţieni informează Senioria că 800.000 de ducaţi, veniţi din Perú vor fi transformaţi în Ţările-de-Jos în monede noi cu un beneficiu de 15°/O. în schimb, Ţările-de-Jos vor furniza Spaniei piese de artilerie şi praf de puşcă20. În 1552, anul evenimentelor

neaşteptate de la Innsbruck, situaţia tragică a lui Carol Quintul deschide toate marile robinete, până atunci prudente, ale Spaniei21, în acel moment s-au redus exporturile de numerar ale particularilor, dar au crescut, îndeosebi, cele din vistieria publică; ceea ce nu împiedică firmele străine, stabilite în Spania, pentru care exodul metalelor este o problemă de viaţă şi de moarte, să-şi continue expedierile, profitând de faptul că adesea ele sunt şi agenţii exporturilor guvernului22. În 1553, banii sosesc oficial la Anvers pentru bancherii Fug-ger23.

Într-o împrejurare neprevăzută, Anglia însăşi îşi avu partea. Călătoria viitorului Filip al II-lea în 1554 a adus în insulă sume importante. Ele au permis restabilirea monedei engleze care, în 1550 se aflase în punctul cel mai scăzut al cursului său24. Între acest an 1554 şi întoarcerea sa în Spania în 1559 în Anglia şi apoi în Ţările-de-Jos, Filip a fost aprovizionat în mod constant cu argint pe ruta oceanică25. În timpul greilor ani de război dintre 1557 – 1558 sosirile navelor încărcate cu metale au reprezentat marile evenimente ale portului Anvers. Astăzi 20 martie 1558, notează o înştiinţare, au sosit la Anvers patru corăbii din Spania după o călătorie de zece zile. Ele transportă 200.000 de scuzi bani gheaţă, şi 300.000 în cambii26 „Ultimii bani veniţi din 4 35 Spania în Ţările-de-Jos, scria Eraso lui Carol

Quintul la 13 iunie27 de la bordul *zabrelor** lui Pero Mendez au sosit la vremea hotărâtă pentru a înlesni plata unei solde infanteriei şi cavaleriei germane pe care suntem pe cale să o înrolăm…”

Mii de documente ar putea fi citate în legătură cu această circulaţie. Cele mai instructive sunt fără îndoială *Ios asientos*, „aranjamentele” spunea francezul din secolul al XVI-lea, pe care Carol Quintul sau Filip al II-lea le încheie cu creditorii lor… După criza de la Inns-bruck, bancherii Fugger, apoi cei genovezi obţin contracte însoţite de *licenctas de saca*, adică de autorizaţii de scoatere a numerarului, corespunzând avansurilor pe care le fac. De exemplu, cele două *asientos* încheiate în mai

155828 cu bancherii genovezi Nicolo Grimaldi şi Gentile prevedeau, între alte stipulaţii, transferuri de bani din Laredo către Flandra.

Această circulaţie pe cale maritimă a monedelor şi lingourilor, la mare distanţă de Franţa ostilă este de un mare interes nu numai pentru istoricul ultimelor lupte din secolul al XVI-lea între casele de Valois şi Austria. Ea subliniază faptul că Ţările-de-Jos nu sunt doar o piaţă de arme pentru Imperiul lui Carol Quintul, ci şi o piaţă a argintului prin care metalul american se redistribuie în direcţia Germaniei, a nordului european şi a insulelor britanice. Rolul acestei redistribuiri este hotărâtor în activităţile europene care nu s-au născut, totuşi, de la sine. Un sistem de schimburi de circulaţie, de lansare bancară se organizează începând din portul de pe Escaut, către Germania de nord şi Anglia, ajungând chiar la Lyon care a trăit ani de zile în legătură cu marea piaţă din nord.

Pentru a marca mai bine rolul centrului din Anvers, ar trebui să urmăm îndeaproape această aprovizionare cu metale preţioase, mai mult sau mai puţin importantă şi nu totdeauna punc

* corăbii vechi eu două catarge încrucişate (N. tr.).

luată. Astfel către 155429 există o sensibilă stagnare, Peninsula fiind ea însăşi strâmtorată. Responsabilitatea nu aparţine în întregime războiului. Thomas Gresham, eminenţa cenuşie a finanţelor engleze, face în 1554 o curioasă călătorie în Spania în căutare de metale preţioase. Pretenţiile sau manevrele sale contribuie la deteriorarea unui credit deja compromis. Băncile din Sevilla ajung până acolo încât să-şi suspende plăţile. „Îmi fu teamă, scrise Gresham, că am o responsabilitate în falimentul lor general” 30. Mai mult însă decât Thomas Gresham, conjunctura este autoarea acestor dificultăţi.

În orice caz, desăvârşită sau nu, circulaţia metalelor preţioase, indispensabilă economiei Angliei şi Ţărilor-de-Jos explică poate de ce raporturile Spaniei cu aceste ţări nordice au fost timp îndelungat anormal de paşnice. O politică de înţelegere între Filip al II-lea şi regina Elizabeta

a fost posibilă atât timp cât regina şi negustorii englezi au putut, prin împrumuturi, pe piaţa din Anvers31, să participe la izvorul de belşug al Americii. Or, în totalitate, această ordine şi acest echilibru sunt compromise odată cu criza din 1566 şi sosirea ameninţătoare a ducelui de Alba în Ţările-de-Jos, în 1567. În 1568, Gresham, „negustorul reginei", părăseşte Anversul, reşedinţa sa obişnuită. Totul se schimbă atunci în enorma regiune a Atlanticului. Până în vremea aceea piraţii englezi atacaseră navele sau posesiunile spaniole, dar şi mai des se mulţumiseră cu o piraterie binevoitoare, mai curând un comerţ de contrabandă decât piraterie adevărată. Hawkins32, de exemplu, fusese adesea înţeles cu autorităţile locale. Începând din 1568 începe o eră de piraterie fără cruţare33. Navele engleze atacă *zăbrele* biscayene, încărcate cu argint pentru aprovizionarea ducelui de Alba34. Din această zi, desigur, Elizabeta a trebuit să renunţe la orice împrumut pe piaţa Anversului unde creditul 37 său se ruinase şi să adopte, cu sprijinul negustorilor conaţionali35, o nouă organizare financiară. Cine ne va spune dacă această politică naţionalistă36 a fost, pe de o parte dorită mai ales de Gresham, şi, pe de alta, impusă de împrejurări37.

Capturarea *zabrelor* biscayene nu a condus la război, Anglia a păstrat argintul capturat şi s-a folosit de el pentru baterea unor monede noi38. Ea a profitat chiar şi de contrabanda negustorilor spanioli care trimiteau ilegal argint pe nave transportând, aşa zicând, lână... Tot acest comerţ „negru" a fost un noroc suplimentar pentru insulă39. Afacerea, răsunătoare, ar putea fi urmărită în detalii, dar ceea ce ne interesează nu sunt nici responsabilităţile lui William Cecil, nici unele acuzaţii sau flecăreli destul de inutile40, nici hotărârile lui Filip al II-lea, războinice o clipă, în 1570, şi pe care doar prudenţa ducelui de Alba le va stăvili41. Alerta diplomatică nu trebuie să ascundă miza economică a conflictului.

Tulburat poate din 156642, odată cu începutul revoltei din Ţările-de-Jos, comerţul cu metale preţioase

între Spania şi nord este practic blocat începând cu anii 1568 – 1569. Asta nu înseamnă că, pe acest drum, nu va mai circula nicio cantitate de monede. Totuşi transporturile şi-au pierdut din uşurinţa şi importanţa lor. Ele nu se mai efectuează decât cu flote organizate ca aceea care în 1572 îl va conduce pe ducele de Medicina Celi adică aproape o forţare a blocadei. Legătura pe mare a devenit riscantă. Lazaro Spinola, consul genovez la Anvers, şi consilierii săi, Gregorio di Franchi şi Nicolo Lomellino scriu despre acest lucru Senioriei Republicii Genoveze în iulie 157213: naţiunea are datorii şi nu ştie cum să le lichideze *attento îi câţivo temporale che corre alle mercantie per questi movimente di guerra* (e vorba în special de tensiunea cu Franţa) *con quali* non *şi* pud *tratar* în *Spagna restando* 38

*chiusa la navigazione e per Italia dificilmente*...”

Flota lui Medina Coli, din 1572, era relativ modestă. S-a intenţionat atunci să se restrângă o alta mai importantă, în Biscaya în 1573

1574. Am exagera foarte puţin dacă am numi-o pe prima *Invencible Armada*. Fusese pusă sub conducerea unui comandant prestigios, Pero

Melendez care muri însă în 1574. Apoi au lipsit creditele, epidemiile s-au amestecat şi ele aşa încât flota a putrezit fără să părăsească porturile44. Astfel acest an 1574 a sfârşit prin a da o lovitură decisivă vitalităţii Spaniei, din

Golful Gasconiei până în îndepărtatele Ţări-de-Jos. Au existat totuşi mai târziu câteva legături între Peninsulă şi ţinuturile de pe Escaut. În

1575, o mică flotă sub comanda lui Recalde mergea de la Santander la Dunkerque unde sosea la 26 noiembrie. Ea făcuse o trecere, o escală în insula Wight, ceea ce arată că existau încă mijloace de înţelegere cu Anglia. Dar nimic nu ne asigură, la urma urmei, că flota lui Recalde ar fi transportat bani în numerar45.

Oricum, ea nu a fost suficientă sarcinii sale. Este uşor de constatat caracterul ieşit din comun al unor trimiteri de

bani efectuate pe ruta atlantică. Îndată după bancruta din 1572, rezolvată în favoarea sa, Filip al II-lea dispune de mai multe milioane de scuzi, în bani lichizi. Nimic mai simplu în aparenţă, pentru că Ţările-de-Jos sunt nevoite să-şi procure numerarul de la Laredo sau de la Santander şi să-l transporte spre nord. Dar niciun negustor nu-şi asumă o asemenea sarcină. Trebuie rugaţi bancherii Fugger ca ei să consimtă să treacă 70.000 de scuzi (care li s-au livrat în case de bani sigilate cu sigiliul regal pentru a nu fi oprite la vamă) până la Lisabona unde obţin

Având în vedere vremurile grele pentru negustorie din cauza războiului… cu care nu se poate ojun-39 f6 a°nţelegere navigaţia cu Spania fiind închisă total, iar cu Italia parţial (lb. ital. – N. trad.).

În schimb, prin intermediarii marani de aici, poliţe avantajoase asupra Anversului, intermediarii menţionaţi având nevoie de numerar pentru negoţul lor în direcţia Indiilor portugheze.

Chiar şi pentru aceste sume puţin importante Thomas Müller, agentul casei Fugger, a preferat să folosească drumul ocolit al Portugaliei şi semineutralitatea negustorilor ei, în conflictele din nord. Graţie acestui subterfugiu, banii au fost transportaţi fără a fi mânuiţi direct43.

Se întâmplă uneori ca ei să fie transportaţi efectiv. În toamna lui 1588, Balthazar Lomellini şi Augustin Spinola expediază, pentru a-şi garanta plăţile din Flandra către ducele de Parma, *una suma di dinero que ambian en tres zabras que han armando***7*. Un an mai târziu, în 1589, un credit de 20.000 de scuzi pe care casa Malvenda, negustori spanioli din Burgos48 îi expediază într-o galeră mare, este semnalat la Le Hâvre49. În acelaşi an, tot pe calea Oceanului, Augustin Spinola repetă isprava din anul precedent, expediind două galere mici pregătite de el însuşi şi care transportă, în contul său, bani până în Ţările-de-Jos50.

Dar aceste excepţii confirmă regula. În fapt, şi după cum indică în 1586 o gazetă veneţiană, drumul Oceanului

a devenit extrem de dificil51, cu un debit mediocru. Or acest drum este esenţial pentru Spania.

*Ocolul prin Franţa*

Drumul de la Laredo sau de la Santander la Anvers devenit inutilizabil, trebuia înlocuit. Filip al II-lea ar fi recurs la drumurile Franţei. Scurte dar riscând a fi întrerupte de tulbu

* o sumă de bani care călătoreşte în trei *zabras* echipate de ei (lb. spân. – N. tr.).

rări interne, ele reclamau pentru transporturi convoaie lungi şi escorte numeroase. Cu titlu de exemplu, transportarea a 10.000 de scuzi, numai de la Florenţa la Paris52 solicita, la sfâr-situl secolului al XVII-lea căruţe escortate de cinci companii de cavalerie şi 200 de infanterişti... Pentru a diminua greutatea se putea transporta doar aur. Astfel au făcut de mai multe ori, către 1576, câteva persoane devotate, în serviciul Spaniei, care au transportat de la Genova în Ţările-de-Jos, cusute în veşmintele lor până la 5.000 de scuzi fiecare53. Dar acestea nu erau, nu puteau fi decât soluţii excepţionale, disperate şi periculoase54.

Abia la sfârşitul anului 1572, după noaptea Sfântului Bartolomeu, a avut loc prima trecere de metale preţioase în contul Spaniei55. Ducele de Alba, care de la sosirea sa în Ţările-de-Jos ducea lipsă de bani, se găsea într-o situaţie deznădăjduită. Circulase zvonul, la începutul anului 1569, că el cheltuise deja 5.000.000 în aur56. Doi ani mai târziu, în 1571, documentele vorbesc cu insistenţă despre „strâmtorarea bănească”, despre *estrecheza del dinero*, în care se afla. Negustorii nu mai voiau să negocieze cu el57. Lipsit de bani lichizi, cu creditul diminuat, ducele vedea reducându-se posibilitatea de a recurge la poliţe, aidoma unei bănci care niciodată nu are o nevoie mai mare de rezerve decât atunci când clienţii săi o bănuiesc că nu le are58. În 1572 situaţia era atât de gravă59, încât ducele se hotărâse să apeleze, în aprilie, la creditul marelui duce al Toscanei. Tentativa fu încoronată de succes dar guvernul spaniol, având relaţii încordate cu marele duce şi

bănuindu-l că unelteşte în Franţa şi în afara ei, ducele de Alba fu dezavuat iar creditul acordat a rămas nefolosit60.

Între timp Filip al II-lea îi expediase 500.000

de ducaţi în bani lichizi prin Franţa. „Voiam, scria el ambasadorului său, Diego de C.uniga61, să trimitem ducelui de Alba din aceste regate

ale Spaniei până la 500.000 de ducaţi atât în aur cât şi în argint. Pentru că în momentul de faţă nu-i putem transporta fără riscuri mari pe toţi, trecerea fiind realmente blocată, mi s-a părut că cea mai bună şi mai comodă situaţie ar fi să-i trimitem prin acest Regat al Franţei, dacă Regele Prea Creştin, fratele meu, găsea nimerit s-o îngăduie şi să dea ordine pentru ca banii să poată trece cu securitatea dorită...” Autorizaţia fu acordată şi banii au fost transportaţi în mai multe călătorii.

La 25 decembrie 1572, Qayas îl prevenea pe ambasadorul Franţei Saint Gouard61 că în virtutea licenţei acordate pentru trecerea celor 500.000 de scuzi, Nicolas Grimaldi transporta 70.000 reali (aşadar în argint) şi Lorenzo Spinola 40.000 de scuzi castilieni (aşadar în aur) ... Aceste treceri nu au fost izolate. În martie 1574, Mondoucet scria din Ţările-de-Jos: „dacă aş crede ce se zice pe aici în mod public... ducaţii Castiliei ajung până la noi prin Franţa pentru a destrăma toate bunele proiecte” 62.

Capitalul *politic* nu era singurul, de altfel, care alerga pe drumurile Franţei. Exista şi capitalul negustorilor, fără a-l mai socoti şi pe cel adus prin fraude, adesea unul şi acelaşi lucru.

În 1576, Filip al II-lea şi serviciile sale au examinat avantajele pe care le oferea drumul prin Nantes, unde creditul solid al negustorului spaniol Andreas Ruiz, putea servi drept pivot pentru transferuri în cuprinsul „Normandiei şi Franţei”. Este o bună ocazie pentru Diego de Quniga, autorul acestei propuneri, de a expune pretenţiile franceze şi, mai ales, proiectul de a „îngheţa”, am zice noi, a treia parte a capitalului în tranzit. Este, de asemenea un prilej pentru ambasadorul spaniol să

deplângă reaua organizare franceză cât priveşte *credito, trato* şi *commercio63* ceea ce este fără îndoială exact.

În aceeaşi perioadă, după cum spune Richard Ehrenberg, banii trec din Zaragoza, prin

Lyon, până în Flandra64. Thomas Müller, agentul Fuggerilor utilizează puntele intermediare din Florenţa şi Lyon. În 1557, o scrisoare veneţiană65 semnalează o expediere de 200.000 coroane" lui Don Juan de Austria, *via* Paris. Tot în acest an bancherii Malvenda din Burgos livrează 130.000 de scuzi, o parte prin Milano, o alta prin Paris, totul în contul lui Filip al *ll-lea66*. În acelaşi an se vorbeşte în Franţa despre o veritabilă invazie a monezilor spaniole – de aur sau de argint – *Escudos de oro, doblones, y reales de plata d'Espagna*, astfel încât guvernul francez se gândeşte să valorifice, ca să obţină câştiguri, această monedă străină67, ceea ce echivala într-un fel cu a o reţine la trecere.

Tranzitul continuă în anul următor. În iulie 1578 Henric al III-lea acorda dreptul de trecere prin Franţa soldaţilor şi banilor spanioli (150.000 de ducaţi) 68. Dar, semn al timpurilor noi, ambasadorul Vargas69 se întreabă dacă trimiterile de bani erau prudente câtă vreme hoţii plătiţi de ducele d'Alen9 on le pândeau pe parcurs. Cel mai bine ar fi, adaugă el, să recurgem la „poliţe de negustori" 70.

Monedele Spaniei au continuat să circule prin Franţa mult timp după acest an 1578, cel puţin cele destinate de Regele Catolic francezilor înşişi, capitalul distribuit Casei Guise71 şi altora, în 1582 un document72 semnalează expedierea către Lyon şi Paris, prin Filippo Adorno, a 100.000 de scuzi, pentru fiecare dintre aceste două pieţe, la dispoziţia lui Alessan-dro Farnese... în 1585 este consemnată o altă livrare de 200.000 de scuzi pentru Lyon prin Bartolomeo Calva şi Battista Lomellini73. Nimic nu ne îngăduie totuşi să afirmăm că această sumă a fost în bani gheaţă şi că, dincolo de Lyon, şi-ar fi făcut drum până în Flandra... Până la o mai bună informare considerăm că recurgerea la itinerarul francez n-a depăşit anul 1578, că

nu s-a apelat la el decât 43 în ultimă instanţă. Probabil că ar fi fost părăsit mai devreme dacă n-ar fi apărut dificultăţi între Filip al II-lea şi creditorii săi genovezi între 1575 – 1577. Acordul pe care ei îl încheiară, în 1577 – *îi medio general* – avea să dea întâietate itinerarului maritim Barcelona-Genova.

*Marele drum Barcelona-Genova şi al doilea ciclu al meta*lelor *preţioase din America*

Nu se ştie cu precizie data la care acest drum a dobândit importanţă, poate odată cu anii 1570 care corespund în lumea mediteraneană cu începutul marelui război împotriva turcilor. Rezultatul: capitalurile spaniole se abat către Italia. Desigur, nu este vorba de o creaţie *ex nihilo*. Cu mult timp înainte de 1570 aurul şi argintul Americii ajunseseră în centrul lumii mediteraneene, deşi niciodată în cantităţi comparabile cu vastul curent care aprovizionase Anversul. În octombrie 1532 la Monaco soseau din Spania galere cu 400.000 de scuzi destinaţi Genovei74. În 1546 Carol Quintul împrumută de la genovezi 150.000 de ducaţi76. Probabil că acest avans a antrenat un exod compensator de metale preţioase în direcţia *Dominantei*. O corespondenţă portugheză76 indică, fără echivoc, o livrare de bani gheaţă la Genova în beneficiul Papei în anul 1551. R. Ehrenberg semnalează că în 1552 mari cantităţi de bani în numerar soseau la Genova în acelaşi timp ca şi la Anvers77. În ianuarie 1564 o scrisoare a lui Baltazar Lomellini către Erasso vorbeşte despre o plată, efectuată la dispoziţia lui Filip al II-lea în luna noiembrie a anului precedent, urcându-se până la 18.000 de ducaţi pe piaţa din Milano şi în contul socrului lui Baltazar Lomellini, Nicolb Grimaldi.78 în 1556 negustorii florentini subscriu la acordarea unui împrumut de 400.000 de ducaţi, plătibili în Flandra. Au cerut oare sau nu livrări de metale preţioase chiar la Florenţa? 79 În 1566 Fourquevaux, ambasador al Franţei în Spania, semnalează două împrumuturi de la genovezi, unul de 150.000, celălalt de 450.000 de scuzi80, iar ambasadorul toscan Nobili vorbeşte în mai despre o trimitere de

100.000 de scuzi, de astă dată la Genova81. Trecerea ducelui de Alba din Spania la Genova a fost însoţită, în 1567, de un transport de trupe şi de bani82. În sfârşit, a fost necesară, intermitent, o aprovizionare a Siciliei şi a Neapolelui deseori, de altfel, prin *cambios* încheiate pe pieţele Genovei sau ale Florenţei unde, prin forţa lucrurilor, ele atrăgeau în compensaţie o mică parte din avuţiile Americii83. „S-au transportat zilele trecute optsprezece încărcături de argint la Barcelona pentru Italia”, scrie Fourquevaux în decembrie 156684. În timpul verii anului 1567 Nobili a reuşit să expedieze o parte din banii destinaţi soldei galerelor toscane din serviciul Regelui Catolic. Nu fără greutate: mandatul de plată care îi fusese acordat asupra veniturilor bisericii fiind fărâmiţat pe cuprinsul întregii Spânii85. Din ceea ce percepuse, Nobili îşi propunea să expedieze, în mai8 lă 25.000 „escudi”; în iunie el anunţa expedierea a opt cufere conţinând 280.000 de „reali” 87; în sfârşit, în septembrie, lipsit de noutăţi precise, el spera că totul se îmbarcase cu bine pe galere88...

Aceste exemple puse cap la cap nu dau impresia unui curent regulat. Atât timp cât *di-nero de contado*, banul în numerar, a urmat calea flamandă (utilizată de împrumutătorii genovezi în 99% din cazuri), lumea mediteraneană nu a atras decât o parte modestă din ei. Dovezile negative abundă.

Astfel există posibilitatea de a depista monedele care circulă la Ragusa unde casele de comerţ se preocupă să transcrie în registrele oficiale *Diversa di Cancellaria* lista monedelor meredinţate unuia sau altuia dintre funcţionarii lor pentru cumpărări în Balcani sau în Levant, ori cele pe care ele le varsă pentru unele reglementări de datorii sau pentru constituirea capitalului unor societăţi. Piesele de aur joacă mult timp un rol exclusiv, fie că sunt bătute la Veneţia, în Ungaria, în Rodos, în Chios sau în Alep. Şi aceasta pune într-o lumină aparte problema monetară a relaţiilor dintre Ragusa şi Levant, sub semnul aurului89. Giugliano di Florio încredinţa, la 5 iunie 1551, 650 de

scuzi, *d'oro în oro* stăpânului unei corăbii, Antonio Parapagno. Aceşti 650 de scuzi se compun din 400 *sultanini*, ţechini turceşti, şi 250 *veneciani*, ţechini veneţieni90. La fel, sunt înmânaţi 100 de scuzi *auri în auro* ragusanului Johannes di Stefano pentru o călătorie de la Neapole la Alexandria şi de la Alexandria la Genova, în noiembrie 155891. Hieronimus Johannes de Babalis primeşte, în iunie 1559, 500 de scuzi de aur pentru o călătorie la Alexandria92… Adesea aceste monede de aur sunt ţechini turceşti. Când metalul alb îşi ocupă în sfârşit locul cuvenit, este vorba de aspri turceşti, *de miile quingentos aspros*, 1500 de monede mărunte pe care le primeşte la plecarea într-o călătorie în Levant, un asociat al lui Andrea di Sorgo, Giovanni di Milo93. Într-o măsură şi mai mare, mai ales după 1564, monedele curente vor fi *thallerii*, talerii turceşti sau ungureşti94 – realii spanioli, *reali da otto*, nefăcându-şi apariţia decât mai târziu, între 1565 – 1570 la Ragusa95.

În realitate, numerarul lipseşte de pe pieţele mediteraneene. În 1561, la Barcelona, Filip al II-lea îi cere printr-o scrisoare din 26 martie viceregelui Cataloniei, Don García di Toledo, să-i procure 100.000 de ducaţi pentru bâlciurile din octombrie şi mai. Imposibil răspunde viceregele la 5 mai96: „Piaţa de credit este atât de îngustă iar negustorii dispun de o avere atât de mică… o implor pe Majestatea Voastră să mă creadă: pentru cei 8 până la 10 mii de ducaţi pe care i-am găsit aici, uneori pentru a veni în sprijinul soldaţilor a trebuit să garantez pe lângă negustorii din ţinut şi, în plus, să-mi pun argintăria amanet. Şi peste acestea îmi iau şi o dobândă de 9 până la 10%".

Iată-ne la Neapole în 1566 având sub ochi *partido* pentru cei 100.000 de ducaţi *de oro di Italia*, încheiat la Genova în aprilie97. Este vorba despre un *asiento* de tip obişnuit, mai exact despre un capitol din acele acorduri cu clauze numeroase pe care monarhia le încheia cu bancherii. Filip al II-lea, în schimbul celor 100.000 de ducaţi care i se plătesc pe piaţa din Genova, a dat o

alocaţie referitoare la *donativo* din Neapole sau, în lipsa acestuia, asupra unui impozit din regat, pentru rambursarea cu începere din anul următor. Întrucât Neapole serveşte drept casă de rambursare, *îi partido*, încheiat la Genova prin grija ambasadorului spaniol Figueroa, este trimis spre semnare viceregelui Neapolelui. Acesta trece la examinarea lui prin vistiernicul său şi printr-un expert al clauzelor şi modalităţilor de rambursare. Toate verificările fiind făcute, banii sunt împrumutaţi cu dobânda enormă de 21 şi 3/5 la 100. „Am fost nevoit să semnez înţelegerea, scrie ducele de Alcalá, deşi dobânda mi se pare excesivă". Nu este aceasta o dovadă despre „îngustimea" pieţei din Genova? Un amănunt al acestei discuţii indică ceea ce bănuiam dinainte, anume că banii gheaţă sunt mai scumpi *la* Genova decât în Spania: de unde rezultă o primă de 2%, de scăzut din beneficiile negustorilor, adaugă comentatorii, întrucât plata se efectuează la Genova. Această creştere a valorii reprezintă ceva mai mult decât cheltuielile de transport şi de asigurare98.

Îngustime a pieţii există la Genova şi în 1566. La Neapole în aceeaşi perioadă, situaţia este şi mai puţin strălucitoare. Se pusese problema, la începutul acestui an 1566, de a se încheia un *asiento* de 400.000 până la 500.000 de ducaţi9? cu mandatul de plată pe *donativ*o în Neapole. şi această negociere, dacă nu mă înşel, a dus la acea *cambie* de 100.000 de ducaţi pe care o aveam în vedere acum câteva momente. Or, în această privinţă, ducele de Alcalá nu recomandă decât un lucru: „schimbul", cel puţin să nu fie încheiat la Neapole, piaţa nefiind capabilă să furnizeze împrumuturi nici chiar de ordinul a 100.000 de ducaţi: negustorii s-ar înţelege între ei, şi-ar ridica pretenţiile. Ar fi preferabil ca operaţiunea să se încheie în Spania sau la Genova.

Dar, odată cu anii 1570, se conturează o situaţie nouă; maşinăria spaniolă este obligată, ţinând seama de marile înarmări din lumea mediteraneană, să-şi orienteze altfel decât în trecut expedierile de bani în cambii sau în

numerar100. Giovanni Andrea Doria, în aprilie 1572 arăta Republicii genoveze că el va ridica din Cartagepa banii pe care negustorii genovezi preferau să-i îmbarce acolo decât să-i transporte pe uscat până la Barcelona, căci drumurile nu erau sigure101. Expedierile nu fură întrerupte nici după a doua bancrută a statului spaniol în 1575 care a zguduit Genova până în temelii şi a contribuit, de asemenea, la dărâmarea a ceea ce rămăsese în picioare din reţeaua Anversului. În aprilie 1575, Filip al II-lea trimitea 650.000 de ducaţi *de contado* la Genova102. În acelaşi an, el oferea bancherilor Fugger să transporte pentru ei 10.000 de scuzi „de aur curat" pe galerele sale până în Italia103. Pe acelaşi drum agentul bancherilor menţionaţi va trece, între 1575 – 1578 până la 2 milioane de coroane adresate Ţărilor-de-Jos104. Când Filip al II-lea, în iulie 1577 dă ordin lui Giovanni Andrea Doria să meargă la Barcelona, scopul este să îmbarce aici banii destinaţi Italiei. O dată terminată încărcarea, căpitanul trebuie să plece repede, cu sau fără amiralul de Castilia care urma să ia parte la călătorie pentru că nevoia de bani este urgentă în Italia şi este important ca „piraţii să nu afle că banii se transportă pe o singură galeră" 105... Să precizăm cu clarita (: noul drum e

nu se termină în Italia: Genova a devenit nucleul circulaţiei banilor şi poliţelor în direcţia nordului. Ceea ce nu împiedică, ba dimpotrivă, ca Italia să-şi primească partea, începând cu marele duce al Toscanei, reintrat, după 1575, în graţiile Spaniei şi căruia Filip al II-lea îi va solicita în 1582 un credit de 400.000 de ducaţi pentru Flandra106.

Odată cu înmulţirea sosirilor de bani la Sevilla, după 1580 toată această circulaţie îşi măreşte volumul. Nimic nu ne dă mai bine măsura ei în timpul anilor 1584 – 1586, pentru a nu ne pierde într-o enormă cantitate de documente identificate107, decât scrisorile prevenitoare ale secretarului Longlee, însărcinatul cu afaceri al Franţei în Spania.

*Anul* 1584: 18 ianuarie108, două galere vor pleca din

Barcelona transportând bani către Genova; 12 ianuarie: se expediază 1.000.000 de ducaţi-aur „la Milano pentru Flandra” şi, în urma lui, un alt milion care va fi pus la păstrare în castelul din Milano109; 22 martie: se trimite o mare cantitate de bani în Italia în legătură cu evenimentele din Flandra110; 26 mai: Giovanni Andrea Doria se va îmbarca la Barcelona către 18 sau 20 iunie, cu „20 de galere şi câteva alte vase; la bordul flotei vor călători 2 milioane pentru regele Catolic, unul în „scuzi pistoli”, celălalt în reali şi aproape un alt milion în cambii ale bancherilor „Fou-cres” şi ale negustorilor genovezi; 1 iunie: genovezii fac „încă un contract de 400.000 de scuzi pentru a-i furniza în Italia”, în patru sau cinci luni111; Giovanni Andrea Doria transportă mai mult de 2 milioane şi jumătate pe galerele sale pentru Regele Catolic „şi în jur de 1 milion” aparţinând particularilor, Printre care şi Marelui Duce al Toscanei; mai mult de 300.000 de scuzi aparţin lui Giovanni Andrea Doria însuşi; 300 sau 400.000 altor genovezi, la care trebuie adăugaţi „ceea ce treizeci sau patruzeci de nobili şi gentilomi din Italia au luat cu ei şi duc retrăgându-se în

Italia, odată cu trecerea galerelor. În afară de aceste sume mai există 500.000 de scuzi pentru casa bancherilor Foucres, în Germania, furnizaţi în contul zisului rege, aşa cum am văzut pe memoriul referitor la banii care ies din Spania” 112. În realitate, aflăm la 30 iunie că aceşti bani ai Fuggerilor le aparţin: „regele catolic i-a împrumutat sub numele său pentru ca să-i poată scoate din Spania” 113. Fondul de rezervă la Milano a fost ridicat la 1 200.000 de scuzi; 17 august: bancherii italieni, printre care J.B. Corvati cad de acord cu un credit de 80.000 de scuzi ce-l vizează pe ambasadorul J.B. de Tassis114.

*Anul* 1585, 4 aprilie: o expediere însemnată de bani din Milano şi din Genova pentru rege115; 25 aprilie: 400.000 de scuzi îmbarcaţi la Barcelona pentru Italia şi fără îndoială, pentru mai departe116; 14 mai: 19 galere din Genova şi Savoia, 8 din Neapole, 25 din Spania, cu echipaje nepricepute îmbarcă la Barcelona 5.000 de

soldaţi. Ele vor transporta *in Italia 1200.000* de scuzi; în afară de aceasta, 76 încărcături de bani au trecut prin Zaragoza în direcţia Barcelonei117; 9 iunie: 500.000 de scuzi sunt încărcaţi pe flota de galere pentru ducele de Savoia118; 15 iunie: flota a ridicat 1833.000 de scuzi pentru Italia, dintre care mai mult de 1.000.000 neînregistraţi119; 20 septembrie: o nouă plecare a galerelor cu 400.000 de scuzi pentru Italia. 300.000 de scuzi sunt pe cale să ajungă la Monzón, unde se află atunci Filip al II-le, a120; 18 septembrie: se tratează o înţelegere cu bancherii Fugger pentru „a ceda 500.000 de scuzi în Germania”.

*Anul* 1586, 25 *martie*: expedierea a 1 200.000 de scuzi în Italia pentru evenimentele din Flandra121; 31 mai: şapte galere transportă 600.000 de scuzi la Genova, tot pentru afacerile din Flandra122; 29 septembrie: a fost încheiată „o înţelegere cu opt zile în urmă cu bancherii Foucres” pentru 1.500.000 de scuzi, plătibili la Frankfurt, 250.000 la Besançon, 50

250.000 la Milano123; 11 octombrie: se negociază încă o „înţelegere” pentru plata a 700.000 – 800.000 de scuzi în Italia124…

În anii care urmează, curentul metalelor preţioase se va intensifica. Pentru a ne convinge, este suficient să observăm la ce nivel se ridică *Ios asientos* în timpul ultimilor 12 ani ai domniei lui Filip al II-lea. În 1586, casa Fugger îi împrumuta 1.500.000 de scuzi de aur, plătibili în Italia şi în Germania125; în 1587, Agostino Spinola îi avansa 1.000.000 de scuzi, iar florentinii în 1589 – 600.000 de scuzi12*; în acelaşi an negustorii genovezi n-cheiau un *cambio* de 2.000.000 de scuzi pentru Ţările-de-Jos. Un an mai târziu Agostino Spinola plătea Ţărilor-de-Jos 2.500.000 de scuzi127. În 1602, Ottavio Centurione avansează 9.000.000 şi chiar mai mult, ceea ce istoricii prudenţi pun la îndoială128, dar foarte pe nedrept129. Mai găsesc indicarea unui acord încheiat în 1587 de Agostino Spinola care se ridică la 930 521 *escudos* şi care, în pofida a ceea ce susţinea Ehrenberg a fost încheiat nu pentru Italia, ci,

sub forma unei poliţe asupra Ţărilor-de-Jos, pentru ducele de Parma130.

Amănuntele interesează prea puţin; faptul de reţinut este această enormă dezvoltare a traficului de numerar şi de credite pe întregul cuprins al lumii mediteraneene occidentale, promovată la rodul de drum imperial al banului. Nimeni nu va contesta importanţa istorică a forfotei neîntrerupte a galerelor încărcate cu lădiţe sau butoaie de monede. Este important când se vorbeşte despre aurul şi argintul America să asociem *celebrelor* galioane ale flotelor Indiilor nu mai puţin însemnatele *zabre* şi corăbii biscayene şi aceste galere care, după restabilirea păcii în lumea mediteraneană, sunt extraordinar de preocupate să transporte – în loc de luptători – călători şi munţi de monede de argint131. Există, evident, accidente: în aprilie 1582, o galeră surprinsă de furtună între 1 Barcelona şi Genova trebuie să se debaraseze de o parte din preţioasa ei încărcătură; 56 lădiţe conţinând reali plus o lădiţă plină în întregime cu *escudos* şi alte monede de aur132 fură atunci aruncate în mare.

Totuşi aceste accidente au fost rare şi prima de asigurare, doar de 1, 5 la 100 este în sine o dovadă. Accidentele pe uscat erau tot atât dacă nu şi mai frecvente. În ianuarie 1614133, 140.000 de scuzi aparţinând genovezilor erau prădaţi la şase leghe de Barcelona de o bandă de vreo sută de hoţi.

}

*Lumea mediteraneană, invadată de monedele spaniole*

Acest belşug mediteranean era compensaţia normală a unei sleiri a circulaţiei atlantice, a decăderii Anversului şi, apoi, a tuturor pieţelor şi activităţilor care depinseseră de buna funcţionare a centrului din Anvers. Aş crede cu plăcere că prăbuşirea Anversului şi a, Ţărilor-de-Jos se situează înaintea anilor de cotitură dintre 1584 – 1585, a căror importanţă nu poate fi negată, înainte de pustiirea oraşului din 1576, înainte, chiar şi de a doua bancrută

spaniolă din 1575. Cred că ne putem opri la anul 1567, cum a făcut A. Goris134 sau, mai exact, la 1569... Există chiar stagnări nete în acest ultim an, cel puţin aceea din centrul de prelucrare a lânii de la Hondschoote, totuşi în plină prosperitate şi de importanţă mondială135. La sosirea ducelui de Alba, industria textilă este atât de atinsă încât aceasta din urmă nu va găsi pe piaţă suficientă stofă albastră pentru oamenii din palatul său136. Desigur, nu jafurile din noiembrie 1575 au distrus la Anvers un oraş în deplină putere137. O confirmare portugheză din 1573 arăta că oricum după 1572, întregul comerţ cu Flandra era ruinat138. După 1571139 un negustor spaniol la întoarcerea în Anvers avea impresia că se află într-un alt 5

oraş. Însăşi bursa *no es... Io que solia*, nu mai este ceea ce era...

Decăderea Lyonului poartă în mare aceeaşi dată. Ceea ce-i rămăsese din importantele sale funcţii în legătură cu banii a fost transferat la Paris între anii ’70 şi ’80140. În 1577 pe *Place aux Changes*, adevărata piaţă a oraşului, a început să crească iarba.

Către aceeaşi epocă, se marca sfârşitul marilor târguri de schimb de la Medina del Campo, fixat tradiţional de istorici în preajma celei de-a doua bancrute a statului spaniol (1576). De obicei se observă mai puţin dubla strâmtorare, aproape concomitentă, la nord de Medina, a oraşelor Burgos şi Bilbao. Practic, atunci s-au închis importantele registre de asigurări maritime142 ale Consulatului din Burgos. Ceea ce se sfărâmă astfel este marea axă Medina-Bilbao până la Flandra, una dintre liniile de forţă ale Imperiului spaniol la începutul domniei lui Filip al II-lea.

În felul acesta lumea mediteraneană întorcea în folosul său o mare parte a circulaţiei monetare a lumii. Dar, semn al timpurilor noi, Barcelona renăscând la o viaţă prosperă, îşi reorganiza bursa în 1592 şi, la sfârşitul secolului, dincolo de Sardinia, Neapole, şi Sicilia, care păreau să marcheze limitele extreme ale zonei sale comerciale, ea reexpedia corăbii până la Ragusa şi

Alexandria în Egipt143. m şi mai mare măsură este atunci invadată de metalele preţioase întreaga Italie. Ambasadorul du Ferrier, atât de mult timp reprezentant al Franţei la Veneţia, bine informat în legătură cu evenimentele din Italia şi din Levant se nelinişte în 1575144 de ameninţările de război care apăsau asupra Peninsulei: spaniolii aveau să profite de conflictele din Genova pentru a cuceri oraşul şi, odată cu el, toată Italia? Această Italie care, „niciodată n-a fost atât de bogată", precizǎ el într-o scrisoare către regele Franţei. Ce să spunem atunci despre Italia deceniilor ce urmau să vină? Un personaj atât de avizat precum ducele de Feria, scria, către 1595, într-un lung raport că lucrul cel mai bun, după opinia Angliei, ar fi să se resemneze sub autoritatea Spaniei „după exemplul Neapolelui, SIG – iliei şi Milanului care, sub guvernarea actuală înfloresc mai mult decât au făcut-o vreodată" ...145 Dedicăm acest pasaj celor care se grăbesc să vorbească despre o decădere a lumii mediteraneane încă de la începutul secolului al XVI-lea.

În realitate, treptat s-a produs o invazie cu monede spaniole a întregului teritoriu al mării. Ea implică în curând viaţa de zi cu zi. Către 1580 pe pieţele din Alger monedele curente sunt scudul spaniol, de aur, realii de argint, monedele de 8, 6 şi 4 şi mai ales monedele de a ocho *reales*. Toate aceste monede sunt foarte căutate pe piaţă şi reprezintă una dintre mărfurile cele mai importante destinate Turciei şi unde realii sunt expediaţi în lăzi întregi146. Registrele Consulatului francez din Alger, care datează din 1579147, cele ale Consulatului francez din Tunis148 care se deschid în 1574 indică, în nouă cazuri din zece întâietatea monedelor spaniole. În ele sunt fixate de regulă, preţurile răscumpărărilor. În februarie 1577, la Tetuan, prizonierii de la bordul unei nave algeriene se răzvrătesc. Turcii se aruncă fără să stea pe gânduri în apă spre nenorocirea lor: împovăraţi de reali şi de aur, mulţi dintre ei sunt traşi la fund149..."

La Livorno, alături de importantele transporturi oficiale, bărcile venind în linie dreaptă din Genova sau din

Spania, duc în mijlocul baloturilor de mărfuri, lădiţe de „reali” 150. La Ragusa, în ultimii ani ai secolului, în 1599, din două înregistrări de monede îndreptate Către FÂS5 tO.

— Şi.1. AlexarifârlaJ”. unacuprinde *talleri* şi *reali* –, iar cealaltă doar reali *d’ar-gento di Spagna a reali otto per pezzaK2*... În anul precedent o corabie ragusană fusese abandonată la Cerigo de echipajul său care ajunge pe uscat într-o barcă, spre a nu cădea în mâinile lui Cigala153. Stăpânul corăbiei şi fugarii duc cu ei 17.000 *reales a ocho*. Un alt amănunt: în mai 1604 un marsiliez recunoaşte la Ragusa că datorează unui florentin „*duo centum sexaginta* tres peggias *regaliorum de* 8 *regaliis pro qualumque* pezzia” 154. Astfel Ragusa în această epocă este larg atinsă de invazia de monedă spaniolă. Dar ce oraş şi care ţinut îi scapă? în Turcia, realii sosesc, am mai spus-o, chiar din Polonia în căruţe mari care leagă Lvovul de Istanbul 155. Evident, este inutil să mergem în Levant unde atâtea scrisori comerciale italiene, ragusane, marsilieze, engleze ne propun un spectacol cunoscut dinainte.

Aceste amănunte uşor de înmulţit nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere esenţialul, îl vom observa cu mai multă claritate dacă admitem că începând cu 1580, adevăratul centru de răspândire a metalului alb, tot atât şi chiar mai mult decât Spania, este Italia marilor oraşe. Ea îşi trage din acest rol beneficii enorme, cu condiţia să evacueze către Levant o parte din supraabundentele monede de argint ale Spaniei, condiţie uşor de îndeplinit şi profitabilă; cu condiţia, de asemenea, să aprovizioneze cu monede de aur, mai greu de procurat, cu-monede de argint şi cambii, restrânsa piaţă a Ţărilor-de-Jos unde Spania apără Imperiul şi soarta catolicismului şi unde curentul banilor în numerar hrăneşte atât Ţările-de-Jos revoltate cât şi trupele şi supuşii credincioşi. Italia se află astfel în centrul unui sistem creator de legături, sincronisme şi de asimetrii izbitoare.

Italia – prada p «ru „numeda

Începând din 1580 l Gova d

Spania d

Începând din 1 venit Tdta p aduse la Genova de galerele record”.

nu încetează să cre SSregistrat, fără îndoială, nu încetează să crească, până la 1598:

54

În fără îndoială, m

2 200.000 scuzi (200.000 în aur, 1 300.000 în lingouri de argint, 700.000 în reali) debarcaţi dintr-odată, (dacă nu cumva recordul a fost stabilit de sosirea la Genova, la 20 iunie 1584, a 20 de galere, sub comanda lui Giovanni Andrea Doria care ar fi transportat de la 3 până la 4 milioane de scuzi, dar informaţiile noastre nu sunt suficient de precise157). Să reţinem proporţiile ieşite din comun ale acestor expedieri. După un calcul efectuat de *Conta-duria May or*, în 1594, în fiecare, an sosesc în Spania 10.000.000 monede de aur, se exportă din ele 6, dintre care 3 pentru rege, 3 pentru persoanele particulare. Celelalte 4 milioane în plus, ori rămân în Spania ori sunt obiectul unor exporturi clandestine prin curieri, călători sau marinari... Un istoric158 consideră că în fiecare an sosesc în Italia, la sfârşitul secolului, 6 milioane pentru a se răspândi apoi în toate direcţiile, pe tot cuprinsul Peninsulei şi în afara acesteia. Aceste cantităţi de bani îşi îndeplinesc rolul chiar înainte de a atinge Genova (sau Villafranca, Portofino, Savona sau Livorno). Simpla veste a sosirii lor apropiate produce „mărinimie” pe pieţele italiene, ca şi la Sevilla, Madrid sau Medina del Campo când se anunţa că a sosit flota din Indii. Galerele încărcate cu monede spaniole pentru Italia reprezintă o a doua „flotă din Indii”. În curând „mărinimiile”, din Itaia devin insistente, uneori distrugătoare. Pretutindeni banii în numerar, ieftini abundă, *„moneda larga”* care descurajează multe calcule. Sistemul de credit se acomodează greu cu oferta continuă. El trăieşte din flux şi reflux. Poliţele sunt vândute cui vrea să se împrumute, dar cine vrea să se împrumute când banii se găsesc din abundenţă? Să înţelegem bine acest mecanism simplu: banii în numerar

prisosesc, ceea ce înseamnă că fiecare, mai mult sau mai puţin, posedă partea sa aşa încât doritorul de bani prin împrumut, adică vânzătorul de *cambii* dispare sau revine rar pe piaţă. Acestea sunt rare, dar la preţuri foarte înalte. În situaţia inversă, când banii gheaţă lipsesc, *cambiile* apar de pretutindeni şi creditorul este liber să le cumpere la preţuri joase. Simon Ruiz este perplex, nesatisfăcut în aceşti ani, în aparenţă atât de uşori. Meseriei sale de curtier de mari afaceri, el a adăugat-o pe cea de creditor, de cumpărător de cambii pe piaţa din.

Medina del Campo. De obicei, vânzătorii săi sunt negustori de lână care nu-şi puteau continua afacerile fără să primească avansuri, lâna cumpărată în Spania fiind plătită la Florenţa luni de zile mai târziu. Simon Ruiz a cumpărat ieftin documentul care reprezintă creanţa sa, îl expediază prietenului şi compatriotului său de la Florenţa, Balthazar Suárez care va deveni, prin alianţă, cumnatul marelui duce al Toscanei. O dată ajunsă la destinaţie, poliţa se transformă în bani cu beneficii.

Dar aceşti bani trebuie să fie reexpediaţi la Medina del Campo printr-o nouă cambie, cumpărată la Florenţa. Dacă pe piaţă există abundenţă monetară, cambia se va cumpăra la un preţ înalt şi Simon Ruiz nu va obţine profit la această a doua operaţiune. Ca să vorbim limpede, bancherul pierde sau, mai exact, nu câştigă în şase luni cei 5 la sută eu care este obişnuit. Dar a nu câştiga, înseamnă a pierde, a angaja greşit „banii casei proprii”. Nimic nu-i mai grăitor decât tânguielile bătrânului din Medina del Campo sau explicaţiile şi justificările prietenului său din Florenţa159: „În zilele noastre arată acesta, cine dispune de bani trebuie să-i dea la preţul pe care-l fixează cine-i ia cu împrumut” ...16° Nimic n-ar fi mai periculos, continuă Vechiul prieten din Florenţa, decât să mergi împotriva curentului: „cei care au vrut să violenteze piaţa din Florenţa (*violentat la* piaza) n-au câştigat nimic din asta”, notează el la 9 septembrie 1591161. Ce să faci împotriva mareei de monede şi de lingouri de argint? Operaţiunea fundamentală, proprie poliţelor este prin aceasta

denaturată

s l Europei Vacă nu ţ cumpără află în aur. Soldaţii să fie plătiţi! măcar în parte; arătat, numai aurul se termeaiul curierilor. J nevoie de Spania S

după cum am mai deplasa prin m-dacă Italia are nevoie de Italia căci pentru a avea loc este necesar ca dobânzile să urce şi să coboare, să permită decalaje aducătoare de câştiguri.

— Sas* – ” «-s”.

Am avea o altă imagine despre această inundare a Italiei cu bani „peşin” din simpla studiere a emiterilor de monede, efectuate în monetăriile din Peninsulă. Niciuna nu stă degeaba. Fără îndoială că am putea, urmând documentele din *Sommaria*, să reconstituim anumite achiziţii de la *Regia Zecea* din Neapole162. Notăm că între 1599 – 1628163 aici vor fi bătute circa 13.000.000 de monezi. Aceeaşi activitate există la Palermo şi la Messina164 sau la Genova165. Abia emise, monedele circulă şi, mai ales în secolul al XVII-lea, părăsesc rapid locurile lor de origine. La Veneţia Zecea166 bate monede fără întrerupere: de aici rezultă prosperitatea oraşului. În medie, în fiecare an, este vorba de un milion în monede de aur şi de un milion în argint. Dar cum aprovizionare obişnuită efectuată prin intermediul negustorilor ce aduc monede sau *verghe* la ghişeele sale nu este suficientă, Zecea procedează la cumpărări pe bază de contracte. Aceste contracte sunt uneori foarte ridicate: în 1584, 500.000 de ducaţi (2 iunie cu Capponi), 140.000 de mărci cu Ott, agenţi ai bancherilor Fugger la Veneţia; un milion de ducaţi tot cu Ott, în 1585; un milion în 1592 cu Agostino Senestraro, Marcantonio şi Gio Battista Giudici; 1 200.000 de ducaţi în decembrie 1595, cu Olivero Marini şi Vicenzo Centurione; un milion la 26 martie 1597, pe spezele lui Hieronimo şi Christoforo Ott... Mai târziu, contractele devin mai mici, totuşi în martie 1605 un contract pentru 1 200.000 de ducaţi este încheiat cu Gio Paolo Maruffo şi Mich el Angelo şi Gio Steffano Barlotti... Nu intenţionez să

stabilesc bilanţul cumpărărilor făcute de Zecea din Veneţia ci să sugerez ape-titurile nesăţioase ale monetăriilor pe care, în cea mai mare parte le satisface argintul spaniol din America. N-ar trebui, de altfel să adunăm cifrele referitoare la bateriile de mo5

pentru plăţile în aur sud-nord pe care, începând de la Genova, trebuie să le efectueze foarte adesea în aur în Flandra. Pieţele Peninsulei sunt capabile să furnizeze monedele de aur şi cambiile care ajung la Anvers în mâinile casierilor plătitori ai armatelor spaniole.

Şi iată cum Italia se află la o încrucişare de drumuri: de pe o parte această axă sud-nord pe care o susţin politica Spaniei şi *Ios asien-tos* prin releul genovez, iar pe de alta axa ce urmează paralelele şi ajunge în Levant şi apoi în Orientul îndepărtat; un drum al aurului de la Genova la Anvers, un drum al argintului, trasat până în îndepărtata Chină.

În privinţa acestuia din urmă, nu există nicio surpriză: metalul alb circulă pe parcursul lui cu prioritate, valoarea lui creşte încă în Levant, Imperiul Otoman fiind o zonă a aurului provenind din Egipt şi din sursa sa africană; valoarea lui creşte şi mai mult când străbate Persia, India, pentru ca uneori să ajungă la răspântia Filipinelor, în China. Aurul chinez se schimbă la cursul de „două mărci de aur pentru opt mărci de argint”, adică 1 la 4, în timp ce în Europa, raportul este de cel puţin 1 la 12. Această axă Italia-China, al cărei traseu începe în America şi face ocolul lumii, fie prin Mediterana, fie pe la Capul Bunei Speranţe este o *structură*, o constantă, o caracteristică importantă a economiei mondiale care nu se va şterge decât odată cu începutul secolului al XX-lea.

Dimpotrivă, axa Genova-Anvers nu dezvăluia decât o conjunctură de durată. Ea se va menţine atât timp cât Spania va stăpâni Ţările-de-Jos, aşadar până în 1714, sau cât timp va continua inflaţia argintului pe care o controlează, adică până în 1680169. Deci întreg secolul al XVII-lea Italia rămâne la încrucişarea celor două axe. Din rada de la Cádiz, corăbiile engleze, olandeze, malvine şi

câteodată, genoveze „corăbii de război” sau nu, transportă la Genova ori la Livorno monezile de opt reali, numite atunci, curent, piaştri170. Tot acest trafic ajunge la „Alexandria, Cairo, Smirna, Alep şi Pe a-e Piete din Levant”. Piaştrii „sunt foarte căutaţi aici în toate suszisele pieţe şi chiar în Persia...” scrie Samuel Rieardo171, bunicul celebrului Ricardo a cărui carte se tipăreşte încă în 1706. Piaştrii sunt de argint, nu de aur. Desigur, spune o relatare veneţiană mult anterioară, (1668) 172, în Egipt poţi cheltui *ungari* sau *zechini „senza pierdervi cosa veruna*; *mă bisogna esser practico*”, fără să pierzi într-adevăr nimic, dar trebuie să ai spirit practic... Cu monedele de opt reali, de argint, se poate câştiga până la 30%.

Cât despre axa sud-nord, ea rămâne în continuare în folosinţă. Evident că întâietatea genovei diminuează după 1627173, dar totuşi chiar şi în 1650 bancherii săi fac plăţi către Ţările-de-Jos în contul Spaniei174.

1

*Secolul genovezilorr 5*

Aceste lămuriri prealabile ne ajută să situăm mai bine secolul bancherilor genovezi care se intercalează, când sună ceasul marelui capitalism, din 1557 până în 1627, după scurtul „secol” al bancherilor Fugger şi înainte de secolul capitalismului pestriţ ai Amsterdamului. Mărturisesc, aş prefera să spun 1640 sau 1650 şi nu 1627176, dar nu are importanţă! Este evident că prosperitatea Genovei nu este creată dintr-o singură atingere cu bagheta magică în 1557, a doua zi după ciudata bancrută a statului spaniol şi nu se termină dintr-odată în 1627, cu priiejul celei de a cincea sau a şasea bancrute castiliene când contele duce de Olivares împinge către primul loc pe creditorii Coroanei Castiliei, maranii portughezi. Genova rămâne încă pentru mult timp unul dintre pivoţii finanţei internaţionale.

Vechea bogăţie a Genovei, schimbarea bruscă a Politicii sale din 1528 i-au pregătit cu i cipaţie prosperitatea ca şi implantarea sa precoce în Andaluzia şi

la Sevilla177, participarea sa nu numai la comerţul dintre Spania şi Indii, ceea ce este bine cunoscut din lucrările lui André E. Sayous, dar şi la comerţul dintre Sevilla şi Ţările-de-Jos – acest comerţ hrănindu-l pe celălalt. Notez, după Richard Eh-renberg178 că genovezii îl aduc târziu la Anvers, nu înainte de 1555, dar sunt activi pe piaţa de pe Escaut de la începutul secolului şi se află aici între 1488 şi 1514, fiind cei dintâi dintre negustorii italieni prezenţi pe această piaţă179.

În orice caz, marele prilej le este furnizat de slăbiciunea şi oboseala casei Fugger şi a acoliţilor lor, biciuiţi din plin de dramatica recesiune de la jumătatea secolului şi care se vor retrage – în afara unor scurte reapariţii în 1575 şi 1595 – din operaţiunea periculoasă cu *asientos*.

*Los asientos* sunt contracte cu clauze multiple, încheiate între guvernul castilian şi *Ios hombres de negocios*. Ele reprezintă avansuri pe termen scurt, rambursabile, înainte de orice, pe baza sosirilor metalelor preţioase la Sevilla. Dar cum aceste sosiri sunt intermitente, se pune problema pentru rege să le substituie o trezorerie permaneiită şi mai ales, în fiecare an, să plătească, *de cele mai multe ori în aur*, soldele şi alte cheltuieli ale trupelor spaniole în Ţările-de-Jos. Abilitatea genovezior va consta, din 1557, nu numai în a face apel la resursele diverse ale Regelui Catolic din Castilia sau din afara Castiliei, ci şi de a se sluji pentru a concentra şi garanta enormele lor avan – suri, de economia publică spaniolă sau chiar italiană. Într-adevăr, regele le concede, între 1561 – 1575, *juros de resguardom*, în principiu titluri de rentă publică, încredinţate ca garanţie la împrumutul acordat, dar pe care *Ios asentistas* au dreptul să le utilizeze după voie. Ei vând aceste titluri prietenilor şi cunoscuţilor şi de asemenea tuturor doritorilor care se grăbesc să le cumpere. Bineînţeles, genovezii *vor* trebui să răscumpere aceste *juros*, pentru a le preda regelui, dar numai după ce acesta le va fi înapoiat împrumutul. O a doua abilitate: *las sacas* de numerar au

fost suspendate între 1559 – 1566181, în timpul anilor de restaurare a finanţelor casti Hene, toate datoriile anterioare fiind reportate asupra acelei *Casa de la Contmtaci în* care devine un fel de *Casa di San Giorgio182*, cu venituri proprii pentru a asigura plata unor *juros* „plasate” pe seama ei. Acesta este scopul marii reglementări din Toledo, în noiembrie 1566183, pe care istoricii îl consideră ca o bancrută suplimentară, făcută, ca şi aceea din 1557, cu acordul tacit al oamenilor de afaceri. Aceştia au obţinut în *juros* suma unei mari părţi din datoria lor veche şi şi-au putut plăti creditorii cu această monedă. În timpul reglementărilor genovezii suferă mai puţin decât bancherii Fugger. Dacă nu mai reuşesc să-şi exporte sub formă de numerar beneficiile, acestea, în schimb, se pot investi cu uşurinţă în mărfuri spaniole, alaun, lână, ulei, soia etc, care, exportate în Italia sau în Ţările-de-Jos, le vor furniza lichidităţile de care au nevoie în aceste ţări îndepărtate. Desigur, totul va fi mai comod când. după 1566184, datorită tulburărilor din Flandra, ei vor fi autorizaţi să exporte din nou monede şi lingouri de argint, aceasta, ca să spunem aşa, după placul lor.

Problema hotărâtoare continua totuşi să fie cea a transferurilor şi plăţilor în aur în sau către Ţările-de-Jos. Pentru a o rezolva, Regele Catolic nu se poate dispensa de recurgerea o-bligatorie la capitaliştii internaţionali, la germanii din Germania de nord, în prima jumătate a secolului, la genovezi după 1557. Filip al II-lea este şi mai mult decât Carol Quintul condamnat la această căutare de asistenţă. El este stăpân pe piaţa internaţională a metalului alb, dar nu şi pe cea a cuprului, a poliţelor şi a aurului. Cuprul nu este decât un figurant. În această vreme umilul metal monetar este un străin în Peninsula Iberică, german înainte de a fi, în secolul al XVII-lea, suedez şi japonez. Spania îl va obţine cu uşurinţă contra cost şi situaţia nu va fi încordată decât în Portugalia unde creşterea Valorii cuprului va fi fabuloasă până în 1550185, din pricina cererilor din Indiile Orientale. În 1640 se povestea că în timpul regelui Don Manuel, mertedele de

aramă erau mai căutate decât cele de aurifii3 în Portugalia. Cât despre cambii, trebuie să distingem pe cele care reprezintă jocul creditului, uneori împins până dincolo de limitele raţionale şi poliţele care merg în întâmpinarea surplusurilor balanţelor comerciale. Or, Spania, copleşită de bogăţiile sale americane, are din toate părţile o balanţă comercială deficitară, ţinuturile cu surplus sunt (sau cel puţin erau) *Ţările*-de-*Jos* şi rămân în continuare pieţele Italiei. Va fi necesar să se cumpere cambiile acestora din urmă, deoarece, în principiu, plăti bile în aur, ele domină circuitul complicat al monedelor galbene. Or, aprovizionarea cu aur a Europei, cu punctul de plecare Lumea Nouă, se desfăşura cu greutate; aşadar trebuie să se întreţină adesea din stocurile vechi. În toate aceste direcţii, capitalismul genovez îşi va stabili repede întâietatea, dar faptul n-ar fi fost posibil, să subliniem bine acest lucru, fără ajutorul întregii Italii. Acest ajutor asigură succesul operaţiunii. Vânzători de argint, genovezii găsesc la ei acasă şi, chiar mai mult, în restul Italiei, monede de aur şi cambii. În 1607187 *Cinque Savii* explică situaţia în câteva cuvinte, căci lucrul merge de la sine: genovezii, furnizori de argint (şi totodată de credite pentru cumpărarea de zahăr şi piper ia Lisabona) *hanno sicuro mode di estrazer du cuesta* città *quanto oro vogliono*, au un mijloc sigur de a extrage din Veneţia atâta aur cât vor. Şi tot atâtea poliţe, din Germania şi Ţările-de-Jos. Când Ambrosio Spinola şi Giovanni Giacomo Grimaldi explică Republicii genoveze situaţia a doua zi după bancruta din 1596, dificultatea, zic ei, pentru acoperirea bancară în aur promisă Ţărilor-de-Jos, (la cererea lui Fi-lip al II-lea, şi în numele altor negustori geno-vezi din *Contratación*, din sindicat, am spune astăzi) „constă în aceea că pieţele Florenţei şi ale Veneţiei prin intermediul cărora se făceau de regulă asemenea acoperiri, sunt aproape cu totul zdruncinate” 188 de urmările violente ale bancrutei. În lipsa lor este imposibil să găseşti clienţi permanenţi pentru reali şi lingourile de argint, şi furnizori de credite şi aur care ne-ar îngădui să nu transportăm spre nord prea mari

cantităţi de monede stânjenitoare de argint şi, totodată, să expediem acolo metalul galben necesar. Spunem din nou, „necesar”. Soldaţii din Ţările-de-Jos pretind mereu ea o parte importantă din solda lor să fie plătită în monede de aur, considerând că astfel le este avantajos şi comod. Monedele de aur sunt căutate şi fac posibile transporturi uşoare, într-un velum mic. Se impun astfel permanenteschimb uri ale monedelor de argint în monede de aur. Negustorii vor încerca, e drept, să se elibereze de această obligaţie oneroasă, impunând soldaţilor monedele albe; eh-ar mai mult, cupoane de stofe ca o parte a plăţii... În această privinţă a existat o *evoluţie lentă*. Metalul alb nu se va impune deloc în plăţile soldaţilor decât o dată cu domnia l-ai Filip al III-lea, odată cu inflaţia monedelor de bilion care îi caracterizează primele etape, nu înainte de acea promovare lentă la rangul de monedă internaţională, acceptată de toţi, a realilor spanioli, şi, mai ales, nu înainte de revenirea la pacea de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor care devalorizează revendicările soldaţilor şi pune punct ameninţărilor lor periculoase.

Dar până atunci moneda de aur a fost pretenţia lor şi încă atât de puternică, încât a devenit una dintre trăsăturile majore ale marii circulaţii monetare a secolului, una dintre caracteristicile sale structurale, cum a demons- *Zgurile din Piacenza* strat magistral prima oară Felipe Ruiz Martin189. Unele incidente o dezvăluie în răstimpuri. Astfel, în februarie 1569, ducele de Alba trimitea în Franţa corpul expediţionar ai lui Mansfeldt în sprijinul catolicilor™. Trebuia, pentru aprovizionarea eu monede de aur a căruţei cu trei cai a casierului Diego de Gueines, detaşat pe lângă trupe, să se recurgă la negustorii din Rouen, Paris şi Lyon, şi să se schimbe, nu fără cheltuieli, *las monedas de plata como se rescibieron de los mercadores a escudos de oro en oro*, să schimbe în scuzi de aur curat monedele de argint, primite de la negustori. Acest fapt mărunt are avantajul de a face aproape palpabilă o realitate cotidiană şi de a ne deschide o perspectivă largă. Sistemul general al genovezilor, a căror

organizare se desăvârşeşte în 1579, odată cu târgurile de la Piaeenza, şi va dura până dincolo de sfârşitul secolului este, [văzut din Ţările-de-Jos, un vast drenaj al aurului care presupune o serie de circuite anterioare, bazate pe mărfuri, argint, poliţe, într-un cuvânt, pe întreaga avere a Occidentului. Această operaţiune câştigătoare impune respectarea anumitor reguli obligatorii.

7 VU

Victoria genovezilor nu s-a arătat *în* plină lumină decât începând cu 21 noiembrie 1579191, când târgurile menţionate din Besanfon s-au deplasat prin ei la Piacenza unde vor rămâne, cu excepţia unor foarte rare întreruperi, până în *1622192* sub control *genovez*. Originea târgurilor din Besançon urcă probabil până la 1534193. Negustorii genovezi întâlniseră asemenea dificultăţi la Lyon, din partea regelui care nu le iertase trădarea din 1528, încât s-au retras la Chambéry, unde au avut de suportat aceleaşi dificultăţi din partea ducelui de Savoia cai e îi va izgoni din ţinuturile sale la instigarea regelui Franţei, astfel au fost nevoiţi să fixeze un alt loc de întâlnire pentru oamenii lor de *66*

afaceri şi corespondenţii acestora, mai întâi la Lons-le-Saunier, la începutul anului 1535, la Târgul Regilor, apoi la Besançon la următorul târg, de Paşti, primul dintr-o serie lungă. Nu Carol Quintul este cel care a organizat această transformare, ci Republica genoveză însăşi care se leagă cu atât mai mult de noul loc de întâlnire, cu cât francezii au ocupat Savoia şi Piemontul în 1536 şi cu cât la Besançon se putea ajunge mergând în linie dreaptă prin Lombardia, Cantoanele Elveţiene şi Franche-Comte; cu cât, de asemenea, această îndepărtată răspântie „loc vătămător şi plictisitor”, avea totuşi avantajul de a se afla în vecinătatea Lyonului şi a concentrărilor de bani şi mărfuri, determinate aici de bâlciurile ale căror ritmuri vor fi mult timp urmate sistematic la Besançon 194. Lyon rămânea încă adevărata capitală a bogăţiei mondiale, la jumătatea drumului între Mediterana şi Anvers, ceea ce explică de ce când întâlnesc la Besançon greutăţi pe care

le cunoaştem insuficient, genovezii îşi transferă târgurile la Poligny, cu siguranţă în 1568195, apoi la Chambéry, apropiindu-se astfel de sud, dar rămânând mereu în orbita lioneză. Învecinarea era o necesitate după cum o dovedesc atâtea plăţi făcute la Montluel, primul sat important întâlnit, pornind de la Lyon, pe drumul Savoiei 196.

Transferarea târgurilor la Piacenza pe teritoriul ducelui de Parma este aşadar hotărîtoare. Obstacolul Alpilor separă printr-o întrerupere noul loc de întâlnire de Lyon. Această fixare la Piacenza reprezintă, de asemenea, ultimul act al unei crize îndelungate <? are ocupă cei patru ani dinainte şi ale cărei cauze reale istoricii încep astăzi să le înţeleasă 197. E vorbă acum de episodul major al prosperităţii genoveze.

Sistemul de *asientos*, combinat cu *juros de resguardo* se dezvoltase mult, cum o demonstrează de la sine curbele graficului nr. 60, o «aţă cu tulburările din Flandra, după 1566, şi cu înmulţirea aşa-numitelor *licencias de să-casm* şi în ciuda întreruperii drumului oceanic. Această avuţie insolentă a genovezilor – instalaţi în văzul tuturor în noua capitală, la Madrid, unde se semnează contracte importante, unde ei organizează, în înţelegere cu Alcalá de Henares, o piaţă de schimb – supravieţuieşte nu fără a stârni invidii puter-niee în opinia publică spaniolă şi chiar, ceea ce este mai grav, în anturajul lui Filip al II-lea. Cortesurile s-au ridicat cu energie între 1573 – 1575 împotriva acestor străini 199. A-i lovi nu era suficient, trebuia să fie şi înlocuiţi. Sfătuitorii lui Filip al II-lea şi regele însuşi au crezut prea repede că ar fi posibil să te apeleze la negustorii din Spania şi de pe alte pieţe străine, şi astfel întreaga prosperitate genoveză este incriminată, dintr-odată prin decretul din 1 septembrie 1575. Tot ce se încheiase în materie de *asientos* după 14 noiembrie 1560 a fost anulat, considerat „ilegal” şi „fraudulos”. Toate conturile trebuiau să fie reluate, potrivit normelor fixate în chip unilateral în *Pragmatica*, ieşită în decembrie 1575 (deşi purtând data de 1 septembrie). Aceasta însemna pierderi imense pentru genovezi. Ei au discutat, au

introdus recursuri înaintea justiţiei în *Cămara* din Castilia, dar, mai cu seamă, au blocat cu eficacitate sistemul plăţilor în aur în direcţia Flandrei. Probabil chiar că au sprijinit atunci pe revoltaţii protestanţi din Ţările-de-Jos. Între timp, în luna decembrie a acestui an dramatic, Genova se ridica, în prada unei revoluţii politice şi sociale de o acuitate extremă – din nefericire puţin cunoscută în resorturile sale profunde – opunând pe de o parte *nobili vecchi* care se ocupau exclusiv de comerţul capitalului şi, pe de alta, *nobili novi* (*di San Pietro*), negustori obişnuiţi şi care sprijină *i am*, meşteşugurile. Revoltaţii triumfă, iau în mâini pârghiile puterii, ridică salariile. Bancherii s-au retras în apropierea oraşului, „unii pe pământurile lui Battista Spinola, în jurul localităţii Serrava, aproape de No vi, pe drumul Milanului200 sau în Savoia. par partidul învingător nu poate conduce cu adevărat oraşul şi, cu atât mai puţin, să pornească din nou enorma maşinărie financiară, tulburată prin decretul din septembrie al lui Filip al II-lea aşa încât bancherii Buonvisi se întrebau cu nelinişte la Lyon în 1557 „dacă târgul de Paşte de la Besançon se va ţine şi unde se va ţine” 201. Nimic din această mare partidă angajată nu pare aşadar tranşată dinainte în acest sfârşit al anului 1575. Lupta de la Genova, lupta din Spania, competiţia între negustorii genovezi şi cei negenovezi, pe toatq pieţele Europei, alcătuiesc o singură confruntare.

Victoria bancherilor genovezi va întârzia încă doi ani, până la compromisul care îl reprezintă pentru ei *medio general* semnat cu regele Spaniei la 5 decembrie 1577 şi care abroga măsurile draconice din 1575. Această victorie n-a fost dobândită decât datorită slăbiciunii şi inetxperienţei negustorilor castilieni şi ale tuturor celorlalţi, inclusiv a Fuggerilor, „servitori necondiţionaţi” ai Habsburgilor, care se aruncară în învălmăşeală. Capitalurile puse în circulaţie fură insuficiente, prea repede retrase şi totodată prea lente în înaintarea lor. În plus, blocajul făcut de genovezi asupra cambiilor şi aurului s-a dovedit eficient. Ei ţineau în mâinile lor o prea mare

masă de manevră pentru ca să mai existe vreo posibilitate la îndemâna adversarilor de a acţiona în voie. Prin Lisabona, Florenţa, Lyon sau Paris şi drumurile franceze nimic nu se face cu promptitudinea dorită. Rezultatul: trupele spaniole care nu-şi încasaseră solda, se răzvrătesc şi în urma unei serii de tulburări iau în stăpânire şi jefuresc sălbatic Anversul în membrie 1576202. Aceste evenimente dramatice, în privinţa cărora ar fi imprudent să credem că oamenii de afaceri genovezi n-au avut niciun amestec, după cum 69 ar fi imprudent să credem şi că spaniolii n-au avut nicio responsabilitate în răscoala din Genova din 1575, aceste evenimente dramatice deci, îl obligă pe rege la o conciliere. Până atunci ol manifestase *poco volunta di mi-tigare îi rigore dil decreto*, cum afirmă o corespondenţă genoveză203. Dar cum poate păstra această severitate cel care, în străfundurile sufletului său, are preferinţe personale? Din martie 1577 se angajează negocieri serioase. Ele nu se vor încheia decât la 5 decembrie 1577, *Ios hombres de negocios* punând imediat la dispoziţia Regelui Catolic 5.000.000 scuzi de aur, plătibili la Genova, Milano, eventual la Neapole sau în Sicilia.

Între timp la Genova totul reintra în normal şi, cu sprijinul negustorilor-bancheri din regiunea Milanului şi a Toscanei, prindea formă o nouă soluţie, aceea a târgurilor instalate la Piacenza, pe pământurile ducelui de Parma. Cu excepţia unor dificultăţi (astfel în 1580, de Paşti, ele se vor ţine la Montluel, aproape de Lyon, în Savoia) târgurile vor rămâne pe loc, şi sistemul pe care-l întruchipau, sub control genovez, până în 1621. Astfel prin Genova lumea mediteraneană îşi adjudeca pentru timp îndelungat controlul bogăţiei lumii.

La Piacenza204, spectacolul acestei izbânde este aparent modest. Nu avem de-a face nici cu tumultul din Lyon, nici cu târgurile populare din Frankfurt sau Leipzig. Cuvântul de ordine este discreţia.

De patru ori pe an, la târgurile organizate de Buna Vestire (1 februarie), Paşti (2 mai), la 1 august şi de

sărbătoarea Tuturor Sfinţilor (2 noiembrie) aici se adună oamenii de afaceri. Sunt *banchieri di canto*: genovezi, milanezi, florentini, cu toţii membri ai unui fel de club, unde, pentru a intra, este nevoie de voturile membrilor mai vechi şi de o cauţiune foarte ridicată (4.000 de scuzi). Ei sunt cei care în a treia zi a târgurilor fixează *îi conto*, cursul schimburilor monetare despre a cărui importanţă nu mai este nevoie să vorbim. Ală7

turi de aceşti *banchieri di conto* figurează negustori tranzacţionali sau *cambiatori*, cum li se spune adesea, autorizaţi sub cauţiune (2000 de scuzi) să urmărească târgurile şi să prezinte cursurile plăţilor (să spunem: *bilanţul*). *O* a treia categorie o constituie *i heroldi* (sau *trattanti*) reprezentanţii firmelor, curtierii. Mai sunt în plus 200 de persoane a căror disciplină o asigură un regulament strict, decizia supremă, în caz de contestare, revenind în ultimă instanţă atotputernicului Senat al Genovei.

Aceste târguri sunt de „virament sau de confruntare”, cuvintele sunt ale lui Savary205, în limba italiană se spune de *riscontro*. Fiecare negustor prezintă aici un registru cartonat – *scartafaccio* – în care se află totalitatea poliţelor sale de plătit sau de încasat, trate şi scăzăminte. Prima grijă este punerea în ordine a scriptelor, obţinerea acceptărilor, apoi, toate operaţiunile din târg confruntate, se ajunge la o serie de anulări şi compensaţii. La sfârşit rămâne un pasiv sau un activ care nu seamănă de fel cu cifrele fantastice ale plăţilor ce trebuiau reglementate la început. Totul s-a topit ca zăpada la soare. Pentru diferenţele plătite în aur, după cum cere practica târgurilor o cantitate mică de bani gheaţă este suficientă. Şi adesea creditorul acceptă lichidarea creanţei sale pe o altă piaţă sau la un alt târg. Se produce astfel un credit în beneficiul debitorilor. Detaliile operaţiunilor sunt, bineînţeles, mult mai complicate decât le găsim în cartea olasică a genovezului Domenico Peri, II *Negoziante*, apărută la Genova în 1638206. Vom observa că practica nu se desfăşoară fără dificultăţi serioase, în ciuda tabelelor cu

valorile cursului de schimburi alcătuite dinainte. Cazurile litigioase abundă. Pentru participanţii cărora le lipsea experienţa, responsabilii târgurilor puneau în circulaţie în a cin-cea zi, modele de poliţe în privinţa cărora era 71 suficient să fie completate locurile goale.

Astfel, în aceste târguri expeditive se efectuau plăţi enorme. Încă din 1588 aici se negociau, după Davanzati207, mai mult de 37.000.000 de scuzi „de mare" şi câţiva ani mai târziu, potrivit spuselor lui Domenico Peri208, cifra atinge 48.000.000. Cotele schimburilor pot fi reconstituite datorită scrisorilor comerciale pe care le avem. Dar atât timp cât nu vom dispune cel puţin de contabilitatea şi corespondenţa unuia dintre bancherii genovezi, vom fi condamnaţi să vedem lucrurile din afară. Întreaga prosperitate a geno-vezilor se întemeiază, în fapt, pe un mecanism suficient de subtil şi folosit cu subtilitate. Domnia lor este domnia hârtiei, cum spunea cu umor acel funcţionar al bancherilor Fugger în Spania, care îi acuza în 1577 că „au mai multă hârtie decât bani gheaţă", *mehr Papier als Baargeld209*.

*Secolul hârtiei*

Secolul hârtiei nu începe în 1579, odată cu primele târguri de la Piacenza. Întreg secolul l-a pregătit. Dar după 1566 sau, mai exact, după 1579, el cucereşte un loc atât de important încât toţi cei care se apropie mai mult sau mai puţin de jocul afacerilor, ajung să-şi dea seama de existenţa lui. Sarcinile diferenţiindu-se unele de altele, din activităţile comerciale se desprinde o meserie de bancher, sau mai bine-zis, de financiar căci jocul, la început se bazează pe banii principilor... Este o meserie căreia trebuie, ca istorici, să-i descoperim relativa ciudăţenie pentru a înţelege surpriza atâtor contemporani. Banul urmează marfa, gândesc oamenii cuminţi sau cinstiţi; prin „schimb real" ei înţeleg acel schimb care rezultă din traficul loial; dar faptul că banul se desprinde de mărfuri, ca un comerţ aparte sau că la Piacenza totul se rezolvă adesea printr-un dans al hârtiilor ei îl acceptă cu *1*

greutate, Filip al II-lea însuşi mărturisea că nu

înţelege nimic210 în privinţa schimburilor şi poate din pricina acestei lipse de înţelegere este el atât de ostil faţă de genovezi.

La Veneţia, care rămâne pe jumătate cufundată în trecutul său, hârtia va fi mult timp un vizitator discret. Un document veneţian din 1575211 stabileşte bilanţul marilor împrumuturi de război acordate în timpul luptei împotriva turcilor, în total peste 5.500.000 de ducaţi. La această sumă *tutte le lettere di cam-bio* pe care beneficiarii de împrumuturi le-au remis pentru a se achita, se ridică la 216.821 ducaţi, adică ceva mai puţin de 4% din întreg. Testul nu este, evident, concludent prin el însuşi: aceste împrumuturi se fac pe loc, este logic să fie răsplătite în lingouri de aur (57.772) sau de argint (1.872.342), sau în monede (3.198.420). Totuşi se va găsi mereu un veneţian, la nevoie, pentru a protesta împotriva multiplicării hârtiei şi a speculaţiilor, legale sau nu pe care ea le îngăduie. Criticii noştri sunt cu uşurinţă severi, ca acel ambasador veneţian care a scris senioriei, din Madrid, în 1573212, că „*las asentitas*” * genovezi lasă de o parte adevăratul şi cinstitul comerţ, care este cel cu mărfuri, pentru a nu se ocupa decât de *negoziations* dei *cambi* considerând chiar că a se ocupa de mărfuri ar fi cosa *de bezarioto* e *da gente* piu *bassa*, bun pentru săraci şi oamenii de cea mai joasă condiţie. În 1573, o asemenea reflecţie este încă de înţeles. Dar 30 de ani mai târziu, când Veneţia trece printr-un fel de „secol al luminilor”, care se schiţează la un moment dat pentru a se şterge apoi repede, unde atâtea spirite se interesează de calculul economic, precum un oarecare Leonardo Dona, unde se întâlnesc „cuvântări” remarcabile, cam pompoase, dar conduse cu claritate, despre comerţ, politică şi monede, înţelegem mai puţin surpriza conti

73

posesori de poliţe (lb. spân... – N. tr.).

nuă a acestor oameni în faţa proliferării hârtiei, în faţa noutăţii acestor plăţi care se fac acum prin cambii, în loc *di jar şi con denari*, în loc să se facă în numerar. Cât despre *re-schimbare*, cu salturile sale repetate care se

introduseseră de curând la Veneţia la iniţiativa bancherilor străini, florentini şi genovezi, le apare ca un *pernicioso e perpetuo ziro tra mercante e mercante, godendo quali banchieri particulari le facultă de infiniţi negocianti**2 13. Numai cu forţa aşadar negustorii şi bogaţii din Veneţia vor fi proiectaţi în această lume *aberantădelle fiere di Bizensone*".

Totuşi acest univers era „raţional", câtă vreme viitorul avea să-i aparţină, iar jocul său era un joc de inteligenţă, oricare ar fi criticile celor care nu înţelegeau nimic din el. Acest viitor al hârtiei, prima sa înflorire, dacă nu şi apariţia lui, reprezintă într-adevăr începutul unei noi structuri a vieţii economice, a unei dimensiuni suplimentare care, de acum înainte, va trebui încurajată. Genovezii fac în această privinţă o figură de precursori şi s-au aflat foarte de timpuriu în posesia avantajelor rezervate tehnicilor celor mai avansate. Greşeala lor a constat în faptul de a se mândri fără rezervă cu această superioritate şi, pierzându-se în izbânzile finanţei, s-au detaşat de comerţul atlantic, unde locul lor era încă atât de important în 1566. Această lume a o-ceanului pe jumătate abandonată sieşi 214 va dezvolta, maturiza şi împinge înainte negustorii şi, în curând, financiarii săi proprii. Înfrângerea genovezilor nu reprezintă, cum se susţine cam prea în grabă, falimentul finanţelor lor sau al hârtiei, şi, respectiv triumful negustorului rămas credincios comerţului tradiţional ci apariţia unui alt capitalism în fa

* pernicios şi perpetuu cerc dintre negustor şi negustor, aducând profit acelor bancheri care se bucură de lanţul nesfârşit al negocierilor.

** ale târgurilor de Besançon (lb. ital. – N. tr.). 7

voarea unei revoluţii geografice, marcată încă je la descoperirea Americii şi care consumă mai mult de un secol pentru a se desăvârşi. În cele din urmă ea înseamnă triumful unor noi oameni ide finanţe – bancherii împrumutători portughezi care vor interveni la Madrid în 1627 şi, în spatele lor, marii creditori ai nordului. Este

vorba în fond de una dintre etapele capitalismului olandez care, din 1609, cel puţin, are suprastructurile sale, inclusiv aceea a creditului celui mai modern, şi care se va substitui capitalismului din lumea mediteraneană. Dar acesta, construit pe îndelete, i-a oferit toate modelele sale.

*De la ultima bancrută a lui Filip al II-lea, la cea dintâi a lui Filip al III-lea (1607)*

Ultima bancrută a lui Filip al II-lea, în 1596, şi prima a lui Filip al III-lea (1607) ne introduc la vreme în aceste prea vaste probleme. Este mai puţin vorba, în ce ne priveşte, să le expunem peripeţiile decât să le înţelegem resorturile şi fluctuaţiile permanente, pentru a ne verifica schemele explicative pe care cercetările recente le-au îmbunătăţit atât de mult. Pentru a le observa cu claritate, e suficient să nu ne lăsăm orbiţi de o istorie dramatică şi cercetată sistematic prea îndeaproape, să ne imaginăm şi apoi să ne repetămcă orice dominaţie, fie politică, fie socială, economică, sau culturală îşi are începuturile, apogeul şi declinul său, că etapele capitalismului, adică salturile şi transformările sale sunt după chipul altor salturi şi transformări... La fel ca „să-colul” bancherilor Fugger, „secolul” genove-zjlor şi, mai târziu, cel al Amsterdamului va 75 fi durat abia două sau trei generaţii.

Acestea fiind zise, pentru a intra în miezul subiectului nostru, este bine să remarcăm îndată că:

1. disputele între statul castilian şi oamenii de afaceri prezintă totdeauna două momente succesive: mai întâi conflictul şi apoi acordul.

*Se* discută îndelung în timpul iernii (nu este nicio grabă), ca în 1596 – 1597, pe urmă fiecare se grăbeşte să ajungă la o înţelegere, odată cu vara revenind şi nevoile urgente ale statului şi compromisul poartă numele, atunci, de *medio general*. Există un *medio general* în

1577, unul în 1597, două în 1607, unul în 1627.

Conflictul, sau, dacă vrem, bancruta, se numeşte *decreto*.

*2*. dacă statul castilian pierde de fiecare dată în aceste dispute, motivul este că el nu are nicio greutate faţă

de *hombres de negocios*, aceştia au asupra lui un avans de secole. Accesele de mânie ale lui Filip al II-lea împotriva genovezilor vorbesc despre îndărătnicia şi voinţa lui comprimată, nu despre luciditatea sa. Dacă ar fi fost clarvăzător, el ar fi trebuit să organizeze o Bancă de stat cum i se propunea în 1582, sau *Monti* după modelul italian cum i se sugerează în 1596; ori să instaureze

(ar fi putut oare să o controleze?) o politică de inflaţie… în fond, Filip al II-lea îmi pare a fi fost sistematic în poziţia unui guvern sud-american din secolul al XIX-lea, bogat prin veniturile minelor, sau ale plantaţiilor sale, însă cu atât mai dezarmat în faţa finanţei internaţionale. Guvernul despre care am vorbit este liber să se certe, chiar să bată monede dar va trebui în cele din urmă să se supună, să-şi cedeze resursele, posturile de comandă, să fie „înţelegător"…

*3*. de fiecare dată când există o bancrută, într-un cuvânt, o reglementare violentă a conturilor, există participanţi, angajaţi în marea speculaţie, care pierd, care dispar brusc în vreo cursă sau se îndepărtează discret spre culise: în 1557, negustorii din Germania de 76

*1*.

nord, în 1575, negustorii italieni negenovezi, în 1596 şi 1607, negustorii spanioli, în 1627 negustorii gepovezi înşişi dar aceştia, la fel ca bancherii Fugger, în 1557, n-au părăsit de tot scena). Regula totuşi nu poate fi pusă la îndoială.

4. pierderile sunt, de fiecare dată, larg repercutate în detrimentul contribuabililor castilieni, realmente striviţi sub poverile fiscale şi în detrimentul depunătorilor şi proprietarilor de acţiuni din Spania şi Italia. Atât timp cât vor exista bancheri, va exista, inevitabil, riscul falimentului şi al ruinei:

Totul lasă să se întrevadă, după 1590 şi mai ales după 1593 şi 1596, apropiata bancrută a statului castilian. Cheltuielile sale sunt nelimitate, veniturile în coborâre, odată cu descreşterea vizibilă a impozitelor. O conjunctură economică mohorâtă înmulţeşte falimentele, şi

întemniţările pentru datorii. În mijlocul acestor dificultăţi, numai numărul sosirilor de argint din America este în creştere, până într-atât încât întreaga circulaţie a metalelor la Sevilla, Barcelona ca şi la Genova, la Veneţia sau pe calea navigabilă a Rinului, utilizată pentru transporturile către Ţările-de-Jos este în ordine şi funcţionează bine. Aceste facilităţi la bază pot crea şi creează iluzii, false aealmii chiar la oamenii de afaceri, în ciuda imensităţii luptelor pe care Spania le-a angajat împotriva unei părţi însemnate a Europei, în ciuda obişnuitei lor prudenţe şi a strâmtorării pe care o aduce cu sine încă o dată suspendarea *de las sacas de plata* începând din 1589. Semnul cel mai alarmant este, fără îndoială, tensiunea fiscală care devine excesivă în Castilia. Toţi contribuabilii sunt hărţuiţi: Granzii, înalta nobilime, clerul, oraşele, chiar şi negustorii dacă nu şi „oamenii de afaceri", astfel încât sume enorme de *juros* sunt aruncate pe o piaţă încă relativ avidă. Este o situaţie care pare mai compromisă în ochii istoricilor avi-*77* zaţi de rezultatul evenimentelor ulterioare decât în cei ai marilor deţinători de capital. Aceştia sunt literalmente surprinşi 215 de decretul regal de la jumătatea lunii noiembrie, în care Filip al II-lea suspendă plăţile şi re-eupereează dintr-o lovitură dobânzile şi sumele de bani angajate între mâinile oamenilor de afaceri216. Este o decizie imprevizibilă, se vor gândi mulţi la Lyon217, la sfârşitul lui noiembrie, atunci când flotele din Indii sosiseră străbătând Atlanticul mai rapid, se spunea, ca niciodată278.

Previzibilă sau nu, măsura se repercutează de îndată pe toate pieţele, începând cu cele din Spania. În Europa temerile şi greşelile de apreciere au deformat imediat situaţia fără temei: „prin această suspendare, opina ambasadorul lui Filip al II-lea la Veneţia, Don Íñigo de Mendoza219, Majestatea Voastră, fără să pună mâna pe sabie va învinge toţi duşmanii a căror energie şi forţă veneau din banii pe care Majestatea Voastră este nevoit să-i arunce în afara casei sale. Tocmai aceştia sunt banii pe care, cum a demonstrat experienţa... îi mânuiesc turcii,

francezii şi toate celelalte naţiuni...”

Desigur, este posibil ca situaţia să fi fost favorabilă Regelui Catolic, după lovitura sa răsunătoare, dar în niciun caz chiar atât de simplă. Prin propriile sale mijloace regele a orientat enorme cantităţi de bani în numerar (poate 4 sau 5.000.000 de ducaţi) 220 către Italia dar cu dificultăţi imense şi cu surprizele inevitabile unui asemenea transport, surprize uneori bizare dar reale. Astfel autorităţile din Valencia se opun o clipă îmbarcării unui milion aparţinând regelui pe galerele cu destinaţia Italiei căci nu le-a parvenit paşaportul regal. Trebuie trimis în mare grabă221. Căci graba este necesară dacă vrem ca sistemul de plăţi să nu se întrerupă în regiunea explozivă a Ţărilor-de-Jos. Există dificultăţi ale regelui din care acesta nu iese, cu bine, nu poate ieşi, în ciuda unei îndărătnicii, foarte revelatoare a 78

caracterului său, care-l împinge să acţioneze din nou împotriva oamenilor de afaceri pe care nu-i iubeşte. Dar există dificultăţi şi pentru aceştia din urmă. Decretul readuce fiecăruia în memorie durele consecinţe pe care le avuseseră la Genova decretul din 1575 şi rezultatele sale. Atunci „nobilii vechi” fură nevoiţi să-şi vândă „argintăria meselor lor, aurăria, perlele şi toate giuvaierurile nevestelor lor”... 222 La acest sfârşit de an 1596 fiecare dintre *asentistas* se poate teme de punerea în discuţie a operaţiunilor sale din ultimii douăzeci de ani şi tragedia plăţilor de onorat sau de obţinut din partea altuia este continuă; amânările de la o săptămână la alta, „înnăditurile” în târgurile de la Medina del Campo sau din alte părţi (nu se mai găsea nici măcar un real de luat cu împrumut223) sunt soluţii fără viitor, reluate mereu.

La începutul încercării de forţă guvernul lui Filip al II-lea, dacă nu poate evita contactele, presiunile şi discuţiile, ocoleşte orice angajament. „Nu există nici cea mai mică decizie, notează un florentin, şi totul rămâne în suspensie şi foarte confuz”, *molto confuso22*... „Până în prezent, scrie la rândul său ambasadorul genovez la Madrid / au fost contacte / dar nimic bun nu poate *fi încă*

*anunţat*... „225. Pare evident că regele şi consilierii săi nu doresc *metter per terra la contratatione227*, să doboare la pământ sistemul bazat pe *asientos* şi gruparea acestor puternici oameni de afaceri *la contratación*, cum i se spune în mod curent. Ceqa ce vor, şi faptul era cunoscut încă dinaintea decretului, este să limiteze beneficiile obţinute de *asentistas*, să obţină angajamente importante şi pe termen lung, cel puţin pentru trei ani, valabile chiar şi în cazul în care «n-ar sosi flotele din Indii” 228, ceea ce, evident, înseamnă a cere prea mult, întrucât circulaţia cambiilor şi a lădiţelor de bani nu este Posibilă decât pornind de la această sursă ne-9 cesară. Omul de afaceri accelerează, anticipă, precipită circulaţia, toate operaţiunile care costă foarte scump. Verificatorii, *i contadori* regali care au revizuit conturile (în spaniolă: *tanteos*), afirmă că un anumit *asiento* de 400.000 de ducaţi, privitor la Flandra, încheiat cu Ambrogio Spinola, l-a costat pe rege 35% din sumă. Răspunsul trimis de *asentistas* care contestă rezultatele efectuării conturilor, recunoaşte în egală măsură greutatea acestor operaţiuni, dar arată că negustorul trebuie să câştige ce pierde regele şi în această privinţă trebuie să le dăm crezare în cea mai mare parte oamenilor de afaceri...

Pe scurt, relaţiile s-ar fi restabilit repede, desigur, nu sincere (dar puteau fi ele astfel între; rege şi creditorii săi?), dacă bancherii Fugger n-ar fi intrat în joc. Ei îi urmară atunci, dacă refacem exact cronologia, sau, cel puţin, îi însoţiră pe portughezi, adică pe noii creştini, care i-au avansat lui Filip al II-lea 250.000 de scuzi229 în Ţările-de-Jos, din averile lor, în mărfuri. Ei au oferit fără îndoială mai mult, 4.000.000 se spunea, dar acordul nu s-a încheiat fie pentru că le-au lipsit mijloacele veritabile (ora lor va suna mai târziu), fie pentru că pretenţiile formulate au părut prea mari230. Salvarea a venit de la Fugger, sau, mai exact, la începutul lui decembrie, de la unul dintre cei trei agenţi ai lor în Spania, Thomas Carg care, fără a-i consulta pe ceilalţi doi, încheia un acord cu Regele Catolic pentru 12 rate lunare de 300.000 de scuzi fiecare plătibile

„prin agenţie” în Ţările-de-Jos în schimbul avansării, în bani peşin, a jumătăţii din total plus unele alocaţii convenite231, plus promisiunea de a lichida o restanţă a u-nor mari datorii. Genovezii nu cred, la început, în succesul manevrei. Regele vrea să-i înşele. Este un „artificiu”, un asiento *„aereo”*, în aer232. De altfel ei îi propuneau regelui condiţii mai bune şi pentru un interval de timp superior, cel puţin aşa susţineau cu aparenţa sincerităţii233. Prin februarie, genovezii aflară 80

81

că artificiul devenea serios, că totul, pentru a fi reglementat, nu depindea decât de consim-ţământul bancherilor Fugger din Augsburg234. istoria minoră, care aici ar fi pasionantă, ar consta în urmărirea conflictelor şi intrigilor acestei mari familii de negustori, divizată împotriva ei însăşi şi călătoria pripită a lui Anton Fugger} *a* Madrid în 1597235... Pentru problema oare ne interesează, intervenţia bancherilor Fugger a dat un an de răgaz guvernului lui Filip al II-lea, şi explică seria descu-rajantă a tratativelor inutile, a trădărilor dintre tratate-tratanţi, unele doar schiţate, altele încheiate, ca în cazul lui Battista Serra236. Dar odată cu sfârşitul anului 1597 antractul bancherilor Fugger se termină şi acordul se va încheia atunci relativ repede. Guvernul castilian nu mai poate să-şi ofere luxul de a mai aştepta.

Acordul încheiat la 13 noiembrie 1597 între cei doi miniştri ai lui Filip al II-lea şi patru reprezentanţi ai oamenilor de afaceri devenea *medio general* la data de 29 a aceleiaşi luni. Victimele decretului din 1596, *Ios decretados*, avansau regelui în 18 plăţi lunare 4.500.000 scuzi în Flandra şi 2.500.000 în Spania, de la sfârşitul lui ianuarie 1598 până la sfârşitul lui iulie 1599. Din partea sa, regele acorda avantaje substanţiale şi mai ales le aloca o enormă cantitate de *juros*, pentru mai mult de 7.000.000 de ducaţi. Disputa fusese vie tocmai în legătură cu aceste rente, perpetue sau viagere şi mai ales, în privinţa dobânzilor pe care oamenii de afaceri le-ar fi dorit crescute pentru a vinde mai bine aceste titluri şi alte *libranzas**

publicului spaniol… Iată ceea ce-i angaja şi mai mult, dacă este posibil, în aceste multiple speculaţii privitoare la *juros* în legătură cu sare cunoaştem mai curând regulile ansamblului decât amănuntele: să cumperi la preţuri joase, să vinzi la preţuri ridicate este mai trate (lb. spân. – N. tr.).

simplu de zis decât de făcut… Relativa stabilitate a cursurilor (cu pierderi cunoscute, totuşi, de până la 14% asupra anumitor titluri cu dobânzile revalorizate) facilitează marea operaţiune237. Desigur genovezii şi oamenii lor de afaceri şi-au plătit creditorii cu aceste hârtii, în ciuda protestelor lor care, acordând împrumuturi în numerar, ar fi vrut să primească datoria în numerar. Dar de la intrarea în joc, bancherii refuză să plătească *di altra moneda che di quella che* îi *dară S*. Mta238. Este o criză banală, va gândi cititorul, şi care nu are nimic comparabil cu violenţele din 1575. Dar ar fi inexact să considerăm că acest an chinuitor, cu dificultăţi aproape zilnice, ar fi rămas fără consecinţe. El se sfârşea, într-adevăr, printr-o restrângere a grupului de oameni de a-faceri, a acestui „sindicat”, am spune, reunindu-i pe „decretados” din 1596, într-o adevărată societate constituită pentru mai mulţi ani, sub un directorat format din patru negustori, trei genovezi (Hector Piccamiglia, Ambrogio Spinola, Juan Jacomo de Grimaldi) şi un spaniol (Francisco de Malvenda). Cu siguranţă că este vorbă acum despre o concentrare a afacerilor în favoarea aşa-numiţilor *decretados* şi a celor mai bogaţi dintre ei. Creditele pe care le semnala chiar decretul din 1596 erau repartizate astfel: pentru gejiovezi, în milioane de maravedís, 2 050; pentru florentini, 94; pentru germani, 4, 5; pentru spanioli, 2 523; aşadar, o mare parte, cea mai mare, revenea spaniolilor de asemenea, ei au suferit mai mult decât alţii şi n-au reuşit, probabil, să transfere asupra altora pierderile, ca genovezii în special în detrimentul deţinătorilor de capital veneţieni, seduşi de câştigurile uşoare pe care le procurau *i cambii*. Noile repartiţii după *medio general* (în scuzi sau ducaţi) sunt: pentru genovezi, 5 581.000, pentru florentini, 256*.000*.

* cu alte monede decât acelea care le fuseseră date de Majestatea Sa (lb. ital. – N. tr.).

82

pentru germani, 13.000, pentru spanioli, 2 200.000. Aceste sume reflectă componenţa directoratului: trei părţi pentru genovezi, una pentru spanioli... Celor dintâi le revine partea leului2.

Vreo zece ani mai târziu totul reîncepea de] a capăt, ca şi cum sistemul implica, prin însăşi structura sa, necesitatea unei bancrute la intervale mai mult sau mai puţin lungi. Mi se pare cu totul inutil să expun în amănunţime decretul din 9 noiembrie 1607 şi II *Tnedio general* din 14 mai 1608, să arăt cum Spania cunoaşte o nouă criză numai zece ani de la ultima bancrută a lui Filip al II-lea, în ciuda politicii paşnice a ducelui de Lerma, dar deteriorată de luxul noului regim, de jefuirea veniturilor statului, de regresul economic general după 1595. Reglementarea din 1608 crea, doar în folosul genovezilor, un sistem complicat dar viguros de amortizare a datoriei fluctuante ale căror titluri se aflau în mâinile oamenilor lor de afaceri. Aceştia alcătuiau un nou sindicat sub numele de *Diputación del Tnedio general de 1608*.

Important este că, de la o bancrută la alta, concentrarea s-a accentuat. Negustorii spanioli au dispărut din *Contraataci în* după falimente răsunătoare: în 1601240, cele ale lui Águilar şi Cosimo Ruiz Embito, nepotul şi succesorul lui Simon Ruiz241; în 1607 al lui Pedro de Mal-venda242. Genovezii au rămas deci singuri şi, din acest motiv, cu atât mai detestaţi şi batjocoriţi. Şi singuri vor îndura, în 1627, atacul, prin voinţa contelui duce de Olivares, negociatorilor portughezi, bănuiţi încă din 1596, solicitaţi în 1607, apoi aruncaţi în învălmăşeală în 1627, atunci când cuceriseră deja în diverse oraşe din Castilia (şi mai ales Sevilla) o serie e! e poziţii comerciale importante. Victoria lor va fi încoronarea succeselor anterioare şi, de asemenea, un moment de cotitură în istoria 83 capitalismului internaţional, preludiul apropiat

Q. C

3 O”.
«o o.i.
*Il a*. p
— Q.
e
O
*m a* K
al nenumăratelor lor dificultăţi cu severa şi neclintita Inchiziţie243.

NOTE

1. JEAN CASSOU, Les *conquistadors*, p. 213 – 214.

Înainte de folosirea procedeului amalgamării, se foloseau *huairas*, mici furnale străpunse de găuri, *ibidem*, p. 211. Vezi şi GEROLAMO BOCCARDO, *Dizionario universale di economia politica e di commercio*, 1882, vol. 1, p. 166; P. RIVET şi H. ARSANDAUX, *La metalurgie en Amérique precolombienne*, Paris, 1946, p. 21. Pentru data de 1571, textul esenţial este al lui LIZARRAGA, *Hist. de Indias*, vol. 2, p. 556.

2. Remarca aparţine lui L. von RANKE citată de
PLATZHOFF, op. cit., p. 17.

3. Correspondance de Granvelle, ed. Piot., vol. 7, p. 2, citată de R.B. MERRIMAN, op. cit., vol. 4, p. 430, nota 2.

4. Op. cit., p. 159.

5. *Actas*, vol. 1, p. 285.

6. B.N. Madrid, 9 372, f° 41.

7. Către 1569, vezi L. PARIS, op. cit., vol. 1, p.
339 – 340.

8. Op. cit., p. 66.

9. P. de SEGUSSON de LONGLEE, op. cit., p. 128.
129. *Requete*... 1585, A.N.K. 1563.

10.18 martie 1588, Simancas E° 336, f° 153 (s.d.) în
336, f° 154.

11. F de ÁLAVA către Filip al II-lea, Paris, 6 mai
1567, A.N.K. 1508, B 21, nota 6.

12. E. ALBERI, op. cit., vol. 2, p. 405.

13. Astfel sunt odinioară *les safraneros* germani, vezi
A. SCHULTE, op. cit., vol. 1, p. 354. Frauda se

produce în direcţia Lisabonei.

14. Roma, 20 iunie 1554, *Corp. dip. port.*, vol. 7, p.

360. Pentru alte fraude genoveze (1563), vezi Simancas E° 1392; despre fraude engleze, 10 iunie 1578, CODOIN, vol. 91, p. 245 – 246.

15. Era totdeauna permis să soliciţi o autorizaţie de export, vezi, de exemplu, cererea lui Giorgio Badoer, aprilie 1597, A.N.K. 1676. De regulă, autorizaţia era acordată pentru cheltuielile drumului.

16. Cambios para Flandres, Simancas, E° 500.

17. *Ibidem*.

18. Simancas E° 502.

19. Siânancas, E° 504...

16.

20 Morosini şi Badoer către doge, 5 martie 1551, vezi G. TURBA, *Venet. Depeschen*, vol. 1, 2, p. 417, nota.

21 Faptul este semnalat de R. EHRENBERG, *op.*

*cât.*, vol. 1, p. 63, 160.

29 K HÂBLER, *Die wirtschaft. Blute*... p. 53, vezi R. EHRENBERG. op. cit., vol. 2, p. 63, 150, 155, 155 nota 2, în legătură cu *Silberziige* ale Fuggerilor în arhivele casei Fugger.

93 R. EHRENBERG, op. cit., vol. 1, p. 158.

24. SALZMAN, op. cit., p. 5.

25. Moderación de cambios, 1557, Simancas E° 514

515. Corespondancia del factor Juan Lopez del Gallo sobre cambios y provision de dineros, ibidem.

26 H. van HOUTTE, *Les avvist du Fonds Urbinat*, 1926, p. 369 – 370.

27. Bruxelles, 13 iunie 1558, A.E. Esp. 290, copie.

28. B.N. ir1.15 875, fos 476 şi următoarele.

29. R. GOMEZ şi Francesco de Erasso, 6 octombrie

1554, A.E. Esp. 229. f° 85.

30. Mai 1554, vezi R. EHRENBERG, op. cit., vol. 2, p. 64.

31. CODOIN., vol. 99, p. 32, 4 septembrie 1564.

Elizabeta mai împrumută încă la Anvers la sfârşitul anului 1556, CODOIN vol. 90, p. 152, Londra 6 noiembrie

1568.

32. Antonio RUMEU de ARMAŞ a demonstrat acest lucru încă o dată în frumoasa sa carte *Piraterias y ataques navales contra las islas Canarias*, 1947, vol. 1, p. 335 şi următoarele.

33. Documents concerning *English* Voyages *to the Spanish Main*, p.p. I. A. Wright, 1932, p. XVII.

34.18 decembrie 1568, CODOIN, vol. 90, p. 160.

35. W. Cecil plasează economiile sale la Hamburg, vezi CODOIN, vol. 90, p. 227, Londra, 9 mai 1569.

36. Gresham către W. Cecil, Londra 14 august 1568, vezi

R. EHRENBERG, op. cit., vol. 2, p. 34. Măsură analoagă, închiderea pieţei de la Steelyard, în 1576 – 1577. Dar acest naţionalism nu exclude recurgerea la pieţele străine ca, de exemplu, cel puţin la Köln în 1575, CODOIN, vol. 91, 10 decembrie 1575.37., CODOIN, vol. 90. p. 184, 10 februarie 1569.

38. *Ibidem*, p. 185, 14 februarie 1569.

39. *Ibidem*, p. 254, 1 iulie 1569.

40. *Ibidem*, p. 173 şi următoarele; voi. 38, p. 11.

41. O. DE TORNE, *Don Juan d'Autriche*, vol. 1, p.

109 şi următoarele. Pentru amănuntele care interesează viaţa comercială, cuceririle, prima blocadă a Anversului (1568) şi cea de-a doua (1572 – 1577), vezi V. VĂZQUEZ DE PRADA, op. cit., vol. 1, p. 55 şi următoarele, p. 58 şi următoarele.

42. Este simptomatic că, din 1567, ducele de Alba, cu forţele, banii şi poliţele sale a ajuns în Ţările-de-Jos, prin Genova, Savoia. şi Franche-Comte (Lucien FEBVRE, *Philippe* II *et la Franche-Comte*, p. 520 şi următoarele) Lorena şi Luxemburg. Amănunt revelator: în 1568, 150.000 de scuzi, destinaţi ducelui de Alba, sunt opriţi pe Rin de contele palatin. Genove-zii răspunzători de transport, Luciano Centu-rione şi Constantino Gentile, obţin restituirea banilon confiscaţi dând o despăgubire, Carol al IX-lea către Fourquevaux, 24 martie 1568, p. 169; Fourquevaux către Carol al IX-lea, Madrid, 6 aprilie 1568,

vezi C. DOUAIS, op. cit., vol. 1, p. 345; ştire din Bruxelles, 7 martie 1568 H. van HOUTTE, *art. cât.*, p. 437.

43. Anvers, 31 iulie 1572, A.d. S. Genova, Olanda.

Lettere Consoli, 1, p. 265.

44. Armada reunida en Santander para înin a Flandes, Simancas, E° 561; C. DURO, *Armada es-paiiola*, vol. 2, p. 228 şi următoarele.

45. Antonio de Guaras către Zayas, Londra, 29 noiembrie 1575, CODOIN, vol. 91, p. 108.

46. R. EHRENBERG, op. cit., vol. 1, p. 180 – 181.

213, 215.

47. Filip al II-lea către ducele de Parma, S. Lorenzo, 7 septembrie 1588, A.N., K 1448, M.

48. R. EHRENBERG, pretinde că sunt în afara operaţiunilor după 1577, dar greşeşte, op. cit., vol. 1, p. 362 – 363.

49. Filip al II-lea către B. de Mendoza, Madrid.

17 martie 1589, A.N., K 1449.

50. Acelaşi către acelaşi, S. Lorenzo, 6 mai 1589, *ibidem*.

51. Bart. BENEDETTI, Intorno *alle* relazioni *commerciali... di Venezia e di Norimberga, Ve*nezia, 1864, p. 30.

52. L. BATTIFOL, La *vie* intime *d'une* reine *de France au XVIIIe siècle*, Paris, 1931, p. 18.

53. Idiâquez către marchizul de Mondejan, Veneţia.

26 martie 1579, A.N. K 1 672, G 38, copie. Idiâquez relatează o amintire din timpul când era ambasador la Genova. Nu precizează data.

54. În 1590, şase curieri, venind din Italia, sunt jefuiţi aproape de Basel de 50.000 de scuzi, destinaţi lui Ambrogio Spinola, la Anvers. Fiecare curier poate transporta 10.000 de scuzi în aur, vezi V. VAZQUEZ DE PRADA, op. cit., vol. 1, p. 37.

55. Memorial de Ysoardo Capelo en que dize de la maniera que se podra llavar a Flandes dinero

Sf

79.

su”» 1”iKfifi vezi –”.

80.4 februarie 1 & *>o, FLrenze.

P50 airtvid H mal

81 căt/, e J? „S bis: n1 Tt. le-a, Cartagena.

87

83. Garces către duce, Madrid, 13 iunie 1565, Mediceo

4897, în 122 v°. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, 30 aprilie 1566, Simancas, E°, 1055, P 116 şi, deopotrivă, fos 137 şi 184.

84. Op. cit., vol. 1, p. 153.

85. Nobili către Prinţ, Madrid, 18 iunie 1567, A.d. S. Firenze, Mediceo, 4898, P 68 v°.

86. Acelaşi către acelaşi, 30 mai 1567, *ibidem*, f3 50 verso.

87. *Ibidem*, f° 64.

88. *Ibidem*, 20 septembrie 1567, f° 99 v°.

89. Arhivele Ragusei, Diversa di Cancellaria, 127, P 106 şi 106 v°, 3 octombrie 1539.

90. *Ibidem*, 139 f° 23 şi următoarele.

91. *Ibidem*, 146, P. 34.

92. *Ibidem*, 145, P 23 v°.

93. *Ibidem*, 146, 1° 145, 20 august 1560.

94. Vuk VINAVER, „Der venezianische Goldzechin in der Republik Ragusa”, în *Bollettino dell’Isti-tuto della Società e dello stato veneziano*, 1962, p. 140 – 141.

95. *Ibidem*, p. 141.

96. Barcelona, 4 mai 1561, Simancas E° 322.

97. Simancas, E° 1055, f° 137.

98. Această taxă pentru transportul de bani este în

1572 de l, 5 %. Giovanni Andrea Doria către Republica Genovei, Madrid, 27 aprilie 1572. A.d. S. Genova, L.M. Spagna 5 2414.

99. Viceregele Neapolelui către Filip al II-lea, Neapole, 7 februarie 1566 E° 1055, P 29.

100. Filip al II-lea către Granvelle, Madrid, 25 martie 1572, Simancas E° 1061, f 208. Granvelle către Filip al II-lea, 21 aprilie, Simancas 1061, fila 27. G. de Caccia către

prinţ, Madrid, 19 decembrie 1572, Mediceo 4903, 500.000 de scuzi în poliţe asupra Genovei.

101. Vezi referinţele la nota precedentă, Mediceo 4903.

102. R. EHRENBERG, op. cit., vol. 2, p. 215.

103. *Ibidem*, p. 214.

104. *Ibidem*, p. 179. În 1576, se înregistrează o trimitere de un milion către Don Juan cu galerele, de la Barcelona la Genova, vezi O DE TORNE, op. cit., vol. 2, p. 30.

105. Filip al II-lea către priorul Don Hernando de Toledo, S. Lorenzo, 16 iulie 1577, Simancas, E° 335. EI Almirante, Amiralul se va îmbarca la bordul navei-amiral care, de altfel, va călători împreună cu patru galere. Priorul Don H. de Toledo către Filip al II-lea, Barcelona, 27 august 1577, (primită în 31), Simancas, E° 335, f° 402.

106. Filip al II-lea către «marele duce. Lisabona, 23 decembrie 1582 Simancas E° 1453.

107 Pentru amănunte mai multe, vezi Felipe RUIZ MARTIN, Lettres *marchandes*... p. LXXXIV

şi următoarele. 108 Dépêches *de* M. de *Longlee*, p.p. A. Mousset.

Paris, 1912, p. 9.

109. *Ibidem*, p. 19.

110. *Ibidem*, p. 42.

111. *Ibidem*, p. 77.

112. Ibidem, p. 76 – 77.

113. *Ibidem*, p. 87.

114. Pe atunci *veedor* general al armatei din Flandra. Despre cei 100.000 de scuzi trimişi lui J.B. de Tassis, dintre cei 692 722 expediaţi în Italia, 23 iulie 1585, vezi A.N., K 1583.

115. Dépêches de M. de *Longlee*, op. cit., p. 120

116. *Ibidem*, p. 129.

117. *Ibidem*, p. 139.

118. *Ibidem*, p. 147.

119. *Ibidem*, p. 149.

120. *Ibidem*, p. 175.

121. *Ibidem*... p. 242.
122. *lbidevi*, p. 269.
123. *Ibidem*, p. 312.
124. *Ibidem*, p. 315.
125. Ambasadorul Genovei către Republica Genovei. Madrid, 29 martie 1586, A.d. S. Genova, L.M. 9 – 2.418.
126. Filip al II-lea către marele duce, S. Lorenzo, 17 Iunie 1589, Simancas E° 1452.
127. R. EHRENBERG. op. cit., vol. 1, p. 361. De alăturat informaţiei despre A. Spinola din notele lui Longlee, 3 martie 1590, op. cit., p. 391.128. Antonio Domínguez ORTIZ, „Los estrangeros en la vida española durante el siglo XVII", în *Estudios* de *historia social de España*, 1960, p. 304, nota 10.
129. Precizare oficială în Ralph. de YURRI, *Tractatus de cambiis*, Disp. 3, Qu. 13, nr. 78; S. Contarini către doge, Valladolid, 16 decembrie şi

30 decembrie 1602 (A.d. S. Venezia, Senato Disi pace-i Spagna); Lettres *missives* de *Henri IV*

voi. 6, p. 16. Regele către M. de Beaumont.

18 ianuarie 1603, „Regele Spaniei ar fi primit partea sa de 11 milioane în aur la care, mi-a scris, să adaug încă un milion... Partea va fi

I întrebuinţată în trei ani: 3 milioane în fiecare an pentru Flandra plus 2 alte milioane pentru casa regală. Aceste cifre sunt destul de apropiate de realitate. 1 *asiento* semnat la Valladolid la 31 decembrie 1602 se ridica exact la 7 200.000 scuzi (plătibili în Flandra în 36 *pagas*) şi 2 100.000 ducaţi (plătibili în *pagas* la Madrid, Sevilla, Lisabona, Simancas, Contadurias Generales 1, 96. În această serie se găseşte întreaga colecţie de *asientos*, pe care am cercetat-o personal în 1951, lăsând continuarea acestei munci pe seama lui Álvaro Castillo Pintado care a dus-o la bun sfârşit. Vezi mai departe graficul 59 care, dând cifre complete, m-a făcut să consider că este inutil să furnizez toate aceste referinţe şi să corijez vechiul text al lucrării mele care doar introduce această problemă uriaşă.

130. Filip al II-lea către Juan de Lastur. S. Lorenzo, 4 aprilie 1587 A.N., K 1448, minută.

131. Amedeo PELLEGRINII, *Relazioni inediţi di ambasciatori lucchesi*... Roma 1901, p. 13 – 14, în legătură cu călătoria lui Compagno Compagni în 1592, călătorie de iarnă, cu naufragiul unei galere (120 de vâslaşi se înecară atunci). Flota transporta de la 600 la 800.000 de scuzi şi lădiţe cu monede. De remarcat exactitatea observaţiilor lui CERVANTES din *La Gitanilla*, vol. 1, p. 64 despre acel genovez care trimite bani din Spania la Genova prin galere şi cu prilejul unor ocazii spre Cartagena. Banii spanioli sunt transportaţi, de asemenea, legal sau nu, cu corăbii comerciale, ca, de exemplu, la bordul corăbiei San Francisco, încărcată la Alicante şi Ibiza, sosită la Livorno la 3 martie 1585, cu 21 700 reali, A.d. S. Firenze, Mediceo 2 080.

132. Simon Ruiz către B. Suárez, Medina del Campo, 17 aprilie 1583.

133. A.d. S. Venezia, Senato Dispacci Spagna, Francesco Morosini către doge, Madrid, 18 ianuarie 1614.

134. Vezi în sens contrar recenzia lui Emile CO-ORNAERT în *Revue du Nord*, deja citată.

135. Emile COORNAERT, op. cit., p. 28 – 29; progresul se opreşte în anul 1569. p. 30; „în 1580 când mulţi oameni sunt de-acum plecaţi...”

136. R.B. MERRIMAN, op. cit., vol. 4, p. 285 – 286.

Falsificarea monedelor în Ţările-de-Jos (Emile COORNAERT, op. cit., p. 46) nu este o consecinţă, un stadiu final al situaţiei?

137. În 1579 nu mai există la Anvers decât o singură casă spaniolă importantă, 4 din Lucea, 5 din Genova, 14 italiene, 10 portugheze, vezi R. Ehrenberg, op. cit., vol. 2, p. 192.

138. A. Vaticanes Spagna 27, Le *cause* per *le quale îi sermo Re di Portugallo*... 1573, f° 161 – 162. Tulburările bancare din Sevilla în 1565 – 1567.

139. V. VAZQUEZ DE PRADA, op. cit., vol. 1, p. 28, nota 30.

140. După A. von REUMONT, op. cit., vol. 1, p. 355.

În 1575, câteva firme florentine, care rămăseseră încă aici, abandonează Lyonul pentru a

90

91

merge la Besançon, Chambéry, Avignon... După R. EHRENBERG, op. cit., vol. 1, p. 306, în 1575 la Lyon nu rămân decât câţiva italieni, ceilalţi au plecat la Paris. În 1592, singura supravieţuitoare este banca lui Capponi, reluată în 1594 de celebrul Zametti din Lucea. În legătură cu acest important capitol, vezi L'HERMITTE de SOLLIER, La *Toscane française*, Paris, 1661, care tratează despre bancherii italieni instalaţi la Paris. În mediul toscan, căderea Lyonului nu este oare una dintre cauzele apropierii hispano-toscane după 1576? Despre modul în care viaţa toscană deviază în direcţia Spaniei, vezi R. GALLUZZI, op. cit., vol. 3, p. 505 şi următoarele.

141. R. EHRENBERG, op. cit., vol. 2, p. 191.

142. Ordenanzas del *Consulado* de *Burgos* de *1538*.

publicate periodic de Eloy GARCÍA DE QUE-VEDO Y CONCELLON, Burgos, 1905, cu o lungă introducere. Decădere începând din 1556? p. 71. Data mi se pare prea precisă. După Marie Helmer, care îmi confirmă punctul său de vedere într-o notă din 21 martie 1965, semnele declinului apar către 1566; criza marchează momente importante în 15G8, 1570 şi 1572. Căderea este un fapt împlinit în 1573 şi efectele sale sunt ireversibile.

143. A. de CAPMANY, op. cit., vol. 4, p. 337 (1594).

Despre crearea la Barcelona în 1609 a unei bănci noi, *del Nuevo Banco „per mes ampliar la Taula del Cambi"*, vezi A.P. Usher, op. cit., p. 437.

144. Du Ferrier către Henric al III-lea, Veneţia, 8

13 mai 1575; E. Charrière, op. cit., vol. 3, p. 595

145. Simancas, E° 343 (1595).

146. D. de HAEDO, op. cit., p. 24 şi 24 v°; R.

HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 175 (1584).

147. R. BUSQUET, „Les origine: „du consulat de la nation française a Alger", în *Inst. hist.*, provence, 1927.

148. P. GRANDCHAMP, op. cit., de exemplu, vol. 1.

p. 17, 18, 23, 87, etc. Faptul a fost deja remarcat de A.E. ŞAYOUS, *Le commerce des Europe ens a Tunis depuis le XIIe svede*, 1929.

149. D. de HAEDO, op. cit., p. 177 v°.

! 50. A.d. S. Firenze, Mediceo 2080, 26 iulie 1578, 3 martie 1585.

151. Arhivele Ragusei, D. de Foris, vol. 8, f3 172, 24 august 1599.

152. *Ibidem*, f° 113, v° 115 v°.

153. A.N.K. 1676, Íñigo de Mendoza către Filip al III-lea, 2 ianuarie 1599.

154. Arhivele Ragusei, D. di Cancellaria, 192, f° I39 30 mai 1604.

155. Vezi mai sus.

156. A.d. S. Firenze, Mediceo 5032, Zanobi Carnesechi către arhiepiscopul de Pisa, Genova, 27 iunie 1590.

157. Felipe RUIZ MARTIN, Lettres *marchandes*.

p. XLÂVIII.

158. Tanteo general, B.N. Madrid, 1 004, citat de Felipe RUIZ MARTIN, *ibidem*.

159. Vezi scrisorile schimbate între Simdn Ruiz şi corespondenţii săi din Florenţa în cartea citată a lui Felipe RUIZ MARTIN. Semnalăm printre scrisorile lui Baltasar Suárez pe cea din 23 februarie 1590 (către bancherii Bonvisi la Lyon): *„No querian creditos sino debitos... sta oy dia el cambio de maniera que quién tiene el dinero Io a de dar como quiere el tomador** – cea din 9 septembrie 1591 etc.

160. *Ibidem*, scrisoarea din 30 martie 1590.

161. Baltazar Suárez către Simon Ruiz, Florenţa 9 septembrie 1591.

162. A.d. S. Sommaria Consultationum, 22, fos 9 10, 8 februarie 1608.

163. După Turbolo, *Discorso*... p. 3 şi 4, Napoli, B.

di storia Patria, XXVIII, d! 8. Şi numai 10.500.000 ducaţi între 1548 – 1587, adică 260.000 pe an (cifră

rotunjită, A.d. S. Napoli, Sommaria Consultationum, 9, f° 168, 29 ianuarie 1587), faţă de 400.000, media anuală între 1589 – 1628 şi care, ţinând seama de devalorizarea ducatului, reprezintă chiar o accelerare.

164. Antonio della ROVERE, op. cit., p. 43, nota 44

bis.

165. Ubaldo MERONI (publicat de) *I „îibri delle usate delle monede” della Zecea di Genova dai 1589 al 1648*, Mantova, 1957.

166. Dau în continuare referinţe care corespund indicaţiilor numerotate ale paragrafelor care urmează: Marciana 7299/2 iunie 1584/; Museo Cor-rer, Dona delle Rose, 26, f° 93, 2 iunie 1584; *ibidem*, f° 93 v°, 13 iulie 1584; *ibidem*, f° 95, 5 decembrie 1585; *ibidem*, f° 104, 14 iunie 1591; A.d. S. Venezia, Senato Zecea 2 (1591); *ibidem*, 4 decembrie 1595; 3 ianuarie 1596; *ibidem* 5, 26 martie 1597; *ibidem*, 8, 19 martie 1605.

167. A.d. S. Napoli, Sommaria Consultationum, 9, fila

168, 29 ianuarie 1567.

— Nu voiau să li se acorde credite decât dacă obţineau dobânzi...; a ajuns astăzi negoţul de cambii în aşa fel încât cine are bani trebuie să fie la cheremul celui care împrumută, (lb. spân. – N. tr.).

93

168.

169.

170.171

172.173.

174.175.

176.

Aceste afirmaţii sunt aproape sigure. În ceea ce priveşte Franţa, vezi articolul clasic al lui A. CHAMBERLAND, citat mai înainte, p. 402 nota nr. 121; pentru Germania şi Ţările-de-Jos, simplul fapt că Veneţia şi Florenţa dispun de scăzăminte în nord este semnificativ. Despre dezechilibrul dintre Florenţa şi Spania, vezi Felipe RUIZ MARTIN, *Lettres marchandes*... Noţiunea de balanţă de conturi rămâne ciudată în secolul al XVI-lea, totuşi în

răspunsul oamenilor de afaceri adresat guvernului spaniol/1575, B.M. Harl. 3315, f° 155/ citesc această frază importantă: „... a estos *reynos por ymportar mas las mercaderias que vienen a ellos que las que salen y* este *inconveniente no es de poca consideración*".

Este data pe care o sugerează J. van KLAVE-REN, op. cit., p. 3. Jean MEUVRET, „La conjoncture internaţionale de 1660 a 1715", în *Bulletin de la Société d'Histoire Moderne*, 1964, nu vede aici, se pare, decât începuturile unei scurte evoluţii de creştere. „Ar putea fi vorba de o adevărată reluare a avântului?" De netat că începând din 1604 până în 1609, o parte a metalului alb din America ia drumul nordului european.

Expresia aparţine lui Samuel Ricard, vezi nota următoare.

Samuel Ricard, *Trăite general du Commerce*, Amsterdam, 1706, p. 371.

Marciano 5.729, Relazione d'Egitto, 1668.

Este opinia lui Felipe RUIZ MARTIN, *Lettres marchandes*...

A.d. S. Genova, Spagna 38, documente dintre anii 1647 – 1650.

În paginile care urmează am folosit două lucrări ale lui Felipe RUIZ MARTIN; *Lettres marchandes échangees entre Florence et Medina del Campo*, în care este vorba despre scrisorile expediate şi primite de Simon Ruiz şi apoi de nepotul său Cosimo Ruiz, destinate sau provenind din Florenţa, între 1577 – 1606. Aceste scrisori sunt precedate de o lungă şi magnifică introducere. A doua lucrare mi-a fost comunicată înainte de publicarea sa apropiată, *El siglo* de los *Genoveses en Castilia (1528 – 1627): capitalismo cosmopolita y capitalismos nacionales*, este; după opinia mea, cea mai frumoasă carte despre Spania secolului al XVI-lea, de la lucrările clasice ale lui Ramón Carande.

Sunt impresionat, într-adevăr, de sosirile masive de metal alb la Genova, chiar şi la sfârşitul secolului. Vezi, începând din 1670, corespondenţa consulului francez la

Genova, Compans A.N. Afaceri străine, B 1.511, Genova. Vezi de asemenea, curba baterilor de monede ia Zecea din Genova după publicaţia lui U. ME. RONI, citată mai sus la nota 165.

177. Ramón CARANDE, „Sevilla forţaleza y mercado”, în *Anuario de Historia del Derecho espaiiol*] vol. 2 1925 (tiraj special), p. 33, 35 şi următoarele; Jacques HEERS, op. cit.; Referinţe numeroase la cuvântul Sevilla la indice.

178. Frank SPOONER, op. cit., p. 21, a notat bine că genovezii au ştiut să profite în aceşti ani de răscruce de creşterea cursului aurului.

179. René DOEHAERD, Études *anversoises*, vol. 1

1963, p. 33.

180. Vezi Felipe RUIZ MARTIN, Lettres *marchandes*... p. XXIX şi următoarele şi excelentul articol al lui Álvaro CASTILLO PINTADO „Les juros de Castilia, apogeo y fin de un instrumento de credito”, în *Hispanici*, 1963. *Los juros de caución* (de cauţiune) nu se vând. Obţinând efecte negociabile (*Ios juros de resguardo*) sau, cum li se spune, *Ios resguardos*, oamenii de afaceri ajung şi în domeniul economiei publice, în Spania ca şi în afara Spaniei. *Los resguardos* vândute depunătorilor sunt rambursate în momentul în care se lichidează *del asiento* (*al finiquito*) în titluri de rentă, având aceeaşi dobândă. Genovezii sunt aşadar stăpânii unei pieţe deocamdată puţin coerente, de rente diverse, prin dobânzile, natura şi cuantumul alocaţiilor lor. Dar există şi riscuri: astfel în 1575 din pricina speculaţiilor sale cu *Ios resguardos* prinţul de Salerno, Nicolo Gri-maldi a intrat într-o bancrută care a făcut vâlvă, vezi Álvaro CASTILLO PINTADO, *art. cât.*, p. 9.

181. Felipe RUIZ MARTIN, Lettres *marchandes*... p. XXXII.

182. Simancas, Consejo y Juntas de Hacienda, 37.

Decreto sobre la paga de las mercedes y o tras deudas, Toledo, 14 noiembrie 1560.

183. *Ibidem*.

184. Felipe RUIZ MARTIN, op. cit., p. XXXII.

185. V. *Magalhâes Godinho*, op. cit., p. 420. În 1435

chintalul va valora 3.072 *reais*, în 1564, 33.421. Apoi a urmat o bruscă prăbuşire în 1568.

186. B.N. fr. 9.093, f° 78 (1640).

187. A.d. S. Venezia, Cinque Savii, Riposte 1602 – 1606, f° 189 v° – 195, 16 ianuarie (1607).

188.2 aprilie 1597, A.d. S. Genova, Spagna 12.

189. Mai ales în Lettres *marchandes*., capitolul 2.

*L'argent, vassal de Vor*, p. LIII şi următoarele.

9 S

190.

191.

192.193.

194.

195.

196.197.198.

199.200.

201.202.

203

După registrul de cont, publicat sub îngrijirea sa de Francisco de Lixalde, *pagador del exercito de Flandes*, începând din 12 martie 1567. Această carte sub titlul manuscris *Tanteos to-mados en Flandes al pagador Francisco de Lixalde hoja de catorze meses antes quc fallecics*. Simancas, p. 26. Este cartea publicată după o copie latină de M.F. RACHFAHL, *Le registre de Franciscus Lixaldius, tresorier general de Var-vn.ee espagnole aux Pays-Bas*, de 1567 a 1576, Bruxelles 1902, 187 p., 8°.

L. GOLDSCHMIDT, *Universalgeschichte des Han-delsrechtes*, 1891, p. 127.

G. LUZZATTO, op. cit., p. 180.

Lucien FEBVRE îmi indică, după registrele municipale din Besançon, (jalba lui Tommaso Doria către judecătorul din acest oraş. 27 iulie 1566) că în 1534 – 1535 oraşul imperial atrase spre siae bancherii genovezi „care îşi părăsiseră reşedinţa din părţile Lyonului şi din Montuel şi locuiau în oraşul Lons-le-Saunier”. Despre aceste pieţe

vezi: CASTAN, „Granvelle et le Saint-Empire”, în *Revue Historique*, 1876, vol. 1, p. 113, nota; P. HUVELIN, *Droit des marches et des foires*, 1907; discursul lui Contarini, 1584, în A. LAT-TES. *La libertă delle banche a Venezia*, Milan, 1859, p. 121; R. EHRENBERG, op. cit., vol. 1, p. 342, vol. 2, p. 227; Jacques SAVARY DES BRUSLONS, Dictionnaire *universel de Commerce*, Copenhaga, 1760, V, „Foire”, vol. 2. p. 679 – 680; L. GOLDSCHMIDT. op. cit., p. 237.

În legătură cu cele precedente, vezi Domenico GIOFFRE, *Genes et les joires de change*: *de Lyon* a *BQS – ancon*, Paris, 1960, p. 115 – 119.

Lucien FEBVRE. op. cit., p. 22, nota 4, p. 110, nota 3. În arhivele din Doubs am găsit cererea bancherilor genovezi solicitând autorizaţia de a-şi ţine târgurile la Poligny, 13 august 1556.; R. EHRENBERG, op. cit., vol. 2, p. 227.

J. SAVARY DES BRUSLONS, op. cit., vol. 2, p. 227.

Fac aluzie la lucrările lui Felipe RUIZ MARTIN şi José GENTIL DA SILVA.

Întregul paragraf care urmează se bazează pe explicaţiile din cele două lucrări ale lui Felipe RUIZ MARTIN, citate mai sus. nota 175.

*Actas*, vol. 4, p. 225 – 226, 316, 411.

J. GENTIL DA SILVA, lucrare în curs de apariţie, după prima copie dactilografiată, p. 24.

*Ibidem*, p. 21.

Henri PIRENNE, *Histoire de Belgique*, vol. 4, Bruxelles, 1927, p. 78.

A.d. S. Genova, Spagna 6.2415, Sauli şi Lercaro către Republica genoveză, Madrid, 17 iulie 1675.

204. Amănuntele care urmează sunt luate din lucrarea inedită, în curs de apariţie, a lui J. GENTIL DA SILVA.

205. Op. cit., la articolul „*Foire*”, vol. 2, coloana 68.

206. Cel puţin primul volum. Vezi catalogul de la

*Kress Library*, p. 23. Am folosit ediţia veneţiană (Giovanni Giacomo Hertz) din 1682, într-un singur volum.

207. Gino LUZZATTO, op. cit., p. 180.

208. *Ibidem*.

209. R. EHRENBERG, op. cit., vol. 1, p. 350.

210. J. GENTIL DA SILVA, Realites économiques et prises de conscience”, în *Annales E.S.C.* 1959, p. 737, (la data de 11 februarie 1580).

211. Museo Correr, Dona delle Rose, 26.

212. Citat de Felipe RUIZ MARTIN, *Lettres marchandes*... p. XXXIX

213. Museo Correr, Dona delle Rose, 181, f° 53.

214. Vezi admirabilul articol al lui H. VAN DER WEE, în *Annales E.S.C.*

215. J. GENTIL DA SILVA, *Strategie des affaires a Lisbonne entre 1595 et 160*7, 1956, p. 50, 22 noiembrie 1596 la Lisabona, 27 la Lyon.

216. Felipe RUIZ MARTIN *El siglo de los Genoveses*, în curs de apariţie. Urmăm îndeaproape excelenta sa argumentaţie, solid construită şi nouă.

217. J. GENTIL DA SILVA, op. cit., p. 51, 27 ’noiembrie 1596.

218. *Ibidem*, p. 50 şi Victor von KLARWILL, *The Fugger Neivs-Letters* London. 1926, vol. 2, p. 283, nr. 573, Veneţia, 25 octombrie 159

219. A.N., K 1676 (G.S.), Venezia, 4 ianuarie 1597, Íñigo de Mendoza către M.S.

220. Felipe RUIZ MARTÂN, *El siglo*.

221. A.d. S. Genova, Spagna, 11.2420, Cesare Giusti niano către doge, Madrid, 20 ianuarie 1597.

222. A.d. S. Genova, Relazione *delle* cose *di Genova*. 1597, f 26.

223. J. GENTIL DA SILVA, op. cit., p. 52, 30 decembrie 1596.

224. Referinţa exactă s-a pierdut.

225. A.d. S. Genova, Spagna 11.2420, H. Plecamiglio către doge, Madrid, 25 noiembrie 1596. Totuşi speranţa unei reglementări rapide apare în scrisoarea lui C. Giustiniano din 25 decembrie 1596, *ibidem*.

*226*. *Ibidem*. Expresia aparţine lui Pieoamiglio, 7

decembrie 1596.

227. Cesare Giustiniano către doge, Madrid, 31 ianuarie 1597.

228. Acelaşi către acelaşi, Madrid, 20 ianuarie 1597.

229. Acelaşi către acelaşi, Madrid, 24 decembrie 1596.

230. J. GENTIL DA SILVA, op. cit., referinţele de la p. 53, Roma 25 ianuarie 1597.9

231. A.d. S. Genova, Spagna 11.2420. C. Giustiniano către doge, Madrid, 22 februarie 1597. Despre rolul lui Tomas Cherch (Carg), vezi acelaşi către acelaşi, Madrid, 2 martie 1597.

232. Acelaşi către acelaşi, Madrid, 5 ianuarie 1597 şi, la fel, 22 februarie 1597.

233. Acelaşi către acelaşi, 22 februarie 1597.

234 *Ibidem*.

235. De exemplu, Ernst HERING, Die *Fugger*, 1 & 40, p. 301 şi următoarele.

236. J. GENTIL DA SILVA, op. cit., şi referinţe la p. 55, 12 iunie 1597.

237. Urmează textul deja citat al lui Felipe RUIZ MARTIN.

238. Despre această dispută ar fi de citat întreaga corespondenţă precisă a lui Cesare Giustiniano.

239. Potrivit indicaţiilor lui Felipe RUIZ MARTIN.

În legătură cu bancruta din 1607, vezi corespondenţele genoveze (A.D.S. Genova, Spagna 15.2424) sunt de un interes evident, dar nu adaugă nimic sau aproape nimic cărţii lui Felipe RUIZ MARTIN, care are avantajul de a situa exact criza în cadrul istoriei economice şi financiare a Castiliei.

240. *Ibidem*.

241. *Ibidem*:

242. *Ibidem*.

243. Vezi mai jos.

.:? ”:

3. CREŞTEREA PREŢURILOR

Creşterea preţurilor, generală în secolul al XVI-lea, a

frământat puternic ţările mediteraneene, mai ales după 1570. Ea a dezlănţuit numeroasele şi obişnuitele sale consecinţe. Violenţa, durata acestei „revoluţii” – care în realitate, depăşeşte limitele secolului al XVII-lea – a atras în mod firesc atenţia contemporanilor, prilej pentru ei de a reflecta la problema complexă a monedei, la puterea nouă şi revoluţionară a capitalului, la destinul general al oamenilor şi al statelor… Istoricii, la rândul lor, au căutat vinovatul sau vinovaţii, crezând adesea că au rezolvat problema, dar aceasta se complică pe măsură ce faptele cunoscute devin mai numeroase şi, de ce să n-o spunem, pe măsură ce se dezvoltă o ştiinţă economică retrospectivă.

În ciuda atâtor preveniri1, voi continua să vorbesc ocazional despre „revoluţia preţurilor”.

Putem avea opinii diferite asupra cauzelor adevăratelor forţe motrice, a amplorii lor, dar nu şi asupra noutăţii lor agresive. Un istoric2 a susţinut că *noi*, oameni ai secolului al XX-lea, am vedea mai bine în materie de revoluţie a preţurilor. Problema este pusă greşit. Ceea ce contează este uluirea acestor oameni de-a lungul unui secol care „începe” mult înainte de

1500 şi în timpul căruia preţurile nu încetează să se deplaseze în sus. Ei au avut impresia că trăiesc o experienţă fără precedent. Bunelor vremi de altă dată, când totul se dădea pentru mai nimic, i-au urmat vremurile lipsite de omenie cu scumpiri care nu mai dau înapoi.

A pune la îndoială termenul de *revoluţie* în legătură cu Italia, străveche ţară a banului, cu economia complicată, mai merge; dar în Balcani, în Anatoria, străbătând Imperiul Otoman, în faţa răsturnărilor în lanţ cum să nu vorbim despre o *revoluţie* a preţurilor? Trebuie să dramatizăm ceea ce a fost dramatic. 9B

IUO 1500

42 – GRÂULUI MEDITERANA-EUROPA

voi. 4 din Camului, calculat în grame de argint şi-m ne variaţiilor mis întocmirea pentru întreaga Europa a «tuape cu

cerealiere (linia maximă şi cea min” ™. e, arţ” Xevice (linia prafeţele haşurate) şi „ă8, bine punctată) a tuturor acestor fr-„f pe-ceastă grila înţeles, generală în «ce X.SEE” succesive, pentru a de fond, am suprapus în două granee: suc observa p af

XVII-lea el trebuie nofacilita lectura, diverse curbe d11” 3”6™, europene cm coincidenţa mediei aritmetice a Pf ” /Teditera-curba din Vechea Castilie. roate cel-a” cuticnu până să 1620 neene stat mult deasupra medie! cel pum P»” uneori chiar şi mai târziu Lumea medtranea-aa cel lumea mediteraneana creştina (întrucât nu avei partea orientală a mării, unde Pfcoborâte) este o zonă a. P»? 1»rile superioare: După *Wmai**°* *%de ăL* trebu se îndepărtează mult mai puţin de meme, wr tat că în acea perioadă exista o tendinţă generală a P ţurilor europene către convergenţa, după cum arau e claritate îngustarea considerabila a zonei ” Jat. ea°—ică între curba care indică nivelul maxim şi cea care >naica nivelul minim se micşorează treptat odată cu secolul XVIII-lea.

Şofran

43 – PREŢURI LA BRUSSA, 1439 – 1633

Datorez lui *Omcc* L.17FTT BARKAN aceste câteva preţuri care demonstrează că mărirea preţurilor din secolul al XVI-lea a stins şi Turcia, /marefe-urile sunt aşezăminte confesionale de binefacere în care sunt hrăniţi săracii şi studenţii. Preţurile sunt date în aspri. Nu este pierduta orice speranţa de a găsi în arhivele turceşti seriile de preţuri care ar fi hotărâtoaro pentru cunoaşterea mişcărilor generale ale preţurilor din lumea mediteraneană. De notat că aceste preţuri „nominale” nu ţin seama de devalorizarea asprului.

Struguri roşii

Carne Struguri negri

1489

Imaret de pe vremea lui Baiazid II

1616 – 17 Imoret de pe vremea lui Baiazid II

J632 – 33”.

Imaret de pe vremea lui

Murad II

*lamentările contemporanilor*

Mărturiile despre creşter-ea preţurilor sunt nenumărate. Ceea ce le apropie este stupefacţia martorilor şi neputinţa lor de a înţelege cauzele unui fenomen pe care ei îl percep totdeauna în realităţile sale locale, pe care-l opun cu atât mai uşor timpurilor fericite de odinioară, cu cât sfârşitul secolului al XV-lea a cunoscut salarii înalte şi prima treime a secolului al XVI-lea a fost o perioadă fastă, de viaţă relativ ieftină, chiar şi în Polonia3. În Franţa, un contemporan al lui Carol al IX-lea scrie în 1560: „Pe vremea tatălui meu, aveam carne în fiecare zi, bucatele erau îmbelşugate şi vinul îl beai ca şi cum ar fi fost apă” 4. Acel ins elr-cotaş şi flecar, care este agronomul spaniol G. Alonso Herrera, adaugă: „Astăzi (1513) o livră de carne de oaie costă tot atât cât odinioară, o oaie întreagă, o pâine cât o *fanegă** de grâu, o livră de ceară sau ulei, tot atât cât o *arroba*** şi aşa mai departe...” 5

Doleanţele Cortesurilor din Castilia se repetă de-a lungul întregului secol, dar glasul lor, simpatic şi egoist, rar se va ridica până la nivelul generalului. Ele bombănesc neîncetat împotriva scumpirii grânelor, a exportului catastrofal de aur, a tăierii nechibzuite de viţei şi miei – tot atâtea cauze ale scumpirii – sau chiar împotriva exportului de piei, car –, desigur, a ridicat preţul încălţămintei... Ele tună şi fulgeră, de asemenea, împotriva speculanţilor străini, care fac să se scumpească lina, carnea, caii, ţesăturile, mătăsurile... A Cortesurile din 1548, îngrozite de pretenţiile americane, merg până la a propune împăratului7 să încurajeze dezvoltarea industriilor eoloniale şi să oprească exporturile din Peninsulă

(N.

măsură de capacitate de aproximativ 55, 5 fesî. (tr.).

** veche unitate de măsură spaniolă, egală cu 11, 5 litri (N. tr.).

către Lumea Nouă socotite drept dezastruoase.

Cortesurile din 1586 (la Valladolid) cer regelui „să nu mai tolereze de acum înainte importul de lumînări, sticlărie, CU (de şi alte obiecte asemănătoare, provenind din străinătate pentru a fi, deşi sunt lucruri nefolositoare traiului, schimbate cu aur, ca şi cum spaniolii erau indieni” 8. Astfel vorbesc oamenii eu jude-eată şi nu greşesc totdeauna9.

Un veneţian notează în 1580 că la Neapole preţurile au creşeut cu mai mult de două treimi. Faptul abia menţionat, el îl atribuie exaeţiunilor funcţionarilor, cumpărărilor masive, proviziilor enorme ale Regelui Catolio pentru cucerirea Portugaliei10... În Biscaya preţurile

44 – EVOLUŢIA PREŢURILOR LA PARIS.

DUPĂ *ARCHIVES HOSPITALIERES* De remarcat decalajul salariilor faţă de evoluţia preţurilor; creşterile pe verticală ale preţurilor sării. Preţul oilor reprezintă *nivelul* mediu al ansamblului. După *Archives hospitalieres*. Lucrare inedită de Micheline Baulant. 1. Salariu la Creteil (lucrarea unui pogon de vie); 2. Salariu la Grygny (o zi la cules de vie); 3. Oaie (în bani); 4. Lemn (căratul în bani); 5. Cărbune de lemn (Mangal) (în livre); 6. Sare (în livre); 7. Vin la butoi (în livre).

urcă deoarece oamenii de la şes (*tierra liana*), spune un raport oficial din 1558, beau şi mă-l nâncă fără cumpătare în cârciumi, îşi formează deprinderi vicioase de lene, nemaicultivându-şi ogoarele, nemaiculegând fructele livezilor lor. Şi cum să ne mai mirăm atunci de raritatea cidrului şi de preţurile excesive la care se vinde! Aici, scumpirea ar fi din vina celor săraci...11

Într-o lucrare veche, Soetbeer12 citează au mai puţin de 33 de autori dinainte de 1600 şi alţi 31, între 1600 – 1621, care au discutat, cu mai mult sau mai puţin talent această ereştere generală a preţurilor ai cărei martori sau victime au fost cu toţii. Ar fi obositor să le dăm cuvântul... A le creşte numărul, ceea ce este uşor, ar avea totuşi avantajul de a stabili că în această perioadă avem de-a face cu o imensă şi impresionantă conştientizare.

*Responsabilitatea Americii*

Nu există, după conştiinţa noastră, o explicaţie generală propusă înainte de a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Primele două expuneri ale *teoriei cantitative*, în 1556 şi 1558, au rămas, şi una şi alta, aproape ignorate de contemporani. Operele lui Martin de Azpilcueta, profesor la Universitatea din Salamanca şi elev al lui Vitoria, nu au fost publicate decât la patru ani după moartea sa, în 1590, la Roma13. Aceeaşi perspicacitate în 1558 o întâlnim la istoriograful lui Carol Quintul, Francisco Lo-pez de Gomara; şi el a intuit o corelaţie între creşterea preţurilor şi sosirea metalelor preţioase din America14. Dar cartea sa a trebuit să aştepte pentru a fi publicată, anul 1912!

Problema nu a fost ridicată public decât în controversa care l-a opus pe Jean Bodin lui M. de Malestroit între 1566 şi 156815. Contemporanii i-au dat dreptate lui Jean Bodin, subestimând cam pripit devalorizările monedelor 13 unitate pe care le evidenţia oportentul său. În

fit curând explicaţia cantitativă va deveni banală, în 1585, Noel du Fail în ale sale *Contes et Discours d'Eutrapev6* o formulează pe scurt: „... ceea ce se întâmpla din pricina ţinuturilor nou descoperite şi a minelor de aur şi argint pe care spaniolii şi portughezii le răspândesc şi fiindcă, în cele din urmă, abandonează în această mină permanentă a Franţei regiuni sărace şi lucrări de construcţie de care nu se pot nicidecum lipsi”... Marc Lescarbot, în *Histoire de la Nouvelle France* (1612) va întrebuinţa un limbaj şi mai concret17: „Înaintea călătoriilor în Perú se puteau strânge multe bogăţii într-un spaţiu mic, faţă de astăzi când aurul şi argintul, fiind devalorizate prin belşugul lor, sunt necesare sipete mari de bani pentru a transporta ceea ce se putea pune într-o mică ascunzătoare. Înainte se putea face un drum lung cu o pungă în mânecă, în timp ce astăzi trebuie o valiză şi un cal anume”. Gerald Malynes (1586 – 1641), acest negustor englez, expert în materie de comerţ, spune şi el în 160118: Creşterea generală a preţurilor este datorată „mărilor de

argint” provenind din Indii; ele au depreciat valoarea unităţii de măsură, ceea ce, la rândul său, a făcut să crească cifrele pentru a restabili echilibrul”.

În cele din urmă, teoria cantitativă a ajuns până la noi fără prea multe transformări. Ea a fost reînnoită prin lucrarea monumentală a lui Earl J. Hamilton care continuă să o susţină cu argumente solide şi a fost apărată recent de Alexandre Chambert 19 care o consideră capabilă să explice fenomenele monetare din ţările 3 subdezvoltate de astăzi, evocatoare ale economiilor de altă dată. Principalul argument rămâne pentru el concordanţa dintre sosirile metalelor preţioase la Sevilla şi urcarea preţurilor în Spania şi în afara Spaniei. Teoretic, François Simiand20 avea dreptate să reclame o curbă cumulativă şi nu obţinută prin medii cincinale, a sosirilor de metale preţioase, ceea ce implică o viziune proprie a fenomenului. 10 – 4

Dar faptul că preţurile şi mediile cincinale coincid demonstrează că aceste sosiri au acţionat ca nişte impulsuri succesive, sprijinind masa monedelor în circulaţie, accelerându-le mişcarea până în ziua în care această masă a fost prea grea şi impulsul prea slab pentru a-i menţine creşterea. Fiecare sosire de metal a-merican se răspândeşte repede, şi într-un fel oarecare produce o explozie…

j *Pentru şi contra*

1 *responsabilităţii Americii*

1 Preşedintele Luigi Einaudi21, în lucrarea pe care a consacrat-o domnului Malestroit acordă avântului metalelor 299, 4 o/o din sporul preţurilor, calculat în Franţa din 1471 până în 1593 la nivelul de 627» /o. Nimeni n-ar putea spune dacă acest calcul este exact, dar impulsul datorat metalelor este evident. Să ne precizăm totuşi rezervele în această privinţă.

1. Producţia minieră americană, instrument al inflaţiei, nu este neapărat un *primus movens*. Ea nu acţionează de la sine. Avântul

Europei, cerinţele sale, sunt cele care antrenează şi călăuzesc truda căutătorilor de aur şi a indienilor în minele

de argint. Despre aceasta masă de aur şi, mai ales, de metal alb, repetăm ceea ce spune un document din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în legătură cu imensele bogăţii din Lumea Nouă:

„Este un fruct al Americii care ar rămâne îngropat dacă negoţul (european), prin vânzarea de mărfuri nu i-ar pune pe americani în nevoia de a-l scoate din străfundurile pământului” 22. În această direcţie, în ultimă instanţă, am fi de părere că totul a fost determinat de departe de conjunctura europeană.

2. Trebuie să admitem existenţa, înainte de

1500, a unui stoc monetar mai considerabil decât se afirma odinioară. Căci în secolul al

15 XV-lea, apariţia statelor moderne, a trupelor plătite, a ofiţerilor salariaţi, a impozitelor în bani, consolidarea unei economii monetare în locuri privilegiate (în primul rând în regiunile maritime, Italia, Spania, Portugalia, Anglia, Ţările-de-Jos, care sunt zonele active ale continentului), toate acestea presupun o circulaţie monetară importantă. Avansez, fără a crede prea mult în ele; cifrele de 5.000 tone aur şi 60.000 tone argint, bazându-mă pe un eventual echilibru al cantităţilor de aur şi argint, aflate faţă în faţă şi pe uşoara alunecare de la 12 la 15 a raportului (*ratio*) dintre metale23, între 1550 – 1650. Dacă am calcula cum-necum pornind de la circulaţia cunoscută sau cel puţin presupusă către 1600, masa metalică moştenită din secolele precedente, am obţine valori de o mărime considerabilă24 şi explieaţia cantitativă ar trebui să se conformeze cu ele. Metalul A-mericii, „investiţie gratuită”, a accelerat cu atât mai mult circulaţia monetară chiar în ritmul

300

200

Rezolul de secara *în* pfenningi alsaciei wo

—...”

1580

1410

Cahizul de orz în dineros (redus ia o zecime)

I >-4 1 1 1 I 1 1 t 1 1

1500

45 – STRASBOURG PRECEDE VALENCIA

După René Grandamy, în J. FOUHASTIE. *Prix de vente et prix de revient,* seria a 13-a, p. 26. Cu linie continuă este trasată curba preţurilor secarei la Strasbourg, cu linie punctată, cea a griului la Valencia (medii variabile timp de 30 de ani, 1451 – 1500 = 100). La dreapta se află scara procentajelor. Se observă felul în care curba preţurilor la Strasbourg urcă mai repede decât aceea din Valencia. Or, neîndoielnic, presiunea argintului american, dacă ar fi numai ea implicată, ar fi trebuit să stabilească o ordine inversă.

creşterii preţurilor. Metalul acesta a jucat un rol de multiplicare25.

3. Rămâne însă loc şi pentru alte explicaţii.

Dezvoltările monedelor-unitate au avut şi ele contribuţia lor. Cititorul va trebui să se raporteze la tabelul nr. 48. O altă demonstraţie, cea a lui Jean Fourastie şi a elevilor săi26, arată că mai devreme decât în ţările privilegiate – Italia, Peninsula Iberică, Ţările-de-Jos

— Creşterea preţurilor începe în Germania încă din 1470 şi în numeroase regiuni franceze încă dinainte de sfârşitul secolului al XV-lea.

Dacă ne mărginim la curbele de preţuri nominale, nu mai există nicio îndoială în această privinţă. Ţările sărace ar fi avut, în evoluţia lor demografică, un avans cert faţă de celelalte, şi mai ales faţă de lumea mediteraneană. În centrul ţărilor europene revoluţia preţurilor începe înainte de Cristofor Columb. Ea nu atinge lumea Mediteranei decât prin 1520 şi nu se impune decât prin 1550…

4. Curba sosirilor de argint în Sevilla are forma tipică a curbelor de producţie industrială, asemănătoare celei din Potosi, potrivit cifrelor lui Pa/ y Soldan. Ea urcă repede, coboară repede şi culminează între anii 1601

1610. În acest moment se schimbă destinul întregii lumi, nu doar al lumii mediteraneene.

*Salariile*

Creşterea preţurilor, prezentă pretutindeni, a condus la consecinţe normale. Rapida lor evoluţie a antrenat după sine carul mult mai lent al salariilor, care, uneori, nu avansează defel. Am dovedit până acum că săracii duc o viaţă grea. Salariile nominale se umflă mai repede sau mai încet odată cu urcarea preţurilor, rămân la un nivel ridicat când preţurile dau° clipă înapoi, dar traduse în salarii reale, toate cifrele folosesc acelaşi limbaj şi măr-107 turisesc despre mizeria celor săraci. În Spania, pornind de la baza 100 între 1571 – 1580, salariile realie care în 1510 erau la indicele de 127, 84, cad în 1530 la 91, 35; prin urcări şi eo-borâri ele ating între 1550, 96, 61; 110, 75 în 1560; 105, 66 în 1570; 102, 86 în 1580; 105, 85 în

[1521 – 1530

= 100

Indicele preţurilor de consum

100

S «. /sundica: „te salariului real a V,) e/muncitorilor în construcţii

1500

1600

1700

1760

46. PREŢURI ŞI SALARII LA VALENCIA

Exemplu din schiţele întocmite de E.H. PHELPS BROWN

şi Sheila HOPKINS: creşterea cheltuielilor zilnice pentru hrană şi, concomitent, scăderea salariului real.

1590, 91, 31 în 1600. Abia după criza din 1600 şi în urma epidemiilor cumplite care micşorează populaţia Peninsulei, salariile vor creşte brusc, odată cu inflaţia monedelor de *bilion**, până la 125, 49 în 1610 şi 130, 56 în 1611. Revoluţia preţurilor nu i-a îmbogăţit cu nimic pe salariaţii din Spania27 deşi le-a fost mai favorabilă decât meşteşugarilor din Franţa, Anglia, Germania sau Polonia28.

Aceeaşi situaţie grea o întâlnim şi la Florenţa29,

unde salariile reale sunt strivite de creşterea preţurilor.

Semnele monetare ale acestei situaţii sunt vizibile întrucât salariile săracilor, cheltuielile, viaţa lor zilnică nu scot la iveală, ca să ne exprimăm astfel, niciodată monede de aur ci doar foarte puţine de argint şi de cele mai multe ori de *bilion* şi de aramă, dintre acelea

* veche monelă de cupru în aliaj cu o cantitate mică de argint (N. tr.).

400

I /

Preţul real a 2 hl de secara la Strasbourg

I I

300

Preţul real a lOht de ovâz la Lvov

*I*

Preţul real a 1 hi de orz la Vatencia

1501 – 1510

1651 – 1660

47. PREŢURI REALE ALE CEREALELOR LA STRASBOURG, LVOV ŞI VALENCIA

După René Grandamy, în: J. FOURASTIE *Prix de vente et prix de revient*, seria a 13-a p. 31. Preţurile sunt calculate în ore de munca de ajutor de zidari. Scăderea nivelului de trai este mai puternică la Valencia decât în celelalte oraşe continentale.

care la Florenţa, în opoziţie cu moneda albă de argint, erau numite *monede nere*. Moneda de aramă este aceea care-i interesează pe săraci explică Davanzaţi, iar Antonio Herrera, agronomul, preciza în felul său simplist: „cu 109 ajutorul monedelor de metale inferioare se poate socoti mai bine rodnicia şi belşugul unei ţări, căci prin mijlocirea lor se cumpără cu de-amănuntul, şi de azi pe mâine toate cele trebuincioase vieţii zilnice... Z 30. Mai departe urmează teoria sa despre moneda cu valoare scăzută care ne abate însă departe de subiectul nostru.

În realitate trebuie să vorbim nu de bimetalism, ci de trimetalism. În mod constant, pentru a fi refăcute, monedele de aramă sau de *bilion* sunt retrase din

circulaţie şi se ordonă readucerea lor în monetarii... Acolo, ele sunt bătute din nou şi, din ce în ce mai uşoare, reintră în circulaţie. Această continuă devalorizare a aramei se dezvăluie a nu fi proporţională şi cu necesara armonie a monedelor.

De fiecare dată, câştigă statul, nu publicul şi, în special, săracii. Asemenea manipulări s-au practicat de timpuriu în Spania şi în Sicilia, unde *i picciol*r erau retopiţi şi rebătuţi între

1563 – 15683 l >

*Veniturile funciare*

Inflaţia îi loveşte pe bogaţi ca şi pe săraci, dar nu pe toţi bogaţii. Ea loveşte în „industriaşi”, negustori, financiari (să ne fie iertat că întrebuinţăm asemenea denumiri comode, pe jumătate anacronice). Ea loveşte în cei care sunt prinşi direct sau indirect la periculosul curent al monedelor şi mai puţin pe proprietarii agricoli. Este ceea ce demonstrează precisul studiu al lui Carlo M. Cipolla, despre *Finanze dei Borghi e Castelli sotto îi dominio spag-nuolo32* care aduce în discuţie castelul Tegiole, aproape de Alessandria, vechi fief al episcopului de Pavia. În legătură cu acest caz particular se constată că drepturile în natură şi corvezile n-au devenit toate redevenţe în bani (şi când există plata în bani, totdeauna îi apar

* monede mărunte, gologani (lb. ital. – N. tr.).

e 110

tine seniorului sau reprezentantului său dreptul de reevaluare a sumei). În sfârşit, alături de veniturile cu caracter feudal, cu o valoare destul de mică, *îi castello* posedă şi altele, moderne am putea spune, corespunzând unor locaţii şi care îi aduc din partea ţăranilor – *contadini* – livrări de saci cu grâu, ovăz* bob, butoaie cu vin, căruţe cu fân... Or aceste venituri reprezintă cea mai mare parte a bugetului castelului.

Dacă pornind de la aceste amănunte reflectăm la ambasadorul spaniol Bernardino de Mendoza33, a cărui soră administrează domeniile în absenţa sa, vânzând grâu

în fiecare vară, sau dacă evocăm figura ducelui de Alcalá, vicerege al Neapolelui, care în 1558 se prezenta drept cumpărător a 1.500 de vasali de pe domeniile regale34, dacă ne întoarcem cu gândul la acei seniori din Aragón, stăpâni de mici stătuleţe sau la *Granzii* de Castilia, proprietari de pământuri, turme, ogoare de grâu, sau, în fine, la acei seniori din Sicilia, vânzători de cereale, vin sau mătase, impresia rămâne aceeaşi: pământul procură acestor seniori, atât de-deosebiţi unii de alţii, o protecţie sistematică, în epoca instabilă a creşterii preţurilor el îi menţine deasupra prăpastiei inflaţiei. Dacă această lume senorială domină Europa la începutul secolului al XVII-lea, explicaţia este că ea a cedat mai puţin decât se spune de obicei. Astfel stând lucrurile, nu-i o nebunie dacă» atâţia negustori şi bogătaşi din oraşe cumpără ogoare sau domenii. Perseverenţa îmbogăţiţilor toscani, a foarte avuţilor genovezi în a cumpăra domenii şi titluri la Neapole este poate *o* vanitate dar şi o prudenţă, un calcul, o înţelepciune de capi de familie.

Chiar şi cei mai puţin înstăriţi sunt atraşi de aceste valori sigure. Către sfârşitul vieţii sale (moare în 1570), Benvenuto Cellini a devenit proprietarul unui mic domeniu, aproape de Florenţa, pe care l-a cumpărat în martie 111 1560, sub formă de rentă viageră de la nişte ţărani de o cinste mai mult sau mai puţin îndoielnică. Că aceştia ar fi vrut să-l otrăvească sau nu, niciodată nu vom şti ce trebuie să credem, întrucât Cellini avea o imaginaţie pripită, puţin cam prăpăstioasă. Interesant este însă că prin proprietatea funciară el a vrut să-şi asigure tihna zilelor sale de bătrâneţe35…

*Băncile şi inflaţia*!

Cu excepţia pământului, toate sectoarele de „afaceri” au fost zdruncinate, îndeosebi băncile36… Toate operaţiunile bancare făcându-se în monedă-unitate şi nu în monede reale, băncile au fost expuse vicisitudinilor inflaţiei deoarece aceste monede fictive, *lire* veneţiene, sau genoveze, *oncie* sau *tari* din Sicilia, *maravedís* şi ducaţi spanioli, *livres tournois* din Franţa, pierd constant din

valoarea lor intrinsecă. Uncia siciliana, care în 1546 încă mai echivala cu 91, 01 lire italiene din 1866, nu mai valora decât 20, 40 în 1572 – 1573. La fel, livra *tournois*, exprimată în franci „Germinal” trece de la 4 în 1515, la 3, 65 în 1521 (această devalorizare este un mod de a atrage în Franţa numerarul străin şi, în special, aurul Castiliei); la 3, 19 în 1561, 2, 94 în 1573, 2, 64 în 157*5, 2, 46* în 160237. Dialogul dintre monedele reale şi monedele-unitate este astfel continuu şi una dintre cele două părţi, prima, câştigă totdeauna. Rămâne de aflat la pasivul cui se înscriu pierderile. Dacă, la un interval de mai mulţi ani o depunere în bancă înregistrată în monede de cont este rambursată la tariful vechii depuneri, pierde proprietarul ei; dacă este vorba însă de un avans la bancherului acesta i se înapoiază, în aceste condiţii, pierderea se înscrie în contul lui. Timpul lucrează împotriva banilor contabilizaţi, oricât de puţin ar fi imobilizaţi.

Mario Siri consideră că astfel s-a produs o uzură a tuturor băncilor şi a tuturor formelor de negoţ din secolul al XVI-lea. Teoretic, el

48. DEVALORIZĂRILE MONEDELOR-UNITATE

Graficul va apărea printre contribuţiile lui F. BRAUDEL şi F.C. SPOONER în *Cambridge Economic History*. Diferitele monede au fost clasate după valoarea lor intrinseca, estimata în grame de argint. Există monede grele şi monede uşoare. Unele sunt relativ stabile ca de exemplu lira sterlină, altele foarte instabile ca, de exemplu, groşii polonezi, asprii turceşti şi chiar livra tournois. Cifrele pentru ruble şi aspri sunt aproximative.

pf-Pf. Hech = pe und Pfenig Rechengulden; FI. Cu = nortn, începând din 1579, guilder; PL. HG.

— Piund Heiler

Gulden.

are dreptate; pierderile care sunt când de o parte când de alta, rămân înscrise în acelaşi sector, cel al afacerilor comerciale şi financiare. Dar în privinţa indivizilor pierderile şi câştigurile oare se compensează? Iată o altă problemă. În orice caz, dat fiind ritmul

afacerilor (mă gândesc la schimburile din târgurile ţinute la fiecare trei luni), date fiind locaţia capitalului, drumul, uşor în pantă, al inflaţiei nimic nu se lasă intuit, de la o zi la alta, din această uzură internă. Niciun registru comercial nu vorbeşte despre ea, ceea ce nu înseamnă că nu s-ar fi realizat o lentă transformare cu timpul. De regulă, falimentele comerciale sau bancare sunt legate mai curând de oscilaţiile conjuncturii temporare. Băncile sunt numeroase şi uneori de o sănătate aparent orbitoare. Banca Pisani-Tiepolo, în martie 158338, anul care-i precede prăbuşirea, aduce dintr-o singură lovitură la Veneţia 200.000 de ducaţi în reali spanioli. Dar toate fac greşeala de a acorda avansuri şi, chiar şi mai grav, de a angaja o parte din banii depuşi în afaceri cu o finalizare înceată. Apare apoi refluxul unei conjuncturi temporare, ca în 1584; avansurile nu se întorc, depunerile sunt retrase şi criza izbucneşte iremediabilă. Aşa a dat faliment banca Pisani-Tiepolo la 17 martie 157439. Pentru a înainta pe un sol ferm ar trebui să studiem enormele registre de contabilitate ale acelor *banchieri antichi*, păstrate în *Archivio di Stato* din Neapole, să extindem studiile, atât de importante, ale lui A. Silvestri40 şi să le interpretăm. Sarcina ar fi imensă.

În orice caz, falimentele bancare se înmulţesc după 1550 – 1570 şi se agravează odată cu „ciclul regal al argintului" care este totodată şi ciclul regal al inflaţiei. Răul este atât de mare încât remediul nu se iveşte decât odată cu Băncile de stat care îşi fac apariţia în serie chiar în această epocă. Singură, printre aceste instituţii publice, Banca din Palermo care organizează sub supravegherea şi garanţia

Senatului oraşului, se va naşte de timpuriu, în 155141. Ea se instalează în locul numit *La Loggia**2 – Nu e nicio îndoială că Banca din Palermo se alătura prin origine, de *Tavola Communale o della Prefetia* din Trapani care data de la sfârşitul secolului al XV-lea43. Faptul explică de ce, excepţională prin momentul înfiinţării, Banca din Palermo era astfel şi prin natura sa. La fel ca băncile

publice din sudul Italiei, cărora adesea le-a servit drept model, Banca din Palermo era specializată în perceperea impozitelor, în girarea banilor şi plăţile publice. Ea a sfârşit prin a fi zdrobită sub greutatea acestor sarcini politice şi administrative când, odată cu domnia lui Filip al III-lea, a fost încărcată cu misiunea, puţin rentabilă, de însănătoşire a monedei siciliene.

Marea perioadă de creare a băncilor publice nu începe decât vreo treizeci de ani mai târziu, după crearea Băncii palermitane. În 1586, *Casa di San Giorgio* îşi relua activitatea bancară la care renunţase eu mai mult de un secol înainte, în 1444, în perioada crizei aurului. La 23 septembrie 1587 se inaugura *Tavolla della* città di *Messina* ale cărei statute fură sancţionate de Filip al II-lea abia la 1 iulie 1596. Se spera, nu fără îndreptăţire, să se pună capăt cu ajutorul falimentelor repetate şi fraudelor *dei collottori* însărcinaţi cu strângerea banilor publici. Noua bancă avea în chip firesc privilegiul de a recepţiona depunerile de bani ale administraţiilor publice. Ea era plasată sub garanţia şi controlul oraşului Messina44.

În 1587 se întemeia celebra *Banca della Piazza di Pdalto* la Veneţia care va absorbi în 1619 nu mai puţin celebra *Banco Giro*. În 1593, se constituia la Milano *Banca di San Ambrogio*, cu o administraţie autonomă, ca şi *Banco Giro*. Cam în aceeaşi perioadă se organiza la Neapole banca anexată la Muntele de Pietate şi la *Ospedale della Santa Casa* dell'*Anunziata*, iar la Roma, banca anexată la 115 *Ospedale del Santo Spirido*… Mişcarea destul de amplă şi bine grupată în timp, are valoarea unei mărturii.

Dar lucrurile nu sunt încă atât de simple, îndeosebi în nord funcţiile băncilor publice ajung repede să depăşească domeniul strâmt al finanţelor statului. Astfel banca din *Piazza Rialto*, în ciuda interdicţiilor stabilite, începuse imediat să acorde împrumuturi, deschis, folosind depunerile clienţilor săi. Ea a răspândit cu generozitate o adevărată monedă de bancă mai căutată decât cea metalică. Procedând astfel, băncile nu aduceau nimic nou, mărginindu-se să copieze metodele vechilor bănci

particulare. Originalitatea lor a constat însă în practicarea avansurilor pe o scară necunoscută până atunci. Căci tocmai falimentul, imperfecţiunea, nesiguranţa băncilor particulare au provocat apariţia subită a băncilor publice. Gino Luzzatto, de la care am împrumutat mult în rândurile de mai sus, conchide: „Dacă aceste bănci publice n-au creat nimic nou, ele au asigurat, cel puţin, client Mor care veneau la ele acea linişte şi acel sentiment de securitate care de prea multe ori le fuseseră refuzate de băncile particulare...” 46. Să ne gândim, într-adevăr, la lungul şir de falimente bancare din Veneţia, de la bancruta Prinli, în 1552 şi a celei de a doua bănci Pisani în 158447 sau la lunga serie de crahuri financiare napolitane, urmând celor ale genovezului Ravasquez (în realitate un semifaliment) până la acele reduceri (de la 11 la 4 bănci) mult discutate, dacă nu şi realizate în 158048.

Fără îndoială, la Neapole ca şi la Veneţia aceste falimente s-au datorat adesea intervenţiilor neaşteptate ale autorităţilor publice. La Neapole, în 155249 viceregele pusese mâna, de exemplu, pe rezervele de aur ale lui Ravasquez şi le schimbase pentru monede noi, de valoare mai mică, pe care le bătuse de curând... La Veneţia, Senioria obligase dintotdeauna băncile la concesii patriotice faţă de împrumuturile sale. Nu înseamnă, desigur, că răul secret, şi de o parte şi de alta, n-ar fi fost inflaţia. Aceasta a condus pretutindeni la intervenţia necesară a statului. Un amănunt al noii organizări a băncii *Casa di San Giorgio* ne îngăduie să visăm. Este un prilej de a greşi grav sau de a înţelege un element hotărâtor? în 1586 banca îşi deschidea depunătorilor săi *cartulario-oTO*, contul său în aur; În 1606, *cartulario-argento*, în sfârşit, în 1625, poate contul său cel mai curios, de monede spaniole de opt reali. Ce trebuie să spunem? Că depunătorul era creditat chiar cu moneda aflată în depozitul băncii, era plătit, la nevoie, în această monedă, deci asigurat printr-o garanţie, în aur sau argint împotriva devalorizărilor? 49. Banca însăşi, în acelaşi timp cu depunătorii săi, se punea la adăpost faţă de primejdiile monedei-unitate, sprijinindu-

se pe poziţiile puternice ale monedelor metalice.

*„Industriaşii”.*

Alte victime ale creşterii preţurilor sunt „industriaşii”. Ceva din ignoranţa noastră în legătură cu ei s-a risipit datorită cărţii lui Giu-seppe Parenti. Ceea ce spune el despre Florenţa, extinzând apoi la întreaga Italie de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui e; e al XVIII-lea nu reprezintă decât un eseu, dar de o valoare evidentă. Urcarea preţurilor la Florenţa şi în oraşele industriale ale Italiei a umflat salariile *nominale* ale meşteşugarilor. La Florenţa, de la indicele 100 pentru perioada 1520 – 1529 s-a ajuns la indicele 99, 43 în 1550 – 1559 pentru a atinge 162, 63 în 1590 – 1599 şi 178, 95 în 1610 – 1619. Această creştere este mult inferioară celei a salariilor spaniole (de la 100 în 1520 – 1529, la 309, 45 în 1610 – 1619), dar mult deasupra creşterii salariilor din Franţa (100 în 1550 – 1559 şi 107, 4 în 1610 – 1619), sau chiar din Anglia (100 în 1520 – 1529 şi 144 în 1610 – 1619) şi, desigur, mult deasupra creşterii salariilor olandeze. La Florenţa, odată cu această creştere, care n-a semnificat totuşi o viaţă fericită pentru lucrători, beneficiile „industriale” se reduc sau rămân neschimbate în mijlocul creşterii generale? 50.

Dacă rămân încă superioare beneficiilor spaniole, aflate în mare scădere, ele totuşi nu se pot compara cu cele din Franţa din aceeaşi perioadă, sau din Anglia. Creşterea preţurilor introduce astfel un element de slăbiciune până în miezul industriei italiene. Acesta este oare motivul pentru care ea nu este la începutul secolului al XVII-lea la înălţimea concurenţei victorioase a Ţărilor-de-Jos, apoi a celei, nu mai puţin periculoase a Franţei?»

*Statele şi creşterea preţurilor*

Statele se descurcă cu mai puţină greutate. Viaţa lor financiară comportă trei capitole: încasările, cheltuielile, datoriile. Automat cel de-al treilea, nicidecum cel mai puţin important, este avantajat de fluxul preţurilor. Cheltuielile şi încasările cresc între timp în acelaşi ritm. Toate statele au reuşit să-şi multiplice încasările şi să se

menţină pe creasta valului preţurilor. Bineînţeles, ele au cheltuieli mari, greu de conceput, dar şi, la scara secolului, resurse enorme crescânde.

Cu mult timp în urmă Richard Ehrenberg i-a sfătuit pe istorici, care nu l-au urmat, să nu acorde încredere evaluărilor bugetare pe care atât de des ni le oferă ainbasadorii şi, am adăuga noi, şi alţii. Termenul de „buget”, încărcat de precizări în zilele noastre nu se potriveşte realităţii din secolul al XVI-lea. Cu toate acestea cifrele inexacte pot sugera o ierarhie. Ele dovedesc în mod satisfăcător creşterea generală a bugetelor. Iată, la o distanţă de un sfert de secol, două bugete ale Siciliei: în 1546, încasări – 340.000 scuzi; cheltuieli – *166.000* scuzi, ceea ce ar lăsa un sold, dar mai 118

există şi amortizarea datoriilor vechi; în 1573, încasări – 750 194, cheltuieli – 211 032. Peste acest sold pozitiv al bilanţului, vin să se grefeze o serie de cheltuieli extraordinare aşa încât miniştrii spanioli ai Siciliei vor fi nevoiţi să împrumute, pentru a echilibra cheltuielile, eu dobânzi între 14 şi 16 la 10051. La Neapole, creşterile sunt asemănătoare52. În Spania, veniturile lui Carol Quintul s-au triplat în timpul domniei sale53, iar cele ale lui Filip s-au dublat între 1556 şi 157354. În 1566 ele sunt de 10 943.000 ducaţi55 iar în 1577, de 13 048 00056. Trecem peste o jumătate de secol: către 1619, veniturile lui Filip al III-lea vor fi 26*.000.000* de ducaţi57.

În bugetele lui Filip al II-lea se ghiceşte şi se măsoară enorma creştere a datoriilor, întărite sau nu. Într-un buget din 156258, căruia nu trebuie să-i dăm crezare orbeşte, distingem următoarele articole: pentru dobânzile *de los juros* din Castilia, 500.000 de ducaţi, pentru cele din Flandra, 330.000, din Aragón, 50.000, din Sicilia, 150.000, din Milano, 200.000 din insulele atlantice, 30.000, în total, 1 230.000 de ducaţi care corespund unui capital nominal între 12.000.000 şi 14.000.000 de ducaţi, în funcţie de calcularea dobânzii globale la 10 sau 50/060. Să fixăm acest capital datorat la aproximativ 20.000.000 de ducaţi. Dar între 1571 – 1573 datoriile s-ar ridica61 la circa

50.000.000, fără să putem face deosebire între diferitele componente. În 1581[62], un veneţian vorbeşte despre datorii în valoare de 80.000.000 de ducaţi. În mai puţin de douăzeci de ani, datoria lui Filip al II-lea se va fi împătrit.

Date cifrice mai numeroase şi mai exacte ar trebui căutate în extrem de bogatele arhive din Simancas. După strângerea acestui material, ar rămâne să calculăm, odată cu bilanţurile Regelui Prudent, veniturile, cheltuielile şi datoriile sale, dobânzile datoriilor; să stabilim, pe cât posibil, curbele bugetelor *reale*. Şi în 119 privinţa lor, la fel ca în cazul salariilor, mărimea cifrelor este înşelătoare. Mario Siri a demonstrat, în legătură cu bugetele din Sicilia, transformând sumele monedelor în cantităţi de metal fin, că, de la un buget la altul, nu există creştere ci diminuare.

Studiile descriptive ale bugetului lasă la o parte adevăratele probleme care implică, toate, o dimensiune a creşterii preţurilor. În mare a existat o slăbire progresivă a statelor în faţa costului crescând al vieţii. De aici provine austeritatea lor în a-şi crea resurse, în a se opune curentului preţurilor. Realitatea cea mai limpede din istoria statelor din secolul al XVI-lea rămâne cea a luptelor lor fiscale. Războiul din Ţările-de-Jos nu a însemnat doar o dramă consumată pentru libertatea conştiinţei, pentru apărarea libertăţii iubite ci şi o tentativă, care de altfel a eşuat, de a asocia statul spaniol într-un mod fructuos la prosperitatea economică a marii răspântii comerciale…

Este un fapt real că Imperiul lui Filip al II-lea a văzut posesiunile sale europene încetând, una după alta, să mai constituie pentru el surse pozitive de venituri. În Ţările-de-Jos, la Milano, la Neapole, în Sicilia „surplusurile”, cum erau numite în Franţa, au fost progresiv absorbite la faţa locului. Rămânea Spania, sau mai curând Castilia. Prezenţa lui Filip al II-lea în Peninsulă a permis pacea internă, ajutând, până în 1569, la o temperare a contribuabililor, inclusiv a Granzilor; „Regele Catolic, scria episcopul de Limoges în 1561[63], devine din ce în ce mai econom, dorind să se îngrijească de viitor, făcând

rânduială în ceea ce priveşte finanţele şi proprietăţile sale, vreau să spun că asemenea dispoziţii de vigienţă exagerate nu pot, fără mare pericol să strice socoteala unei prea bune gospodăriri...”. Fapt este că regele nu încetează să-şi consulte experţii. Sfaturile lor nu-i vor lipsi niciodată în cursul lungii sale domnii, atât de dramatică pe plan financiar. Am semnalat marea adunare din Toledo şi hotărârile sale din 14 noiembrie 156064.12

Din acest motiv, catalogul castilian al impozitelor se măreşte fără încetare şi se deformează prin adăugarea unor noi articole şi modificări interne ale impozitelor existente. Las *alcabalas*, impozite pe consum, cu abonarea forfetară a oraşelor, reprezentau în principiu a zecea parte din preţul tuturor vânzărilor. Li se adaugă de patru ori câte o sutime şi procentajul trecea astfel la 14 Vo. Suma acestor *alcabalas* care în 1561 se ridicau la 1200.000 ducaţi, atinse în 1574 3 700.00065. În 1577. a fost necesar chiar să fie diminuate cu un milion.

De bună seamă, contribuabilii se lamentează i Cádiz declară în 156366 că taxele impuse asupra comerţului său după 1560 produc ruinarea acestuia. Sunt plângeri cu caracter general exprimate de nenumărate ori de Cortesuri care nu se gândesc, în faţa creşterii neliniştitoare a preţurilor, să implice numerarul Americii, ei doar realitatea pe care o au în faţa ochilor, şi anume, această fiscalitate crescândă, monstruoasă a guvernului regal: „Din ea au rezultat, spun Cortesurile în 15716, asemenea împovărări şi o atât de mare scumpire a tuturor lucrurilor trebuincioase vieţii oamenilor, încât prea puţini sunt aceia care pot trăi la adăpost de nevoi...” Rău repartizate, aceste impozite sunt percepute cu mijloacele timpului. Să spunem mai bine că doar o parte din ele ajung în seifurile statului. Castilia este, indiscutabil, cel mai bun contribuabil al Imperiului, prin generozitatea sa, uneori voluntară (gesturile patriotice ale Cortesurilor abundă) şi, de asemenea, datorită voinţei regelui, prea aproape pentru a nu i se supune. Că viaţa castiliană este strâmtorată din pricina asta, industria sa, rămasă în urmă, costul real al

vieţii şi el ridicat68, toate sunt adevărate, dar să fie invers ne-ar surprinde. Însă care este rezultatul acestor eforturi, generozităţi şi neplăeeri? Surplusuri, adesea nedefinite, se pierd în deficitul general al imperiu-l lui, surplusuri care de altminteri nu vor exista decât o vreme; în Castilia la fel ca în restul Europei supuse autorităţii lui Filip al II-lea deficitul va deveni o regulă69...

Astfel se zbat toate vistieriile. La Florenţa, într-o ţară pe care am lua-o cu plăcere drept un model de administrare, exploatarea fiscală este atât de mare în 1582, încât, după spusele contemporanilor, se produce un exod al populaţiei70, în Portugalia, în ajunul cuceririi lui Filip, se percepeau taxe de 20% pentru vânzări şi de 50 «/o pentru produsele din pescuit71. În Franţa, guvernul regal se gândeşte, la începutul lui 1587, să dubleze pur şi simplu impozitele la Paris, măsură pe care o extinde apoi şi la celelalte oraşe ale regatului, cu toată foametea îngrozitoare care le devasta atunci72. Avem de-a face cu procedee turceşti sau persane.

Pradă unui secol ostil, statele nu şi-au ales cieloc mijloacele. Revenind la Spania, guvernul a modificat de cel puţin trei ori dobânzile rentelor, în 1563, 1608, 162173 în avantajul său. În nouă cazuri din zece el a amânat scadenţele plăţilor sale, sau, cum se spune în Ţările-de-Jos, a pus „suprapreţuri la târguri” 74. În 1566 a supraevaluat aurul, şi scudul de aur pe care-l crease Carol Quintul în 1537, era ridicat de la 350 la 400 maravedis75, pentru ca în 1609 să treacă de la 400 la 44076...

În sfârşit, statul spaniol a procedat la o serie de bancrute în legătură cu datoriile pe termen scurt în 1357 – 1560, 1575, 1596, 1607, 1627, 1647... El s-a hrănit fără contenire din averea oraşelor, a Granzilor, a Bisericii, nedând înapoi din faţa nici unei exacţiuni.

Un studiu complet al bugetelor din secolul al XVI-lea, comparabil cu ceea ce ştim, pentru această epocă, despre cheltuielile şi încasările din Anglia ne-ar îngădui să răspundem la o problemă importantă: dacă în această furtună a preţurilor statale lumii mediteraneene sau

apropiate de lumea mediteraneană au fost sau nu mai agitate decât altele. Un răspuns afirmativ ni 122

se pare probabil pentru Spania, mai ales dacă ne gândim la enorma cheltuială pe care o reprezintă războiul pentru acest prea întins Imperiu: „Războiul, se scrie într-un pamflet francez din 159 7”, îi este (lui Filip al II-lea) extrem de costisitor şi mult mai mult decât altui prinţ, considerând exemplul unei armate navale: el trebuie să-şi procure cea mai mare parte (a echipajelor) din ţări străine, îndepărtate de el, fapt care îi consumă o grămadă de bani. Iar cât priveşte războaiele pe uscat, ca acela din Ţările-de-Jos, care este cel mai important, el nu le poate face decât cu un preţ de şase ori mai mare decât duşmanii săi, căci înainte de a fi ridicat un soldat în Spania şi a-l fi pus la frontiera cu Artois, gata să lupte cu un francez, acesta îl costă 100 de ducaţi în timp ce soldatul francez nu-l va costa pe regele său decât 10...”

De asemenea, dotarea maritimă care trebuie să răspundă totodată şi – exigenţelor luptelor oceanice şi celor ale războaielor mediteraneene nu avantajează Spania. Şi în această privinţă preţurile nu încetează să crească. Tome Cano, în *Arte de Navegar78* arată că o navă de 500 de tone care în timpul lui Carol Quintul valora 4.000 de ducaţi, astăzi, în 1612, valorează 15.000; un chintal de pânze de Flandra care valora odinioară 2 ducaţi şi jumătate, se cumpără acum cu 8 ducaţi. Am transportat, spune el, mărfuri în Cartagena din Indii cu 14 ducaţi tona. Astăzi se cer 52 „şi totuşi corăbiile nu câştigă cât câştigau altă dată”. În toate aceste evoluţii ale preţurilor, salariile, dar şi beneficiile obţinute pe seama exploatării sunt de multe ori strivite, şi aceasta explică, măcar în parte, dificultăţile marinei atlantice spaniole la sfârşitul secolului al XVI-lea. Ceea ce este adevărat pentru pântecoasele nave ale Atlanticului este şi pentru uşoarele galere ale Mediteranei. În 153879, pentru a echipa o asemenea galeră, 13 fără artilerie, trebuiau, în Spania, 2 253 de ducaţi (valoarea corpului navei cifrându-se la 1.000 de ducaţi). Or, în 1582, pentru Giovanni Andrea Doria se pune

problema să-şi vândă galerele cu 15.000 scuzi fiecare, cifră, evident, la ordinea zilei. Nu ştim dacă este vorba despre galere complete sau nu, cu vâslaşi şi artilerie, dar diferenţa de preţ este enormă…

*Scăderea „comorilor” Americii.*).:.: –:

Sosirile „comorilor” Americii s-au rărit după primul şi, mai ales, după al doilea deceniu al secolului al XVII-lea. Indiciu, consecinţă sau cauză, această stagnare marchează un moment important în istoria omenirii. În general, este greşit să explicăm acest „eveniment” prin cauze exclusiv americane ca şi cum America era, în această împrejurare *primus movens*. Va fi existat, desigur, o mărire a cheltuielilor.de exploatare minieră, potrivit regulii randamentelor descrescânde. America însăşi, prin fraudă şi din cauza propriilor nevoi monetare va fi reţinut şi ea o cantitate tot mai mare din producţia sa80. O parte a metalului va fi fost deturnată prin speculaţie din Noua Spanie în direcţia Orientului îndepărtat şi a Chinei, prin galionul din Manila81. Tot în America, o diminuare catastrofală a populaţiei va fi stânjenife şi încetinit recrutarea mâinii de lucru indiene, indispensabilă în extracţia argintului82.

Toate aceste explicaţii au partea lor de adevăr dar probabil că anticipează unele cercetări care mai trebuie întreprinse nu numai în arhivele din Sevilla, ci şi la Simancas şi, îndeosebi, în depozitele din America. Nu este demonstrat *a priori* că o populaţie în reflux nu poate alimenta un sector special şi privilegiat ca acela al minelor; contrabanda, importantă pe Rio de la Plata, pare să se oprească odată cu declinul general al activităţilor miniere în jurul lui 162383. Ieşirea metalelor prgţioase prin galio124

nul de Manila se întrerupe, de asemenea, după anii 163584. Dar greşeala esenţială a acestor explicaţii sare în ochi: ele se eliberează, fundamental, în America ca şi cum contrabanda, de exemplu, n-ar exista deopotrivă în punctul de plecare ca şi în cel de sosire. Şi, mai ales, ele nu ţin cont de ansamblul economic care leagă activitatea motrică

a Europei, străbătând Imperiul spaniol, de Lumea Nouă. În alţi termeni, aceste explicaţii nu fac nicio aluzie la conjuncturii economică, la decăderea regimului care este consemnată în Europa după 1580, apoi din 1595, în sfârşit din 1619 – 1622, pentru a ajunge la marea fisură din 1640 şi la avatarurile Spaniei în Catalonia şi Portugalia, mai târziu la Neapole şi la nimicirea, în acest an, a flotei de la Barlovento85, protecţia Antilelor... A vorbi despre conjunctură, înseamnă a vorbi despre preţuri, preţuri de cost, salarii, profituri. Rodrigo Vivero86, care cunoaşte bine Lumea Nouă, nu consideră, către 1632, că maşinăria americană ar fi în pană, opinie evident, greşită. Deopotrivă greşeşte şi când vorbeşte despre o producţie anuală de 24.000.000 de aur, dintre care 20.000.000 ar fi expediate către Se-villa, dar are dreptate când îi descrie pe antreprenorii minelor prinşi în viitoarea unei conjuncturi nefavorabile „cu toţii îndatoraţi căci s-au scumpit sarea, porumbul, plata lucrătorilor indieni s-a dublat şi stăpânii se străduie totuşi să păstreze şi să obţină distribuirea lor (*repartimentos*) cu toate că sunt o mână de lucru foarte puţin convenabilă (a *proposito*) pentru munca în mine”. Există şi mesele de joc, şi acele „lipitori” ale minelor, zarafii care sfârşesc prin a plăti metalul alb „cu ţesături şi alte feluri de mărfuri care le aduc profit sau, ceea ce e şi mai rău, cu vin” Dar pentru a o vedea mai limpede, ar trebui să privim şi alături de Spania şi Europa, să reluăm problema în întregul său mai cuprinzător.

*Monede devalorizate şi monede false*

t”.

Marele capitol al argintului american se încheie, în orice caz, la jumătatea secolului al XVI-lea. Atunci îşi face apariţia pe scară largă moneda falsă. Secolul al XVI-lea nu o ignorase. Dar în secolul al XVII-lea *monedele* cu un titlu slab ajung în circulaţia centrală a lumii mediteraneene şi sunt duse de firul curentului *până în* Levant, pe când în timpul celor cincizeci de ani precedenţi ele fuseseră îndepărtate de circuitele vitale.

Moneda slabă nu se află la ea acasă decât în nordul

european şi în ţările islamice, adică la limita Mării Interioare şi chiar în aceste două zone ea nu apăruse decât târziu. În nord, în timp ce moneda engleză, consolidată de Elisa-beta, nici măcar n-avea să se clintească, moneda Ţărilor-de-Jos revoltate cunoscuse transformări destul de importante, *până la* devalorizarea din noiembrie 158587. Chiar înainte de această măsură, cel puţin din 1574 fabricanţii de monedă falsă, în special la Liège, se puseseră pe treabă88, şi în acel an producţia lor ajungea la porţile Spaniei. Schimbul fraudulos cu moneda adevărată89 era un mod ca oricare altul de a deschide o breşă în monopolul spaniol şi de a preleva o parte a metalelor preţioase. Chiar traficul din porturi a luat o dezvoltare enormă după semnarea armistiţiului de Doisprezece Ani, în 1609. Olandezii aduseră atunci mari cantităţi de monedă măruntă ceea ce, până în acea vreme nu fusese posibil decât prin intermediul navelor din Lübeck sau din Hamburg, ori graţie englezilor (Anglia semnase pacea sa cu *Spania în 1604*) *90* sau, de asemenea, prin intermediul francezilor. Moneda măruntă, de slab aliaj, sosea în sipete şi butoiaşe întregi. La întoarcere, acoperite de sare sau de alte mărfuri, erau ascunse monede de aur sau de argint. În 1607 la Bordeaux şi în împrejurimile sale patru 126

„Monetarii” erau ocupate să retopească monedele spaniole, obţinute prin mijloacele cele mai diverse şi care, prin simpla trecere prin creuzete, aduceau beneficii mai mari de I80/091.

Şi totuşi în acea perioadă era încă vorba de un comerţ aproape loial. Relativa onestitate va dura însă puţin pe acest plan. Din 1613 se pune problema monedelor false de *bilion*, imitaţii de monede, spaniole. Sunt fabricate mai mult de două milioane de *pesos* pe an şi cu timpul producţia va creşte. La aceste contrafaceri se câştigă, potrivit experţilor, până la 300%. În afara Ţărilor-de-Jos, falsificări analoage. avură loc în Danemarca, Anglia, Italia. Nave întregi pline cu Ios *quartillos* falşi au atins coasta cantabrică ori San Lucar de Barrameda92.

Moneda falsă, aflată de-acum ca la ea acasă în Atlantic, trece mai târziu în Mediterana. În 1595, ducesa de Piombino bătea în minusculul ei stat monede de *muy baxo quilate**93*. Odată cu primul deceniu al secolului al XVII-lea „moneda inferioară” bătea la porţile Levantului şi intoxicarea mării era de-acum completă. O relatare veneţiană din 161194 arată că uimitoarea dezordine monetară din Alep, monedele bune, care de regulă erau căutate cu o primă de 4 sau 5 «/a faţă de moneda curentă, erau plătite cu suprapreţ, în acel an, de 30 – 35%. Continuarea acestei expuneri trebuie căutată în lucrarea lui Paul Masson, *Le commerce français dans le Levant au XVIH-e siècle95*...

În perioada de care ne ocupăm, dacă negoţul pur mediteranean este doar puţin afectat de aceste uluitoare răsturnări, o criză gravă frământă în schimb ţinuturile turceşti, de la Alger până în Egipt sau la Constantinopol. S-a vorbit prea mult despre minunatele şi solidele finanţe turceşti. Poate că ele au avut aceste calităţi în anii îndelungatei domnii a lui Soliman Magnificul (1522 – 1566). Dar chiar în anul în care* se încheia această domnie glorio valoare foarte scăzută (lb. spân. – N. ti\).

oasă, a doua zi după eşecul ocupării Maltei, dacă informaţia consemnată în memorabila carte a lui Hammer96 este exactă, a existat la Cairo, singurul centru monetar turcesc în care au fost bătute monede de aur, o devalorizare a monedelor menţionate cu 30%. Egte posibil ca ea să fi reprezentat acolo o ajustare devenită necesară din cauza deprecierii argintului. Ar fi interesant de ştiut ce a fost de fapt şi dacă prin devalorizare s-a marcat sau nu, în 1566, după marele efort al asediului Maltei, primul semn al oboselii Imperiului Otoman.

Dar în 1584 nu mai încape nicio îndoială: se dezlănţuie o gravă criză monetară97. Moneda curentă din Turcia era o mică piesă de argint, mai mult pătrată decât rotundă98, asprul (în turceşte *akce*), făcută din argint pur „neameste – cât şi purificat”, preciza Belon du Mans99. Monedele erau încercate, spune un călător100 aruncându-

le într-un vas încălzit până la roşu. În greutate, ele reprezentau un sfert dintr-o drahmă de argint. Valorau 10 – 11 dinari *tour-noism, 7* 1/2 *quattrini* veneţieni, 2 – 2 1/4 *kreu-zer* germani şi erau echivalentele unui *bajocco* roman sau al vechiului *marchetto* veneţian102. Asprul „valorează *tot* atât cât valorează la noi un *carolus*”, scria Belon103. El reprezenta a 135-a parte dintr-un ţechin sau *sultanin*, care era din aur fin104, ceva mai puţin di *bontă* decât ţechinul veneţian, dar era egal şi adesea superior celor mai buni *ongari* din Germania105. La suirea pe tron a lui Selim I, *sultaninul* valora 60 de aspri, curs oficial şi care nu pare să se fi modificat până în 1584. Astfel deci, dacă a existat o devalorizare în 1566, ea nu a atins deopotrivă şi argintul ţechinului din noua formulă. Talerul turcesc, monedă de argint uşor inferioară faţă de *kronen-thalerul* austriac sau scudul din Italia, preţuia 40 de aspri, în timp ce *kronen-thalerul* sau scudul valorau 50. Aceste echivalenţe sunt confirmate de documente106: în 1547, 300 de aspri valorează şase scuzi107... Bailul Veneţiei arăta, în 1564, că, 128

pentru trei luni, cheltuielile sale obişnuite se ridicau la 34 487 aspri, adică 574 ducaţi şi 47 aspri, ceea ce înseamnă un curs normal al ducatului de 60 aspri. El a făcut o poliţă de 9 170 scuzi şi a obţinut o echivalare de 50 aspri pentru fiecare scud108... În 1561, un alt ambasador nu obţinuse, având în vedere nevoia de bani, decât un schimb de 47 aspri109. Chiar şi în 1580 regăsim acest raport de echivalenţă cu 50 de aspri110.

Pentru a completa tabloul monedelor otomane rămâne să mai prezentăm una, arabă de astă dată, care circulă în Egipt şi în Siria şi ocupă spaţiul dintre Mediterana, Golful Persic şi Marea Roşie, *mai clinul*, un fel de aspru conţinând o dată şi jumătate mai mult metal fin111. Sunt necesari deci vreo patruzeci din aceşti *mai din* pentru a echivala un ţechin şi 35 pentru un scud sau un *Kronenthaler-2* sau, cum spune călătorul englez Newberie în 158311*3, 40 medins maketh a duckat*.

Marea devalorizare din 1584114 a fost făcută în

urma unei devalorizări similare în Persia, consecinţă a imenselor cheltuieli pe care le antrena, odată cu războiul, creşterea numerică a trupelor plătite. Sultanul, căruia Egiptul îi ceda atunci, în 1584, ţechinii de aur pentru 43 *mai din*, a impus pentru plăţile sale, un curs al ţechinului de 85 *mai din*. Ţechinul trecea deci de la 60 la 120 de aspri. Bineînţeles, ţechinul rămânând neschimbat, asprii fură diminuaţi şi o parte din metalul preţios înlocuit cu aramă. În 1597 dintr-o drahmă de argint în loc să se obţină 4 aspri se obţineau 10 până la 12. După tulburările din 1590, ţechinul va trece de la 120 la 220 de aspri. Va exista atunci în Turcia, prin această monedă cu un titlu slab, corespondentul exact al inflaţiei bilionului ale cărui mecanisme şi devastări de la 1600 la 1650 în Castilia le-a descris Earl J. Hamilton.115 Dar criza sortită să dureze până către jumătatea secolului al XVII-lea, începuse cu aproximativ 9 douăzeci de ani mai înainte. A fost greu de stăvilit. O nouă devalorizare se impune către 1625 – 1630, când ţechinul atinsese 240 de aspri iar talerul 120. O coborâre severă a cursului de 50% readuse ţechinul în 1642 la 151 – 157 aspri (nu 120) dar creşterea îşi luă un nou avânt după 1651 şi lungul război al Candiei contra Veneţiei instaura haosul. Dacă în 1660 ţechinul poate valora încă *240* de aspri în Serbia, el este cotat la 310 aspri la Sofia în 166311<s.

Urmările acestor devalorizări au fost prodigioase asupra sănătăţii economice a Imperiului în care asprul joacă totodată rolul de monedă curentă şi de monedă-unitate.117 Acestea sunt aspectele cele mai izbitoare ale dezordinii monetare turceşti. Mai sunt şi altele. În primul rând politica monedei devalorizate a algerienilor, impusă de nevoie. Pe piaţa *lor*, aurul şi argintul Spaniei sunt foarte căutate. Ele reprezintă un mijloc de atragere, de vânare a monedelor străine şi, în acelaşi timp, un fel de scară mobilă. În 1580, Iafer Paşa, considerând taxa de schimb insuficientă, ridică la Alger scudul spaniol de la 125 la 130 de aspri118. Este posibil, cum crede un erudit spaniol, Manuel Gallardo y Victor, ca această devalorizare să fi

privit răscumpărarea lui Cervantes în 1580119. Dar şi înainte de devalorizarea ţechinului turcesc la Constantinopol, acesta, cotat cu 66 de aspri turceşti, valera la Alger 150, fapt ce indică o uimitoare căutare a monedei de aur a sultanilor, atrasă spre Alger din acelaşi motiv ca şi scudul spaniol120. Acestuia din urmă, dacă socotelile noastre sunt exacte, prin schimburile algeriene îi este rezervată o primă de 30%.

*Trei vârste metalice*

Ne vom dispensa de alte explicaţii mai ample. Schiţe şi grafice completează o expunere lungă, deşi foarte prescurtată, şi vom avea ocazia să revenim asupra dificilelor probleme ale conjuncturii. Oricum ar fi, se desprinde o schemă destul de limpede. Istoricii se află în prezenţa a trei vârste „metalice”: cea a aurului sudanez, apoi a aurului şi argintului din America, în sfârşit cea a bilionului şi a monedei false, autorizată oficial sau nu, timid apărută la sfârşitul secolului al XVI-lea, apoi copleşind totul, odată cu primele decenii ale secolului al XVII-lea. Este o simplă schemă, căci aceste trei vârste nu sunt dispuse cuminte, una deasupra celeilalte: se produc suprapuneri, decalaje în legătură cu care ar trebui, evident, să oferim1 datele şi să furnizăm explicaţiile.

Perioada aurului: toate plăţile se fac, de preferinţă, în metal galben. În 1503, Bayard pune mână, aproape de Barletta, pe un casier al armatei spaniole: „o dată sosiţi, scrie *Le Loyal Serviteur* le fură scotocite maghernitele în care aflară ducaţi frumoşi”. Iată un fapt care confirmă regula121. Sau altul, şi anume, că regele Franţei îşi plăteşte-soldaţii „cu aurul pe care-l scotea din Spania” 122. Toate hărţuielile acestea de la începutul conflictului dintre Habsburgi şi Valois se susţin cu monede de aur. E suficient ca un om să se deplaseze pentru ca preţioasele plăţi să se poată efectua. În mai 1526, ambasadorul lui Carol Quintul se nelinişteşte: pe la Mirandola trecuseră patru cavaleri împovăraţi de numerarul Papei”... Are, evident, de ce să se alarmeze...

Mai târziu, în timpul îndelungatei domnii a argintului

(poate din 1550 până în 1650 sau 1680), mişcările acestuia vor deveni mult mai vizibile căci metalul alb este un călător stânjenitor, îi trebuie căruţe, nave, animale de Povară, fără a mai socoti oamenii de pază, cel puţin 50 de archebuzieri în transportarea metalului alb de la Genova în Flandra, în decembrie 1551123. Marile deplasări ale aurului sunt de obicei mascate şi, în afara celor interesaţi, nimeni nu le cunoaşte. Dar când se află, în septembrie 1586, că Filip al II-lea a trimis in Italia 100.000 de scuzi în monede de aur, fiecare discută despre asta, întrebându-se ce netate interioară l-a obligat la acest gest neşnuit. Căci, de regulă, aurul nu iese din dnsulă124. Rareori valoarea lui creşte şi de

are dată când intră în acţiune, el „rezolvă îi ca un stăpân”. Numismaţii şi experţii ex

a pe pagini întregi şi cui vrea să-i asculte, totul ar fi în ordine dacă marca de aur ar ora douăsprezece mărci de argint conform diţiei dar la Veneţia unde aurul este tot

pul supraevaluat, calculele precise demonează că vechea ordine este depăşită. Astfel idesc, fără plăcere, responsabilii de la Zecea neţiană în noiembrie 1593125. O marcă de aur plică ei, face 674 livre şi 9 *soldi*, iar 12 mărci

1 argint, 633 livre şi 12 *soldi*, adică un avanî al aurului în raport cu ai-gintul de 40 lire

13 *soldi*, avans nu prea mare, dar indiscubil.

Anii trec şi iată, în calendarul monetar al uropei, apar monedele de – aramă. Aceasta tri-mfă odată cu dezvoltarea minelor în Unga-ta, Saxa, Germania, Suedia, Japonia. Portu-alia va fi inundată de aramă, în vecinătatea >paniei, unde inflaţia bântuie din plin, dar Porugalia are portiţa de scăpare a Indiilor. Ea ste, datorită naturii sale, chiar în aceşti ani atastrofali, golită de cuprul său: al treilea m³ –, al este chiar căutat în aceste locuri căci în L622 trebuie să dai nu 12 ci 13 reali pentru un jucat plătit în monedă măruntă de aramă126, în curând însă aurul îşi va arăta din nou chipul. Expediat din Brazilia, el va atinge, la sfârşitul secolului al XVII-lea Lisabona, Anglia, Europa. Lumea mediteraneană îşi va avea partea sa, dar nu se va găsi în

centrul acestei inflaţii a aurului, cum fusese atât de mult timp în centrul inflaţiei argintului...

NOTE

1. Cea mai agreabilă: Carto M. CIPOLL. A. „La pre – tendue rbrolution des prix, reflexions sur l'ex".

133

perience italienne" în *Annales* E.S.C. oct. – nov. 1955, p. 513 – 516.

2. Gaston ZELLER, La *Vie économique de l'Europe au XVI-e siècle* Curs la Sorbona, p. 3 şi următoarele.

3. St. HOSZOWSKI, *Les prix a Lwów* (*XVI-XVu-e şiecle*), 1954, p. 60: viaţa mai puţin scumpă între 1521 – 1525 decât între 1451 – 1500.

4. G. d'AVENEL, *Hiat*. économique *de* la *propriete*... 1890, vol. 3, p. 246.

5. C. Alonso HEKRERA. op. cit., 70 – 353.

6. Rezumat în Earl J. HAMILTON, op. cit., p. 283

şi următoarele.

7. *Actas*... voi. 5, p. 472 – 474, citat de Earl J.

HAMILTON, op. cit., p. 286.

8. Amănunt citat de K. MARX, *Contribution* o Za *entique de l'économie politique*, trad. În Molilor, 1954, p. 179.

9. În legătură cu plângerile Cortesurilor, F. RUIZ

MARTIN observă că preţurile în creştere sunt în special cele ale mărfurilor pe care le cumpără negustorii genovezi.

10. E. ALBERI, op. cit., vol. 2, cap. 5, p. 470.

11. *Gobicrno de Vizcaya*, vol. 2, p. 406.

12. Literaturnachweis ilber Goldunei *Mixnzwesen*, p. 9 – 14

13. Josef HOFFNER, *Wirtschaftsethik und Monopole*.

Berlin, 1941, p. 110

14. Earl J. HAMILTON, op. cit., p. 292.

15. Henri HAUSER, *La response de Jean Bodin a M.*

*de Malestroit... et Paâadoxes în & dite du Sieur de* Malestroit *touchant* les *monnoyes*, editat de Luigi Einaudi, Terino, 1937. lfi. 3 585 p. 125.

17. *V.* 43, v°.

18. Citat de E. HECKSCHER, în clasica sa lucrare *la epoca mercantilista*, 1943, p. 668, ed. germ. 1932, vol. 2 p. 207.

19. „Encore la révolution des prix au XVI-e siècle”, în *Annales* E.S.C. 1957, p. 269 şi următoarele; *Structure Economiqua et theoric monetaire*, 1956.

20. Rech. ereft.es anciennes *et* nouvelles sur *l'histoire des prix*, 1932, p. 403 – 420, 457 – 478, 492, 546...

21. *Paradoxes inâdits*... p. 23.

22. B.N. Paris, în 10.766, f° 100 (s.d.).

23. Dacă x şi *y* sunt cantităţi de aur şi argint în

1500 şi când între ele există un echilibru, x (tone de argint) = 12 tone de aur. Dacă între 1500 – 1650 creşterile sunt, în mare, de 18.000 tone de argint şi 200 tone de aur, ecuaţia a doua este: x + 18.000 = 15 (y + 200)

24. Este vorba să pornim de la evaluări, să le raportăm la o populaţie dată şi să calculăm, proporţional, un etalon pentru celelalte cantităţi. La începutul anului 1587, Neapole, care are mai mult de 3.000.000 de locuitori, ar avea un stoc de 700.000 de ducaţi. Proporţional, Europa.ar dispune de mai mult de 20.000.000 iar lumea mediteraneană de 14... Această estimare pare slabă la început. Stocul este considerat destul de frecvent de economişti ca fiind egal cu suma emisiunilor de monede din ultimii treizeci de ani. P. BOISSONNADE Cart. *cât*, p. 198) vorbeşte pentru Anglia, de 4 milioane de lire sterline în secolul al XVI-lea; René BACHREL (*Economie et histoire à-propos des prix*, în *Hommage* o *Lucien Febvre*. *Eventail de Vhis-toire vivante*, Paris 1935, vol. 1. p. 309, nr. 72), despre 2 milioane de livre pentru Franţa, la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Cifrele sunt prea puţin numeroase şi nu destul de întemeiate, toate calculele noastre fiind nesigure chiar de la bază, dar ele. ne ajută să ne imaginăm, mai bine o economie revolută, să-i croim, tiparul şi să-i decupăm realitatea. Vezi abordarea puţin convingătoare, dar

incitantă a lui R. BACHREL, op. cit., *passivi*, p. 40, nota 26. Niciun tipar nu va fi valabil fără studierea, pe cât posibil cantitativă a monedei mărunte, cea a săracilor. Or emiterile acestor monede sunt infime în comparaţie cu cele ale monedelor de aur sau de argint. La Veneţia, unde emiterile monedelor de metale preţioase se ridică la 2.000.000 ducaţi anual, sunt bătuţi 60.000 ducaţi *bezzi* în 1604, 15.000 *gazette* şi *grossetti* în 1806. vezi A.CLS. Venezia, Senato Zecea, 9.

25. Pierre CHAUNU, L'Amérique et les *Ameriques*.

1964, p. 93 şi următoarele.

26. Vezi mai departe graficul nr. 48.

*21*. J. KULISCHER, op. cit., vol. 1, 280 – 281.

28. *Ibidem*, p. 281.

29. G. PARENTI. op. cit., p. 224.

30. Op. cit., p. 351 v. – 352.

31. L. BIANCHINI, *Deva storia economico-civile di Sicilia*. Napoli, 1841, vol. 1, p. 331 şi următoarele.

32. În: *Bollettino Stor. pavese*, VII, 1945.

33. Alfred Morel FATIO, *Étude sur l'Espagne*, seria a 4-a, 1975, p. 373.

34. Prinţesa mamă către Filip al II-lea, 13 iulie 1559.

Simancas E o 137, f° 22, 1500 de vasali lângă Sevilla pentru 150.000 de ducaţi.

35. *Vie de Benvenuto Cellini*, Paris, 1922, vol. 2, p

598 şi mănătoarele. În cu totul altă regiune Arbes. – vezi, de asemenea arenda în natură, la ju".

mătate şi la un sfert, în timpul secolului al XVI-lea QUIQUERAN DE BEAUJEU, op. cit., p. 400 – 401.

36. Nimeni n-a marcat acest fapt mai bine decât

Mario SIBI, *La svălutazione della moneda e îi bâlancio del Regno di Sicilia nella seconda metă del* XVI *secolo*, Melfi, 1921, în – 16, 22 p.

37. După Albert DESPAUX, *Les devalutions monetaires* dans *l'histoire*, Paris, 1935, p. 362.

38. A.d. S. Firenze, Mediceo 3083, F 417 V. 27 martie 1583.

39. Marciana, Cronica lui Girolamo Savina, f° 361

verso.

40. A. SILVESTRI, „Sui banchieri pubblici napoletani nella prima metă del Cinquecento”, în *Bolle-tino dell’ATchivio storico del Banco di Napoli*, 1951 „Sui banchieri pubblici napoletani dell’av-venuto di Filippo II al trono alia costituzione del monopolio, *ibidem*.

41. L. BIANCHINI, op. cit., vol. 1. p. 340; G. Luzzatto, op. cit., p. 183, îi fixează crearea în 1553.

42. G. LUZZATTO, *ibidem*.

43. *Ibidem*.

44: L. BIANCHINI, op. cit., p. 341

45. Adopt data de 1587, fixată de G. Luzzatto. Găsesc în fişele mele că banca a fost autorizată de Senat la 22 iunie 1584.

46. G. LUZZATTO, op. cit., p. 188.

47. H. KRETSCHMAYR, op. cit., vol. 3, p. 187 scrie 1582.

48. Simancas, Napoles, S.P. 4, Madrid, 7 octombrie 1580.

49. Marele Comandor către rege, Roma, 24 septembrie 1532, Corpo *dipl*. *port*., vol. 7, p. 172 – 173.

50. G. LUZZATTO, op. cit., p. 186. În aceeaşi ordine de idei se înscrie acest foarte mic amănunt dintr-o corespondenţă marsilieză. Gilles Hermitte adresându-se fratelui său în aprilie 1593, la Genova, (fonds Dauvergne, nota 47), relatează despre o trimitere de trei sute de monede de opt reali printr-un proprietar de bancă, „care trebuie să-ţi plătească în acelaşi fel de monede, de opt sau de patru, fără a putea plăti valoarea acestora cu alte monede decât suntem de acord...”

51. G. PARENTI, op. cit., p. 235.

52. M. SIRI, op. cit., vezi mai sus.

53. L. BIANCHINI, Della *storia* delle *finanze del Regno di Napoli*, Napoli, 1839, p. 315 şi următoarele.

54. R. KONETZKE, op. cit., p. 197.

55. R.B. MERRIMAN, op. cit., p. 443; Hăbler, *op*. *cât*, p. 122.

56. R. KONETZKE, op. cit., p. 199...
57. *Ibidem*.
58. J. de SALLAZAR, *Politica Espauola*, Logroño. 1617.
p. 18.
59. *Memoria de las rentas y patrimonio del Rey* de *Espaila de 1562*, A.E. Esp. 234.
60. Vor exista scăderi ale dobânzilor 1563, 1608.1621 *Nueva Recop, lilor*. X, XIV.
61. R. MERRIMAN, op. cit., vol. 4, 443.
62. E. ALBERI, op. cit., vol. 1, cap. 5, p. 294.
63. Madrid, 5 septembrie 1561, copie, B.N., Paris, fr. 16.103, f 45.
64. Vezi mai sus
65. R. KONETZKE, op. cit., p. 199.
66. La Contaduria către Fii ip al II-lea, Madrid, 13 septembrie 1563, Simancas E o 143, fos 59 şi 61...!
67. *Actas*, vol. 3, p. 357.
68. G. PEREYRA, Imperio *espaiâol*, p. 27 – 31.
69. În 1581, veniturile iberice ale lui Filip al II-lea erau de 6.500.000 de ducaţi, cheltuielile de 7.000.000, vezi E. Alberi op. cit., vol. 1, V, p. 294.
70. A. SEGRE, *Storia del commercio*, vol. 1, p. 492, nota 3.
71. Jerónimo CONESTAGGIO, *Delvunione del fegno di Portogallo alia corona di Castiglia*, Genova, 1585, p. 14.
72. Bernardino de Mendoza către Filip al II-lea, 8 Ianuarie 1587. A.N. K 1566.
73. Vezi mai sus, nota 180, A. CASTILLO, *art. cât*, p. 14 şi următoarele din extras.
74. H. LONCHAY, *art. cât.*, *p* 845.
75. Earl J. HAMILTON, op. cit., p. 62.:
76. *Ibidem*, p. 65.
77. *Placecart et decret*, 1597, B.N. Paris, Oc 241, în 12...
78.1612, p. 43 v°
79. Simancas, Guerra *Antigua*, vol. 4, f° 108 (către

1538).

80. Earl J. Hamilton, op. cit., p. 36 şi următoarele, pentru toate motiA ele invocate. =

81. *Ibidem*, p. 37.

82. François CHEVALIER, La *formation* des *grands domaines* au *Mexique*. Terre *et* Société *aux XVJ-e* et *XVU-e siècles*, Paris, 1952 p. 235.

83. Alice PIFFER CANNABRAVA, O *commercio porturjues no Rio de Plata* 1580 – 1640, São Paulo, 1944.

84. Pierre CHAUNU, *Les Philippinea et* le *Pacifique des* Iberiques *XVI-o – XVIII-e siècle*, Paris, 1960, p. 41.

85. Albort GIRARD, *Le commerce français a Seville et a* Cadix *au* temps *des Habsb Ourgs*, Paris, 1932, p. 7.

86. B.M. Add. 18287, PS 5633. >;:

87.88.89.90.91.92.

93.94. <J5.96.97.

98.99.100, 101.

102.

103.104.105.

106.107 108.

109, 110.111

112, 113 114, 115 116.

137

Emile COORNAERT, op. cit., p. 46; n-am citit *Baja de la moneda*, 1591, Simancas, E° 601.

Filip către Marele Comandor? Castiliei, 10 februarie 1574, fos 16 şi 65.

Simancas E° 561, Moneda fătat, que venţa de Flandes en Espaiia.

Consiliul de stat către rege, 13 ianuarie 1609, A.N., K 1426, A 37, nr. 110.

Acelaşi către acelaşi, 27 noiembrie 1607, A.N., K i426.

26 aprilie 1613, A.N., K 1428, A 39, nota 28; *ibidem*, K 1478, A 78, nota 173; *ibidem*, *K* 1479, A 80, 1624; *ibidem*, K 1456 1622; Simancas E° 628. *Valor de la moneda en Flandes*, 1614.

B/N. Paris, Esp. 127, f° 8 v° şi 9.

G. BERCHET, op. cit., p. 133.

p. 492 şi următoarele.

Op. cit., vol. 6, p. 213.

Ami BOUE, op. cit., vol. 3, p. 121; M. SIRI, *art. cât.*, J.W. ZINKEISEN, op. cit., vol. 3, p. 798 şi următoarele.

Philippe de CANAYE, op. cit., *p*. 42, nota 4.

Op. cit., p. 158 verso.

G. d'ARAMON, op. cit., p. 42.

*Ibidem*.

CANTACUSCINO, *Comentaria*, vol. 2, p. 102; Luigi Bassano di Zara, în Francesco SANSO-VINO, *Dell'historia universale dell'origine ed imperio de Turchi*, cartea a 3-a, Venezia 1564, 1° 43 şi v°; S. SCHWEIGGER, *Reissbesclirei-bung*... p. 267.

Op. cit., p. 158 V.

*Ibidem*.

Geminiano MONTANARI, *Zecea în consulta di stato*... (1663), p. 253.

J. W. ZINKEISEN, op. cit., vol. 3, p. 800.

J. von HAMMER, op. cit., vol. 6, p. 5.

Daniel Badoer către doge, Pera, 21 aprilie 1564, A.d. S. Venezia, Senato Secreto, Cost. Filza 4/D.

H. Ferro către doge, Pera 6 mai 1561, A.d. S. Venezia, Senato Secreta... 3/C.

Document fără dată, (1577), Simancas E° 1147, copie.

Constantinopol, 16 martie 1580, Simancas E* 1337.

J. W. ZINKEISEN, op. cit., vol. 3, p. 800.

R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 247.

Vezi partea a 3-a, cap. 6, şi următoarele.

Op. cit., p. 211 şi următoarele.

După B. VINAVER, „La crise monetaire turque 1575 – 1650",în *Publicaţi ons historiqvxs de l'A*v cădemie *des* Sciences *de* Belgrade 1958.

117. După teza inedită a lui Ali Sahili Ogiu despre emisiunile monetare turceşti, lucrare în curs de traducere în limba franceză.

118. D. de HAEDO, op. cit., p. 24 verso.

119. *Memoria escrita sobre el rescate* de *Cervantes*...

Cádiz, 1876, în 8°, 23 p.

120. R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 175.

121. *Le Loyal Serviteur*, p. 34.

122. li. B. MERRIMAN, *BI Emperador Carlos* V, p.

131, traducerea volumului al treilea din vasta sa operă. *The risc of the Spanish F, mpirc. in the Old World and in the New*, 4 vol. Ne York, 1918 – 1934.

123. Simancas, E3 504, 17 decembrie 1551.

124. A.d. S. Venezia, Senato Dispacci Spagna, 27 septembrie 1586.

125. Museo Correr, Dona delle Rose, 16*1, 26* noiembrie 1591.

126. V. MĂ-GALHĂES GODINHO, op. cit., dactilogramă, p. 422.

*Ţii*

III

ui! * TRANSPORTUL

Nu avem intenţia să descriem, în întreaga sa complexitate, comerţul lumii mediteraneene. Ceea ce ne interesează este un profil de ansamblu. Nu am reţinut, în cele din urmă decât trei probleme: criza piperului, criza griului, invadarea Mediteranei de către navele Atlanticului. Aceste probleme implică toate dimensiunile vieţii economice a mării şi, adăugate una alteia, îi evocă destul de exact aria întinsă; într-o direcţie până la Oceanul Indian iar în cealaltă până la Oceanul Atlantic şi la celelalte, „Mediterane” nordice, Marea Manecii, Marea Nordului, Marea Baltică...

1. NEGOŢUL PIPERULUI

Ocolul Capului Bunei Speranţe n-a pus capăt brusc negoţului mediteranean al piperului. Istoricii germani au fost primii care au stabilit acest lucru1. Într-adevăr, puteau ei să nu observe că Germania nu încetase să primească mirodenii şi piper din Veneţia şi că, aşadar, portughezii nu puseseră mâna o dată pentru totdeauna pe curentul preţiosului trafic?

Fără îndoială, după succesele portugheze, la

Veneţia se dezlănţui o criză teribilă şi pro

139 feţiile pesimiste ajunseră la modă. Oamenii îşi reprezentau consecinţele descoperirilor portugheze şi catastrofa părea fără leae... Pentru cetatea lui San Marco, pierderea mirodeniilor însemna „laptele şi hrana care lipseau unui prunc”, scria Giralmo Prinli în jurnalul său în iulie 15012. În curând, apărură variaţii stupefiante ale preţurilor şi greutăţi nenumărate, mai ales după ce regele Portugaliei, Don Mă-nuel fixă în 1504 un preţ oficial al piperului şi făcu din „băcănia”, concentrată la Lisabona? doi ani mai târziu, un monopol al Coroanei3. În 1504 galioanele veneţiene nu mai găsiră, în cursul călătoriilor lor, mirodenii la Alexandria şi Beirut4.

Destul de repede noul furnizor cuceri o parte a pieţelor europene. El triumfă fără mare greutate pe faţa atlantică a continentului, în Ţările-de-Jos din 15015, în Anglia din ianuarie 1504 odată cu sosirea la Falmouth a cinci corăbii portugheze încărcate cu 380 tone de piper şi mirodenii de Calicut6. El se amestecă şi în sudul şi în nordul Germaniei, acolo unde importanta casă Anton Welser şi Konrad Voh-lin din Augsburg se întorcea din 1503 către avântul promiţător al Lisabonei7, unde *Magna Societas* din Ravensburg lua hotărârea în 1507 să cumpere piper şi mirodenii la Anvers, punct de relansare al pieţii portugheze8, unde neguţătorii din Viena se plângeau în 1512 – 1513 că nu pot să-şi procure cantităţile necesare de piper şi mirodenii din Veneţia şi solicitau împăratului să îngăduie negustorilor străini să le aducă din Anvers, din Frankfurt sau din Nürnberg9. Noul furnizor triumfa, de asemenea, în apusul Franţei şi în Castilia unde, în 1524, după spusele martorilor, Medina del Campo revindea piper portughez10. Nu există îndoială de asemenea că acelaşi piper n-ar fi pătruns curând şi în lumea mediteraneană unde v corăbiile portugheze aveau un rol important. Poate încă din 1503, la Genova; Veneţia îşi închidea frontiera către Terra Ferma în luna iunie a aceluiaşi an11 pentru produsele venind *i40*

fie din Genova (şi se stipula: postavuri cu fir de aur, argint, lână, *mirodenii*, zahăr...) fie din alte locuri străine. Ea ordona ca oraşele din Terra Ferma să se aprovizioneze chiar la Veneţia. Pentru a mări numărul sosirilor de piper şi mirodenii din Levant, ea autoriza, în mai 151412 transportarea lor pe orice fel de nave şi nu numai cu *galere da mercato* care fură astfel concurate energic13. Ea suprima, în plus, taxele vamale la intrarea în Veneţia. Toate acestea nu împiedică Senioria ca în anul următor, în 1515 să încarce la Lisabona suplimentul de mirodenii necesar aprovizionării proprii14. În 1527, Senatul veneţian propunea regelui Portugaliei João al III-lea ca Veneţia să ia în arendă tot piperul sosit la Lisabona, defalcat de cel necesar consumului propriu al Portugaliei. Proiectul nu se realiză. El demonstrează care era situaţia Veneţiei în 1527 şi avântul victorios al pieţei din Lisabona15.

*Revanşa mediteraneană*: *prosperitatea Mării Roşii după 1550*

Când s-a restabilit – căci s-a restabilit până la urmă – situaţia în favoarea Veneţiei şi a lumii mediteraneene? 16 E greu de spus. Trebuie, evident, să ţinem cont de refluxul preţurilor după anul 1540 şi să presupunem că el a stânjenit comerţul prosper al Lisabonei. Trebuie să ne gândim de asemenea, la calitatea inferioară a mărfurilor portugheze cărora lunga peregrinare pe mare le răpea aromele, după cum spuneau cunoscătorii. Zvonul, răspândit la Veneţia nu era lipsit de temeinicie. 11 regăsim şi într-un document spaniol din 1574, ostil totuşi Veneţiei17. Probabil că negoţul mediteranean, legat de intermediarii arabi, a ştiut să-şi rezerve, plătindu-le mai scump, produse de calitate superioară. Portughezii pe de altă *41 parte, poate că au exagerat menţinând. În Asia preţuri de achiziţie extrem de scăzute18. E adevărat că ei trebuiau să suporte cheltuielile unor călătorii nesfârşite, pierderile frecvente de nave, pagubele suferite datorită alterării încărcăturilor pe drum. Dimpotrivă, negoţul mediteranean, trecut prin intermediari numeroşi, pe trasee mai scurte şi cunoscute de secole, comporta mai puţine

riscuri. Pentru veneţieni singurul risc se limita la cel al călătoriei din Egipt şi el era acoperit de beneficii consistente, ţinând seama de uimitoarele diferenţe de preţuri care existau între Orient şi Occident. „Ei câştigă, nota Thenaud în 1512, o sută la sută şi mai mult în mărfuri care aici sunt de mică valoare” 19. Chiar când lipsea piperul (singura marfă care dădea prilejul unui negoţ masiv şi pe care portughezii o preferaseră altora) se putea face negustorie cu mirodeniile de lux, droguri şi alte produse din Levant.

La rândul lor, negustorii orientali aveau o nevoie urgentă de metale preţioase, de aurul din Egipt sau de argintul din Occident care nu coborau către Oceanul Indian decât graţie mirodeniilor şi tuturor mărfurilor care le însoţeau pe drumurile spre lumea mediteraneană. India şi Orientul îndepărtat apreciau coralul şi şofranul mediteranean, opiumul egiptean, postavurile occidentale, argintul viu, garanta din Marea Roşie. Sprijinind aceste străvechi negoţuri, în jurul Oceanului Indian supravieţuiau societăţi comerciale puternice, bine organizate pe care avântul portughez le tulburase dar nu le nimicise. Ele deveniră capabile să acţioneze din nou destul de repede.

Comerţul mediteranean în direcţia Orientului, nepierzând în ceea ce-i privea pe intermediari, nimic din interesul său, numai forţa ar fi putut să-l împiedice, adică o supraveghere a surselor sale de aprovizionare. Portughezii au reuşit acest: lucru de mai multe ori şi chiar de fiecare dată când au vrut, ca, de exemplu, la începutul pătrunderii lor când au lovit în negoţurile prioritare ale Mării Roşii20 şi de „M

asemenea mai târziu. În timpul iernii din 1545 – 1546, în largul coastei Malabarului, „flota portugheză desfăşoară o acţiune atât de eficace încât orice ieşire clandestină a piperului fu împiedicată” 21, sau, în orice caz, contrabanda fu considerabil redusă. Dar aceste constrângeri nu durară decât un timp, supravegherea slăbi de la sine. Prezenţa portugheză răspândită repede şi până departe, pe tot cuprinsul Oceanului Indian şi dincolo de el,

atât datorită necesităţilor comerţului dintre regiuni cât şi spiritului de aventură sau de câştig dusese la crearea unui imens şi fragil imperiu. Or, Portugalia nu era destul de bogată pentru a întreţine această vastă reţea, cu fortăreţele sale, costisitoarele flote şi funcţionarii săi. Trebuia ca Imperiul să hrănească Imperiul.

Această inferioritate i-a transformat foarte curând pe portughezi în vameşi, dar vămile nu sunt rentabile decât în măsura în care circulă mărfurile. În aceste condiţii, frauda, sau ceea ce numim noi fraudă (şi care a fost o necesitate) a avut condiţii favorabile. Era o necesitate ca importanta răspântie a Ormuzului să nu poată fi ocupată (1566), iar căile de acces la ea să nu fie imediat închise. Era o necesitate ca turcii să se instaleze în Siria (1516), Egipt (1517), în Irak (1534). împotriva lor, portughezii au fost siliţi să se sprijine pe Persia şi, în consecinţă, să menajeze legăturile principale dintre India şi Persia, să apere, în limita posibilului, negoţul acesteia din urmă în direcţia Siriei şi Mediteranei. Este cu totul altceva decât simplul aspect al corupţiei funcţionarilor, grăbiţi să se îmbogăţească şi surzi la îndepărtatele somaţii ale guvernului lor. Această corupţie a existat, dar nu ea conducea jocul.

Totuşi asemenea precauţii şi orientări politice realiste nu au ieşit victorioase de pe o zi pe alta. Imperiul portughez a avut nevoie de timp pentru a-şi găsi adevăratele fundamente şi tot de timp a avut nevoie şi Imperiul Otoman pentru a-şi măsura slăbiciunile, limitele şi interesele raţionale în direcţia Coceanului Indian, pentru a renunţa la proiectele sale iniţiale de a concentra întregul comerţ al Levantului la Istanbul, în sfârşit, pentru a pregăti o înaintare serioasă spre miazăzi şi răsărit, pentru ca apoi să renunţe practic la ea, portughezii făcând totul, în ceea ce-i priveşte, spre a nu atrage împotriva lor această putere de temut... Otomanii aşteaptă mai mult de zece ani înainte de a intra în acţiune pornind din cuceritul Egipt... încă din 1529 fusese început un canal între Nil şi Marea Roşie dar aceste preparative au fost întrerupte din

cauza necesităţii de a face faţă în Mediterana; 1532 este anul Coronei22. Urmează o nouă pauză de şase ani înaintea expediţiei flotei lui Suleiman Paşa care cucereşte Adenul în 1538, dar eşuează în acelaşi an23, în faţa oraşului Dki. În 154224, portughezii salvară cu mare greutate Etiopia creştină şi în 154626, ca prin miracol, Din, fortăreaţa lor din peninsulă Gujarat, a-sediată din nou. Din toate zările Indiei, din îndepărtata Sumatra, ambasadorii băteau fără încetare drumul spre Constantinopol cerând ajutorul sultanului împotriva portughezilor, aducându-i daruri dintre cele mai rare: papagali cu pene minunat colorate, mirodenii, parfumuri, balsamuri, sclave negre, eunuci26... Dar în 1553, la ieşirea din Marea Roşie, se înregistrează iarăşi eşecul galerelor comandate de Piri Reis27, în 1553, un nou eşec la ieşirea din Golful Persic28, al lui Sidi Ali, poetul *Oglinzii lumii*. Totuşi după aceşti ani se înregistrează o ameliorare a raporturilor dintre portughezi şi turci. Această ameliorare a favorizat comerţul în direcţia lumii mediteraneene.

Vechiul drum al mirodeniilor se însufleţeşte din nou şi prosperă într-adevăr, odată cu sfârşitul primei jumătăţi a secolului. Ca urmare, zona piperului mediteranean ajunge la marginea mării occidentale, împinge din nou către Atlantic piperul regelui-neguţător din Li144

sabona, fără ca, de altfel, să se schiţeze şi o linie clară de demarcare.

Piperul mediteranean n-a încetat astfel nicio clipă să sosească la Anvers în tot timpul primei jumătăţi a secolului al XVI-lea29, poate nici mai târziu. În 1510, o navă făcea legătura directă dintre Alexandria şi Anvers30. Către 1540, piperul mediteranean influenţa preţurile pieţei din Escaut. În acelaşi an, încercând o blocadă a piperului31 împotriva Franţei, ibericii au favorizat comerţul rival al Mar-siliei, pe care Francisc I pare doritor să-l protejeze întrucât în mai 1541 el refuză promisiunile şi propunerile portughezilor privitoare la mirodenii, vrând să dea satisfacţie, raportează un veneţian, *al Signor Turco* şi nedorind să ajute Flandra „în care Anversul ar fi devenit,

se pare, cel dintâi oraş din lume” 32. În orice caz, o listă a exporturilor marsilieze, în 1543, indică expediţii până la Lyon – şi probabil dincolo de el – ca şi spre Toulouse33. În 1565 ele ajungeau la Rouen şi concurau, la Toulouse, piperul Lisabonei, revândut prin Bordeaux34. Către mijlocul secolului, francezii şi englezii fac schimburi de piper, mai ales la Rouen, La Rochelle şi Bordeaux35. Evident, este vorba despre produse diferite, ieşite din amândouă sursele. împrejurările avantajează când una când alta. Astfel în 1559 instituirea taxelor vamale *ad valorem* de lOc/o defavorizează pe piaţa castiliană piperul, lusitan, dar acesta, dată fiind, desigur, apropierea sa, nu pare totuşi să fi fost eliminat din Peninsulă36. Importurile livorneze la sfârşitul secolului lasă aceeaşi impresie şi anume că în schimburile franco-engleze de piper este vorba de mărfuri diferite care se concurează dar nu se exclud. În fond până la sfârşitul secolului al XVI-lea şi chiar după aceea, există o singură piaţă europeană a piperului37. Iată, la întâmplare, cuvintele unui negustor spaniol (29 noiembrie 1591) stabilit la Florenţa: la aflarea 145 veştii că *Ios naos de Yndias* nu sosesc în acel an la Lisabona, mirodeniile, s-au scumpit. „Numai piperul a rămas neschimbat fiindcă a fost adus la Veneţia în cantitate mare din Levant…” &

Incontestabil, lumea mediteraneană a pus din nou stăpânire pe o mare parte a comerţului cu piper, adică pe cea mai mare.

Negoţul cu Levantul prosperă. îl însufleţesc o sumedenie de caravane, unele venind din Golful Persic, altele de la Marea Roşie. La capătul acestor drumuri, în faţa Mediteranei trăiesc două oraşe „duble”: de o parte Alepul şi portul lui activ Tripoli, de cealaltă, Cairo şi portul său Alexandria, acesta din urmă aproape pustiu din pricina vecinătăţii prea marii, enormei capitale.

În ceea ce priveşte Occidentul, reînviorarea comerţului este favorabilă mai ales veneţienilor, marii suverani ai momentului, în vecinătatea cărora mafsilienii sau ragusanii fac o figură minoră. Negustorii lor

avansează, în chip curios, până în interiorul uscatului, de la Alexandria până la Cairo (1552) 39 şi de la Damasc (care decade şi unde, de altfel, intrigile personale, *i garbugli* au pricinuit mult rău afacerilor coloniei veneţiene) 40 până la Alep, la capătul drumului caravanier din Persia. În Egipt, deplasarea este motivată prin dorinţa de a se debarasa de intermediari, negustori şi angrosişti evrei din Cairo, concurenţi extrem de bogaţi, care, dacă li s-ar îngădui, nu s-ar mulţumi să fie stăpânii necontestaţi ai negoţului din marile oraşe caravaniere ci ar pune mâna şi pe traficul maritim, în direcţia lumii creştine. De fapt, comerţul european va fi obligat de cele mai multe ori să acţioneze în colaborare cu ei41. Dar independent de aceste probleme de organizare locală, sosirea negustorilor veneţieni la Cairo ca şi la Alep înseamnă prosperitatea acestor pieţe interioare, a delor două capitale şi a legăturilor lor caravaniere iar dincolo de aceste, legături a fi unor active cumpărări făcute de negustorii arabi în India şi în Insulânda. Mediterana a recucerit bogăţiile Oceanului...

*Drumurile comerţului în Levant*

Mii de documente dovedesc această recucerire. Totuşi, cum opinia contrară este cea care, în general, circulă mai mult, semnalăm că unele amănunte pot da prilejul la confuzii. Pentru a nu greşi, trebuie să ştim că amândouă drumurile care duc la Alep şi la Cairo sunt dintotdeauna rivale. Când unul se închide, celălalt se deschide. Or, Alepul, în aceşti ani de avânt general, suferă din pricină că se află pe drumul Persiei – el suferă îndeosebi în timpul războiului din 1548 – 1555 – şi pe drumul Ormuzului, cel al războiului portughez. Pe întreaga durată a războiului turco-portu-ghez, din 1560, până în 1566, numărul caravanelor din Basra va fi minim42. Nu-i deloc uimitor dacă azi Alepul este înfloritor43 iar mâine pustiit de o creştere anormală a preţurilor44. În iulie 1557, Christofano Allegretti, funcţionar ragusan, se declara descurajat, hotărât să meargă în Egipt. „Cred că niciodată acest ţinut al Alepului n-a fost atât de lipsit de mărfuri,

până într-atât încât nu se găseşte nimic în afară de săpun şi cenuşă. Gogoşile de ristic valorează aici de la 13 la 14 ducaţi şi cum (la Tripoli) au sosit patru nave franceze, îmi închipui că preţurile vor urca până în slăvi. Căci se află mai mult de opt nave franceze care, în acest moment, ruinează toată lumea punându-se, pe cumpărat la orice preţ” 45-Cu doi ani înainte, în 1555, poate cu prilejul sfârşitului războaielor turco persane, un mare număr de negustori mauri şi veneţieni din Alep *son passati* în *le Indie*, au plecat în Indii46. Desigur, încă n-a sosit vremea ca toţi negustorii să procedeze precum ragusanul nostru sau ca negustorii aceştia, şi să părăsească Alepul. În 1560, când soseşte aici Lorenzo Ţie-polo47 este primit de 250 de negustori călări, în noiembrie 1563 ambasadorul veneţian din Pera anunţă că *le galee* grosse plecaseră din Siria în direcţia Veneţiei48. Cu un an înainte într-un raport veneţian se arăta că Alepul dispunea de 5.000 de lucrători ţesători*9. Oricare ar fi fost crizele care l-au lovit, oraşul rămânea un mare centru comercial şi industrial. Dificultăţile sale erau dificultăţi cu caracter particular şi nu privesc totdeauna ansamblul lumii mediteraneene orientale.

Ele nu privesc mai ales Marea Roşie care adesea rămâne singurul – dar cât de important! – drum al comerţului cătrq Orientul îndepărtat. „Această Mare Roşie, scrie Belon du Mans care i-a văzut ţărmurile către jumătatea secolului50, nu este decât un canal strâmt, nu mai larg decât Sena între Harfleur şi Hon-fleur în care se poate naviga cu anevoinţă şi cu mare primejdie, întrucât stâncile sunt aici foarte dese”.

Un roi de mici corăbioare o străbat, nave ciudate, cu scândurile nebătute în cuie „ci asamblate cu corzi din fibră de cocotier şi călăfătuite cu fibre de curmal, muiate în ulei de peşte” 51. Se mai văd *houlques*, corăbii pântecoase şi galere52, acestea transportate în piese detaşate din Cairo până la Suez, port prielnic, „incomod” 53, în mijlocul nisipurilor şi prost adăpostit de vânturi54. Marile şi micile nave duc, fie prin Aden, fie de-a lungul coastei Abisiniei,

către nord bogăţiile Indiei, Sumatrei şi insulelor Moluce plus pelerinii din întregul Islam asiatic. Nevoia de a scăpa de marile furtuni catastrofale a înmulţit porturile pe aceste ţărmuri dificile: Souakim, Aden, Djedda – portul pentru Meca – Tor, rivalul Suezului, Djedda „Juda” sau chiar Ziden, cum spun textele, reuneşte cel mai mare număr dintre aceste nave aflate la drum lung. De aici, aproape de Meca apar mari aglomeraţii caravaniere, concomitent până la 200.000 de oameni şi 300.000 de animale. Dacă grâul se găseşte de multe ori în cantităţi insuficiente55, carnea nu lipseşte niciodată din oraşul sfânt. Din Djedda, navele şi bărcile pleacă din nou către Tor de unde caravanele ajung la Cairo în nouă sau zece zile56. În funcţie de punctul de plecare al marilor convoaie maritime, din Oceanul Indian, Sumatra, Cambaya (la ieşirea din ţinuturile Indusului), coasta Malabarului, Calicut, Bul, Canamor, şi alte ţinuturi adăpostite de vânt, mirodeniile ajung la Marea Roşie în lunile mai sau noiembrie ale fiecărui an”.

Poarta, dificila poartă a Mării Roşii este astfel larg deschisă. Prin ea circulă un comerţ de mare amploare. Prezenţa porţelanurilor scumpe, fără îndoială, de China, deşi Belon refuză să le creadă cu adevărat venite din îndepărtatele „Indii”, ar fi suficientă spre a-i face dovada58, fragilele porţelanuri neputând sosi altfel decât însoţite de un şuvoi de alte mărfuri. În ceea ce priveşte mirodeniile, printre care piperul ocupă de departe primul loc, între 1554 – 1564 se pune problema unui curent anual de 20.000 – 40.000 chintale uşoare? 9 în 1554 numai veneţienii ridică de la Alexandria 600 *colii* de mirodenii60, adică aproximativ 6.000 de chintale. Dar veneţienii nu deţin decât o parte, cel mult jumătate, din corner) ţul Alexandriei şi comerţului occidental trebuie să i se adauge consumul ţărilor orientale, totdeauna important. O copie de pe documente consulare din Cairo dintre. 1560 – 1564 dă o cifră anuală de 12.000 de chintale, numai pentru achiziţiile veneţiene61, cifră la fel de ridicată ca odinioară, înainte de Vasco da Gama şi care se potriveşte cu estimările ambasadorului portughez la Roma, care evalua

cifra globală a comerţului cu mirodenii al Alexandriei la 40.000 chintale.62 În octombrie 1564 un spion în slujba Portugaliei apreciază acest trafic la 30.000 de chintale dintre care 25.000

*m*.

de piper63, iar consulul veneţian la Cairo vorbeşte, în mai 1565, de 20.000 de chintale de piper sosite la Djedda64. La această dată mai erau aşteptate convoaiele din Gujarat, Calicut şi din alte părţi, (care sosesc de obicei iarna) şi în august, douăzeci şi trei de nave îşi descarcă mărfurile la Djedda65. Ajungem deci iar la cifrele de 30.000 sau 40.000 de chintale care nu cuprind decât comerţul egiptean, neţinând seama de cel al Siriei.

Să spunem 30.000 sau 40.000. Aceste cifre nu au valoare statistică. Vom conchide spunând că prin Marea Roşie trec mai multe mirodenii şi piper ca oricând altă dată sau cel puţin cantităţi egale (Frederie Lane spune superioare) acelora care ajung la Lisabona în aceeaşi perioadă156. Pe scurt, mirodeniile îşi fac apariţia în lumea mediteraneană în cantităţi imense. Ele reprezintă, cum se spune în epocă, „milioanele în aur”. Şi odată cu piperul şi mirodeniile sosesc drogurile medicinale, precum opiumul, „balsamul lui Mithridate”, *terre sigillee*, mătase, parfumuri, obiecte de „toaletă ca acele „*Pierre de besouard*”, sau „lacrimi de cerb” despre care vorbeşte Belon67, pietre preţioase, perle… Comerţ de lux şi de lucruri inutile. Dar inutilul nu era ceea ce, prin instinct, părea oamenilor „cel mai necesar” 68? Negoţul cu mirodenii va fi cel dintâi în întregul comerţ mondial din secolul al XVII-lea, dacă nu şi al XVIII-leâ69.

De atunci marile corăbii încărcate cu numerar sau cu mărfuri oăutate se grăbesc spre Alexandria sau Siria. În ianuarie 1552, trei corăbii veneţiene părăsesc portul Tripoli, având la bord 25.000 *doblas şi* peste 100.000 de scuzi. Toată această zornăială de monede îl alertează pe ambasadorul portughez la Roma70. El nu are nicio îndoială cu privire la utilizarea oare le este rezervată. În primăvara anului 1554 o navă ragusană era observată la

Alexandria71. În toamna lui 1559 o corabie ragusană, o alta din Chios, şi două veneţiene, în 150

cărcate toate cu mirodenii sunt capturate de căpitanul" din Alexandria72. Una dintre ele, *Contarina*, revenea la Veneţia în ianuarie cu mirodenii şi piper73. Şi putem aprecia aproape exact cam ce transportă aceste nave după încărcătura lui *Crose*, corabie veneţiană de 540 tone care, în 1561, ducea în Orient cupru brut în bare sau prelucrat, postavuri, lână, mătăsuri, *carisee*, coral, ambră, berete, bibelouri, hârtie, plus bani lichizi. La întoarcere, ea aducea piper şi ghimber de diferite provenienţe, scorţişoară, nucşoară, cuişoare, tămâie, gumă arabică, zahăr, lemn: – de santal şi mii de alte mărfuri74…

Neliniştea ajungea în curând la Lisabona unde curgeau noutăţile adevărate şi false. În acelaşi an 1561 se afla că turcii, ca şi cum această scurgere naturală a negoţului către porturile lor nu era suficientă, capturaseră în Oceanul Indian aproximativ 20.000 chintale de piper portughez şi le îndreptaseră spre Alexandria75… Se zvoni chiar că viceregele Indiilor portugheze se revoltase împotriva suveranului său şi expediase spre Egipt piperul încărcat pe flotele *regale76*. După rapoartele informatorilor săi, ambasadorul portughez la Roma, expert în aceste probleme, trăgea concluzia în noiembrie 1560 că, dată fiind e-norma cantitate de piper şi mirodenii sosite la Alexandria, nu trebuia să se mire că sosea atât de puţin la Lisabona77. În aprilie 156178, ambasadorul francez în Portugalia, Jean Nicot, se bucura deschis: „Dacă această golire prin Marea Roşie se pune împotrivă, scria el, depozitele Regelui Portugaliei vor suferi foarte tare, lucru de care se teme cel mai mult şi pentru împiedicarea căruia armele sale au luptat vreme atât de îndelungată"…

O adevărată „foamete" a piperului a bântuit atunci ţările clientelei portugheze. Chiar dacă riscăm să forţăm nota, reamintim încercarea englezilor de a înainta de la Moscova până la

Marea Caspică şi, mai departe, până în Persia. Întâia călătorie a lui Jenkinson este din 156179. În Franţa,

datorită imposibilităţii de a forţa porţile „antrepozitelor” portugheze care se zăvorăsc în faţa lor80 francezii primeau de la Nicot sfatul de a căuta pe coasta Guineii malagheta, falsul piper care continuă mult timp să se vândă, mai ales la Anvers81. Bancherii Fugger organizau încă din 1559 prin punctele de etapă Flumo şi Ragusa o legătură cu Alexandria unde trimiteau un funcţionar82, în Spania se dezlănţuia o creştere bruscă a preţului mirodeniilor. Aproape stabil între 1520 – 1545, majorat apoi regulat ca urmare a creşterii generale a preţurilor de la 1545 la 1558, el se ridică subit, ca săgeata, într-un ritm mai rapid decât cel al altor bunuri de consum, triplându-se în Noua Castilie între 1558 şi 156583. Earl J. Hamilton a fost cel din tâi care a constatat aceasta. creştere anormală şi a semnalat repercusiunile ei probabile asupra premiselor expediţiei pe care Legazpi a condus-o în Filipine în 156484. Cât despre Genova, aici oamenii se pMngeau încă din 1558 de preţurile prea ridicate ale „drogurilor” din Portugalia85.

Războiul tureoiportughez (1560 – 1563) este oare o reacţie a Portugaliei împotriva acestei stări de lucruri? Sau, dimpotrivă, un semn al slăbiciunii sale? Zadarnic căutăm un răspuns în istoriile obişnuite. Războiul, şi acum foarte dezlânat, s-a desfăşurat în zona Bab el Mandeb şi Ormuz, la ieşirea din cele două golfuri pe care le stăpâneau turcii cu galerele lor. De astă dată sultanul îşi îndreaptă efortul asupra Golfului Persic86 în vreme ce se zvonea despre trădarea spionilor turci în favoarea portughezilor în Yemen87. În acest timp la Constantinopol, fără ca să înţelegem mare lucru, ambasadori din India şi din regatul Assi (Siimatra) se succed cu mâinile pline de perle rare88. Una dintre aceste delegaţii, venite prin Egipt, ajunge în capitala otomană pe galerele turceşti89.

Aceste amănunte se potrivesc cu greutate unele cu altele. Este adevărat că războiul turco-portughez nu este poate un adevărat război, cu un început şi un sfârşit. Între acele limite extrem de îndepărtate sunt necesare luni sau ani pentru a da o lovitură şi pentru a-i cunoaşte

rezultatele. Giovanni Ăgostino Gilli, a-gent secret al Genovei la Constantinopol, vede lucrurile destul de exact când subliniază slaba dorinţă a sultanului de a se amesteca în a-oeste treburi îndepărtate. Fiecăruia dintre aceşti indieni el le-a dăruit o haină ţesută în aur şi 20.000 de aspri, dar nu artilerie şi maiştrii tunari de care ei aveau nevoie90. În acel sfârşit al anului 1566 se pune cu seriozitate problema păcii ou portughezii. Vorbesc despre ea scrisorile trimise la 7 şi la 8 decembrie 1566 viceregelui Neapolelui de către un agent al serviciilor de spionaj spaniole la Constantinopol, „persoană care are obiceiul să scrie adevărul". „Ambasadorul Portugaliei, precizează acest informator, a negociat cu sultanul, străduindu-se să obţină pentru portughezi, dreptul de a-şi transporta mărfurile din India în Marea Roşie de unde acestea ar putea ajunge pe uscat la Cairo, Alexandria, Siria şi să fie vândute aici. Dar nimic nu s-a stabilit încă definitiv". Şi ambasadorul a mai cerut să nu fie supus inspecţiilor vămii „ceea ce până acum nu i s-a acordat" 91.

Această negociere, în legătură cu care Veneţia a considerat că merita osteneala câtorva nelinişti are de ce să fie reţinută un moment deşi nu a ajuns la un rezultat final. În acest sfârşit de an 1563, la abia şaptezeci şi unu de ani după periplul lui Vasco da Gama, ea reprezintă o pereche ciudată cu demersul înfruc-ţuos al Veneţiei din 1527. Putem vedea în ea izbânda Mării Roşii, o revanşă a Veneţiei şi 15 3 a lumii mediteraneene.

1

*Revenirea piperului portughez*;!

Nu ştim în ce condiţii s-a terminat războiul din Oceanul Indian. Răspunsul se găseşte poate la Lisabona. Dar mai este până când, odată cu acest război să ia sfârşit şi nenorocirile comerţului portughez.

În Europa, tulburările din Ţările-de-Jos, în jurul Anversului i-au adus prejudicii enorme. Casa Welser ajunsă în relaţii cu Portugalia, are mari necazuri încă din 1566 ca urmare a speculaţiilor privind piperul şi contractul Indiilor. împreună cu asociatul lor italian Roi alesca, casa Fugger

suportă consecinţele92. În 1569 se iniţiază negocieri curioase pentru transferarea din Anvers la Londra a comer – ţului cu mirodenii portugheze93.

În acelaşi timp ţărmurile Oceanului Indian rămân tulburate şi de astă dată otomanii sunt tot atât de afectaţi ca şi adversarii lor...

În 1567, când află că patruzeci de galere sunt în curs de echipare la Suez, Fourquevaux, din Madrid94 le şi vede gonind spre Sumatra. Dacă turcii întrerupeau navigaţia către Indiile orientale, aceasta ar doborî mândria portugheză, iar în Franţa am avea mirodeniile la un preţ mai bun decât în Alexandria şi alte porturi din Siria dacă n-am mai merge de acum înainte în zisa Portugalie. De asemenea, în 1568, se semnalează din Veneţia că douăzeci de galere turceşti sunt gata să năvălească din Basra asupra portughezilor ca să le smulgă insula Bahrein şi locurile de pescuit perle95.

Dar în acelaşi an 1568 Arabia se revoltă. Mari tulburări se dezlănţuie, mai ales în Yemen96. Dincolo de amănunte politice neverosimile, nu reuşim deloc să cunoaştem ce a devenit atunci Adenul (poarta de supraveghere) a Mării Roşii. Ordinea nu va fi restabilită decât în 1573 de Sinan Paşa, chemat mai târziu să devină Mare Vizir97...

Desigur, Portugalia a profitat atunci de dificultăţile turcilor deşi le avea şi ea pe ale 15*

sale. (Goa este asediată timp de paisprezece luni în 157098, fortăreaţa Temate va fi pierdută în 1575). Ea a simţit diminuându-se ameninţarea galerelor sultanului. Pe de altă parte, în 1570, importanta reorganizare portugheză a comerţului cu mirodenii şi-a avut rolul său. Într-adevăr, prin *regimento* din 1 martie 1570”, regele, Dom Sebastián abandona monopolul Coroanei în favoarea vasalilor săi, reformă pe care unii, şi în special Pires100, o reclamau de mult timp. În acelaşi an viceregele Dom Luis de Ataide se lăuda că a menţinut atât de bine ordinea pe mare încât doar două corăbii, şi nu 16 sau 18 ca în alţi ani, reuşiseră să ajungă de la Calicut la Mecca101. O nouă mişcare de

pendulare se înfiripă, probabil odată cu măsura veneţiană din 25 noiembrie 1570 oare autorizează străinii să aducă mirodenii la Veneţia pe nave străine la fel ca pe cele naţionale102, deşi măsura poate să aibă mai multe semnificaţii şi, oricum, este anodină. Cu toate acestea situaţia se întoarce foarte curând împotriva Veneţiei. Războiul cu Turcia (1570 – 1573) a reprezentat pentru ea o încercare redutabilă. Toţi rivalii săi din Ragusa, Ancona şi cu atât mai mult din Marsilia au profitat de situaţie. Poliţe de încărcare din iulie până în septembrie 1573 îi arată pe aceştia din urmă (cel puţin odată în ceea ce-l priveşte pe Mannlich cel Bătrân) transportând din Alexandria din Egipt încărcături întregi de *„zâmbre”* şi de piper „d cmy” 103. Nu atât scăderea numărului de baloturi cu mătase sosite la Alep (din pricina războiului sau mai curând a ameninţărilor de război cu Persia) este îngrijorătoare, spunea un consul veneţian în aprilie 1574104 cât concurenţa ruinătoare a negustorilor francezi care au început să se înmulţească după război. Nicio plângere, în schimb, în legătură cu mirodeniile al căror drum principal pare a redeveni cel al Siriei. În octombrie 1574 pleacă din Vene-15 ţia o navă bogată, *Ludovica*, având mărfuri în

I

valoare de 150.000 ducaţi. O furtună o obligă să poposească la Ancona. Guvernatorii oraşului o descoperă încărcată cu cupru şi o declară capturată întrucât transportă marfă de contrabandă. Ei pun stăpânire pe navă, pe încărcătură şi-i întemniţează pe proprietari şi marinari105. La întâmplare, din câteva scrisori comerciale din 1574106, vedem fără a fi foarte informaţi în legătură cu ele, plecând sau oprindu-se temporar în Siria, nave franceze (30 ianuarie 1574), o barcă tot franceză (3 aprilie), o corabie veneţiană, *Moceniga* care se află la Tripoli în martie, apoi în noiembrie o saetă *Altana*, fără îndoială veneţiană... Şi ele îngrămădesc la bordul lor nucşoară, *chotoni*, arsenic, bumbac tors, mirodenii, ghimber, o ladă de *mirobolant*; la 12 mai 1575107 corabia *Girarda* îmbarcă bumbacuri, *peladi*, mătăsuri, droguri,

mirodenii.

Aşadar traficul Levantului nu este întrerupt nici în direcţia Siriei, nici în direcţia Egiptului. Totuşi piperul portughez recâştiga teren în lumea mediteraneană. O hotărâre a Consiliului *dei Pregadi* de la 13 septembrie 1577 stabileşte faptul acesta108. Din raportul celor *Cinque Savii alia Mercanzla*, Consiliul află că patru nave au încărcat pentru Veneţia la Lisabona *una buona suma di pevere*, dar s-au răzgândit când au luat cunoştinţă că vor trebui să plătească la Veneţia taxa de 3%, potrivit unei vechi hotărâri din 1519 (data are importanţa ei) aplicată doar mirodeniilor venind din Ponant nu şi celor din Levant. Navele au crezut că este bine să-şi amâne călătoria, în speranţa că vor obţine suprimarea acestei taxe, facilitate care le este acordată pentru doi ani „având în vedere că această marfă (piperul portughez), spun experţii, ar putea lua drumul către alte locuri, spre paguba pieţei de aici şi a taxelor de ieşire”. Este deci preferabil, „cum nu mai vine decât puţin piper din Alexandria”, să se îngăduie intrarea piperului din Ponant. Peste doi ani Christobal de Salazar
15

Îi scrie lui Filip al II-lea: „La Alexandria, negoţul şi traficul sunt distruse, mai ales cele ale mirodeniilor, căci drumul lor este blocat”. *Porque se ha dexado el* camino109...

*Proiecte şi negocieri în legătură cu piperul portughez*

Dintr-odată aproape se explică trei încercări pentru a pune mâna pe beneficiile comerţului cu piper în lumea mediteraneană.

Tentativa portugheză este prima: ea se defineşte într-o scrisoare pe care o scrie la 10 noiembrie 1575 lui Filip al II-lea fratele car-melit „descult” Mariano Azaro fost student la Padova, un mare expert în aceste probleme110. Este vorba despre un proiect de a introduce pe domeniile spaniole din Italia, Milano, Neapole, Sicilia, Sardinia piperul portughez şi de a-l elimina pe cel veneţian care se vindea aici în mod obişnuit; de a încerca de asemenea atragerea în mişcare a Suveranului Pontif şi a altor

potentaţi din Italia şi de a organiza, fie în Puerto de Santa Maria, fie în Cartagena sau în alt port din Peninsulă, un centru de redistribuire către Italia, eventual, un nou-Anvers. Transportul s-ar face pe galerele regelui. Faptul că, întâmplător, acest proiect arată cum a cucerit piperul portughez regatul Spaniei cu începere din 1516, nu este singurul lucru care-i măreşte mult valoarea. De câte date fanteziste n-am fi în I curcaţi dacă am avea în mână toate jalbele \ ce au ajuns la *arbitristas* din Spania! Dar în: spatele acestui călugăr desculţ se află două personaje importante, poate chiar trei: Ruy Gomez da Silva în primul rând, portughez, după cum ştim, şi care „puţin înainte de a muri a îndrăznit să dea Majestăţii Voastre un sfat pe care i-l dădusem eu în legătură cu mirodeniile din Levant”; apoi secretarul Antonio Graziano; 6! căruia îi scrie mai întâi călugărul; în sfârşit regele însuşi, preocupat încă din această perioadă de comerţul eu piper şi de monopolul portughez şi care, pus la curent de secretarul său, a solicitat un al doilea raport, cel despre care este vorba aici. Iată aşadar un proiect serios, cu un atac în stil mare împotriva Veneţiei. Pentru că sultanul o are la mână cu griul şi mirodeniile sale şi pentru că, din pricina interesului ei josnic, trădează lumea creştină, Veneţia trebuie să fie lovită în numele moralei pentru ca să câştige piperul portughez, de o provenienţă mult mai cinstită! Se ştie bine de altfel (şi acesta este un răspuns adresat învinuirilor de proastă calitate aduse piperului vândut de negustorii portughezi) că turcii, după ce s-au folosit de mirodenii în decocturi pentru pregătirea băuturilor lor şi a hidromelului, le revând fără scrupule pe pieţele din Siria.

O a doua tentativă, de astă dată toscană sau mai curând aparţinând familiei Medici: Marele Duce Frânee & e o s-o străduieşte între 1576 – 1578111 să obţină *l'appalto** pentru mirodeniile venind din Indii în Portugalia. În acest scop el lansează o promisiune de credite pe lângă Dom Sebastián, acest ciudat descendent al regilor Lisabonei, adevărat cruciat care, devotat ideii de luptă împotriva paginilor din Maroc, este preocupat să obţină

banii indispensabili pentru ceea ce va însemna sinuciderea sa, a nobleţii şi regatului său... Marelui Duce a avut atunci vederi deosebit de ambiţioase: el negociază în acelaşi timp cu sultanul încât este implicat monopolul întregului piper mondial, după cum spun veneţienii care sunt în acest caz buni judecători şi limbi ascuţite[112]. Aceste proiecte prea vaste se pot mărgini în cele din urmă la o simplă târguială pentru un împrumut de 200.000 de scuzi între negustorii Florenţei, familia Medici şi un ambasador portughez Antonio Pinto[113], prilej, desigur, al unei sosiri masive de piper portughez, în compensaţie, la Livorno. Monopolul va antrepriză, monopol (lb. ital. – *N*. tr).

158

scăpa totuşi marelui Duce fără îndoială de puţin, în 1587[114]. Cu toate acestea după tratative, între Florenţa şi Lisabona s-a menţinut o legătură mai activă.

A treia şi ultima tentativă aparţine lui Filip al II-lea însuşi. Pentru el se pune problema de a menţine regatul vecin sub tutelă, de a organiza o blocadă în jurul rebelilor din Ţările-de-Jos (se gândeşte să-i priveze când de sare, când de gr-îu, când de mirodenii) şi, totodată, de a organiza un comerţ activ hispano-por-tughez cu sare şi mirodenii[115]. De asemenea de a se încredinţa judecăţii marilor oameni de a-faceri, dornici să-şi extindă stăpânirea până departe în Asia, ca de pildă un Roth sau un Na-thaniel Jung, germani şi unul şi altul, şi care încă din 1575 visează să preia printr-un contract ferm piperul portughez.

Ceea ce nu era decât un proiect, devine o realitate când Filip al II-lea a cucerit Portugalia. Anul 1580 înseamnă pentru el la fel ca 1547 pentru Carol Quintul, apogeul puterii sale. Dacă Portugalia i s-a oferit, căci i s-a oferit, a făcut-o ca să obţină o protecţie întreită, a banilor, a armelor şi a flotelor lui Filip al II-lea pentru ca prin acest triplu mijloc să consolideze stăpânirea sa asupra Oceanului Indian. După 1580 ar fi fost normal ca regele să fi avut dorinţa de a astupa fisurile prin care se hrănea comerţul Levantului, distrugând astfel dintr-o singură lovitură prosperitatea turcilor şi veneţienilor totodată spre folosul

propriului său Imperiu. Dar hotărât să organizeze Asia şi Lumea Nouă şi să le lege una de alta, Filip al II-lea întâlneşte mult mai puţine piedici în jurul Oceanului Indian decât în jurul Atlanticului, în special al Atlanticului de nord, aşa încât acţionează mai mult împotriva protestanţilor, a Ţărilor-de-Jos revoltate şi a Angliei decât împotriva turcilor cu care se menţine într-o stare de pace oficioasă... De aici rezultă ’9 strania politică a Regelui Prudent care încearcă să împingă şi să plaseze în lumea mediteraneană piperul pe care tocmai l-a cucerit. El intenţionează astfel să redistribuie preţioasa mană pe căi mai sigure decât cele ale Atlanticului şi mai ales să-i lipsească de ea pe duşmanii săi. Această politică, desprinsă lent din proiecte şi ezitări, va întârzia încă mult timp înainte să se concretizeze, în 1585. Ea nu înseamnă nimic altceva decât mobilizarea forţelor spaniole împotriva Atlanticului de nord.

*Piperul portughez oferit Veneţiei*

Aşadar propunerea făcută Veneţiei la sfârşitul anului 1585 de a contracta revinderea piperului portughez nu este o lovitură de teatru. De patru sau cinci ani problema plutea în aer. Prima sa formă a constituit-o oferta, desigur spaniolă, transmisă Senioriei la sfârşitul anului 1581 prin ambasadorul veneţian Morosini şi consulul veneţian la Lisabona, DaJl Olmo, privind o expediţie de galioane în capitala portugheză116, în decembrie II *Collegio* va delibera la Veneţia cu dosarul în mâini. Era bine să fie trimise navele? Da, dar iată prima dificultate: cine să le echipeze? Niciun particular nu dispunea de sumele necesare pentru această echipare şi pentru achiziţiile din Portugalia. Or, în această ţară „veneţienii nu au deloc credit”, adică ei, în mod obişnuit, nu negociază şi cu mare greutate se pot sluji de poliţe. O a doua dificultate: ce mărfuri să fie trimise în schimb, câtă vreme paharele, sticlăria, vasele şi alte mărfuri sunt oprite în Portugalia? O ultimă dificultate, situaţia în Portugalia nefiind încă stabilizată, galioanele ar risca să fie atacate pe drum de corsarii englezi, „normanzi”, şi alţii, cu toţii duşmani ai lui

Filip al II-lea.

La toate acestea partizanii aventurii răspundeau că s-ar” putea găsi credite, că Senioria le-ar garanta, că Regele Catolic ar autoriza intrarea mărfurilor prohibite, că două sau trei oalere de escortă ar asigura securitatea convoiului, în cele din urmă se hotărî ca înainte de a se merge mai departe să fie ascultat viitorul raport al lui Morosini… Acesta este rezumatul ambasadorului spaniol la Veneţia, Christobal de Salazar în scrisoarea sa din 8 decembrie 1518117. În 1584 discuţia era în continuare deschisă, pentru că dall’Olmo, trimitea la Veneţia o dare de seamă voluminoasă asupra mijloacelor de restaurare a comerţului Senioriei la Lisabona118.

Lungi dezbateri au precedat aşadar propunerea adresată Senioriei în 1585. Ea nu este, în sine, mai puţin neobişnuită şi marchează o schimbare destul de ciudată a destinului. Nimic nu ne îngăduie s-o examinăm mai bine decât raportul pe care l-au făcut la sfârşitul anului 1585 „experţii” Antonio Bragadino şi Jacopo Foscarini119. Spania propune cedarea la Lisabona a 30.000 *cantaras* (în mare 15.000 chintale) de piper în fiecare an la 30 de ducaţi un *cantaro*, *o* treime în bani gheaţă pe loc, ceilalţi eşalonaţi în şase luni. Plus câteva avantaje deloc neglijabile: escorta galerelor regale spaniole din Peninsulă până în Sicilia, *tratas** de grâu pentru galioane la sosirea în insulă, în sfârşit, diminuarea în favoarea Senioriei a acelor *gabelle*”, atât de împovărătoare în Portugalia…

Există însă şi inconveniente; să acceptăm jocul spaniol, înseamnă, spun raportorii, să colaborăm la ruina comerţului Levantului din care s-a întreţinut şi se întreţine încă Republica; înseamnă, în consecinţă, să dăm o serioasă lovitură meşteşugurilor lânii şi mătăsii, interesate în acest comerţ şi din care se întreţine o populaţie numeroasă: înseamnă, în sfârşit, riscul de a fi copleşiţi sub povara celor 30.000 *cantars*.

— Fi

* trată, cambie (lb. ital. – N. tr.).

„Impozit, taxe vamale (lb. ital. – N. tr.).

Nu este prea mult piper cu care nu vom şti se să facem? Chiar preţul (30 de ducaţi în loc de 36 – 38, preţul obişnuit acceptat *ai contrattatori*) riscă să fie o capcană.

Acestea sunt argumentele împotriva proiectului pe care le expun raportorii pentru a le combate mai bine.

Fie, comerţul cu Levantul ar stagna. Dar în ceea ce priveşte piperul şi mirodeniile el nu stagnează încă de pe acum? „Vedem limpede că pe zi ce trece… traficul cu Levantul scade… Nu numai că navele noastre care vin din Siria şi din Alexandria nu mai transportă mirodenii, dar aflăm că Levantul însuşi, şi Constantinopolul cu deosebire, au nevoie de ele pentru consumul lor şi se aprovizionează din Veneţia cu piperul şi mirodeniile care sosesc aici din Lisabona120. Iar Regelui Catolic îi stă în putere să organizeze o blocadă eficace care ar seca sursele de aprovizionare ale Levantului. El va antrena unde va voi mirodeniile care îi vor reveni de acum încolo. Pe urmă dacă Veneţia nu acceptă propunerile sale, Regele le-ar putea face Toscanei. Din alt punct de vedere, dacă lipsesc mirodeniile în Siria şi în Egipt, comerţul Levantului nu se stinge totuşi. Legăturile comerciale continuă: postavurile veneţiene sunt schimbate pentru mătăsuri, stofe din păr de capră, bumbacuri, gogoşi de ristic121, carbonat de cupru. Cât despre cantitate, există puţine riscuri ca ea să fie excesivă, fiindcă piperul şi-a dublat preţul 122, fermierii actuali vânzând nu cu 100 de ducaţi, preţul obişnuit ci cu 180123. Să acceptăm deci, încheie raportorii…

Iată ceva care nu seamănă a raport ci a pledoarie. Este adevărat că situaţia negoţului eu mirodenii şi piper, pe pieţele obişnuite ale Levantului este grea în 1585. Dar acest negoţ totuşi supravieţuieşte. Iar piperul portughez se află şi el în dificultate. Chiar în discursul raportorilor se spune că Filip al II-lea caută 1*

*O*163

noi contractanţi, asta înseamnă că vechii contractanţi nu-i convin, că n-au transportat cantităţile fixate şi că au dus la creşterea abuzivă a preţurilor. Cât despre cei care au fost în Indii, aceştia au abandonat stocuri de mărfuri

expuse la contrabandă şi drumului către Le-vânt” 124.

Mirifica afacere nu se va încheia totuşi. Vina nu revine doar meschinăriilor Veneţiei, pasiunilor sale politice, anti-hispanismului său bănuitor. Toate acestea, evident, au contat: după 1582 – 1583 Senatul este deosebit de ostil Regelui Catolic125, puterii sale prea repede dobândite. Şi atunci din cauza nebuniei politice a refuzat Veneţia prosperitatea? Unii aşa cred, ca de exemplu, ambasadorul Lippomano care, după refuzul Senioriei, se va îndârji să dezvolte comerţul dintre Lisabona şi Veneţia126. Dar oare e vorba de nebunie sau de preocuparea de a evita o răzbunare a sultanului şi pentru a salva cele 4.000 de familii veneţiene stabilite în Levant, la Damasc, Alep, Alexandria, Cairo, sau Bagdad? 127 Cred în această explicaţie – poate uşor îngroşată – deşi avem date despre prezenţa negustorilor veneţieni până la Ormiiz128.

În orice caz, Veneţia nu este singura care nu acceptă contractul, Milano, Genova, Florenţa, 129, solicitate deopotrivă, nu vor primi nici ele. Acest refuz general al Italiei nu prea explicabil la prima vedere, nu poate să fi fost o nebunie colectivă. Capitalismul nu manifestă prea mult entuziasm faţă de iniţiativa spaniolă. Totul se clarifică în lumina marelui contract al lui Filip al II-lea cu negustorii-ban-cheri Welser şi Fugger, dintre 1586 – 1591 şi a dublei istorii a comerţului Portugaliei şi Levantului, istoria acestor fluvii de mirodenii şi Piper care, pe cele mai diverse drumuri, din Moluce, din insulele Sonde sau de pe coasta Malabar ating ţinuturile Europei şi ale Mediteranei.

*Contractul cu bancherii Welser şi Fugger (1586 – 1591)*

Piperul portughez reprezintă o afacere mediocră şi alte două importante. Cea mediocră este revinderea lui chiar în Portugalia. Celelalte două, importante, sunt contractul pentru Asia şi contractul pentru Europa.

Contractul pentru Asia implică achiziţionarea în Indii a mirodeniilor şi piperului şi dirijarea lor până la Lisabona. Contractul pentru Europa se referă la revinderea mărfurilor. Regalitatea, cu enormele sale antrepozite *Casa*

*da India* se află la îmbinarea celor două contracte: de la fermierii din Asia ea primeşte piperul la un preţ anumit; fermierilor din Europa îl revinde la un preţ sensibil dublat.

Contractul pentru Europa a fost propus de

Ilip al II-lea cu perseverenţă italienilor pen

ru a-i priva de mirodenii şi piper pe olandezi i englezi, obişnuiţi să vină să le cumpere la

Lisabona. În ceea ce priveşte contractul pentru

Isia, proiectul i-a fost prezentat lui Filip al

I-lea de un german, Giraldo Paris, la Monon, la 25 noiembrie 1585. El a fost semnat de sge la Valencia la 15 februarie 1586130 şi asuâat de o serie de „capitalişti" printre care se umărau Welser şi Fugger. Amănuntele acorului au puţină importanţă. În cele din urlă piperul, transportat cu multe riscuri şi

Imejdii de fermieri, este vândut regelui cu

5 *cruzados* şi revândut de acesta cu 37.

Matthäus Welser, pe care-l vedem negociind

Madrid în 1587, s-a angajat cu totul în acere; el a acceptat şi contractul pentru Eupa, încercând să-i antreneze în el şi pe banerii Fugger. Or aceştia, la fel ca italienii, în refuzat cu vehemenţă: „Nu este o afacerentru noi, scriau ei în noiembrie 1587. Ce

— Am face într-un asemenea labirint?" 131 Şi uşi în 1591, nutrind speranţa destul de hirică de a-şi rândui mai bine complicatele lor ceri din Spania, se vor lăsa atraşi 132. Con1

tractul pentru Europa ajunge astfel în mâinile unui vast consorţiu internaţional format din Welser şi Fugger în Germania, Rovalesca şi Giraldo Paris în Italia, Francisco şi Pedro Mal-venda în Spania, Andrés şi Tomas Ximenez în Portugalia. Asociaţia cuprindea 32 de părţi dintre care şapte pentru Fugger, cinci pentru Welser, patru pentru Rovalesca, patru pentru Malvenda, unsprezece pentru Ximenez şi asociaţii lor. Era reprezentată la Anvers, Middel-burg, Seeland, Hamburg, Lübeck, Veneţia, unde Welser deschisese în 1588 o sucursală activă. Din 1591 ea distribuia cantităţi enorme de piper: 14.000 de chintale

fură astfel îmbarcate pentru Lübeck. Mari încărcături erau, de asemenea, îndreptate către Veneţia unde Senioria se angajase să protejeze mărfurile care-i erau adresate şi să obţină permise de liberă trecere de la englezi133. Această imensă mobilizare de capitaluri şi de energii capitaliste nu se întâmplă totuşi să fie o afacere bună. Numai Regele Catolic a tras folos din ea. Începând din 1591, chiar din anul întemeierii sale, bancherii Fug-geri se retrăgeau cu prudenţă, revânzându-şi părţile la 7 iulie maranilor portughezi Evora, asociaţi cu Himenez şi Caldeira134.

Cauza este că pe Atlantic, imediat după dezastrul *Invenciblei Armada*, navigaţia devenise mai primejdioasă ca niciodată. Înfrângerea Spaniei însemna şi deruta asociaţilor ei şi, din mai multe părţi, un regres al piperului atlantic. Odată cu creşterea preţurilor de vânzare piperul consorţiului ajunse să coste mai scump decât cel veneţian din Levant. O scrisoare a bancherilor Fugger din 9 noiembrie şi alta din 7 decembrie 1587 precizează acest adevăr uimitor135. Mulţi clienţi se întorc din nou către Piaţa veneţiană...

În concluzie, dacă Italia a refuzat sistematic să accepte condiţiile lui Filip al II-lea, devenit sub numele de Filip I, regele negustor din Li-sabona, cauza a fost că ea a redescoperit posibilitatea aprovizionării, cel puţin a unei anumite aprovizionări prin intermediul drumurilor Egiptului şi ale Siriei. Căci tulburarea circulaţiei pe Atlantic cum era să nu antreneze pentru a doua oară o revenire a activităţii pe drumurile scurte dinspre Orientul Apropiat? Mai târziu chiar piperul atlantic este nevoit să recurgă la ele. Un negustor veneţian o spune? era mai târziu într-o scrisoare către Simon Ruiz din 4 mai 1589 şi explicaţia sa este vala-ailă şi pentru anii dinainte: „fiindcă este imposibil să trimitem piper în Flandra, în Anglia, n Germania pornind de la Lisabona, negus-orii vor fi siliţi să-l trimită în Italia cu orice lavă se va oferi pentru că germanii se aproviionează la Florenţa şi la Veneţia... „136 Chiar >iperul atlantic ia drumul lumii meditera-teene...

*Permanenţa drumurilor levantine le mirodeniilor*iste sigur că din 1580 până spre sfârşitul secollui, Orientul Apropiat rămâne deschis comerilui mirodeniilor până la completa cucerire a iceanului Indian de către olandezi. Aceştia păund în el pentru prima dată odată cu Corneus Houtman în 1596. Ajung să-l stăpânească t jurul anului 1625 şi de atunci îşi îndreaptă

upra Americii efortul lor cuceritor. Către

castă dată, 1625, ceva mai devreme, ceva mai

— Ziu137 negoţul Levantului este afectat iremeabil. O limită anterioară este marcată deja dată cu anul 1609 şi cu Armistiţiul de Doiirezece Ani, care deschide oficial Oceanul înan aventurii comerciale a noilor veniţi. În

14, un alt jalon, cea dintâi navă olandeză

[portantă apare în Marea Roşie138. Această stăpânire furişată, această captare pe jumă

e terestră, pe jumătate maritimă a negoţului lentului (mătasea din Persia, între altele) 139, ipândirea în aceste teritorii a postavurilor câdeze, apariţia bătăioasă a englezilor140 şi 16

francezilor141 marchează începutul celei de a doua vârste europene a Oceanului Indian, mai catastrofală pentru Levant decât dominaţia imperfectă a portughezilor.

În vastul cadru schiţat astfel reluăm pe firul anilor cronica incompletă a documentelor noastre reconsiderând cel puţin ultimii douăzeci de ani ai secolului. Imaginile pe care le vom reţine nu vor fi întotdeauna de o importanţă hotărâtoare, dar ele vor evoca (ceea ce aste esenţial) supravieţuirea, cu fluctuaţii evidente, a schimburilor tradiţionale.

Acte marsilieze, din vara anului 1578, vorbesc despre cumpărări de nucşoară în Siria142, în ianuarie 1579 o scrisoare comercială din Alep143 semnalează plecarea a doua corăbii veneţiene (şi o corabie veneţiană, totdeauna de mare tonaj, ridică, de regulă, la sfârşitul secolului, mărfuri în valoare de 500.000 de ducaţi): corabia *Balbiana e Constantina* (patron, Marco Fachinetto) şi corabia *Grătarola* (patron, Candido di Barbaro). O a treia iernează

în salinele din Cipru şi îşi propune să ajungă pe „plaja” din Tripoli în cursul lui ianuarie. Mulţimea sosirilor a determinat coborârea preţurilor la postavuri, potrivit regulii, şi o întreagă reaprovizionare cu postavuri de calitate superioară este solicitată de viitoarele corăbii: postavuri de Bergamo mai ales, la care se adaugă *perlete* şi *paternostr*r de Murano plus un *gropo* de monede veneţiene... În acelaşi an, iată, având dificultăţi cu galerele turceşti din Modor o altă corabie veneţiană, în drum spre Alexandria144. O scrisoare din 12 mai din Alep145 anunţă sosirea unei caravane cu 200 de încărcături de mătase şi 250 de mirodenii, însoţită de negustori Persani şi creştini, supuşi ai *Sophiului*. De Sâmbăta Mare a avut loc aici un iarmaroc foarte „Portant. În august, consulul veneţian din *Ka* anunţă plecarea a doua corăbii veneţiene «bogate în mătăsuri şi mirodenii” 1*5. În sfâr

* mătănii (n.tr.).

ghim:

făcură „all's °ţ

se pot Pro formaţie /

După-°? era? e an nave către M

leacă ni flecar anului U

mai spune ca în fo' floare a Ni se

.000 de

pen”.

1583

5

denii *şi* am»

care au act» v-i, bil în 15W.J. –} aparteopinia mea, Pr°Ddoiaia cu privire. *uv*

nu. există «? rent la ultimele d «ea nenţa acestu-i docum. q de

secolului. Iată, o v wror imigra.

a Ormuzului, descu – jmelor de contraban goturilor, tuturor lorm. Înşişi şi ale

eneţienilor, armen-or ne uimesc gnd negaţilor porgnuraero-i în Turc a

vedem plecând atyt. ui indulor u ap

precisa lor c-rţf clandestine cu mu ode
minune în negoţurile de santal untr f
Perle. – contrabandă, f S

achiziţiile cu mărfuri de toată mina, sticlărie, oglinzi, perle false şi tapete... Şi raportul spune că, în ceea ce priveşte Veneţia, totdeauna gata să intre în legătură cu turcii şi englezii eretici, piosul călugăr ar fi văzut înfundându-se în deşert până la şase mii de cămile, încărcate cu comori iar din Alexandretta plecând cinci mari nave veneţiene! Trebuie să tragem concluzia *că* după dificultăţile anilor 1580, vizibile în zona veneţiană, ar fi existat şi o reveryre?

În Levant, la acest sfârşit de secol, drumul Alepului este refăcut graţie scurtimii traseului său, exclasiv continental (pirateriile bântuie cu furie în Oceanul Indian după 1590) şi, de asemenea, din pricina mătăsii şi rolului ei crescând în economia europeană. Nu există nicio scrisoare veneţiană sau marsilieză trimisă din Alep, Tripoli sau Alexandretta care să nu vorbească în primul rând despre mătăsuri159, mă-tasuri locale, de pe lângă Tripoli, sau mătăsuri fine din Pensia, care sosesc la Alep prin negustorii lor obişnuiţi, armeni sau tătari. Timp de mai mulţi ani Alepul a fost stânjenit de războiul tureo-persan, terminat în 1590. Desigur, aceste s-a desfăşurat în nord, în jurul Tabrizului, în lungul căilor care, de pe cele două coaste ale Caucazului, coboară spre Marea Caspică. Dar i s-a întâmplat să se năpustească brutal şi spre sud până la Bagdad...

În orice *caz*, el a dezlănţuit crize monetare turceşti şi persane, oare prin forţa lucrurilor au avut urmări pe piaţa din Alep1<50, unde dificultăţile de procurare a banilor nu au făcut decât să crească atât de mult, încât în iunie 158 fi devine necesară o ridicare la 1, 5 o/e în beneficiul *cottimo* – *ului*, a taxelor vamale aplicate Trărfurilor sosite din Siria la Veneţia161. În nuda acestor greutăţi, comerţul s-a menţinut, şa cum am mai spus. Veneţia, care în 1598 lărturiseşte un trafic în valoare de 1.000.000

* contract (ib. itaJ. – *N*. tr.). *îi*

170

În aur în Sir

SKSŞSSşs *mm* d0! de

I” diile Orj o tul se va deteriorara, dar mai târziu, odată cu invazia brutală a olandezilor începând din 1596 O altă cauză determinantă: Atlanticul a devenit o rată dificilă. Există corsarii englezi în jurul insulelor-cheie, insulele Capului Verde, Canare, Azore care ajung uneori până la Sfânta Elena unde navele, la întoarcerea din Indii, îşi reîmprospătează rezervele de apă şi, prin vânătoarea de capre sălbatice, hrana echipajului.

O criză a transporturilor biniuie Oceanul, Capturările piraţilor se adaugă la numeroasele naufragii. Navele prea mari din Indii au devenit obiecte de lux, odată cu creşterea preţurilor, fapt care duce la economii în folosirea lemnului şi în alegerea calităţii echipajelor. Greutatea încărcăturilor se exagerează în aceste pântece enorme. Se navighează cu pânze insuficiente, şi cârme putrezite; la fel ea în Mediterana, carenele navelor sunt curăţate după tehnica italiană, fără a le trage pe ţărm, ceea ce duce, în cursul călătoriilor lungi şi agitate, la accidente „tragico-maritime” a căror lungă listă, întocmită de G. de Brito, marchează, după 1580, linia punctată a căderii, în curând implacabile, a Portugaliei: din 1592 până la 1602 au fost astfel pierdute în urma călătoriilor pe mare sau a altor accidente tehnice treizeci şi opt de corăbii din Indii170. La preţul la care socotim corăbiile veneţiene, înseamnă că 20.000.000 şi, desigur, chiar şi mai mult, în aur s-au irosit.

*173*

Aceste pierderi importante, blocadele repetate ale Lisabonei (ca, de exemplu, cea din iarna anilor 1597 – 1598), capturările reuşite, în plus, de piraţii algerieni stânjenesc traficul portughez de piper. În Noua Castilie, între 1595 şi 1599, preţul piperului s-a dublat171. Aceste dificultăţi şi creşteri ale preţurilor ridică stăvila-rele din calea fluviului levantin al piperului. O scrisoare a unor negustori germani din 17 februarie 1593 anunţa că *la muda de Suez* sosise cu 30.000 *cantars* „ceea ce înseamnă

că piaţa din Alexandria furniza aceeaşi cantitate de piper ca şi Lisabona” 172.

Comerţul Levantului este atunci prosper. E\wam în acest sens progresul veneţienilor. El se evidenţiază cu claritate în 1596 când impozitele pe *cottimo* din Alep sunt reduse de la 5 la 2 o/o173. Trei ani mai târziu, în 1599, se înregistrează o scădere a traficului, dar comerţul veneţian atinge încă respectabila cifră de un milion şi jumătate în aur, suma totală pentru lumea creştină ridicându-se la aproximativ 3.000.000, dintre care o jumătate de milion pentru francezi sau pentru negustorii care fac negoţ sub protecţia drapelului cu flori de crin174. Tot în acest an, după discuţii furtunoase, veneţienii obţin în Egipt mai multe privilegii (printre care, dreptul de a încărca m şi piei tăbăcite) şi, pe ocolite, înlesniri pentru contrabanda cu grâne la Damietta şi Rosetta, providenţială pentru aprovizionarea Candidei175. În 1600, rele şaisprezece case veneţiene de comerţ din Alep, semnalate prin raportul consular din 1593, sunt tot timpul în activitate176. Peste trei ani, în 1603, comerţul veneţian atinge încă în oraş plafonul de 1.500.000 în aur177. În 1599, alt semn, poliţe marsilieze de încărcare indică la Alexandretta expedieri de indigo, gogoşi de ristie, cuişoare.

Astfel în 1600, izbânda drumului oceanic în ceea ce priveşte mirodeniile şi piperul este departe de a fi completă. Lupta dintre cele două drumuri a durat, cu fluctuaţii, mai mult de un secol şi au existat crize şi reînnoiri succesive când pentru unul când pentru altul. Deznodământul ei scapă cercetării din studiul de fotă, limitată aproximativ la anul 1600. Ar rămâne doar să precizăm datele şi împrejurările «frângerii mediteraneene. Aceasta nu mai este foarte îndepărtată când începe secolul al XVII-lea, dar nici nu e încă împlinită la o sută e ani după data pe care cea mai mare parte a istoricilor o prezintă oficial ca fiind a morţii vechii regine, detronată de noul rege al lumii.

Oceanul... v

*Explicaţii posibile*

Expunerea dinainte nu rezolvă toate problemele. Ea este incompletă şi, ca orice expunere, riscă să fie mulţumită cu aparenţele tot atât cât şi cu realitatea. Trei sau patru cărţi ne ajută să înţelegem mai bine evenimentele din Orientul îndepărtat178, la una dintre graniţele acestor interminabile schimburi comerciale. Ex-acţiunile, lipsa de prevedere a portughezilor în Insulânda, în insulele „drogurilor”, au deviat curentul mirodeniilor de lux, atrase altă dată către Malacca. Ia naştere un curent independent al drogurilor din Insulânda şi al piperului de calitate superioară din insulele Jawa şi Sumatra ce se slujeşte de joncile javaneze. În timpul ultimilor douăzeci de ani ai secolului, aceste deplasări, eliberate de controlul portughez, se unesc la Achem, în insula Sumatra, loc de întâlnire al navelor musulmane care ajung apoi în Golful Persic şi în Mai ea Roşie. Scorţişoara fină pe care o produce insula Ceylon este de asemenea transportată la Achem, de unde navele o încarcă îndreptându-se către drumurile lumii mediteraneene. Această prosperitate a Achemului, unde va exista o foarte bogată agenţie comercială turcească la începutul secolului al XVI-lea, este cu atât mai importantă cu cât, în aceeaşi perioadă, cumpărările chineze, indochineze (şi indiene, din afara coastei Malabar) se măresc în chip considerabil şi reduc în aceeaşi măsură exporturile posibile ale portughezilor pe la Capul Bunei Speranţe. Acestea, să precizăm totuşi, vor rămâne importante chiar şi în primii ani ai secolului al XVII-lea. Dar, în sfârşit, prosperitatea continuă a drumului mediteranean îşi găseşte explicaţia.

Să nu spunem în semn de satisfacţie ca matematicienii: ceea ce era de demonstrat. În realitate aceste explicaţii răbdătoare, invocate una după alta – îngăduinţa portugheză, înţelepciunea otomană, războaiele din Persia sau din Atlantic, puternicul avânt al Islamului şi al unui comerţ de mirodenii şi piper aflat sub dependenţa sa în Insulânda, acele insolenţe de la începutul secolului din partea escadrelor portugheze, sau războiul turoo-veneţian din 570 – 1574, ridicând importanţa Marsiliei pe

de o parte şi însufleţind, pe de alta, drumul secundar dintre Tabriz şi Polonia, Lvov şi Danzig, toate acestea*evenimen*te, într-un cuvânt ale războiului piperului şi mirodeniilor riscă să ne ascundă complexitatea problemei, vizibilă la scară mondială, a minelor de argint din America până în insulele Moluce sau în partea de vest a insulei Sumatra.

Complexitate? Este vorba de o circulaţie e-terogenă dar continuă de monede de aur şi argint, călătorind de la vest la est, în acelaşi sens cu rotirea terestră atrăgând cu ele mărfurile cele mai diverse ca tot atâtea monede supletive şi dezlănţuind, în sens contrar, de la est la vest, o vastă mişcare de alte mărfuri şi bunuri preţioase...

În acest trafic în circuit închis şi care mătură lumea mediteraneană în ambele sensuri totul, evident, se înlănţuie. Or, dacă din 1550 până în 1620, date fixate cu mare aproximaţie, piperul şi mirodeniile trec prin lumea mediteraneană, motivul nu este că argintul Americii sfârşeşte prin a ajunge aici şi încă vreme de mulţi ani? Această conjunctură a dominat totul. Un veneţian, Piero Zen, remarca în faţa turcilor la Constantinopol în 1530 că *Varzento va dove e* îi *piperi*, că argintul se duce acolo unde este piperul. Dar reciproca nu este mai Puţin adevărată. Amănuntele au, de bună seamă, greutatea lor. Discutăm astfel, în lipsa u? °r cifre precise despre data iniţială a reluăm comerţului cu Levantul. Herniann Kellenbenz propune anul 1540. Susţinusem şi susţin şi acum anul 1550 şi Vitorino Magalhães Go-dinho îmi aduce sprijinul său180. De fapt nu ştim nimic despre asta nici unii, nici alţii, facem doar presupuneri... îmi imaginez că data exactă ne-ar deveni evidentă dacă am cunoaşte cu precizie, într-o zi, evoluţia care conduce lumea mediteraneană de la o lipsă constantă de numerar, la începutul secolului al XVI-lea, la o relativă abundenţă în a doua lui jumătate (uneori la un exces, ca în 1583 – 1584) 181, când nu se mai ştie unde să se investească banii. Mă gândesc că observată de exemplu din Veneţia, cotitura s-ar plasa între 1545 – 1560. La 9 iunie 1545182 lucrătorii de

la *Zecea* sunt şomeri fiindcă în oraş soseşte prea puţin aur şi argint. Pentru a le ameliora *grandissima povertà* şi a le da de lucru se vor bate o mie de ducaţi în monede foarte mărunte. În 1551183, se oferă avantaje celor care aduc aur la *Zecea*: nu vor mai plăti cei 3, 5 la 100 pentru manoperă. În 1554184 amatorii de *cechini per na-vegar* sunt destul de numeroşi pentru ca să se estabilească taxa de 3 la 100. În 1561185, în lepozitele din *Zecea* există o asemenea canitate de argint (nu. de aur) încât aceasta nu n-ai prididеşte să-l bată în monedele mărunte flate în circulaţie. Ar trebui mai mult de un n! Se hotărăşte deci (şi faptul reprezintă o outate) să se bată monede mari de argint *dei ucati d'argento*. În sfârşit, în 1566 celui care ea să bată monede din aur i se pun condiţii *Zecea!"186* Pe scurt, ar trebui să cunoaştem omentul când argintul american – care, de: emplu, curge din belşug la Anvers din 50187 soseşte în Mediterana italiană în canate suficientă pentru a reînnoda aici nego-cu Levantul. Valoarea coincidenţelor: stag-rea din jurul anilor 1580, tot în Levant, îmi e să corespundă unei scurte variaţii a concturii, în evidentă scădere în întreaga lume literaneană atunci când metalul alb al Spai alunecă spre Atlantic, în timpul cuceririi Portugaliei şi a marii crize cerealiere din Peninsulă.

NOTE;

1.

7 – 8.

10

J: – KULISCHER, op. cit., vol. 2, p. 235; Johann-Fefdinând ROTH *Geschichte des Nilrnberger Handels*, Leipzig, 1800 – 1802, vol. 1, p. 252; Cari BRINKMANN, „Der Beginn der neueren Handelsgeschichte" în *Historische Zeitschrift*. 1914; A. SCHULTE, op. cit., vol. 2, p. 117 şi următoarele; W. HEYD, op. cit., *vol. 2*, p. 525 – 526; J. FALKE, *Oberdeutschlands Han-delsbeziehungen zu Sudeuropa im Anfang des 16 Jahr*. p. 610.

Citat de H. KRETSCHMAYR, *Geschichte von Venedig*, vol. 2, p. 473.

A. SCHULTE, op. cit., vol. 2, p. 118.

După Sanudo, nu există niciun transport veneţian la Beirut şi Alexandria, din pricina războiului tureo-veneţian în 1499 şi 1500, niciunul în 1504 şi în 1506. Despre această lipsă din 1500, vezi J. MAZZEI, op. cit., p. 41. Încă din 1502, galerele veneţiene nu găsesc la Beirut decât patru baloturi de piper, vezi W. HEYD.

A. FANFANI, *Storia del* lavoro p. 38. Asupra reducerii traficului veneţian în 1512, vezi A. FANFAÂVI, op. cit., p. 39. Toate aceste probleme dificile sunt, în mod obişnuit, greşit a-bordate şi rezolvate într-un chip categoric. Pentru acest paragraf m-am folosit de tabloul alcătuit de V. MAGALHÃES GODINHO, „Le repli venitien et egyptien de la route du Cap, în *Hommage a Lucien Febvre*, vol. 2, 1953, p. 287 şi următoarele.

E-PRESTAGE, *Portuguese Pioneer-s*, London, 1933, p. 295.

TAWNEY and POWER, *Tudor Economic Docu-ments*, vol. 2, p. 19, citat de L.F. SALZMAN, *English Trade in the Middle Ages*, Oxford, 1931, p. 445 – 446; Dr. SOTTAS, op. cit., p. 135.

A. SCHULTE, op. cit., vol. 2, p. 118.

*Ibidem*, vol. 1, p. 279.

J. KULISCHER, op. cit., vol. 2, p. 234.

A. NAVAGERO, op. cit., p. 36.

A.d. S, Venezia, *Cinque Savii alia Mercanzia*, busta 2, 20 iunie 1503.

A.d. S. Venezia, Senato Mar 18, 3 mai 1514.

Dr. SOTTAS, op. cit., *p*. 136. În 1624, monopolul galerelor a fost restabilit pentru zece ani, apoi definitiv suprimat.

14. W. IIEYD, op. cit., vol. 1, p. 531, 538; GORIS, op. cit., p. 195 şi următoarele).1. KULISCHER, op. cit., vol. 2, p. 234.

15. Visconde de SOVERAL, Apontamentos *sobre asanttQUA relacoes politicas* e *commerciaes de Portugal.com a Republica de Veneza*, Lisboa, 1893, p. 6 şi 7.

16. Potrivit lui V. MAGALHAES GODINHO, restabilirea a avut loc cel puţin din 1514; stagnări parţiale, pe jumătate, în 1517, 1519, 1523, 1529; încărcături bune în 1531.

17. Simaneas, E° 564, f 10.

18. R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 223 – 224. *Helatione* a lui Lorenzo Tiepolo, 1554. P21.

19. Citat de G. ATKINSON, op. cit., p. 131; Părintele

Jean THENAUD, *Le voyage*... s.d. B.N., Res. 02, f° 998. Vezi şi Samuele ROMANIN, *Storia doc. di Venezia*, vol. 6, p. 23 (1536); A.d. S. Venezia, *Cinque Savii alia mercanzia*, Busta 27, 26 ianuarie 1536.

20. Vezi mai sus

21. V. MAGALHAES GODINHO a reînnoit aceste probleme: *Os descobrimentos e a economia mundial*, vol. 2, 1963, p. 487 şi următoarele.

22. Vezi R.B. MERRIMAN, Carlos *V*, ed. a II-a.

1949, p. 182.

23. A.B. de BRAGANQA PEREIRA, Os *Portugueses* era *Din*, p. 2, 83 şi următoarele; N. IORGA, op. cit., rol. 2, p. 365; A.S. de SOUZA, *Historia de Portugal*, Barcelona, 1929, p. 129; F. de ANDRADA, O *primeiro cerco que os Tur-cos puzerão na forţaleza de Dio, nas partea de India*, Cimbra, 1589.

24. *Corpo dipl. port*. voi. 6, p 70 – 72.

25. A.B. de BRAGANQA, PEREIRA, op. cit., p. 2;

J. CORTE REAL, Successos *de* segundo *cerco de Dio*, Lisboa, 1574; J. TEVINS, *Comentarius*

de rebus *în* India *apud* Diurn *gestis anno*

*MDXLVI*, Coimbra, 1548.

26.1547, vezi J. von HAMMER, op. cit., vol. 6, p. 7.

27: *Ibidem*, p. 184 – 186.

28. *Ibidem*, p. 186.

29. J. DENUCE, L'Afrique *et Anvers*, p. 71; M. SĂ-NUDO, op. cit., vol. 58, col. 678, septembrie 1533.

30. J. DENUCE, op. cit., p. 71.

31. Prohibición de *introducir* especeria *en Francia*.

Simaneas, E° 497, 498.

32. Donato către doge, Amboise, 2 mai 1541, B.N. Paris, Italia, 1715 (copie).
33. Arhivele din Bouches-du-Rhône, Amiralitatea din Marsilia, IX *ter*.
34. Paul MASSON, Les *Compagnies* du *Corail*, 1908, 7 g p. 123 – 125. ™
17»
35.
36.
37.
*3*8.39.40.
41.
42.43.44.
45.
46.
47.48.
49.50.51.
52.53.54.55.
56.
57.58.5P 60.61.62.
P. BOISSONNADE, „France et Angleterre au
XVIE sieele” *art*. *cât*. p. 36. R.B. MERRIMAN, op. cit., voi 4, p. 441. Mediceo 2080 şi, de asemenea, documentele din arhivele Guicciardini Corsi. Baltasar Suárez către Simon Ruiz, Arhiva Ruiz.
Valladolid, 29 noiembrie 1591. WILKEN, p. 44, citat de F.C. LANE, op. cit., *tp*. 582. Fără a mai socoti războiul turco-veneţian din
X533 – 1540. Despre dificultăţile din Siria şi din Damasc, vezi A.d. S. Venezia, Cinque *Savii*.
Busta 27, 23 ianuarie 1543, iulie 1543, 14 iunie
1544, 7 decembrie 1548, 19 decembrie 1548. Lorenzo TIEPOLO, *Relatio ne*... (1554), Cicogna, p. 15 – 16.
F. C. LANE, op. cit., p. 580. Astfel în 1556, în 1563 – 1564. În 1562, relatarea lui Lorenzo TIEPOLO, op. cit., p. 40. Scrisoare către Gozze şi Andrea di Catharo la
Messina, Tripoli din Siria, 15 septembrie 1557.
Arhivele Ragusei, Diversa di Cancellaria, f

37 şi următoarele. A.d. S. Venezia, *Relazioni*, B 31, Alep, 10 iulie

1557. Battista Basadona, consulului Siriei, la Senioria din Veneţia. L. TIEPOLO, op. cit., p. 30. A.d. S. Venezia, Senato Secreta, Cristant... Filza

4/D.

Lorenzo TIEPOLO, op. cit., p. 39. BELON DU MANS, op. cit., p. 124. Son ia E. HOVVE, Les *grands* navigateurs *à la recherche des epices*, 1939, p. 106. BELON DU MANS, op. cit., p. 131. *Ibidem*, p. 132 v°. *Ibidem*, p. 120. R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 201 – 208, către

1586. L. TIEPOLO, op. cit., p. 22; D. BARBARIGO, în

E. ALBERI, op. cit., vol. 2, cap. 2, p. 3 – 4. *Ibidem*, p. 21.

BELON DU MANS, op. cit., p. 134. În jur de 50 kg, fiecare. L-TIEPOLO, op. cit., p. 20. F-C. LANE, op. cit., p. 581. corp. dipl. port. voi. 9. p. 110 – 111; F. de AL-MEIDA, op. cit., vol. 3, p. 562; F.C. LANE.

°P. *cât.*, p. 5.

C. LANE, op. cit., p. 586.

*Idem*

*Ibidem*.

— EHRENBERG, în op. cit., vol. 1, p. 14 vorbeşte despre 10.127 baloturi de piper sosite la îl

Lisabona pentru Affaitati, fermieri cultivatori de piper.

67. E. CHARRIÈRE, op. cit., vol. 2, p. 776 şi nota – BELON DU MANS, op. cit., p. 158 v°.

68. Ernest BABELON, Les *origines* de *la mormăie considerees au point de vue économique et historique*, 1897, p. 248, citat de Alfred POSE, *La Monnaie et ses institutions*, 1942, voi 1 p. 4 – 5.

69. J. KULISCHER, op. cit., vol. 2, p. 258.

70.23 ianuarie 1552, *Corp. dipl. port.*, vol. 7, p. 108.

71. L. TIEPOLO către doge, Cairo, Collegio Secreta.

Busta 31.

72.14 noiembrie 1559, Senato Secreta, Cost. Filza

2/A, fii 199 v°.

73. G. Hernandez către Filip al II-lea, Veneţia 3 Ianuarie 1560, Simancas E° 1, 324, f° 27.

74. F, C. LANE, *art. cât.*, p. 581 – 583.

75. Jean NICOT, Să *correspondance diplomatique*, p.p. Ed. FALGAIROLLE, 1897, 12 aprilie 1561, p. 127.

76. F.C. LANE, op. cit., p. 585.

77. Corpo *dipl. port.*, vol. 7, p. 215, 238, 258, 277; voi. 8, p. 79.97, 115, 250, 297.372; voi. 9, p. p. 110 – 111 citat de F.C. LANE, op. cit., p. 585.

78. Jean NICOT, op. cit., p. 127, 12 aprilie 1561.

79. Vezi mai sus p. 176 şi următoarele.

80. Jean NICOT, op. cit., p. 31, p. 107 – 108, XXXIII şi următoarele.

81. J. NICOT, op. cit., 12 decembrie 1559, p. 39. r.

82. F.C. LANE. op. cit., p. 588.

83. E.J. HAMILTON, op. cit., p. 232 – 233...

84. *Ibidem*, p. 233, nota 2.

85. R. di TUCCI, *Relazioni*... p. 639.

86. J. NICOT, op. cit., 28 iulie 1564. p. 63 – 64.

87. H. Ferro către doge, Peră, 16 septembrie 1561. Senato Secreta, Cost. Filza 3/D.

88. Gio: Agostino Gilli către Republica Genovei. Constantinopol, 5 iulie 1563, A.d. S. Genova Constantinopoli, 1558 – 1565, 1 – 2169. G. Hernandez către Filip al II-lea, Veneţia, 10 iulie 1563, Simancas E° 1324, f° 221 Petremol către Carol al IX-lea, Constantinopol, 11 februariet 22 aprilie 1564, E. CHARRIÈRE, op. cit., vol. 2: – p. 748 – 750; Daniel Badoaro către doge, Pera, 6 mai 1564, A.d. S. Venezia, Senato Secreta, Filza 4/D.

89. E. CHARRIÈRE, op. cit., vol. 2, p. 748 – 750.

90. Vezi mai sus, nota 88.

91» Simancas, E° 1053, *f* 10...} *i*; *t*

92. H, FITZLER, *art. cât.* p. 265 – 266.

93.

g4.

95 96.

98 90.

11 118

120

Filip al II-lea către ducele de Alba, 21 noiembrie 1569, şi 23 noiembrie 1569, Simaneas e 542, f° 9 şi 22.

13 noiembrie 1567, vezi C. DOUAIS, op. cit., vol. 1, p. 228; Înştiinţare din Corfu, 27 septembrie 1567, Simaneas E° 1056, F 86. J. de Cornoca către Filip al JI-lea, Veneţia, 22

mai 1568, Simaneas E° 1326. Vezi mai departe, vol. 2, p. 357 – 358. *Jbidem*. p. 436, notele 4 şi 5. B. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 219. *Leis e provisoes de el Rei D. Sebastiao*, Coimbra, 1816. p. 68 şi următoarele, citat de F. de AL-MEIDA, op. cit., vol. 3, p. 562.

100.101.102.

103.

104.105.

106.107 108 109 110

111.

14 februarie 1560, *Corp. dipl. port.* voi. 8, p. 355. B.N. Paris, Fondul portughez, nr. 8, f° 197. A.d. S. Venezia, Cinque *Savii*, Busta 3, 25 noiembrie 1570. Fondul Dauvergne, nr. 113, 115 (relativ la Mannlich cel Bătrân), 117, 118, 122, 125. G. BERCHET, op. cit., p 61. G. da Silva către Filip al II-lea, Veneţia»

& noiembrie 1474, Simaneas E° 1333. Lettere comerci., *12 ter*, A.d. S. Venezia... Simaneas, E° 1333.

A.d. S. Venezia, Busta 538, f 846 şi v°. Veneţia 8 iulie 1679, A.N., K. 1672 GI, nr. 84. Sevilla, 10 noiembrie 1575, Simaneas, E° 564, f

10.

112 113 114 115 116

G. VIVOLI, op. cit., vol. 3, p. 155. Asupra rolului în această afacere a lui. lacome Bardeşi al agentului său Ciro Allidosio. vezi B.N.

Paris, Fondurile portugheze nr. 21, *jos* 570

şi 571 v°”.

Ch. de Salazar către rege. Veneţia, 11 septembrie

1577, Simaneas E° 1336... Abatele Brizeno către rege, Florenţa, 26 noiem

brie 1576, Simaneas E° 1450. R. GALLUZZI, op. cit., vol. 9, p. 108; G. paRENTI, op. cit., p. 80 şi 90... Filip al II-lea către Requesens: 23 ianuarie 1575”.

Simaneas E° 569, f° 60.

Vezi raportul lui dall'Olmo, *Inform-azione sul commercio dei Veneziani în Portugatlo e* sus *mezzi di ristorario*, 1554, publicată periodic de B; CECHETŢI, în *Nozze Thiene da Schio*, 1869.

— Simaneas E° 1339. Vezi nota 115. A. BRAGADINO şi J. FOSCARINI, *Părere iâi-tomo al trattato fra Venezia e Spagna sul trafica del pepe e delle spezierie delle Indic Orientali*, 1585, p.p. Fr. ŞTEFANI în *Nozze Con-cr-Fornăsari*, 1870... Jbidem, vol. 1 12 – 13”. – 121. *Ibidem* p. 14.

122. *Ibidem*, p. 15”.

123. *Ibidem*, p. io.

124. *Ibidem.*”:

125. H. KRETSCHMAYR, op. cit., vol. 3, p. 179.

126. *Ibidem*.

*Vil. Ibidem*.

128. U. TUCCI, „Mercanti veneziani în India alla fine del secolo XVI”, în *Studi in onore di Ar-mando Sapori, 1957*, vol. 2, *p*. 1091 – 1111.

129. P. Ricardi către cardinalul Medicis la Roma.

Neapole, 12 martie 1587, *Archivio slorico italiano*, vol. 9, p. 246 – 247.

130. R. KONETZKE, op. cit., p. 126; F. DOBFX

„Über cinen Pfefferhandel der Fugger und Wel-setf, 1580 – 1591, *în Zeitxchrift des hist. Vereins ţ. Schwaben u. Neuburg*, vol. 13, p. 125 – 130; Hedwig FITZLER, *art. cât.*, p. 248 – 250.

131.8 noiembrie 1587, vezi H. FITZLER, *art. cât.*, p. 266.

132. *Ibidem*, p. 267.

33. Bancherii Fugger către Otti, Augsburg, 24 august 1591, *ibidem*, p. 268.

34. *Ibidem*, p. 274.

35. Scrisoare către Krel, indicată de H. FITZLER, *ibidem*, p. 286.

36. Biblioteca Municipală Valladolid, Arhivele Ruâz.

37. B.N. Paris, Fondurile Dupuy, nr. 22, f° 89 şi următoarele, 1610. Descreşterea veniturilor portugheze după *12* sau 13 ani „din pricina traficului pe care l-au făcut olandezii în Indii”.

*18*. EI. HEERIN GA, op. cit., p. 122.

*19*. G. BERCHET, (1625) op. cit., p. 163.

[*O*. *Ibidem*, p. 162.

11. G. ATKINSON, op. cit., *p*. 122.

2. Fondurile Dauvergne, nr. 111, 23 iulie 1578.

3. Trimisă lui Marco Rubbi în ianuarie 1579, A.d. S.

Venezia. Jettere communale, 12 *ter*.

4. J. de Cornoca către Filip al II-lea, Veneţia, 18

Iunie 1579, *A.N.*, *K* 1579, A.N. K 1672, GI, nr. 73.

5. Acelaşi către acelaşi, Veneţia, 10 iulie 1579, *ibidem*.

Acelaşi către acelaşi, 19 septembrie 1679, *ibidem*.

Medicoo 2077, f° 590.

I. Adresată lui Zuane Balbiani, A.d. S. Venezia, Leftere communale, 12 *ter*.

Ch. de Salazar lui Filip al II-lea, Veneţia, 30 iulie 158: 3, Simancas, E° 1341.

I. R. HAKLUYT op. cit., vol. 2, p. 347.

Fondurile Dauvergne, nr. 22, Gtfles Hermitte către fratele său, indică şi el scorţişoară de calitate bună, „CU coaja f-”„*” n>cnrf» o»

frumoasă”. Despre

152 *153* 154 155.

150.

157.

158.

159.

160.161.

162.163.164.1C5.36 (1 167.

J68.169.

I7 n 17, m

174 *Ui*

proiectele sale de călătorie în Indii, în 1534, *ibidem*, nr. 32, 34, 35.

— HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 268.

*Ibidem*, vol. 1, p. 175 – 177.

*Ibidem*, vol. 2, p. 250 – 265, 1583 – 1591.

A. B. de BRAGANCA PEREIRA, op. cit., p. 227 şi următoarele.

B.N. Madrid, Ms. 3015, f 149. Şi următoarele, *Apontamentos para V. Mag. vor sobre as counas de Estado da India e Reyno de Monomotaţia, por jrcy Augustinho Dazevedo, da Ordem de Santo Agostinho que veyo por terra da India, s.d*.

Textul descoperit de T. Gentil da Silva mi-a fost semnalat de V.M. Godinho. Datarea sa (1584 – 1587) s-a făcut după amănuntele pe care le furnizează textul despre Indiile portugheze.

Având în vedere că menţionează utilizările de către veneţieni a escalei de la Alexandretta.

Scrisori marsilieze, seria HH, 29 martie, 5 aprilie 1591, 7 mai, 11 mai 1594. Arhivele Comunale din Marsilia.

Alvise Cucina către *A*. Paruta, Veneţia, 24 decembrie 1588, Lettere Com. 12 *ter*.

A.d. S. Venezia, *Cinque Savii*... Busta 27 iunie 1586.

G. BERCHET, op. cit., p. 77.

*Ibidem*, p... 79. – 80.

*Ibidem*, p. 132 (1611).

H. FITZLER, *art. cât*., p. 234 – 235.

10 aprilie şi 10 august 1589, A.N. K 1674.

J. de Cornoca către rege, Veneţia, 8 februarie-1589, A.N. K 1674.

F. de Vera către rege, Veneţia, 12 mai 1590, *ibidem*.

Despre aceste scrisori via Veneţia, 16 mai, 4 Julie 1599, Memorii para las cartas... 1598.5 iulie, 24 august 1598, Ormuz, 15 mai 1599, veneţia, 14 august 1610, A.N.K. 1678; martie 6 iunie, 28 noiembrie 1609, 19 februarie, 27

martie> 4 iunie 1610, A.N.K. 1679.

p *cât vol.* 2, p. 530 şi următoarele, p. 556.

E. J. HAMILTON, op. cit., p. 347.

*li*-KELLENBENZ, *art. cât.*, p. 447.

fi). BERCHET. *OPcit.*, p. 81

*b-dem>* 12 decembrie 1599, p. 103.

*A*. PARUTA, *Relazione di Andrea Paruta...*

P-ţi. L. BASCHIERE, Veneţia. 1893, p 9 şi următoarele.

A-d. S. Venezia, *Cinque Saiii...* Busta 26 21 aprilie 1600.

G BERCHET. op. cit., 17 februarie 1605, p. 122. *În* 1609, circula încă şi se pierdea în mare *o* torabie veneţiană cu o încărcătură de 500.000

să

de ducaţi, aparţinând nobilimii. Vezi Alonso de la Cueva către Filip al III-lea, Veneţia, 1 mai 1609, A.N. K 1679.

178. A.P. MEILINK, ROELOFSZ, Aslan *trade and European* influence in the *Indonislan Archi-pelago* between *1560* and *about 1640*, the Hague, 1963. C.R. BOXER, The *Great ship from Anacom*. Annals *of* Macao *and* the *old Japan trade, 1555 – 1640*. Lisboa 1959; F. GLA-MANN, Dutch *Asiatic Trade, 1620 – 1740, the* Hague, 1958; V.MAGALHÃES GODINHO, *L'économie de l'Empire portngais aux* XVE *d XVIe siecâes*. L'or *et*le! *poiure*, route *de Guinee* el. *route* du *Cap*, în curs de apariţie; de acelaşi, Les *finances* de *I'État portugais des îndes Orientales au XVE şi & de et au debut* du *XVIe* teză dactilografiată, Paris, 1958. Biblioteca Sorbonei.

170. M. SANUDO, *op. cit „*voi. 40, coloanele 530 – 531, 7 august 1530.

180. Op. cit., dactilogramă, p...1035 şi următoarele.

181. F. RUIZ MARTIN, op. cit., în curs le apariţie.

182. Museo Correr, Dona delle Rose, 26, f° 38.

183. *Ibidem*, 26, f° 45, v° 40.

184. *Ibidem*, *t*° 48.

185. Bilanci *Generali*, serie seconda, vol. 1, Veneria. 1912, p. 593 – 596.

186. Museo Correr, Dona delle Rose, 26, P 56.

187. J. van KLAVEREN, *op. dt.*, p. 74.

*O* STABILITATEA ŞI CRIZA GRIULUI MEDITERANEAN

Lumea mediteraneană nu a trăit niciodată sub semnul opulenţei, strâmtorarea sa, căutarea continuă de compensaţii au silit-o să dove*, dească o anumită abilitate. A studia problemele griului, înseamnă a atinge una dintre slăbiciunile vieţii sale şi a cuprinde această viaţă în întreaga-i complexitate. Piperul şi mirodeniile însufleţesc un comerţ de lux şi când ne gândim la el, ne vin în minte marile nume ale secolului al XVI-lea comercial, Affaitati, Ximenes, Malvenda, Welser, Fugger. Grâul nu are galoane atât de strălucitoare dar el înseamnă un comerţ intens şi, pe lângă unele traficuri de anvergură, alimentează şi o circulaţie de artere şi arteriole secundare faţă de care am greşi dacă nu le-am acorda importanţa cuvenită.

Într-o economie cu caracter închis aprovizionarea cu grâu se face în cea mai mare parte pe loc. Oraşele se hrănesc din grânarele aflate la porţile lor. Numai cele mari îşi pot îngădui luxul de a deplasa această marfă greoaie pe distanţe lungi.

I

*Cerealele*

Aceste legături comerciale la depărtări fie mari fie mici nu se mărginesc la griul pur, sau la soiurile de grâu cu o înaltă calitate comercială, acelea care în Sicilia poartă numele de *gr ani forti* sau *grani di Rocella*\ La Florenţa se deosebeau trei calităţi: cima *delle cime*.

*Ţ-ezzano, debole*. Prin grâul numit *cima* se înţelegea grâul debarasat de orice impuritate.

«ntărind 52 de livre la un *staio*, adică 72, 500 kg

& hectolitru. Preţurile pe categorii erau de 185 îl ăpectiv 7>6 Şi 5 franci *staio*, după tariful din

1590. *Deboli* erau soiuri de grâu slabe; din

Levant, de o calitate destul de proastă, din Abruzzi3

sau din ducatul Urbino, nicidecum mai bune, dar pe care Veneţia nu le dispreţuia, ori acele soiuri produse în Spania şi prin alte părţi pe ogoare irigate, care se epuizau rodind neîntrerupt.

Alături de grâu, şi alte cereale se află zilnic pe mesele mediteraneene: orzul şi, mai ales, meiul. În 1550, zece nave încărcate cu orz şi grâu din Apulia sosesc la Neapole4. Verona se plânge în 1559 de o recoltă dezastruoasă a meiului5 şi propune să-l vândă pe cel din rezerva sa, un *stare* veneţian la un ducat. În 1567, din pricina unei secete îngrozitoare, se înregistrează o nouă recoltă proastă. Tot meiul „cu care se hrănesc oamenii săraci”, precizează ambasadorul spaniol6, s-a pierdut. La Zante, în sate, nu se mănâncă decât pâine neagră, plămădită din orz7. Aproape de Troia, în Asia Mică, Philippe de Canaye notează că, în lipsa griului, satele turceşti consumă pâine de ovăz8, care, însă, dată fiind raritatea ovăzului în lumea mediteraneană, rămâne, în felul ei, un lux. În Corsica, înlocuitoarea pâinii de grâu este pâinea de castane pe care oamenii o numesc pâine de copac. Orezul care, în Orient ca şi în câmpia Padului sau la Valencia deţine locul cunoscut, este un înlocuitor ocazional. Legumele uscate, năutul intendenţei spaniole sau bobul, în special cel din Egipt, sunt de asemenea considerate ca o pâine de „criză”. Alonso de Pimentel, noul căpitan al fortăreţei la Goulette, primind tainul de grâu şi orz, exclamă: „Ce păcat că nu ni s-a trimis năuti” 9.

Există deci diferite soiuri de grâu şi trebuie să înţelegem o mulţime de lucruri sub frecventul plural *panes* din documentele spaniole. Există o pâine pentru săraci şi alta pentru bogaţi. Numai aceasta din urmă este din grâu curat. La Lisabona, grâul nordic, destinat celor bogaţi, nu ajunge la aceştia decât după ce a fost triat cu grijă pentru a se înlătura pte”.

tricelele şi alte impurităţi, şi femeile se ocupă cu această treabă în faţa porţii10...

*Câteva reguli ale comerţului cu grâne*

ti

Ca istoriei abordăm latura cea mai restrânsă a jocului complicat al negustorilor de grâne adică în legătură cu o achiziţie dată, cu aprovizionarea unui oraş, cu o combinaţie sau cu o afacere personală. Totul contribuie ca acest joc să aibă un caracter aleatoriu: recoltele nesigure, severitatea statelor, mai ales a oraşelor, speculaţiile negustorilor şi chiar ale celor mai mărunţi revânzători, sumele foarte mari puse în joc, riscul de a pierde totul în închirierile de nave cu echipaje, prea puţin scrupuloase… Câţi intermediari nu implică acest negoţ! în sfârşit, el nu se exercită de sine stătător, ci rămâne legat de alte activităţi, ceea ce complică problemele.

Astfel registrele lui Jacopo şi Bardo Corsi îi arată pe aceşti importanţi negustori din Florenţa preocupaţi şi de avansarea de bani în Galileea sau de revinderea pe credit a piperului lung şi a mătăsurilor, de realizarea la Palenno a unor mari speculaţii cu grâu în contul Marelui Duce al Toscanei… Bartolomeo Corsini, care a lucrat sub ordinele lor, întocmeşte bilanţul operaţiunilor sale, unele terminate altele în curs de terminare. Pentru o serie de cumpărări din 1595, florentinii rămân datori cu suma de 11.766 ducaţi. Noi înţelegeri încheiate pentru 1696 comportă la cumpărarea la Palermo a 3.500 salme de grâu care urmează să fie îmbarcate de un *carica-tore* din Gir genţi pe două corăbii ragusane. Cheltuiala urcă la 10.085 de ducaţi, adică la reiai puţin de trei ducaţi *salma*, transportată Livorno. Urmează o serie de socoteli pril87 vând 2000, 7.000, apoi 6.000 de *salme* de grâu

ocate la diverşi *caricaton*, aşteptându-şi îmarcarea, apoi amănunte financiare în legătură i reglementările, plus înregistrări privind pavul şi activul 11. Am înţelege mai bine spe-ilaţiile asupra griului dacă am putea sesiza? nsul operaţiunilor precum acelea pe care le «plică tot acest agent al negustorilor Corsi 1 1598. Din motive neprecizate, o corabie de râu, aparţinând negustorilor Corsi, îşi debarcă icărcătura la Messina, 3.700 *salme, o* canti-ite destul de importantă, de care trebuie să se; baraseze. Acest grâu provenind, într-adevăr, în cumpărări făcute în

1595 riscă să devină 3 planificabil şi impropriu chiar şi pentru? smeţi, bun doar pentru a hrăni cu el păsă-le. O parte din grâu este vândut atunci pe edit iar restul transformat în pesmeţi care x>şi nu par să se vândă uşor. Din 2.500 *canri*, 564 sunt vânduţi în iunie; în august 620 ni livraţi galerelor toscane. Rămân încă 1316

magazie... Cu timpul, preţurile coboară, trec; la 37 *tari* la 30, apoi la 1612, şi agentul se înge de reaua credinţă a cumpărătorilor şi brutarilor care s-au angajat să fabrice peseţi13. Acesta nu este decât un sunet al clo) tului. Napolitanii care asasinară, în timpul acelui de Osuna, un speculant de grâu sau; a zicând, un oarecare Starace14, aveau proibil o altă părere despre negustorii de grâne. Dar dintre toate preocupările şi cupidităţile n jurul negoţului cu grâu, cele ale guvernelor 1 sunt cele mai neînsemnate. Toate statele amestecă în ele, chiar şi cele mici, chiar ducele de Savoia, chiar şi principele Tran-Ivaniei. Griul este înconjurat de un spionaj ai amănunţit, scrie bătrânul istoriG Bianchini, >cât problemele inchiziţiei, şi aceasta din nu eroase motive. La fel ca în cazul sării, avitatea fiscului în ceea ce priveşte grâul este îsăţioasă. În plus, negoţul cu grâu deschide iartă unei serii de hatâruri şi favoruri, este pârghie de comandă, un mijloc de presiune, *i* mod de a plăti servicii, sau de a crea prin

189

vilegii-La Veneţia consulul spaniol Tomás Cornoşa care, după spusele cunoscătorilor, îşi face bine meseria şi pe care documentele spaniole ni4 arată în slujba regelui-negustor al Lisabonei, cere drept recompensă în 1573 dreptul la tranzitul liber al griului din Piemont pentru grizoni, prin statul milanez. Este o mică favoare în mulţimea celor care se acordă15, în Sicilia, gratificaţiile pentru grâu sunt obişnuite16. Un extras din unele *tratas* din 1573 îi descrie pe G.A. Doria aprovizionat cu 6.000 de *tratte* aşadar cu dreptul de a exporta 6.000 de *salme* de grâu sicilian, ceea ce înseamnă, la doi scuzi trata, la o rentă de 12.000 de scuzi17, în creştere faţă de cele 4.500 de *salme* care îi fuseseră încredinţate în 156618. Pentru

aprovizionarea pieţelor din Nisa şi Villefranche, unde se află garnizoane spaniole şi galere să-voiarde în serviciul Spaniei, ducele de Savoia a solicitat lui Filip al II-lea *una tratta perpetua* de 6.000 *salme* de grâu sicilian.19 Să i se acorde o singură dată 1500 de *salme*, hotărăşte regele. Ştim fără precizări suplimentare că Emmanuele Filiberto va face negoţ cu acest grâu destinat, zice-se, spaniolilor din garda sa20. Astfel procedează şi „seniorul de Monaco", Carlo Grimaldi, care beneficiază de mult timp de o tratta de 6.000 de *salme* în Sicilia. O scrisoare a lui Filip al II-lea din 13 octombrie 1584 îi retrage acest favor căci el a vândut autorizaţiile în loc să se slujească de ele în aprovizionarea Monaco-ului, şi le-a vândut sub valoarea impozitului din Sicilia21.

O altă lume dar aceleaşi aventuri: cu prilejul unei autorizaţii de export acordate ragusanilor, în 1562, pentru aproximativ 1 600 de *salme* care urmează să fie preluate de la Valona aflăm că este vorba despre domeniul particular al sultanei mame22...

Amănunte minore dintr-o istorie minoră. Împrejurarea că *fratele* de grâu ajung în mâinile guvernanţilor o sursă de venituri şi o monedă de plată leagă şi mai strâns cârmuirile dentul panii trienal /J Spaniai? (ei e trei to ar fi f 3 aso

ni' Jnlât omenii seân-Pr abătută a Corabie

I i

Spania. Pentru restul, nu primesc să se lanseze prea tare în aventură „căci se întâmplă, explică ei, ca fiecare să alerge acolo unde fiecare consideră că este mai mult de câştigat, ceea ce duce la un belşug de grâne peste măsură" şi deci la catastrofe comerciale.38 Este şi cazul pe care-l are în vedere în 1584. autorul raportului pe care-l citam mai sus. El avertizează autorităţile guvernamentale, care vor să-şi asume transportul, împotriva riseului pe care-l vor întâmpina în cazul în care negustorii s-ar precipita spre Spania, atraşi de mirosul câştigului, *el olor de la ganancia39*.

Pentru un negustor este o nenorocire să-şi I vadă

corabia lansată către un ţinut în dificultate, capturată în trecere de către un oraş care îi va plăti grâul după capriciul său şi mult mai puţin scump. Înţelegem furia acelor negustori genovezi: nava lor, încărcată în Apulia cu grâu ce pluteşte în 1578 către preţurile *al-îissimi* din Spania şi este sechestrată de însăşi Republica genoveză! 40

În principiu, schema comercială este simplă: să reportezi de la un an bun la unul rău, dar, mai ales, întrucât grânele se păstrează greu şi nu pot îi stocate mult timp, de la o regiune cu o recoltă bună, la una cu o recoltă proastă, excedentele de grâu care pot fi vândute. Atunci, în funcţie de capriciile recoltelor, curentele schimburilor comerciale îşi inversează sensul, în materie de grâne, orice se poate vedea şi totul a fost văzut. Nu există nicio regiune de pe coastă sau din apropierea ţărmurilor, niciun port care să nu poată oferi într-o bună zi un excedent. Este suficient să coborâm către secolul al XV-lea pentru a descoperi că insula Corfu era atunci exportatoare de *„JtO*-mento *grosso*” *’1* şi până în prima jumătate a secolului al XVI-lea pentru a ne afla în prezenţa exporturilor de grâu şi, mai ales, de orz din Cipru în direcţia Veneţiei42. În 1570, Spa* lato vede curgând către el grâul turcesc di”, împrejurimi şi-l lasă să treacă spre Veneţia oină în momentul în care îşi dă seama de înarmările turcilor43 şi atunci, brusc îngrozit, reţine grâul care se află încă între zidurile sale. În unii ani apar anomalii uimitoare: în 1555 expedieri de grâu spaniol pentru Roma44, în 1564, Andaluzia trimiţând grâne Genovei cu o autorizaţie întocmită, potrivit uzanţelor legale, de Regele Catolic45 şi Castilia ridicându-şi barierele din calea exporturilor în 157146 în 1587, viceregele Sardiniei se felicita de isprăvile lui: în timpul guvernării sale47, 4.000 de *salme* fuseseră trimise către Genova. Orice e posibil! Chiar şi ca Oranul să devină o poartă de ieşire pentru grâul african48. Diego Suárez explică49 acest fapt: în preajma fortăreţei, grâul indigen valora adesea de patru sau de cinci ori mai puţin decât grâul din Spania. Beneficiul era apreciabil cu

condiţia ca grâul să existe! Şi desigur, nu acesta era cazul în toţi anii50. Tot astfel, Algerul se găsea alternativ, în funcţie de ani51, foarte bogat sau foarte sărac.

Grânarele pline nu ajung întotdeauna, din păcate, să umplă golurile, în timpul perioadelor frecvente de foamete violentă, ucigătoare, în 1554, de exemplu, a fost *una horribi Hssimo. În tutta Italia52*. Şi uşurarea nu a venit curând din străinătate pentru că zeci de mii de oameni au murit, iar la Florenţa preţul griului, a-atins 8 *lire* îi *stagio*e...

*Comerţul cu grâu legat*:

*de drumurile maritime*

Grâul este o marfă admirabilă pentru transportat dar cântăreşte greu. Orictţ ar fi de preţioasă, ea nu poate suporta mari cheltuieli de transport. Pe drumurile uscatului, în afară, fireşte, a cazurilor de foamete şi de sporire extremă a preţului, grâul nu circulă decât pe distanţe mici.

193 îf – se exemplu. În 1584 un proiect de ex-Podlere a griului din Italia în Spania—4: îmbarcarea se va face în fortăreţele Toscanei, Orbetello, Talamona sau „Puerto Hercules”. Cumpăr area (70.000 de *fanegas castiliene*) are loc la Corneto şi Toscanella, în teritoriul pontifical, la Grosseto şi în Maremma din Siena care aparţine de Marele Duce al Toscanei, la Castro şi Montalto, posesiuni ale ducelui de Parma. Adică, uneori, la 15, 25 sau 30 de mile în interiorul uscatului. Consecinţa: la preţul de achiziţie, 10 reali spanioli *fanega*, trebuie adăugaţi 3 scuzi pentru fiecare *moggio*, adică 3 reali de fiecare *fanega*, cheltuieli de transport până la portul de îmbarcare, pe drumuri de uscat. Iată deci un grâu al cărui cost creşte cu 30 la 100 în cursul unei călătorii relativ scurte. Ne explicăm astfel reflecţia viceregelui Neapoaelui în legătură cu un proiect de a face circulabil drumul din Apulia la Nea-pole (29 iulie 1562): „Cât despre deschiderea drumului de care pentru a aduce merindele acestui oraş Neapole ne ocupăm cu toată sârguinţa posibilă. Dar voi spune deschis că având în vedere enorma sumă care ar costa transportarea griului cu

căruţa din Apulia, puţine persoane se vor încumeta să o întreprindă” 55. Nu, griul nu poate circula dintr-o parte în alta a Peninsulei pe calea uscatului. Pe acest drum transversal napolitan călătoreşte uneori griul dar nimic nu ne confirmă că el parcurge tot drumul dintre Oceanul Atlantic şi Marea Ţi-reniană. Şi este puţin probabil să-l parcurgă fiindcă în preajma Florenţei, transportul într-o arie circulară de la 4 la 13 zile în jurul oraşului este suficient să ridice preţul griului, cu i, 24» /O în 1570 şi cu 3, 35 «/O în IGOO – ceea *ce*: înde să demonstreze că preţul mărfii însăşi i crescut mai mult decât cel al transportului crestru, dar ar fi riscant să tragem concluzii; generale din acest exemplu pe care alte proentaje, chiar la Florenţa, l-ar dezminţi). În inuarie 1559 se renunţă la trimiterea pânîi Málaga a orzului oraşelor Santa EUA şi Ram.

bla, preţul cărăusM valorând tot atât cât orzul însuşi 57

* 11 deplângem pe acel secretar veneţian, Mar

co Ottobon58, care ajunge în Polonia în timpul iernii din 1590 – 1591 şi se informează în drum, la Innsbruck şi la Viena, despre eventualul preţ al griului la Cracovia sau în Ungaria, calculând apoi pentru i *Provveditori alle Biave* la cât ar reveni un *staio* adus la Veneţia. El este nevoit să transforme monedele şi unităţile de măsură, să nu uite nimic din impozite şi curtaje pentru a-şi da seama aproape tot timpul de imposibilitatea efectuării operaţiei. Cumpărat la Cracovia, echivalentul unui *staio* veneţian revine la 8 lire veneţiene. De J i Cracovia la Viena transportul se ridică la 7 *lire şi* 12 *soldi*; *de* la Viena la Villach la 7 lire şi 10 *soldi*, de la Villach la Venzon, la 3 lire; de la Venzon la Porto Gruaro, la 1 liră şi 4 soldi; de la Porto Gruaro (cu barca), la Veneţia, la 3 *soldi*. În costul transportului se adaugă preţul sacilor sau al butoaielor, curta-jele. În total, se ajunge la suma de 30 lire şi *19 soldi*, adică 31 de lire fără un *soldo*. Transportul a mărit, aşadar, de patru ori preţul mărfii. El este principalul element care intervine în diferenţierea preţurilor la grâul comercializat59.

Înţelegem dintr-odată preferinţa pentru

transporturile griului pe apă. Expansiunea griului din Burgundia către sud nu este posibilă decât graţie drumului Ronului. Cerealele străine, prin forţa lucrurilor, scumpe, care se îndreaptă către Florenţa urcă pe Arno cât timp se poate la Signa, portul fluvial al capitalei150. Bogăţia teritoriului l'entini (Leontinoi) în şi-cilia provine din resursele sale agricole şi dintr-o şansă suplimentară: nu este prea îndepărtat de ţărm şi il suo *fiume grande*, San reonardo, este accesibil navigaţiei până la câteva leghe de oraş (sau cel puţin era astfel în 1483) «1.

Pe mare, transportul este relativ ieftin. Pentru a reveni la exemplul pe care-l dădeam mai sus, al griului italian de transportat în Spania, preţul de achiziţie al unei *fanega* revine la 10 reali de Castilia, transportul până la nave 3 reali, taxa de transport la 5 reali, transportul pe o navă ragusană, la numai 31/2 reali. Trebuie să adăugăm cheltuielile uncă asigurări destul de ridicate, având în vedere perioada înaintată a anului (9 o /o din valoare), adică 30 *maravedís* în plus pentru fiecare *fanega*. Preţul transportului maritim revine astfel la aproximativ 4 reali *fanega* iar preţul acesteia la Alicante sau Cartagena, la 22 reali şi 3 *maravedís* (*realul* în aceste calcule, este echivalent cu 54 *maravedís*). În deplasarea griului, transportul maritim costă relativ mai puţin decât toate celelalte operaţiuni), transportul cu căruţele, cu animalele de povară sau obţinerea autorizaţiilor de export, cu atât mai puţin cu cât preţul nu ţine seama exact de distanţă. El nu se schimbă dacă se merge din Italia la Barcelona sau la Valencia, dacă se pleacă din Sicilia sau din Toscana. Proprietarii de nave consideră chiar că este mai avantajos pentru ei când se îndreaptă spre Spania să străbată „Golful" pornind din Sicilia decât să-l traverseze mai la nord în largul fortăreţelor Toscanei. Din Sicilia ei declară *tener el golf o mas langado*, că sunt mai bine lansaţi pentru „a ţine calea golfului".

În consecinţă, partea interioară a lumii mediteraneene, atrasă cu uşurinţă de viaţa maritimă, este cea care îşi poate oferi luxul unui mare negoţ cu grâne.

Este o constatare suficientă pentru a ne explica de ce singurele oraşe care se pot dezvolta (în afara celor privilegiate, ca Milano) sunt acelea care se află în raporturi directe ou marea. Dacă insulele mediteraneene se pot consacra adeseori unei monoculturi bogate, copleşitoare, cauza este marea, mereu la îndemână, cu navele sale încărcate cu grâu. Confruntate tot timpul cu dificultăţi alimentare, ele îşi cumpănesc neîncetat viaţa şovăielnică. Numai marea îngăduie sau provoacă o asemenea gimnastică.

Pe apă, griul efectuează drumuri incredibil de lungi. La Veneţia, în Spania62, la Genova, a Roma se consumă grâu din Egipt sau din zona egeeană. Episcopul de Dax scrie în ianuarie 1572 lui Carol al IX-lea din Ragusa: „În acest oraş nu se mănâncă un singur grăunte de grâu care să nu trebuiască a fi căutat la cinci sute de mile de aici” 63. Iată un adevăr mult mai vechi decât secolul al XVI-lea. La fel călătorea şi grâul Antichităţii în navele sale nu totdeauna puntate. În secolul al XI-lea grâul aragónez cobora pe Ebru, apoi dincolo de Tor-tosa, pe] unga diagonală a mării mergea în sprijinul Siriei aflată într-o necesitate ex-tnemă.

*Porturi şi ţinuturi exportatoare*

Toate pieţele care utilizează comerţul cu grâne sunt situate pe ţărmurile mării sau ale râurilor. Este cazul micilor porturi ale căror mărunte ambarcaţiuni roieisc spre Livorno (Gros-setto, Montalto, Corneto) 65, sau al porturilor din Abruzzi al căror trafic intens în direcţia Veneţiei (Grottammare, Sinigaglia) îi indică o poliţă de asigurare66.

Cu atât mai mult este cazul pieţelor importante, cele din câmpiile dunărene, legate prin marele fluviu de Marea Neagră (o înştiinţare din Levant, în decembrie 157567, arată că grâul oferit de Ţara Românească şi Moldova va trebui, din ordinul turcilor, să fie transformat în Pesmeţi, apoi depozitat pe malurile Dunării de unde va fi preluată livrarea), ale Mării legee, în legătură cu zonele de lângă ţărmuri, Producătoare de grâu: Gallipoli, legat de Tra-Cla,

Patmos aproape de coasta Asiei, Salonip1 la porţile Macedoniei68 şi, mai ales, Vo-0S iroportantă sursă de aprovizionare pen-I

tru cumpărătorii din Ponant care exportă grâul din câmpia tesaliană69. În Egipt, Nilul, la fel ca Dunărea, poartă spre mare mase enorme de grâu amestecate cu orez, bob, năut. În Occident, principalele pieţe exportatoare sunt cele din Apulia şi din Sicilia, aceasta din urmă un fel de Canada a secolului al XVI-lea.

Cu acest titlu, cazul său merită să ne reţină. El are, de asemenea, avantajul de a fi mai limpede decât altele. Pentru viceregii spanioli a administra şi conduce Sicilia, înseamnă, în primul rând, a se ocupa de grâu. Nu există nicio scrisoare de-a lor care să nu vorbească despre recolte, preţuri, licenţe de export, târguri de încheiat cu intermediari străini, stabiliţi la Palermo unde locuiesc nobilii sicilieni, îmbogăţiţi prin marea producţie *a* insulei70. Acest rol esenţial de furnizor al bazinului occidental este jucat de Sicilia de secole, *încă* din antichitate, cu mai multă sau mai puţină strălucire, dar fără întrerupere. Contractul pe care Genova îl semna în 1261 cu regele Siciliei, Manfred, pentru scoaterea de 10.000 de *salme* anual (20.000 chintale), dacă cifra lui era mai ridicată (căci Genova a mai crescut între timp) ar semăna cu un contract din secolul al XVI-lea ca două picături de apă71. Întreg Occidentul visează grâul sicilian şi, mai mult decât oricine, coasta nord-africană învecinată. Leon Africanul povesteşte că arabii îşi dădeau copiii în gaj pentru a obţine grâu din partea sicilienilor72. Când Tripoli este recucerit de creştini, sicilienii se preocupă imediat de tarifele cu care va trebui să fie plătit grâul în Africa: numai 2.500 de *salme*, rezervate forţă-reţei, vor fi scutite73.

Încă din timpul lui Ferdinand Catolicul, este fixată lista privind *caricatori*, cheiurile pentru grâne din insulă: Solunto, Termini, Roocel-la, Catania, Bruoa, Terranova, Lieata, Girgen-ţi, Siculiana, Mazzara, Castellamare. Tabloul exporturilor din 153274 demonstrează întâietatea sudului şi a colinelor sale. În total, în acest an, 1532,

exportul oficial p

*260.000 salme*, adică 520.000

tru ori cantitatea de care potrivit unei estimări din 1577

porta în fzecare an între 60.000 şi 70.000

Pa

49 – 1 CARICATORI SICILIENI

După *l*, socotelile noastre)

nu sa.

sau Genova rârl01 „” «tori din renova care au nevoie să fie în preajma viceregelui (acesta, e drept, îşi are reşedinţa când la Messina, când la Palernic) sau, în orice caz, aproape de birourile sale şi de *portolano*, funcţionarul ce adesea complica scriptologia şi demersurile necesare obţinerii râvnitelor *trattas* – preţioasele licenţe de export. Aceste licenţe nu sunt gratuite şi preţul lor variază în funcţie de haremurile unei scări mobile pe care Mario Siri78 a reconstituit-o în tabelul de mai jos pe care l-am împrumutat de la el:

Sfara mobilă siciliana la exporturi (după Mario Siri)

Preţul unei *salme* Impozit pe o *salină*

18 – 22 *tari* 22 – 26 „22 – 30 „Peste 30 *tari*

6 *tari*

10 „12 „16”.

Iată ceea ce grevează preţurile siciliene. Oare acesta este unul dintre motivele care, în jurul lui 155079, au favorizat prosperitatea griului din Levant, cea mai bună piaţă după spusele bătrânului istoric Bianchini? Ruinarea flotei siciliene a transporturilor de grâne ar fi fost urmarea acestei concurenţe, sau, cum pare mai probabil, ar fi coincis cu importanţa crescândă a vaselor de transport veneţiene şi ragu-sane, capabile să încarce mii de *salme* de grâu. În 1573, navele care îmbarcă grâu pentru Veneţia au un deplasament de respectiv 4 800, 4.000, 4.000, 2.500, 2000, 1 800, 1.500, 1.000 şi 1.000 de *salrnem*. Se născuse o flotă specializată în transportul produselor grele sau voluminoase, griu, sare sau lână. Ea completa dotarea pieţei siciliene. Aceasta din urmă poseda antrepozite

întinse în *caricatori* (să le spunem *elevators*) şi, ceea ce înseamnă mai mult, un fel de garantare a griului cu chitanţe înmânate celui care îl depozitează.

200

Râmtoe să facem istoricul acestei recipise, *cedola*; eliberate proprietarului care, nedorind să-şi vândă griul imediat, vrea totuşi să obţină avansuri în bani. Cui vindea *cedola* la nevoie? Toate acestea au un straniu accent modern, par pentru a-l evalua ar trebui să cunoaştem mai bine aceste antrepozite, scriptele lor, comanditarii care acceptau *le cedole*, toate lucrurile pe care venerabila carte a lui Bian-chini81 le pune insuficient în lumină. Ar trebui, de asemenea, să cunoaştem mai bine acest sistem administrativ şi capitalist care strânge laolaltă producţia şi comerţul griului, aducându-le în mâna oamenilor de afaceri.

Dacă preţul griului coboară, ţăranii (în chip ciudat li se spune *borghesi*, „oameni din târguri") nu-şi pot plăti creditorii şi trebuie să-şi vândă vitele sau chiar să-şi părăsească pământurile. Într-adevăr, ei împrumută în ajunul fiecărei campanii agricole pentru a cumpăra seminţele şi boi de plug şi pentru a-şi încerca norocul în cultivarea pământurilor noi. „Chiar nobilii şi *Ios caballeros*, afirmă un raport spaniol de la începutul secolului al XVII-lea, se împrumută astfel cu bani rambursabili în grâu şi dacă apoi nu pot s-o facă ajung să se expună la suportarea unor mari dobânzi până într-atât încât aleargă la vicerege ca să obţină micşorarea lor şi uneori o obţin..." 82. Este aceeaşi situaţie, pentru ţărani şi nobili, pe care o întâlnim la începutul secolului al XVII-lea, în Castilia, în jurul Valladolidului83...

De sus în jos, în secolul al XVI-lea, avem impresia unui sistem pe cale de distrugere. Speculaţii curioase, de exemplu, începură să se declanşeze, în legătură *eu le cedole*. Cu complicitatea unor *magazinieri*, se puneau în circulaţie *cedole* false şi se vindea griul inexistent, în momentul lichidării lor se invocau avarii sau furtuni în *caricatori*. Proprietarii antrepozitelor se declarau

insolvabili. Zadarnic apăra guvernul cinstea publică, ameninţând contravenienţii cu trimiterea la galere, cerând

*I*

Înregistrări corecte, interzicând cumpărările şi vânzările anticipate de grâne „contractele cămă-tăreşti numite al*ia v*o*ce e s*e*condole. mele s*au anticipările asupra preţurilor alimentelor – Scandalul continua şi unii proprietari preferau să-şi lase grâul să putrezească în gropile în care îl păstrau decât să-l livreze speculanţilor şi contrabandiştilor din porturi, în afară de cazurile când acest procedeu reprezenta un mijloc de a face speculaţii eu un bun alimentar care, chiar în Sicilia, devenise rar la sfâreşitul secolului al XVI-lea. Situaţia era de o asemenea manieră, încât comunele, guvernul însuşi nu ezitau să pună – mina pe grâul din ca*ricatori55.*

În Apulia, unde un export important de grâu utiliza porturile Manfredónia, Foggia şi Trani în direcţia Ragusei, Neapolelui şi Veneţiei, sistemul era acelaşi: *le tratte*, permisei*? de ieşire destinate vamelor, erau vândute de fiscul regal fără prea multă precauţie şi cu anticipaţie. Aceste permise se depreciau şi se răscumpărau ieftin. După opinia negustorilor, Veneţia economisea astfel până la 32% din plăţile sale vamale8.

*Grâul Orientului*

Dar Occidentul nu poate trăi doar din propriile sale compensaţii. Mai ales spre mijlocul secolului, viaţa lui se echilibrează cu ajutorul expedierilor din Levant, mai puţin populat, dar mai bogat în grâne exportabile şi, în general, la preţuri mai mici. Orientul dispunea de trei mari grânare: Egiptul, câmpiile Tesaliei, Macedoniei, Traciei, Bulgariei şi Câmpia Română; Aceasta din urmă a fost foarte de timpuriu pusă în afara circuitului mediteranean, pântecele enorm al Constantinopolului monopolizâny d-o în folosul său. Rămân pieţele bulgară şi grecească precum şi hambarul Egiptului. Din acest ultim grânar, consulul Lorenzo Tiepolo apreciază în 1554 că Măritul Padişah scoate.000.000 *ribebe de* grâu, orz şi bob (nicio menţiune

despre orez şi totuşi era important!) 87. Aceste 600.000 de *ribebe* (în raportul 100 *salm e* siciliene – 165 *ribebe66*) corespund la 363.636 *salme*, adică 720.000 chintale. Este o provizie enormă mai mult decât poate furniza Sicilia89. Dacă o mare parte a acestei cantităţi este destinată Constantinopolului, o alta rămâne pe loc pentru întreţinerea soldaţilor turci şi se expediază la Meca. În plus „grâul" sultanului nu înseamnă neapărat tot grâul Egiptului, cifrele date de Tiepolo (inclusiv cei 1.200.000 de ducaţi pe care acest comerţ le aducea sultanului) nu au decât titlul de indicaţie generală. În realitate, adaugă chiar el, totul variază în funcţie de revărsările Nilului, de epidemii şi de conjunctura preţurilor. Relatarea furnizează două preţuri pentru o *ribebe* de bob şi trei pentru una de grâu90.

De altfel, din Alexandria ca şi din Voios, Salonic, Valona, La Prevesa sau Santa Maura, se îmbarcă grâu turcesc pentru Occident, legal, cu autorizaţia Măritului Padişah. Nouă din zece documente ragusane sau veneţiene o afirmă. Şi la Constantinopol se aude mereu eooul necontenitelor cereri occidentale: în 1526 deja cele toscane, în 1568 cele genoveze92, în 1580 toate cererile sunt respinse, inclusiv cele franceze, dar o contrabandă activă nu încetează să împingă spre vest grâul otoman, chiar şi în perioade de prohibiţie. Centrul acestei contrabande este Ar-nipelagul» 3) unt} e anumite insule, ca de exem Plui Patmos", au un grâu excelent dar şi, în general, mărfuri de contrabandă, sosite de pe continent, în cea mai mare parte din Grecia Pe *caramusalis* sprintene, pe aceste ambarcaţiuni hoţeşti fără de care insulele stăpânite de veneţieni, de la Candia până la Corfu adesea şi-ar astâmpăra foamea. Uneori este greu să folosiţi aceşti furnizori şi atunci trebuietuite sume enorme. Dar în anii de recoltă ei e revând mari cantităţi de grâne. În

1564 încărcăturile aduse de *caramusaus* şi cumpărate de administratorii veneţieni ai Candiei au furnizat mai mult grâu decât îi era necesar populaţiei insulei. Surplusul, dintre care o parte a fost transformat în

pesmeţi, a fost transportat la Veneţia96.

Totuşi negoţul cu grâne în Arhipelag este riscant, la discreţia acceselor de mânie şi pretenţiilor unui sangiac, sau a apariţiei galerelor turceşti, făcând curăţenie în preajma porturilor exportatoare de grâne97. De aceea pentru Veneţia numirea „ofiţerilor” turci în Arhipelag este un eveniment însemnat. În 1562, un oarecare Suil Paşa (nu sunt foarte sigur de exactitatea transliteraţiei) fiind numit în sangiacul Metelin prin favoarea sultanei şi a lui Mehmet Paşa, este gata să-şi ia în primire postul. „Mi-ar fi plăcut, povesteşte ambasadorul veneţian Andrea Dandolo, să nu-i fac obişnuitul dar din pricina necazurilor pe care le pricinuise în ultimii ani înălţimii Voastre, dar gândindu-mă cât de scurt e drumul din acest sangiac până la locurile de acostare a griului, unde cele mai frumoase grâne valorează acum 12 aspri chila, m-am temut să nu se despăgubească el însuşi... *: Şi ambasadorul a preferat să se supună98. Chiar şi în secolul al XVIII-lea Arhipelagul a rămas o piaţă interlopă a griului, cu aceleaşi viclene nave greceşti99.

*Stabilităţi, crize şi nenorociri*;

Aceste lungi expuneri ne îngăduie să abordării mai bine studierea nenorocirilor secolului al XVI-lea. Pericolul ar fi să dramatizăm într-un domeniu în care judecăţile contemporanilor rt rareori formulate cu sânge rece. Putem p totuşi că, în mare, situaţia alimentară se înrăutăţeşte pe măsură ce înaintează secolul şi *ca*

I

„Problema ţărănească” este din ce în ce mai alarmantă. Perioadele de foamete cresc, nu frecvenţa – totdeauna au fost frecvente – ci în gravitate. Ele dau lovituri puternice. Şase *care ştie* au pustiit Neapolele între 1560 şi 1600: în 1560, 1565, 1570, 1584, 1585, 1591. Ultimele trei au fost mai grave decât celelalte100. Cauza nu este că „anii sunt mai răi ca odinioară, scria un bun cunoscător al realităţilor napolitane către 1600101, dar oamenii s-au înmulţit, după cum o dovedesc recensămintele: 95 641 vetre în plus în 1545, 53 739 în 1561. Cel care este în curs va da, se presupune, o creştere

de 100.000. Când griul este limitat sau depăşeşte doar cu puţin nevoile, fiecare se străduieşte să-l ascundă”. Răul nu este, din nefericire, limitat doar între hotarele Regatului şi ale oraşului Neapole. Pretutindeni în lumea mediteraneană oamenii au devenit prea numeroşi pentru resursele lor.

Este deci ispititor să vorbim despre o conjunctură mediteraneană, despre o criză a griului, ceea ce înseamnă, totuşi, să simplificăm sau, cel puţin, să fim prea expeditivi. În realitate, singurele criterii de care dispunem pentru un tablou de ansamblu, se referă la marele negoţ cu grâne. Evoluţia lui este importantă dar:

1. ea nu implică decât o anumită viaţă minoritară a teritoriului mediteranean, în privinţa căreia suntem deja clarificaţi102.

2. privită de aproape, această istorie privilegiată a griului comercializat dezvăluie cel puţin patru crize: sosirea la începutul şi apoi în tot cursul secolului al XVI-lea a griului nordic în porturile şi oraşele iberice de pe coastele atlantice, „boom-ul” griului turcesc din 1548

Până în 1564 care măsoară, în fond, o criză a

Producţiei italiene, saţietatea italiană, miracol al câmpiilor din Peninsulă, şi, în sfârşit, între

1590 – 1600 şi mai târziu, sosirea griului nordic în Italia;

3. aceste crize, observăm, ajung la soluţii, ia o restabilire a echilibrului, chiar şi ultima.

ai nu trebuie să-i contestăm nici amploanici caracterul relativ. Dar schema, *crize urmate de stabilizări* reprezintă un mod de asemenea simplist de a privi aceste realităţi. Există criză la periferie, ar spune economiştii, şi stabilităţi interioare, în adâncime care limitează catastrofele şi tensiunile. În plină dificultate, la Veneţia, la 16 iunie 1591, Senatul poate să spună, şi are dreptate: „experienţa a demonstrat că de obicei în statul nostru se primeşte, în grâu şi alte cereale, ceva mai puţin decât se potriveşte cu nevoile noastre, *un pocho men che bastevoli al bisogno 103*;

Consider, deci, că trebuie să ne împărţim observaţiile

între aceste patru crize – o primă precauţie –, iar a doua, să nu împingem spre negru un tablou niciodată surâzător-Drama griului comercializat, importat de departe sau de foarte departe, măsoară foamea oamenilor dar şi bogăţia cumpărătorilor.

*Primele crize*: *griul nordului la Lisabona şi la Sevttla*

Este ceea ce demonstrează sosirea griului nordic în Portugalia şi în Andaluzia. Portugalia este afectată de timpuriu, încă de la începutul secolului al XVI-lea; Andaluzia, încă bogată în grâu, nu-l primeşte decât mult mai târzi. u, începând cu anii 1550, sau chiar cu 1570 – 1580. Ne aflăm în prezenţa nu a unei crize ci a doua, portugheză şi spaniolă, identice în desfăşurarea lor şi care luminează dinainte apropiata evoluţie a Italiei.

În Portugalia expansiunea maritimă a dat naştere unui stat modern ciudat, forţând termenii, unei Anglii anticipate şi care, la fel cum aceasta se concentrează la Londra, tot astfel ea se rezumă la capitala sa, Lisabona, ce depăşeşte cu mult, mai ales după suirea pe tron a casei de Aviz, în 1386, un număr nesfârşit de mici oraşe. şi de burguri impunătoare, toate active şi aflate în slujba sa. O Portugalie subpopulată, *2* 07

patriarhală, consumându-şi grâul propriu, exportându-l chiar către Anglia104, bându-şi vinul, se dă la o parte pentru a ceda locul unei Portugalii din ce în ce mai puţin sigură pe pâinea sa zilnică. Culturile fructifere, măslinul, viţa-de-vie, se impun tot mai mult. Totodată se ghiceşte un efort considerabil pentru creşterea producţiei cerealiere, ca, de exemplu, în sud, în Alentejo, unde sunt aclimatizate specii noi. Această nevoie de grâu, acest imperialism105 al griului îi obligă pe portughezi să pună mâna pe debuşeurile întinselor câmpii marocane, să introducă cultura lui la un moment dat la Mă-dera, să-l adapteze mai târziu în insulele Azore. Dar cea mai bună soluţie constă în a-şi cumpăra grâul din afară, în a se lipsi, la ea acasă, de o activitate, într-un cuvânt, puţin rentabilă. Foarte curând Lisabona va consuma grâu din străinătate, acela pe care i-l livrează timp îndelungat Andaluzia şi

Castilia pe care i-l expediază (dar nu totdeauna) Sicilia. Încă din 1546 ambasadorul regelui Portugaliei la Roma, Simă o de Verga, ia în grabă, dar fără folos, drumul spre Palermo106. Portughezii, în relaţii de mult timp cu Bruges, apoi cu Anvers se întorc şi către Flandra poate din secolul al XV-lea. În orice caz, în 1509 ei cumpărau aici grâu de calitate foarte bună, *o muito bora* cu 10 *pataques* şi cu 11, *o melhor*, de cea mai bună calitate107. Aceste achiziţii continuară de-a lungul întregului secol. Cel mai adesea acest grâu nordic, venit sau nu din zona Mării Baltice, este transportat de minusculele bărcuţe din Bretania care sosesc la Lisabona cu sutele dintr-odată. Nefericiţi între nefericiţi, cum să nu se lase ispitiţi marinarii din Bretagne de Plăţile în aur asigurate de cumpărătorul portughez, împreună cu dreptul de a duce acasă Preţiosul metal în mod legal? Ei „acostează ci în fiecare zi, scrie din Lisabona la 4 septem-*Je* 1559 ambasadorul francez Jean Nicot, cu o are cantitate de grâu fără niciun permis (din Partea regelui Franţei) – Sunt ocupat ca să fac ordine” 108. Dar nu va reuşi deloc să-şi atingă ţinta. Nu este oare Portugalia, după propria sa mărturie, „o ţară... ca prin minune lipsită de orice fel de grâne”? Şi aproape un secol mai târziu, în 1G33, iată la Lisabona o sută din aceleaşi bărci pe care guvernul portughez le sechestrează şi apoi le da drumul. Ca să trăiască, marinarii îşi vând pânzele, cârma, nava însăşi şi în cele din urmă vor crăpa de foame109. Acest negoţ pe jumătate de contrabandă al bărcilor bretone, apasă ca un jug, *el qucă es muy* /uerte110 asupra economiei şi politicii portugheze. Nu mai puţin el implică circuitele comerciale fără de care nimic n-ar fi posibil din această mişcare, aparent spontană. În acest an 1558, cei care asigură traficul comercial sunt negustorii din Bilbao, Burgos şi, ia Medina del Gampo, Simon Ruiz111.

La această dată griul pe care-l transportă bărcile bretone a ajuns deja la Castilia pentru care el este Jiarto dafioso, păgubitor, în cel mai înalt grad112.

Dar e vorba oare de Castilia? Trebuie să înţelegem mai curând, chiar dacă greşim puţin, porturile biscayene şi

galiciene. Suntem rău informaţi în legătură cu prima sosire a griului în Andaluzia. Este posibil totuşi ca acel francez, Guion Soliman, care în august 1557 îşi vinde nava la Cádiz, unde adunase grâu, să fie breton113... În orice caz, începând din aceşti ani, călătoriile bărcilor bretone devin mai numeroase, prilej pentru ele de a se întoarce în funcţie de capriciile locurilor de oprire, cu „aurul roşu" al portughezilor sau cu metalul alb al spaniolilor...

La Cádiz, Sevilla, în Andaluzia, în sudul Spaniei până la Málaga şi Alicante se remarca o evoluţie „portugheză" ca urmare a prosperi taţii americane a Sevillei. Această prosperitate favorizează măslinii şi viile. Totuşi belşugul griului este atât de mare încât frânează aceasta evoluţie. Sevilla este în dificultate, în timp ce

109

oraşele învecinate, Puerto de Santa Maria, extrem de bogatul Jerez de la Frontera şi mai ales îndepărtata Málaga continuă să-şi asigure cu uşurinţă aprovizionarea. La Málaga *Ios proveedores* flotelor avură mult timp o sarcină uşoară: se plătea un suprapreţ de 1 sau 2 reali pentru fiecare faneoă114 şi griul curgea. El este mult mai ieftin chiar decât în Catalonia115, la un preţ aproape la fel de coborât ca la Neapole sau în Sicilia116. Nu de grâu se duce lipsă ci de animalele de povară care să-l transporte. Este de ajuns ca să se rechiziţioneze vitele pentru ca preţurile griului să fie la discreţia autorităţilor117.

Astfel totul decurge cu bine până la mijlocul secolului. În 1551 casa Fugger obţinea încă dreptul de a exporta din Andaluzia şi din *particto* Calatrava 36.000 *fanegas* dintre care 16.000 pentru Barcelona118. Doi ani mai târau, în august 1553, contele de Tendilâa119 cere pentru el însuşi, cu titlul de gratificaţie (*avuţia de* costa) o *cedola* de export pentru 4.000 – 5.000 *cahizes** de grâu, începând de la Málaga. Dată fiind supraabundenţa pieţei, era posibil să i se acorde şi mai mult, fără să i se facă în realitate un alt clar decât „puţină cerneală şi hârtie", *sân porter* en ello mas *que ţinta y papei*. Şi ar fi fost uşuraţi şi ţăranii, stânjeniţi de recoltele lor. „Am avut, scrie la 23

noiembrie 1553 unul dintre inspectorii din Malaga120, şase sau şapte ani robitori... S-ar putea ca anii următori să nu mai fie la fel”.

n fapt. situaţia nu se va deteriorara decât în Preajma anilor 1560. În 1561121, Sevilla protestează în gura mare împotriva genovezilor, stăpâni ai vămilor sale, şi care o sâcâie în privinţa cerealelor (grâu şi orz) pe care ea le-a adus în cantitate mare din Franţa, din Flanra şi din insulele Canare. Vor aceşti genovezi a ţăranii să moară de foame? Desigur, nu sunt

* 1 cahiză = G66 1. (N. tr.).

primele grâne care sosesc la Seviila de pe mare, dar marele viraj nu a avut încă loc (în 1564122> de exemplu, un proiect (a rămas fără urmări) de a transporta grâu andalu2 la Genova este împins destul de departe. Transformarea avea să se împlinească între 1561 şi 1569, ani de secetă. Andaluzia prea bogată în ulei, vin şi metal alb ajunge să se deprindă cu grâul străin. Către 1560 cel mai târziu123 evoluţia este terminată, făina andaiuză nu mai este suficientă pentru fabricarea pesmeţilor necesari flotelor. Coroana spaniolă se află în fiecare an în căutarea a 100.000 *janegas* de grâu nordic (55.000 chintale). Este puţin şi mult totodată. În 1553, lipsa se extinde în întreaga Spanie şi-i zdruncină viaţa economică124.

Problema ar fi să ne dăm seama dacă acest deficit, de atunci permanent, aduce sau nu o mărturie în profunzime asupra economiei Spaniei, asupra „situaţiei sale ţărăneşti”. Dar asta înseamnă să cerem istoricului mai mult decât poate el să ne spună. În legătură cu realitatea complexă agriculturii din Peninsulă (inclusiv cea portugheză), el nu dispune nici măcar de o schiţă, comparabilă, de departe, cu cartea lui Marc Bloch125 despre caracterele originale ale agriculturii franceze sau cu crochiu! pe care Emilio Sereni126 l-a oferit de curând despre Italia câmpiilor şi a muncilor agricole. Ceea ce ştim, se reduce la puţin. Peninsula este de o extremă diversitate; ea are numeroase regiuni sărace şi rămase în urmă. În timpul invadării Navarrei, în 1522, soldaţii francezi mor de foame în aceste

ţinuturi, sortite să mănânce pâine de mei, şi la întoarcere, la Bayonne, după înfrângere, unii se îndopară până aproape să plesnească127. Tot astfel Galicia, în 1581, este un tărâm nefericit, în care primitiva pâine de secară pare, unui bogat călător veneţian, nedemnă de oameni128. Cu toate acestea ştim *ca* pretutindeni a existat un avânt al vieţii ţaraneşti, pornit de foarte departe şi care se deZ

voltă încă, în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Înmulţirea atelajelor de catâri, relativa ieftină ta te-a animalelor129, energia cu care ele trag uşorul plug fără plaz al arăturilor superficiale130, înaintarea defrişărilor, extinderea culturilor de măslini şi viţă-de-vie, mai ales ale acesteia din urmă, din momentul în care pământul şi climatul o îngăduie sau o tolerează, regresul atât de evident al creşterii oilor (chiar a celor cu lână fină), totul vorbeşte despre extinderea, despre progresul vieţii agricole. Unele sondaje făcute în actele notariale la Valladolid131 indică *censos* constituite în legătură cu achiziţiile de ogoare. Capitalismul cămătăresc al oraşelor şi al marilor oraşe a contribuit la acest avânt.

Progresul vieţii agricole se realizează în detrimentul acelor Ios *montes blancos* sau *alba-les*, al acelor coline de culoare albă, dezgolite de copaci şi redate culturilor, plantaţiilor sau ocoalelor provizorii pentru vite. De la *Candelaria*, (sărbătoarea numită Intrarea *în biserică*) şi până la Sfântul Ioan următor, fiecare ţăran îşi poate însuşi o bucată din acest pământ al nimănui – şi provizoratul apoi durează, să planteze arbori, măslini sau câţiva butuci de viţă-de-vie, să pună aici sub interdicţie o păşune rezervată doar vitelor sale. Nenumărate texte vorbesc despre această luptă îndelungată împotriva pustiului pământurilor ostile, pietroase şi o serie de cuvinte ajunse la noi din vechime (*escalias*, pârloagă, *escaliar*, a defrişa, *artigar*, a dezburuiena, a curăţa de plante, *presuras*, luări în posesie, *baldios*, pământuri necultivate, *dehesas*, păşuni comune, *ejidos*, bunuri comune şi locuri virane la intrarea în sat unde fiecare ţăran are dreptul să-şi treiere rfcolta cu vitele sale...) toate aceste cu-vmte moştenite din latina populară

şi pe care e regăsim cu variante în Catalonia sau în An-aaluzia ca şi în Castilia unde se află naturali-Jrte, ne introduc, se pare, în miezul proble-Or care sunt oarecum ale tuturor câmpiilori în

Occid*entului*

SCr-oare b

I

exact S™S, feu-i; un ogoarele? o IJ-lea *

bri/ % ai mult poate 2 SUS ţine e nu sg°* e *decât*

Preajma ani*211* 213

a jos 1580-loP013. Şi agricultura a fost cea din

ti care a luat-o pe un drum greşit, fără să i ştim nici cum, nici pentru ce, nici, cu exactitate, când acest proces a devenit păgubitor. Zărim actorii şi datele problemei: turmele transhumante şi cele care se adăpostesc în staule, culturile regulate *de los regadios*, grădinile irigate împreună cu portocalii, duzii şi ceilalţi pomi fructiferi, *Ios secanos*, pământurile aride unde se află viile, măslinii, ogoarele însămânţate (o dată la doi sau la trei ani suprafaţa este semănată jumătate cu orz, jumătate cu griu), pârloagele, *Ios barbechos* însămânţate cu bob... Dar de multe ori pe *Ios montes* se cultivă ocazional, la întâmplare, *algunos ănos Iabraşe aquí algo*, cum spune o veche anchetă din 1492 în legătură cu zona Gibraltarului137... Odată cu sfârşitul secolului jocul intră în pierdere138.

Grâul adus din străinătate nu este, desigur, răspunzător de aceasta. El este, cel mult, semnul precoce al unei proaste stări a sănătăţii. În Portugalia, unde răul este vechi, contemporanii semnalează consecinţe bizare. Ambasadorul spaniol la Lisabona notează la 1 octombrie 1556: „Ţara este foarte bolnavă şi în numeroase regiuni mulţi oameni mor, susţine el, de boli pe care le provoacă respingătoarele alimente pe care le-au consumat şi le consumă încă. În anul acesta s-a făcut mai puţină pâine decât în anul trecut, toţi sunt îngroziţi la ideea viitorului, dacă Dumnezeu nu va găsi un leac în această privinţă. Aici la Lisabona există Puţină pâine, din aceea care a venit din

Frânţii Pe mare, dar totul dispare imediat” ...139.

„” tdţilor interioare.

Astfel, în timpul cuceririi Portugaliei în 1580 „P al II-lea va pune stăpânire pe o ţară putredă pe dinăuntru, o imensă povară inertă. *Dar* să reţinem legătura dintre subalimentare, *l* «oii, ea nu este arbitrară. Epidemiile care or ovi Spania la sfârşitul. secolului, mai devreme decât toate celelalte zone în declin n «în Eurooa explică prin aceste* * –”.

*„Boom”-ul griului turcesc*: *154*8 – 1564

La mijlocul secolului al XVI-lea se dezlănţuie criza producţiei agricole140 italiene. Peninsula cunoaşte începând de-atunci o serie de recolte proaste, de lipsuri în aprovizionare, de scumpiri. Motivele acestor dificultăţi nu sunt prea clare: suprapopulaţie, condiţiile meteorologice nefavorabile investiţiilor în agricultură, prezenţa războiului civil... Totul este posibil sau, mai bine zis, totul se amplifică, se agravează ca urmare a unei *care ştia di jormenta ed altri grani* care nu cruţă nici măcar un ţinut mai curând aflat la adăpost, ca Veneţia141. În orice caz, Italia a găsit un remediu uşor pentru dificultăţile sale, adesea foarte mari: câteva expediţii de bani şi marile sale nave cerealiere sau acelea ale Ragusei, ating porturile din Levant şi piaţa otomană.

Circulaţia este destul de importantă pentru a duce la ridicarea tonajelor medii observate, la aproximativ 600 de tone, în curând şi la mai mult. Printre aceste impunătoare nave este caracteristic să descoperim unele nave turceşti, specializate pentru călătoriile lungi din Istanbul la Alexandria din Egipt. Una dintre ele, proprietatea marelui vizir Rustem paşa sosea la Veneţia în decembrie 1551, încărcată în contul lui Zuan Prinli şi Senioria o scuteşte de taxa de ancorare142. În aceşti ani a existat de altfel o activă complicitate din partea marilor demnitari turci, posesori de pământuri, de grâu şi lacomi de bani gheaţă. Turcia, mai ales la început, se găseşte în poziţia de solicitator, ca şi cum n-ar şti cum să procedeze cu surplusurile sale. „Cu cât negustorii noştri, scrie

ambasadorul veneţian la 4 septembrie 1551, se vor arăta mai rezervaţi, cu atât vor obţine condiţii mai avantajoase căci există mult grâu care aparţine atât nobililor cât şi poporului şi, din pricina războiului cu împăratul, nu exista alţi cumpărători posibili în afara veneţienilor şi ragusanilor".

În acest *an* 1551, care este martorul expediţiei victorioase a lui Sinan paşa împotriva oraşului Tripoli, Veneţia aduce din porturile levantine de la 300.000 până la 40*0.000 stata* (240.000 – 320.000 hi, în jurul a 180.000 – 240.000 chintale). Dacă adăugăm alte transporturi, în special cele ale corăbiilor genoveze asupra cărora din nefericire nu avem informaţii precise, rezultă că în acest an au fost importate din Turcia probabil 500.000 chintale de grâu. La acest nivel ridicat, toate porturile Imperiului au fost puse la contribuţie, în mică măsură cele din Egipt, mult cele din Grecia şi destul de des cele de la Marea Marmara ca şi uneori, Varna de la Marea Neagră. Corăbii de transport ragusane Ceire, în principiu, merg la Rodosto să încarce piei sau lână, se oprese clandestin la Voios şi îmbarcă aici grâu. Toate acestea vor fi însemnat excelente afaceri mai cu seamă pentru câţiva negustori veneţieni instalaţi, la Constantinopol, dintre care în primul rând Antonio Prinli. Diferenţa de preţ între achiziţiile din Levant şi vânzările din Italia este într-atât de mare – de la 1 la 2, 2, 5 şi chiar 3 încât negustorii sunt „siguri că nu pot pierde".

Cu toate acestea, fie la Veneţia, fie la Ragusa – şi fără îndoială şi în alte părţi – acest comerţ privilegiat, îmbinat de oraşele italiene cu avansuri în bani şi prime acordate negustorilor, cu garantarea cursului de vânzare – dovadă că la început au existat mari dificultăţi *) e?. r.u. s rmgef-a banilor în numerar necesari achiziţiilor – nu se desfăşoară fără surprize neplăcute. În porturile Levantului preţul grâu-*u*} \ solicitat prea mult, ajunge să crească repede. Comerţul cu grâu rămâne în continuare o afacere rentabilă, dar probabil că atrage mai Puţini amatori veneţieni. de vreme ce la 24 dre ThHe 1554 Senatul

acorda navelor străine ptul de a nu plăti o taxă de ancorare sul5 ia.10 ră celei pretinse navelor naţionale dacă, ntrarea în port nu erau încărcate decât cu grâu143. Măsura arată în cel mai bun caz că Veneţia, în ciuda mărimii flotei sale, trece prin dificultăţi în asigurarea transporturilor cerealiere provenind din Levant.

După 1555, griul lipseşte când în Egipt, când la Constantinopol, când în Siria... Preţurile nu contenesc să urce: de la 51 – 55 aspri *chila* în 1550 – 1551, ele trec la 63 – 65 în 1554 – 1555; vor ajunge la loc în 1557 – 1559144. În acelaşi timp, în 1555 este promulgată prima interdicţie otomană de export, de unde au rezultat numeroase intervenţii ale galerelor otomane împotriva corăbiilor din Ocudent în preajma locurilor obişnuite de îmbarcare a grâului14. Brusc, contrabanda îşi face apariţia, ea deschide breşe către Caneea, în insula Candia, unde se instalează un negoţ interlop activ, cu specialiştii săi, cum sunt Stefano Tarabotto sau Marchio di Poggio... Calce, caramusalis aduc pe corăbiile Occidentului grâul de contrabandă. Monedele de aur sau de argint rezolvă bine probleme în aparenţă insolubile. Pier o de Medici ajunge să-i scrie lui Cosimo I la 14 octombrie 1559, că el „a auzit din surse demne de încredere că aceşti domni (veneţienii) sunt pe punctul de a avea, prin vicleşugurile lor, un Negroponte în fieful Sultanului; ei îi oferă un tribut imens, atât de mare, încât cu mare greutate am obţine noi un venit la fel de mare. Toate astea pentru ca să obţină grâu potrivit nevoilor lor fără să treacă prin Franţa sau Spania” 146.

Aceasta este o pură calomnie mai. ales în aceste zile următoare păcii de la Cateau-Carn-bresis, atunci când intervine a doua interdicţie de export a Sultanului, „acţiune avertisment”, care nu împiedică desfăşurarea comerţului de contrabandă. În 1562, 1563, 1564 ne; gustorii veneţieni, protejaţi de două ori mmult ca înainte de o Seniorie preocupatão. interesele generale şi de cele ale oamenilors, de afaceri, continuă să meargă în Levant pe0

tru a face aici negoţ chiar „punându-şi viaţa în primejdie” 147.

Totuşi apare cu claritate că, începând din 1561, greutăţile au crescut: se înmulţesc incidentele, capturările de corăbii încărcate sau nu încă, reîntoarceri fără marfă... Senioria numeşte în 1554 pe Stefano Tarabotto la Caneea pentru a activa traficul clandestin, dar fără rezultate importante. În lipsă de altceva mai bun, galerele veneţiene jefuiesc navele de transport ragusane (decembrie 1563, martie 1565, ianuarie 1566). Şase capturări cunoscute reprezintă în total ceva mai puţin de 37.000 *staia*, adică în jur de 22.000 chintale, în mai mult de doi ani148.

Aceste lovituri uşoare nu sunt suficiente pentru a restabili o situaţie compromisă. Frumoasa epocă a griului turcesc nu va fi durat multă vreme.

Dacă Italia este silită de atunci să-şi rezolve altfel problema pâinii sale cotidiene, cauza este că în Turcia încep ani grei. Un istoric deosebeşte aici perioade catastrofale între 1564 – 1568, 1572 – 1581, 1585 – 1590, ceea ce nu înseamnă că perioadele intermediare ar fi fost de abundenţă, în enormul Istanbul îşi dau întâlnire toate relele: sărăcia, scumpetea, valurile impresionante de foamete, în sfârşit ciuma. „Din 1561 până în 1598 numărăm, după corespondenţa ambasadorului veneţian, 94 de luni de ciumă (aproape 8 ani) şi cifra rămâne inferioară realităţii” 149. Aceste mărturii au importanţa lor, dar riscă să ne ascundă esenţialul. Datorită victoriilor sale care au implicat-o puwrnie în viaţa lumii (Siria, 1516, Egipt, 1517, „ips, 1522, Belgrad, 1540, Ungaria, 1541) – tă chiar acelui „boom” al griului care a „câţiva ani, o ţară aspră, întemeiată, caanta carolingiană, pe feude viagere (aşadar ce Un el se «beneficii”), se trezeşte pradă unei vechile legături, dar prea

°” omii monetare deja destul de puternică

*» 17

P, ei? tru a-i

Pentru a crea altele noi, cu adevărat modernei Această economie monetară ou devalorizările şi creşterile

sale de preţuri, cu acumulările sale arbitrare şi răspândirea unui lux de import se impune cu tărie în faţa unei economii arhaice şi stabileşte în mijlocul acesteia insule şi ostroave aberante.

Criza griului şi criza monetară au favorizat într-o largă măsură dezvoltarea unei proprietăţi ereditare, această trecere (am spune în Occident) de la „beneficiu” la feudă, de la o proprietate nesigură, supusă bunăvoinţei statului, la o proprietate deplină, evocatoare a domeniilor contemporane ale Poloniei şi Mos-eovei. Dacă unii istorici vorbesc, pentru Occident de o „refeudalizare” între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea, cuvânt ambiguu (dar prin ce să-l înlocuim?), un fenomen analog se dezvoltă şi în Turcia pe care nu prea ştim cum să-l denumim şi aşteptăm studiile care deocamdată lipsesc. Cartea deschizătoare de drumuri a lui Busch-Zaniner150 a semnalat, dar pentru ultimii ani ai secolului al XVI-lea şi începutul celui de-al XVIII-lea, acele *ciftlik-mi*, domenii create, după opinia sa, sub semnul bonificaţiilor, şi în regiunile cerealiere. O’mer Liitfi Barkan şi elevii săi, în imensa cercetare pe care au întreprins-o au constatat această creştere a proprietăţii moderne în beneficiul sultanilor şi al paşalelor pe care-i ştim angajaţi în „boom”-ul cerealier. În afară de unele excepţii care confirmă regula, ei şi-au rezervat vânzarea de grâu către cumpărătorii din Occident, ceea ce este interzis „poporului”. Intuim amploarea transformării: Turcia trăieşte, la fel ca Europa occidentală, ora „revoluţiei preţurilor şi a revoluţiei agricole care impune, şi la ea acasă şi în alte părţi o creştere demografică.

Sunt adevăruri de o certă importanţă pentru o istorie comparativă, şi vom ezita să tragem concluzii la scara lumii mediteraneene atât timp cât problemele turceşti nu vor fi abordate se cuvine. Până atunci nu cunoaştem decât ficient motivele deschiderii şi apoi închiderii retelor turceşti: creşterea populaţiei (da, cu P. suranţă), războaiele la frontiere şi armatele are devoră, aidoma oraşelor, surplusul de e cajei5 iţ tulburări economice şi sociale... Cercetări ulterioare vor hotărî în privinţa lor. Este cert

totuşi că după 1560 în Turcia apar schimbări mari152.

*Consumul plinii proprii*:

*conjunctura italiană de la 1564 la 1590*

„Sfârşită în fapt, din 1560, definitivă în 1570, închiderea Levantului a abătut către resursele proprii o Italie constrânsă să hrănească o populaţie în creştere” 153. Or, în ciuda exemplelor dramatice şi dramatizate pe care le cunoaştem din 1564 până la 1590, Italia a rezistat, e vorba despre o anumită Italie, cea a marilor oraşe parazitare, Roma, Genova, Florenţa, Veneţia care, singurele ameninţate, sau cel mai puterniG ameninţate, au depăşit încercarea. Trei explicaţii se ghicesc:

1. Această Italie a dispus de excedentele unei alte Italii încă risipitoare: Sicilia, Apulia, Rom-agnola, Romagna, Abruzzi, Corsica154, Sardinia chiar, din când în când, adică o Italie încă arhaică, uneori puţin deschisă exploatării comerciale. Cazurile Genovei, Romei, Veneţiei probează exactitatea explicaţiei. La Veneţia, ca soluţii suplimentare, mărunte există, <eventual, grâu din Bavaria, achiziţiile din schelele turceşti de la Marea Adriatică, grâul salvator „în Albania, salvator în ciuda pieţei restrânse şi a calităţii lui proaste – i se reproşa gustul tău dulceag. În Albania cumpărătorul nu inimpină nicio piedică, seniorii funciari acţionând în felul şleahticilor polonezi şi, dată fiind swba pătrundere a economiei monetare, preţu-115 nu se clintesc, potrivit unei scheme clasice

de schimburi în natură, coloniale.

2. A existat, mai mult decât în trecut, o recurgere la alte cereale în afara griului. Demonstraţia ar fi de o mare importanţă, dar ne scapă printre degete. O istorie descriptivă o propune totuşi cu insistenţă. Astfel, la Vene

Moimst Tnq *Jpz* l-ÎURCIA

MARCHE

ROMAGNA

HTOMAGNOIA

Ferraro Motovtf-Jjrâu de mare Grâu de lerra-Ferma

1588

1586

*” 50 – GRIUL DE PE MARE ŞI DIN TERRAFERMA LA VENEŢIA

t) după Museo Correr, 217. Veneţia a consumat dintotdeaun* grâul propriu şi pe cel adus pe mare. La sfârşitul secolul” * al XVI-lea acesta din urma încetează să mai fie priori”» (ca (te exemplu în 1588). Nu există nicio îndoială ca acest efort cerealier din Terra ferma care va continua în selO al XVII-lea este una dintre caracteristicile majore ale ecu nomiei veneţiene. De remarcat, de asemenea, printre s1 nele venite pe mare, rolul primordial al griului italian i cepând din Abruzzi şi din regiunile mai nordice. A-Pj-a către Neapole şi Sicilia se micşorează. La aceasta o» aproape niciunul către Levant şi niciunul către potir: te, [Romagnola se află la nord de Romagna, mat exact e» i Romagna estense, teritoriul din Lugo şi Bagnacavaliotia noii recolte, în iulie 1604, în Antrepozitele oraşului se mai află tot atâta mei a-l; – grâu155. Este o hrană pentru săraci ca şi carnea1” importată din Ungaria, legumele uscate, bobul, mazărea, lintea, sau secara, personai discret care va supravieţui de-a lungul secolelor. De altfel meiul, conservându-se mai bine decât griul (adesea mai mult de zece ani) 156, este Prin excelenţă cereala antrepozitelor militare, în Terra Ferma, în Dalmaţia sau în Levant. Şi este totodată una dintre vechile culturi ale Italiei de nord. În 1572157, în timpul dramaticului război din Chioggia, Veneţia, hăituită de genovezi, este salvată de cele 10.000 *staia* de mei din antrepozitele sale. În secolul al XVI-lea, mai mult decât o cereală de sprijin, meiul a devenit pâinea săracilor. La câţiva paşi de Veneţia, în iarna anului 1564 – 1565, la Vicenza întrucât ţinutul nu a produs grâu „aproape toată populaţia trăieşte cu mei” 158. În vremea foametei care se dezlănţuie în octombrie 1569 şi va dura până la recolta, din fericire bogată, din 1570, în Veneţia ti *Fondego* al Făinii din San Marco şi de pe Rialto distribuie în fiecare zi făină luată din rezervele oraşului. Tichete de raţionalizare prevedeau două pâini pe zi pentru fiecare persoană, *mezo jormento, mezo miglio**™. Douăzeci de ani mai târziu, tot

la Veneţia, grâul, imediat după recolta din 1589 urca rapid la 5, 6 şi 7 ducaţi. Brutarii fură autorizaţi să facă pâine de grâu şi orez, la trei părţi de grâu corespiunzând o parte de orez. Dar „soluţia a fost repede părăsită, această pâine prea gustoasă mărind pofta de mâncare”. Pentru a salva mai cu seamă interesele adevărate ale celor săraei, Senioria dădu ordin să se coacă Pâine de mei şi să fie vândută săracilor; era execrabilă...1 «în 1590 – 1591 situaţia era şi mai încordată şi a trebuit să se aştepte sosirea griului din Levant, Anglia şi Ba var ia, în

jumătate grâu, jumătate mei (lb. ital. – N. tr.).

*1592*, pentru ca să se restabilească. Totuşi, *în* acest an, panica a fost mai puţin violentă pentru că Senioria încă de la început, trăgând învăţăminte din experienţa anilor trecuţi, a îngăduit brutarilor să facă pâine cu orice fel de cereale „mei, secară şi alte amestecuri, fără nicio limitare a greutăţii... aşa încât în oraş se vindeau pâini amestecate de toate dimensiunile, fiecare silindu-se. să o facă mare şi bună pentru a *o* vinde mai uşor” 161.

Cerealele secundare deţin astfel locul lor la Veneţia în momentele nefavorabile. Ar fi temerar să ne gândim că ele au debitul lor, rezervat săracilor? Presupunerea că acest debit este în creştere ne-ar ajuta să conciliem câteva cifre privind aprovizionarea Veneţiei care au şansa să fie exacte, deşi aparent sunt contradictorii. Prima aparţine lui Marin Sanudo: din octombrie 1511 până în august 1512, adică timp de 11 luni, Veneţia a primit în antrepozitele sale mai mult de 1.000.000 de *stata* (exact, 1 080 721); dacă adăugăm media lunară a acestor 11 luni pentru a avea un an complet, ajungem la aproximativ 1200.000 staia. În total, aproape 700.000 chintale, *che e sta un grandis*-ş*imo numero 162*. Or listele care se referă la anii 1548, 1552, 1555 şi 1556” dau o cifră anuală, an de an, de 656 970 *stata* de făină (ceea ce în grâu ar da o cifră mai ridicată) şi în 1604, în sfârşit consumul oraşului ar fi de 515 257 *staia* de grâu1<53. Cum populaţia între timp nu a scăzut ci dimpotrivă, ne rănim două explicaţii: o diminuare relativă a consumului de pâine sau o diminuare a ponderii. griului

în ansamblul cerealelor. panificabile. Suntem înclinaţi în favoarea celei de-a doua.

3. Urmează ultima explicaţie de ansamblu, cea mai importantă: Italia s-a salvat dezvoltârdu-şi producţia proprie. Este un fenomen *de* lungă durată, început probabil din 1450. Acest progres îmbracă forme obişnuite: amenajarea colinelor, cucerirea pantelor muntoase, aşa, j; narea câmpiilor de orice dimensiune, împă 11

I-ea pământului între ogoare şi păşuni cele din tâi silindu-le pe celelalte şi şepteiul pe care-l jirăne? se să dea înapoi, întrucât totdeauna trebuie mai mult loc pentru oameni. Această *nevoie* antrenează distrugerea copacilor, a ani

1557: 58 58 – 5959 tO 60 – 61 61 – 62 62 – 63 63 – 64 65 – 6566 – 67676868 – 69 51 – EXPORTURILE SICILIENE

După documentele arhivelor din Simaneas. Suprafeţele haşurate în grâu reprezintă griul exportat care a recompensat fratele, cele în alb, griul exportat care nu a avut legătură cu ele. Media acestor cifre (indicată cu o linie punctată) se află în jurul a 120.000 de *salme*. Variaţiile ţin atât mai mult de diferenţele recoltelor decât de oscilaţiile cererii. Căci Sicilia cunoaşte la fiecare trei sau patru ani o recoltă mediocră. Exporturile se vor menţine în secolul al XVI-lea la acelaşi nivel şi cu aceleaşi oscilaţii permanente.

malelor sălbatice, regresul turmelor domestice. Toate acestea sunt evoluţii străvechi: în Lombardia, defrişările din secolul al XIII-lea, extinzând cultura griului au redus numărul oilor. Franco Borlandi1 (54 a avut dreptate să vadă în acest fapt una dintre cauzele crizei lânii şi a succesului barehetului, stofă pe jumătate lână, jumătate bumbac, într-un cuvânt, un înlocuitor.

În această mişcare înainte peisajul agrar e transformă1. Colina, lăsată informă, abandonată înţelenirii de către Antichiate a fost cucerită în timpul exploziei mediep prin terasări repetate, semănată cu arcare vor susţine viţa de vie şi vor oferi

223 XV™6101” fura Jul frunzeior lor.: în secolul al

Mea această cucerire se extinde şi mai mult în înălţime. Am citat cuvintele lui Francesco Guicciardini în legătură cu o Italie eultivată până pe culmile munţilor ei166. În 1580 Michel de Montaigne se minunează de spectacolul pe care-l are sub ochi la băile din Lucea: „munţi... toţi bine cultivaţi şi verzi până în vârf, plantaţi cu castani şi măslini iar în alte părţi cu viţă de vie pe care ei o plantează în jurul munţilor, împrejmuindu-i în formă de cercuri şi trepte. Pe marginea din afară a treptei, puţin ridicată, se află viţă de vie. Suprafaţa din interiorul acestei trepte este necultivată...” 167. Dar italienii şi-au extins metodic stăpânirea agriculturii lor şi către câmpiile mlăştinoase din vale.

Aceste progrese au reclamat oameni şi iarăşi oameni, bani şi iarăşi bani. Ele au antrenat largi investiţii din partea oraşelor. Proprietarii burghezi, nobili de dată recentă, au găsit în pământ, rând pe rând, un prilej de a-şi spori capitalul sau de a-l pune la adăpost. Făcând aceasta, ei s-au izbit de o problemă-eheie: să disciplineze, să folosească masele de ţărani, să-şi însuşească ceea ce limbajul actual numeşte plus valoarea” muncii lor.

Din păcate cunoaştem cu totul imperfect această mişcare multiformă. În expunerea sa generală din care împrumutăm mult, Ruggiero Romano168 susţine că profiturile au fost ridicate în timpul primelor investiţii funciare, în secolul al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea. A fost vorba la început de mici suiw investite pentru profituri destul de importante, urmându-se aceeaşi schemă, într-un cuvânt, ca pentru începuturile marelui capitalism comercial la Lisabona, după întoarcerea lui Vasco da Gama169. Ar fi existat prin aceste locuri o tinereţe fericită a capitalismului funciar, contemporană cu un prim capitalism comercial, maturizat în epoca bancherilor Wel-ser şi Fugger. Apoi situaţia s-ar fi deteriorat-Este o ipoteză, evident în cazul Veneţiei (dar Veneţia, unde lucrurile apar cu mai multă claritate decât în alte părţi este, poate, în întârziere) marile investiţii în ceea ce priveşte *beni inculţi*, în principal pământurile joase şi

mlăştinoase, nu încep deloc, dacă documentele noastre nu se înşală, înainte de 1550...

Tensiunile sociale între ţărani şi nobili se manifestă numai atunci. Crimelor politice, afaceri ale celor mari, le urmează crimele agrare, afaceri ale celor mici. Odată cu sfârşitul secolului aceste tulburări degenerează în revoluţie socială mocnită căci aceasta este adevărata natură a banditismului asupra căruia vom reveni170 şi a cărui cronică se îngroaşă pe măsură ce se scurge secolul. Este momentul în care istoricul are impresia că vede enorma bogăţie veneţiană desprinzându-nse de aventura comercială, investindu-se de bine de rău în împrumuturile cămătăreşti ale poliţelor la Besançon şi, mai departe, în câmpii şi în costisitoarele bonificaţii... Se închide astfel un ciclu clasic de precapitalism.

Toată această istorie, probabil nu prea bine identificată, trebuie să alunece ca o grilă provizorie în spatele istoriei griului italian. Ea îi dă un sens şi o continuitate. Dar informaţia ne trădează în momentul tragerii concluziilor. Schimbarea conjuncturii ţărăneşti se produce cu siguranţă după 1550, probabil nu înainte de 1600. Iar conjunctura proprietarilor funciari nu este aceeaşi. Aceştia triumfă fiindcă ţăranii pierd, oarecum la fel ca în Castilia. În orice caz, nu există nicio îndoială: complexul efort al ţăranilor Italiei au permis în ciuda atâtor tresăriri bruşte echilibrul cel puţin aparent al anilor 1564 – 1590.

*Ultima nenorocire*: *9 rtvi nordic după 1590*

°ale dificultăţile aprovizionării mediteranese, au pregătit, cu mult timp înainte, sosirea wă a griului nordio pe care corăbiile olan deze, hanseatice şi engleze îl transportă de pe! ţărmurile Mării Baltice până în Marea Medite\ rană începând din jurul anului 1590. Nu este primul grâu venit din nord, căci fără a vorbi despre Peninsula Iberică, Genova îl primea încă de la jumătatea secolului al XV-lea171. În 1527, Veneţia aducea grâu din Flandra sau din Anglia172. La fel, se pare, procedau cătro 1530 negustorii Strozzi pentru aprovizionarea Romei173.

În octombrie 1539, un corespondent al marchizului Gonzaga la Anvers semnalează plecarea pentru Italia (Genova, Florenţa, Lucea) a 16 *nave grosse* încărcate cu grâu despre care el spune dinainte că se va conserva prost174. Probabil că încă din 1540 Cosimo de Medici a importat grâu din Flandra, că în 1575 Toscana a încercat, cel puţin, să cumpere grâu breton175. Faţă de cele câteva încărcături pe care le observăm la întâmplare, alte zece sau douăzeci trebuie că ne scapă.

Dar fenomenul n-a luat. amploare decât ca urmare a unei serii de recolte proaste care, cu începere din 1586176, au lovit în mod special Italia. A existat un efect cumulativ, şi în 1590 situaţia a devenit tragică. Marele Duce al Toscanei a fost primul care a trimis agenţi comerciali la Danzig177, ceea ce a făcut apoi şi Veneţia, la rândul ei odată cu venirea iernii178. Din 1590 – 1591 nave nordice au sosit *în mod cert* la Livorno179 şi Genova180. În 1591, secretarul Veneţiei, Ottobon, expedia către aceasta cinci corăbii din Danzig. În luna iulie a aceluiaşi an „plouă atât de mult, scrie un negustor din Florenţa incit ne temeni de o recoltă la fel ea aceea din anul trecut; grânele, cel puţin cele din câmpii, sunt culcate la pământ şi există atâta umiditate că în loc să se usuce, putrezesc” 18 lîn septembrie acelaşi negustor este categoric”, „avem un an greu din pricina lipsei griului; cel mai bun şi cel mai sigur ajutor este aşteptat din Hamburg şi din Danzig” 182.

Astfel a început peregrinarea navelor pu grâu nordic în lumea mediteraneană. Sosirii6

j, importante nu se produc înainte de iarna anului 1592-<1593. Listele portuare din Livorno indică, în 1593, un import de aproape 16.000 de tone de grâu şi secară din nord183, dintre care aproape jumătate în contul Marelui Duce iar restul pentru negustorii Buonvisi din Lucea, Lucchini din Bologna, Vernagalli, Buonacorsi, Biaehorali, Biachinelli, Gapponi, Lanfranchi, Berzighelli, Orlandini, Mendès, Ximenes, Ri-easoli, Melinchi, Bardi, Guardi, Taddi, Massei... din Florenţa. Dacă am avea nevoie, această e-numerare, luată din listele portuare184, (cu

câteva piobabile greşeli de ortografiere) ne-ar vorbi despre răspândirea comerţului cu grâne. Pin 1590 până în 1594 cererea livorneză a fost atât de importantă încât ea a antrenat plăţi către Anglia, Danzig şi olandezi în valoare de peste 2.000.000 scuzi18. În 1596 ea era tot viguroasă iar Marele Duce trimitea *încă*. un reprezentant în Polonia şi la Danzig şi încerca să pună stăpânire pe toate achiziţiile din nord18. Încetul cu încetul s-a instaurat un trafic enorm al cărui stăpân a devenit Marele Duce mulţumită imenselor sale capitaluri. Livorno datorează acestui flux al cerealelor un avânt evident. Oraşul avea tot felul de avantaje faţă de celelalte oraşe-port ale Italiei: era la o săptămână distanţă de Gibraltar, spuneau marinarii din Danzig, şi pe direcţia vântului care le îngăduia să străbată srâmtoarea. Încărcau la Livorno alaun pentru drumul spreoasă şi o săptămână sau două mai târziu, sare în Spania... Ca să ajungi însă la Veneţia, era o cu totul altă aventură. Drumul către Livorno, întreprins de flote m-ai nu era scutit totuşi nici de primejdii, i de obstacole şi nici, chiar, de tentaţii. La traversarea Mării Minerii sau la ocolirea Insulelor Britanice prin Scoţia te izbeai de en-Stezii care acordau sau nu dreptul de trecere, şi de vremea neprielnică; în porturile spaniole exista riscul embargourilor; în Marea Mediteta Păreau piraţii nord-africani. Şi apoi la Lisabona, la Oadiz sau la Sevilla, oricât de mică *n*

I

păstra în contractele ne car

Marele Duce *al* Toscanei vor % „egociază cu put pMă la 300 la 10 ow r? Ştiga la încetransportul grânelor din nord? tea este că corăbii, închirieri de *vLT* „U lmPlică doar ci şi enorme mişcări *dâicăg** * *. de râu

Anvere, apoi şi pe alte pl°Nu" mai întâi ia ceea ce am semnalat! «i – nord» * adică lui Marco Ottobă *ideea S** 5U ălătoră liţelor, extrase din arhivei? *r* ™ Copiile

°PMA sceptic) a – Me24 aprilie™3 În<Put:

e se» «Poate a? r „a din un ajutor, „Prin resursele proprii

™" lln mod

?

În „tu] eZe negustorii

PUlict a pentru

229

Nu grâul nordic în sine trebuie să ne reţină atenţia acum ci însăşi marea, structura acesteia cu centrul ei esenţial Italia, şi nu conjunctura, episodul. Atras de documente şi de afirmaţiile istoricilor în ediţia precedentă a acestei cărţi 192 îngroşasem episodul la dimensiunile unei decadenţe a lumii mediteraneene. Or această decădere îmi pare acum, mai ales în Italia, mult mai târzie. Marile impasuri economice nu se situează înainte de 1620 – 1621, iar marele regres biologic al epidemiilor înainte de 1630193.

Argumentul hotărâtor fusese în ochii i ceea ce numisem falimentul Siciliei, al griului sicilian. Aveam toate motivele să fiu convins de realitatea lui.

Dar nu a existat un faliment al griului sicilian.

Două serii de argumente mă determinaseră să cred în existenţa lui: mai întâi, după 1598, persistenţa recoltelor proaste şi a foametei siciliene. Pentru anul 1591, nu încape nicio îndoială: foametea bântuia insula. Sunt practicate preţuri nemaiauzite, grâul vânzându-se la 70 tari şi 10 *greni* la Palermo; pretutindeni şi *travanno le persone morte nelle strade per la fame**, acesta fiind, după spusele contemporanilor rezultatul concomitent al unor exploatări nesăbuite şi al unor revolte păgubitoare. *Salma* sfârşi prin a atinge 40 de scuzi, ei fră nemaiauzită până atunci. Se găsiră bogaţi care să vândă griul în greutatea sa în aur, a *peso di sangre*, cum spune limba timpului. Palermo şi Messina care au vândut sub valoarea cursului s-au îndatorat îngrozitor, Messina cu mai mult de 100.000 de ducaţi 194. Situaţia nu se va restabili înainte de 1595.

Aceasta era un prim îndemn pentru a dramatiza situaţia. Or, exact la momentul potrivit am luat cunoştinţă de un studiu al lui Hans Hochholzer, întreprins potrivit manierei sale obişnuite, între istorie şi geografie şi consacrat Siciliei 195. El aduce în dezbatere o statistică

retrospectivă descoperită în arhivele Vienei, datând din 1724, din scurtul moment în care Austria a stăpânit insula. Era vorba în ea despre *intrările* de grâu la Messina; mişcarea, începută în 1592 culmina în 1640, apoi descreştea pentru a atinge aproape pragul zero în 1724. Documentul rezolva problema: dacă Sicilia importa cereale în mod sistematic de la sfârşitul secolului al XVI-lea, înseamnă că ea încetase să

* pretutindeni pe străzi se găsesc oameni care au murit de foame (lb. ital. – N. tr.).

— Îai fie grânarul lumii mediteraneene occidentale Dar documenele siciliene, am avut dovada gratie publicării în 1951 a catalogului din şi-maiicas, consacrat seriei *Sicilia*, indicau contrariul. O studiere a acestor documente pentru secolul al XVII-lea 196 dădea rezultate categorice: Sicilia a continuat să exporte grâu şi în secolul al XVII-lea. Rămânea atunci o singură soluţie, cercearea îndeaproape a documentului-cheie de la Viena 197. Fotografia lui mi-<i rezervat o surpriză amară: interpretarea acestei liste de cifre se bazează pe o neverosimilă serie de confuzii extraordinare: cuvântul *introyte*, care înseamnă venituri, intrări de bani, aici drepturi vamale, a fost înţeles ca aplicându-se intrărilor de mărfuri; cuvântul *gr ani* care aici desemnează o subdiviziune monetară pentru *taro*, a fost tradus prin cereale şi grâul se aflã astfel în situaţia de a intra în Messina, când pur şi simplu este vorba despre ieşiri şi despre mătăsuri brute şi albite. Facsimilul documentului stabileşte adevărul din primele rânduri.

Odată cu înlăturarea acestei îndoieli lucrurile redeveneau clare. Chiar în perioada deplinei sale prosperităţi, piaţa siciliana a cunoscut puternice oscilaţii, după capricul recoltelor, între 1550 şi 1677 au existat mai multe perioade neprielnice: 1550 – 1554, 1575 – 1580, 1605 – 1608, 1634 – 1641, 1668 – 1677198. În acest context, perioada grea din 1550 la 1595 nu este decât unul dintre aceste accidente *periodice*. În afara acestor opriri, nicidecum majoritare, grâul sicilian a continuat să se exporte în acelaşi timp către Marea Adriatică şi lumea

mediteraneană occidentală şi, dacă nu mă înşel, destulă vreme, în jurul vechiului nivel, adică 150.000 saline pe an, aproximativ 300.000 de chintale. Cifrele exacte trebuie că se găsesc, poate, în arhivele siciliene. La Simancas ele nu-apar, din păcate, decât intermitent.

răspunsul la întrebare este clar, Sicilia? în secolul al XVII-lea insula griului.

„±*u* ut-cun decât

— *Uiu* 1019200. Grâul îşi urmează cariera... *navigaţie* activă îi atinge ţărmurile, ajunge în Levant şi, cu atât mai mult în apropiata Tu-Ifîfi16 lâsând în Porturile sale, cel puţin până în „*, o parte din sumele considerabile pe care} e transportă. În sfârşit, o industrie a mătăsii t fi. opreşte sau reînfloreşte la Messina şi la Ca-233 *fal*a' – Raderea lumii mediteraneene va fi n insulă în orice caz puţin precoce.

colul al XVII-lea la ora porturilor, mătasea nu intră în declin decât începtod din 161920°. Grâul îşi urmează cariera... navigaţie activă îi atinge ţărmurile *xn* Levant şi SUS ţinută de negustorii săi care nu i-au îngăduit să abandoneze cerealele (orzul despre care nu se vorbeşte (se exportă deopotrivă şi la Neapole şi în Spania hrănind caii şi uneori oamenii) nici să se dedea prea mult creşterii animalelor, arboriculturii. Prin aceste locuri, oboarele au fost apărate printr-un sistem de tutelă administrativă şi capitalistă despre care nu am dat decât o schiţă, şi care, prin ea însăşi trebuia să tenteze un istoric. Nu cred că se află un caz mai privilegiat pentru o studiere a venitului naţional din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea decât cel al Siciliei. Totul a fost aici numărat, oameni, animale de muncă, venituri, dobânzi fiscale... în 1694, o listă înserează expediţiile de grâu, din ianuarie până în iunie, prin *caricatore*, cu destinaţia lor, cu numele navelor transportoare, preţurile, impozitele, numele negustorilor, prilej de a observa că a existat o concentrare în folosul câtorva dintre ei: iată-i pe fiecare stăpânind câte un port ca un domeniu propriu... într-nadevăr, ei sunt autenticii patroni ai grâulu. Că în 1699 consemnăm grâu sicilian în

Franţa, faptul este amuzant. Dar şi mai amuzant este că tot în acest an Sicilia exportă grâu şi în Flandraw. Dar să părăsim amănuntele. Sicilia, luată în ansamblu, în secolul al XVI-lea şi mult timp în secolul următor, este sănătoasă, în ciuda avatarurilor inerente întregii vieţi materiale a Vechiului Regim. În secolul al XVII-lea la ora exporturilor, mătasea nu intră în declin decât wcepând din 1619200. Grâul îs» i7 rw – *

II

*Crizele griului*

*În* concluzie crizele griului se aseamănă între ele. S-ar asemăna şi mai mult dacă documentaţia noastră le-ar clarifica mai bine în cuprinsul ţărilor Islamului, unde de asemenea îşi fac drum, fără ca, în general, să le putem observa. Ele urmează, în chip evident, progresul demografic benefic din jurul anilor 1550 sau 1560: mai mulţi oameni, mai mult grâu. Dar apare legea randamentelor descres-cânde. Unui secol al XV-lea şi unei prime jumătăţi a secolului al XV-lea, cu o destul de liniştită abundenţă i se substituie, mai devreme sau mai târziu, dificultăţi tot mai mari. În Occident, ele provin şi dintr-o concurenţă pe care o fac griului culturile mai sigure şi mai bogate, viţa de vie, măslinii... Răspunzători de această concurenţă sunt marele comerţ, setea oamenilor, creşterea în ritm diferit a preţurilor, unele circumstanţe sociale201. Reacţia faţă *de* aceste greutăţi „niciodată observate până atunci”, ne spune un text referitor la ele din Siria202, a fost pe măsura bogăţiilor acumulate. Cumpărarea griului îndepărtat, este, trebuie să precizăm, semnul evident al unei bogăţii generale, oricât de catastrofală în acelaşi timp va fi fost ea pentru săraci.

NOTE

1. Viceregele Sicilioi către Filip al II-lea, Palermo. 8 ianuarie 1563, A.N. AB LX, 596, copie.

2. G. PARENTI, op. cit., p. 78 şi 79.

3. *Arch. st. ital.* voi. 9, p. 251.

4.7 mai 1550, *ibidem*, p, 217.

5. H. Zâne către Consiliul celor Zece, Verona, 1”.

septembrie 1559, A.d. S. Venezia, B 594, f° *139*;
6. G Hernández către Filip al II-lea, Veneţia, 2J august 1562, Simancas E° 1324, f 156.
7. Philâppe de CANAYE, op. cit., p. 184, foamete W Zante în 1573.
8. *Ibidem*, p. 166 – 167.
*9*. Lo quc D. Alonso Pimentel scrive... 30 n?” Iembrie 1570, Simancas E° 1133.
17.18.
19.20.21.
22.
23.24.
25.
26.27.28.29.30.31.
33.34.
35.36.37.
39.
40.
10.
u
12
13 *li* 15
16

A Fortunato de Almeida, op. cit., vol. 3, p? 13. Arhivele Guicciardini-Corsi, V, VII, 7.

*Ibideni*, scrisorile din 4, 23, 25 iunie, 21 octombrie 1588 şi 2 iulie 1599. Scrisoarea din 2 iulie 1599.

*Archivio storico italiano*, vol. 9, p. 218, nota 1. Silva către rege, Veneţia 23 mat 1573, Simancas *E*° 1322.

În 1522, recompensarea lui Hugo de Moncada, vezi J.E. MARTINEZ FERRANDO, *Privilegios ortotindos por el Emperador Carlos V*... 1943, p. 172, nr. 1543.

Notamento di tratte... 1578, Simancas, E° 1148, fratele se vând pentru 32 *tari*.

Nobili către Prinţ, Madrid, 20 februarie 1566, Medieeo 4897 *bis*.

28 februarie 1566, Simancas S.R. JNfapoles.

P. EGIDI, op. cit., p. 135 – 136.

Consulta, Palermo, 10 ianuarie 1586, B. Com. Palermo, 3 Qq E 70.

Andrea Dandolo către doge, Pera 1 mai 1562, Veneţia Senato Secreta, Cost. *f* 3/C.

Vezi mai sus p. 300 şi următoarele.

I. de ASSO, op. cit., p. 108 şi următoarele. Despre progresele viţei de vie în Andaluzia şi în Noua Castilie, vezi E. HAMILTON op. cit., p. 242; K. HÎ BLER, op. cit., p. 40.

Filip al II-lea către viceregele Siciliei, Toledo, 12 octombrie 1560, B. Com. Palermo, 3 Gq Z 34 f 7.

L. BIANCHINI, op. cit., vol. 1, p 359.

I. de ASSO, op. cit., p. 77.

1540, la Neapole, *Arch. St. Hal*, vol. 9, p. 105.

*Conformto* delle *richez Za* dei *paest*... 1793.

*Ibidem*, p. 17.

J. NICOT, op. cit., p. 127, 12 aprilie 1561.

Filip către viceregele Siciliei, Madrid, 19 august 1561 b. Com. Palermo, 2 Qq E 34.

Viceregele Siciliei către pege, Palermo, 16 octombrie 1561, Simancas, E° 1126.

Hugo Ferro către doge, Pera, 27 august 1561, A, d-S. Venezia, Dispacci Senato Secreta Cost. f III/C.

Acelaşi către acelaşi, 3 martie 1561.

Corfu, io aprilie 1561, Simancas E° 1051, *f* 51.

Huffo Ferro către doge, 29 mai 1561, G. Hernandez către* rege. Veneţia, 8 septembrie 1561, Simancas El 1324, f° 15 şi 16.

Simancas E» 1087, f° 209, 5 decembrie 1584.

*Ibidem*.

Consulul Garbarino către Republica Genovei, Neapole, 11 septembrie 1578, A.d. S. Genova, t<ettere Consoli Kapoli. 2 2635.

Îl

I-i

1. O „frumoasă marfă care se vinde la Veneţia”.

Julianus de Picenardis către marchizul de Mantova, Veneţia, 20 mai 1473, Arhivele Gon-zaga, B 1431.

2. M. SANUDO, op. cit., vol. 2, col. 87: 310, Cipnu.

9 noiembrie 1498, grâu încărcat pentru Pisa' A.d. S. Venezia, Senato Mar, f° 54 (1515), 116 v° (1516). Museo Correr, Dona delle Rose, 46 f° 43 v° (1519), 47 (1535).

3. Andrea Muchiel, conte şi căpitan, către Consiliu!

celor Zece, Spălato, 10 martie 1570, A.d. S. Venezia, Lettere di Capi del Consiglio dei Dieci Spălato, 281, P 60.

4.7 martie 1555, B.N. Parts, Esp 232, f° 89.

5. Simancas E° 1293, Sobre Ios capitulos que dieron las personas... (1564). 6. *Actas*, vol. 3, p. 373 – 374.7.21 august 1587, V. RIBA Y GARCÍA, op. cit., p

317 – 318., *8. Ibidem*, p. 288 – 289.

9. Manuscris al ex-guvernatorului general al Algeriei, p. 47.

10. Cumpărări de grâu indigen la Mers-el-Kébir, 12

martie 15 (35, Simancas E° 486.

11. R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 176, către 1584.

În 1579 foametea este atât de mare incit vâslaşii de pe galere trebuie să fie dezarmaţi, J. de Cornoca către Filip al II-lea, Veneţia, 7 iulie 1579., A.N. *K* 1672.

2. G. MECATTI, op. cit., p. 693.

3. *Ibidem*. Să ne gândim la războiul din Siena şi la obiceiul beligeranţilor de *tagliare îi gram*, *ibidem*, p. 683.

A Neapole, 5 octombrie 1584, Simancas E° 1087.

55. Simancas, Secretarias Provincales, Napoles I.

56. *G*. PARENTI, op. cit., p. 82.

57. F. Verdugo către Filip al II-lea, Málaga, 21 ianuarie 1559, Simancas E° 138, f* 264.

58. A.d. S. Veaezia, Secreta Archivi Proprii Polonia.

Marco Ottobon către Proweditori alle Biave, Viena, 24 noiembrie 1590.

59. E. LEVASSEUR, „Une méthode pour mesurer la valeur de l'argent", în *Journal des Econotnis-tes*, 15 mai 1856; „în zilele noastre (1856) în Algeria hectolitrul de grâu s-a vândut cu *29* franci la Alger şi 21 de franci şi 50 centime la Oran, în timp ce la Tiaret sau la Setif, el nu valora decât 10 franci...

60. G. PARENTI, op. cit., p. 83; A. DOREN, *Storia econ. dett Italta*... 1936, p. 366.

61. Matteo GAUDIOSO „Fer *la storia... di Lentini,* în *Arch.* St. per *la Sicilia Orientale 1S26 – 1927 –*, p. 83.

62. E.J. HAMILTCW, op. cit., p. 257, nota 4.

63 – 64.

65.66.

67.68.

69.

70.71.72.73.74.75.

76.77.78.79.80.

81

82.

83.84.

85.86.

’87.

E CHARRIÈRE, op. cit., vol. 3, p. 244 – 249.

l de ASSO, op. czt., p. 108 – 109.

Mediceo, 2079 şi 2080.

Arhivele Ragusei, Diversa de Foris, vol. 11, f 56

şi următoarele; numeroase indicaţii în legătură

— Cu traficul pe distanţă scurtă, cu grâu din

Fiume şi din Spălato pentru Veneţia; listă a asigurărilor la care a participat Pasquale Cerva (1601 – 1602).

G. da Silva către rege, Veneţia, 10 decembrie 1575, Simancas E° 1334.

Nu există nicio navă veneţiană pentru grânele din Salonic, notează Hugo Ferro în scrisoarea către doge, 16 februarie 1561, A.d. S. Venezia, Senato Secreta Cost. f° 2/B, P 334.

Arhivele Ragusei, Lettere di Levante, vol. 33, P 11 v° 13 v°. Rectorul şi Consiliul Raguzei, Biag-gio Vodopia, *sopracarico* al corăbiei lui G. Pasquale trimisă în Levant. O bună enumerare pentru *dei caricatori* din Marea Egee: Metelin, golful Marga, Cavalla, Salonic, Voios, Zotone... Dar pretutindeni „să ne trovano ca-*ramusali* sempre *con* îi *grani* da *vendere*”.

E. ALBERI, op. cit., 1574, vol. 2, V, p. 477.

L. BIANCHIINT, op. cit., vol. 1, p. 346.

G. M. AMARI, op. cit., vol. 3, III, p. 831.
LA MANTIA, *art. cât.*, p. 487.
L. BIANCHINI, op. cit., vol. 1, p. 241.
Relazione di quel che occurre al Duca di Terra-nova... 1577, Simancas E° 1146.
*Ibidem.*
E. ALBERI, op. cit., vol. 2, V, p. 243 (1574).
M. SIRI, *art. cât.*
L. BIANCHINI, op. cit., vol. 1, p. 337.
Relazione delle navi venute a carricar di formenti în Sicilia per Veneciani le quali sono state impedite. Simancas, E° 1139.
Op. cit., vol. 1, p. 337.
*Memoria del governo del Reyno di Sicilia* (s.d.), Biblioteca Communale, Palermo. Qq F. 29.
B. BERMASSAR, *Valladolid au XVU-e sfecle*, dactilogramă.
Pragmatica din 26 august 1559, art. 61, nr. 4. Despre *la voce*, practicată şi la Neapole, vezi o apreciere mai exactă la G. CONIGLIO, *op. cit* –, p. 22 şi următoarele. Negustorul avansa bani ţăranului care se angaja să-i vândă grâul său la preţul – strigat – *alia voce* al pieţii Viitoare.
BIANCHINI, op. cit., vol. 1, p. 356.
II Otto MULLER, *Welthandetsbrăuche, 1480*
*1540*, Wiesbaden, 1962, p. 54.
*În*, p.p. Cicogna, p. 24.
88. După corespondenţele unităţilor de măsură pe care le dă A. de CAPMANY, op. cit., vol. 4 anexă, p. 63 şi pe care, de altfel, le împrumută de la Pegolotti.
89. Vezi tabloul anexat la p. 541.
90.32 şi 45 *mai din*, pentru *ribeba* de bob; 41, 43
60 pentru grâu, adică în ducaţi şi pe *salina* 1, 2; 1, 7; 2, 4.
*91*. Karl Otto MIJLLER, ep. *cât.*, p. 275.
92. E. CHARRIÈRE, op. cit., vol. 2, p. 717, nota.
*93*. Sultanul către rege, 15 iulie 1580, *Recueil*... p
2, 1.
94. R. HAKLUYT, *op.* %*cât.*, vol. 2, p. 300, 1594.

95. Pera, 6” octombrie 1566, A.d. S. Venezia, Senato Secreta 2/B, F 274.

96. Către Consiliul celor Zece, Candia, 4 ianuarie 1563, f° 102, 7 ianuarie *t*° 103) /; Lettere di Capi del Consiglio dei Dieci, Busta 285.

97. Zante, 31 martie – 4 aprilie 1566, A.d. S. Venezia. Senato Secreta, 3/C.

98. A.d. S. Venezia, ambasadorul către doge, Pera. 22 martie 1562.

*99*. Baronul de TOTT, op. cit., voi, 4, p. 88.

100. Giuseppe PARDI, *art. cât*., p. 85.

101. B.N. Paris, Esp. 127, f 52.

102. A.d. S. Venezia, Senato Terra 120, 16 iunie 1591.

104. Gilberto Freyre, Casa *Grande* e *Senzala*, 1946. ol. 1, p. 411 – 412.

105. Expresia îi aparţine lui Vitorino Magalhães Godinho.

106. Roma, 18 aprilie 1546, în *Corpo diplomatico Portuguez*, vol. 6, p. 35 şi 36.

107. *Braacamp Freire*, „Maria Brandoa”, în *Arcliivo liistorieo portuguez*, vol. 6, 1908, p. 427.

108. *Correspondance* de Jean NICOT, op. cit., p. 5.

109. British Museum, Sloane, 1572.

110. Simancas E° 171, Portugal, D „T. de Mendoza către M.S. Lisabona, 30 martie 1558.

111. Archivo Simon Ruiz, Valladolid Legajo vol. 1.

*P* 75 – 76, p. precum Benedito UgonebertK către Simon Ruiz, Lisabona, 27 august 1558 şi multe alte scrisori.

112. Vezi mai sus, nota 109.

113. A.N. K 1490, Cádiz, 4 august 1557.

114. Mondejar către Carol Quintul, Alhambra, 13 Iulie 1541, Simancas, Guerra Antigua, vol. 20, lila *96*.

115. R. CARANDE, *Carlos V y sus banqueros*, p. 24 25.

116. Mondejar către Carol Quintul, Alhambria, *2* decembrie 1539 Simancas, Guerra Antigua, vol. 16, fila 145.

117. *Ibidem*.
239
11*8.119*.
120.121.
123.124.
125.
126.
127.128.
129.
130.131.
132.133.
134.
135.136.
137.138.
139.140.
141.
aici, mai 1551, Simancas, *Guerra Antigua*, vol. 41, fila 247.

Contele de Tendilla către Juan Vazquez de Molinia, Málaga, august 1553, Simancas, *Guerra Antigua*, vol. 53 f° 43.

F-co de Diego către F-co de Ledesma, Málaga, *03* noiembrie 1553, Simancas, Guerra *Antigua*, vol. 53, f *40*.

Oraşul *Sevilla cătve* M.S., 7 august 1561, Simancas, Consejo y Juntas de Hecianda, 28.

Sobre Ios capitulos que dieron las personas...

Simancas E" 1389 (1564).

J van KLAVEREN, op. cit., p. 155, nota 1.

F. RTJIZ MARTÂN, op. cit., vol. 135 şi nota 4.

*Les caracteres originaux de l'histoire rurale française*, 1931.

Emilio SERENI, *Storia clei paesaggio agrario italiano*, Bari, 1961.

*Loyal Serviteur*, p. 102.

Public Record Office, 30, 25, 157, Giornale autografi di Francesco Contarini da Venezia a Madrid, Lisboa...

Noel SALOMON, *La campagne de la Nouvelle Castilia à la fin du XVI-e sfecle. d'après les Reladones*

*Topograficas*, 1964, p. 95 şi nota 2.

*Ibidein*.

După teza inedită a lui ăartolomeo BERMAS-SAR, op. cit. *Tot* ce se referă la Valladolid în acest paragrai se sprijină pe cercetările sale.

Noel SALOMON, op. cit., *p. 302 şi* următoarele.

Filip al II-lea către viceregele Neapolelui, Biblioteca Comunale Palermo, 3 Qq Z, 24, f° 7

Joachim COSTA, *Colectivâsmo agrario en Es-paita*, Buenos Aires, 1944, p. 214 şi următoarele.

Noel SALOMON”, op. cit., p. 48 şi următoarele.

Este teza unei luciţări viitoare a lui Felipe Ruiz Martin.

F. de Zafra către Regii Catolici, 20 iunie 1492 (sau 1494) CODOIN, vol. 51, p. 52 – 53.

În legătură cu acest „joc” vezi admirabilele lucrări ale geografilor spanioli şi, cu titlu de exemplu, Alfredo Floristan Şamanes, *La Ri-oera tudelana de Navarra* 1951.

D. Luys Sarmiento către Juan Vazquez de Mol «ia, Lisabona, 1 octombrie 1556, Simancas, Diverses de Castilia, nr. 12.

Tot acest paragrai se sprijină pe lucrarea încă medita a lui Maurice AYMARD. *Am* împrumutat din ea titlul unuia dintre capitolele sale. Astfel, documentele fără referinţă din capitolul nostru sunt cuprinse în această lucrarie.

Manuscris italian, 8386, 1550.

142. A.dIS. Venezia, Senato Mar 31, *i*° 153, 23 decenibrie 1551.

143. Museo Correr, Dona delle Rose, 46, în 45 v> şi 46.

144. Maurice AYMARD, op. cit., p. 177, 4 aprilie I5 gi

145. Ştire din Zanta, 31 martie-6 aprilie 1563, S; niancas E° 1052, f° 148.

14 G. A.d. S. Firenze, Mediceo 2972. f° 551, citat de A TENENTI, în *Cristoforo da Canal*, p. 113, notă 52.

147. Maurice AYMARD, op. cit., p. 178.

148. *Ibidem*, p. 185.

149. *Ibidem*.

150. R. BUSCH-ZANINER, op. cit., vezi mai jos.

Capitolul *Societăţile*.

151. Este una dintre tezele lucrării lui Maurice Aymard.

152. O observaţie a lui Andrea Malipicro, consul din

Siria, Alep, 20 decembrie 1564, A.d. S. Venezia, Relazioni… B 31, *„Quivi şi senta penuria grande di formenta, cosa molto insolita…”* mi se pare importantă.

153. Maurice AYMARD, op. cit.

154. L'Abbondenza din Genova către Atfostino Sauii şi Gio: Bat/tist/a Lercaro, Com/endoto/II Generali în Corsica, Genova, 30 aprilie 1589, A. Civico, Genova.

155. Museo Correr, Dona delle Rose, 217, f° 131.

156. A.d. S. Venezia, Senato Terra, 120, 6 iunie 1591, către Rectorii din Bergamo: „mei pe punctul de a se strica, cumpărat *fino l'anno 1579…”*. Despre regiunile veneţiene producătoare de mei, Museo Correr, D. delle Rose, 42, f° 39 V, 1602.

157. Marciana, 9611, f° 222.

158. A.d. S. Venezia, Senato Terra, 43, 14 ianuarie

1565.

159. Marciana, Cronica lui Girolamo Savina, f 325

şi următoarele.

160. Marciana, *ibidem*, f° 365 şi următoarele.

161. Marciana, *ibidem*.

162. M, SANUDO, op. cit., vol. 15, col. 164, 30 septembrie 15.

163. Museo Correr, Dona delle Rose, 217, f° 131: 218.

f° 328.

164. *Futainiers et futaines dans VItalie du Moy} Age*, în *Hommage a Lucien Febvre, Eventau de l'histoire vivante*, 1953, vol. 2, p. 133 şi următoarele.

365. Emilio SERENI, op. cit., şi lunga recenzie a W George DUBY, „Sur l'histoire agraire de 1 1?” lie”, în *Annales E.S.C.* 1963, p. 352 şi urma – /toarele.

167

Vezi la *historia d'Italia*, Venezia, 1587, p. 1, v°. 7

*Journal* de *voyage d'Italie*, colecţia „Hier", p.

227.

1

ROMANO, *Rolnictwo i chłopi we Wloszech w XV i XVI wiek* în *Przegląd historyczny*, 53, nr. 2, p. 248 – 250, vezi şi C.M. CIPOLLA. Per la storia della terra în Bassa Lombardia", în *Studi în omore di Armando Sapori*, 1957, vol. 1, p665 şi următoarele.

169. E.J. HAMILTON, „American treasure and the rise of capitalism", în *Economică*, noiembrie 1929.

170. Vezi mai departe vol. 2, p. 75 şi următoarele.

17 l! Vezi Jacques HEERS, „L'expansion maritime portugaise", *art. cât.*, p. 7: două nave basce de aproximativ 5*.000/cantaros* fiecare (470 de tone în total) transportă la Geneva grâu din Middel-burg.

172. W. NAUDE, Die *Getreidehandelspolitik* der *europäischen Staaten vom 13. bis zum 18. Jăhr-hundert.*, Berlin, 1896, p. 1

173. R. EHRENBERG, op. cit., vol. 1, p. 299:

„Din Flandra sau din Bretania".

174. Baptista Cortese către marchizul de Mantova.

Anvers, 12 octombrie 1539, A.d. S. Mantova, Arhivele Gonzaga, Seria E. Findra 568.

175. La *Méditerranée*... ediţia 1, p. 469, referinţă pierdută

176. W. NAUDE, op. cit., p. 142.

177. Ricardo Ricardi şi Hier (onim) o Giraldi, sosiţi la 3 septembrie 1590 la Danzig, Relazione de negotii tanto di mercantie che cambi di Danzica (decembrie 1590) sub semnătura lui Ambrosio Lerice, A.d. S. Venezia, Secreta Archivi Proprii Polonia 2.

178. *Ibidem* şi vezi mai sus, p. 179 şi următoarele

179. B. Suárez către Simbn Ruiz, Florenţa, 26 februarie şi 28 decembrie 1591, Arhivele Simon Ruiz, Valladolid, (situaţia cea mai dificilă: Roma).

180. Cel puţin la sfârşitul anului 1591. Baltasar Suárez către Simon Ruiz, Florenţa, 20 mai 1591, *Ibidem*: *„En Genova del grano que va llegando de Osterdam y*

*Amburgo se a vensido a 24 (escudos) la salma que es precio jamas oydo; pe-o como llegue la gran candidad que se espera, no pongo duda sino que abajara*. Arhivele Simon Ri

„On Ruiz. Camillo Suárez către Simon Ruiz, Florenţa, 17

189

1™16 1591

sePtembrie 1591. *ibidem*.

Fernand BRAUDEL şi R. ROMANO, *Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne*, P106 şi 117.

184. A.d. S. Firenze, Mediceo 2080.

185. W. NAUDE op. cit., p. 142.

186. *Ibidem*. Vezi şi G. VIVOLI, op. cit., vol. 3, p

182, 317, 350.

187. Arhivele Ruiz, Valladolid.

188. Corespondenţa deja citată a lui Marco Ottobon.

Vezi şi mai sus p. 179, nota 50, şi A.d.Hr. Venezia, Papadopoli, Codice 12. f 18, 16 octombrie 1591.

189. Baltasar Suárez către Simon Ruiz, Florenţa, 26

februarie 1591, „era *que ganan larguisimo pues tengo por cierto acen con una mas de tres*". Arhivele Ruiz, Valladolid. Despre enormitatea sumelor angajate: Veneţia ar fi angajat în 1590 peste *800.000* de ducaţi din vistieria publică, Marciana, Memorie di Malatie… 8235, CVIU, 5. f° 199 şi următoarele.

190. Archivio Civico di Genova, Abbondanza Lettere

1589 – 1592.

191. Lucrare inedită a lui R. ROMANO, F. SPOONER.

U. TUCCI despre preţurile la Udine.

192. *La Méditerranée*, ediţia I, 1949, p. 466 – 467.

193. Vezi mai sus

194. Carastia di frumenti del 1591, Biblioteca Comunale Palermo, Qq N 14 bis, F 144 – 147.

195. „Kulturgeschichte Siziliens", în *Geogr. Zeitschrift*.

1935.

196. Studierea atentă a documentelor din secolele al

XVI-lea şi al XVII-lea a fost făcută, la cererea mea de colegul şi prietenul meu Felipe Ruiz Martin.

197. Arhiva Vienei, Collectanea Siciliana, fasc. 6.

198. După listele (vezi nota 194) lui Felipe Ruiz Martin.

199. După listele lui Felipe Ruiz Martin.

200. Arhiva Vienei, Collectanea Siciliana, fasc. 6.

Spun bine 1619 şi nu 1640 ca Hocholzer, căci trebuie să ţinem seama de schimbările taxelor de ieşire.

201. Mă gândesc la înclinaţia celor bogaţi pentru pâinea albă.

202. A.d. S. Venezia, Relazione Ambasciatori, B 31, 2° decembrie 1564.

O COMERŢ ŞI TRANSPORT: CORĂBIILE DIN ATLANTIC

Nu există un test sau un „indicator" mai bun la scara întregii lumi mediteraneene decât apariţia celor două valuri succesive de corăbii atlantice, căci au existat, cu deosebiri şi asemănări, două sosiri masive. Prima, aproximativ între 1450 şi 1552, iar a doua începând din 1570, sau, mai bine zis, din 1572 – 1573. Aceasta din urmă, exclusiv nordică, nu va mai uita drumurile şi avantajele Mării Interioare.

Am ridicat deja aceste probleme şi am furnizat o explicaţie: sosirea navelor străine în lumea mediteraneană răspundea unei stimulări, unui avânt economic în aceeaşi măsură şi chiar mai mult decât unei concurenţe (care rămâne evidentă). Pe scurt, noii sosiţi sunt dovezile unei anumite prosperităţi. În perioadă de progres economic, Marea Interioară a avut ceva mai bun de făcut decât să transporte mărfuri şi, mai cu seamă, mărfuri grele. Dacă într-adevăr situaţia se prezintă astfel, aceste pătrunderi străine constituie un test minunat Pe care istoria descriptivă îl oferă statisticia-nului-Procesiunea navelor oceanice se întreg rupe, efectiv, timp de vreo douăzeci de ani. Acest mijloc al secolului are semnificaţia unei stagnări temporare a prosperităţii mării?

ÎNAINTE DE 1550: PRIMELE APARIŢII

prima invadare a Mării Mediterane de către corăbiile atlantice nu este uşor de urmărit [*e* pentru că este vorba de nevoiaşi care n-au; at nicio urmă despre trecerea lor, fie pen°a avem de-a face cu valuri amestecate nor (3 icu şi ibericii se află în contact putem ace totdeauna deosebiri între lătJ „î aI*” Ş* să fixăm datele exacte ale călătoriilor lor”.

*Basel, biscayeni* şi *chiar galicieni*

Aceşti marinari ai atlanticului iberic se află în Marea Mediterană probabil de la sfârşitul secolului al XIII-lea. Când prezenţa lor se accentuează, după 1450, ei sunt de-acum vechi obişnuiţi, ai Mării Interioare, în serviciul Barcelonei şi al Genovei, frecventând la sud şi la nord coastele bazinului occidental. Sunt doar nişte cărăuşi, nimic mai mult2. Cei câţiva negustori basci cunoscuţi la Genova se mulţumesc cu mici operaţiuni (mai ales cu lân a), sarcina lor constând cu precădere în a sluji drept garanţi pentru proprietarii de nave, a căror reputaţie nu este niciodată bună, şi în a împrumuta pentru aceştia sumele necesare pregătirii corăbiilor.

Dar iată, într-o bună zi aceste corăbii impunătoare depăşesc orizonturile obişnuite şi, în serviciul unora sau altora, ajung în Mediterană orientală. Către 1495 de la Genova, Málaga şi mai cu seamă de la Cádiz ele ajung în linie dreaptă la Chios aducând aici zahăr atlantic3. Şi tot astfel ani la rând. Trebuie totodată să ne imaginăm călătoriile lor până în Anglia şi mai departe în Flandra. În 15324, un veneţian o repetă: Biscaya, în sens larg, este floarea puterii maritime a lui Carol Quintul, „de aici se poate lansa numărul dorit de nave”, într-adevăr, acestea vor stăpâni itinerarele către Flandra până în 15695 şi, înainte de această dată, biscayenii vor fi, cu galioanele lor, animatorii nesfârşitei *Carrera de Indiase*. Vreme îndelungată aceşti „vagabonzi” vor fi amestecaţi în toate transporturile de mărfuri din Mediterana. îi vedem între 1480 – 1515 „ducând vinul marsiliez la Londra ca şi pielărie din Irlanda la Marsilia1” 7.

Cei dintâi sosiţi de dincolo de Gibraltar zăbovesc

mult timp în Mediterană, de preferinţă în jurul Genovei, precum şi la Marsilia, Barcelona8 şi pe întinsele coaste ale Spaniei. Documentele le mai semnalează prezenţa şi în şeful al XVI-lea, adică într-un moment în care – credeam mai rari sau deja plecaţi. Iată, de lixemplu un biscaian care îşi ancorează corăbioara la Marsilia, în februarie 1507 şi care se megăteşte să transporte vin în Flandra şi Anglia9; sau un altul, în 1510 care călătoreşte pentru Hans Paumgartner de la Bari la invers10; în 111 o corabie biscaiană aduce *carisee* la Ragusa11; în 1521, în timpul gravei crize a griului din Spania, documentele napolitane semnalează negustori şi marinari bisca-ieni participând la aprovizionarea Penisulei cu grâu din Apulia12, ca şi, mai târziu, în 152613, sau în ianuarie 1527, pe drumul Messinei cu o încărcătură de sardele şi ton provenind din Portugalia14; în 1530, două corăbii biscaiene încărcate cu sare sunt scufundate de piraţii lui Barbarossa15; în 1532, rău condusă de nord-africani, una dintre navele lor ajunge la Ali-cante16. Pe drumul din Spania în Italia, în 1531, 1535, şi 1537 într-un moment când totul pare încheiat pentru ele, o listă portuară semnalează în total 12 corăbii biscaiene17. Şi aşa mai departe18. Poate că trebuie să aşteptăm mijlocul secolului al XVI-lea şi sfârşitul primului val atlantic pentru a nu le mai întâlni pe drumurile active din Mediterana.

*Portughezii*

De la cucerirea Ceutei, care le-a deschis larg Poarta Mediteranei, navele portugheze devin şi ele numeroase şi în curând la fel de active ca şi cele biscaiene. Chiar înainte de a sosi în Mediterana cu o armada 19, navele lor comerciale şi-au oferit serviciile iar corsarii portughezi şi le-au impus. Aceştia capturează, încă în noiembrie 149820, o corabie veneţiană încărcată cu vin din Candia; în octombrie 1501, P năvă genoveză pe coastele Africii de nord. mauri capturaţi vor să se răscumre2 Evident, ei se angajează pe lângă oralui Hercule. Dacă nu micşorează cererea de

Se

*Normanzi şi bretoni mmm*

Mardeclin totaL. Alte nave şi trant

Înlocuirea nu va fi asigurată de normanzi şi bretoni care întârzie să intre în scenă. Atât unii cât şi ceilalţi se vor afla totuşi foarte de timpuriu pe tărâmul atlantic al Spaniei şi Portugaliei Astfel încă din 1466 ar fi existat la San Lucar de Barrameda un cartier breton29. Este probabil, deşi cuvântul *berton* din spaniolă ca şi acela de *bertone* în italiană se aplică în cursul întregului secol al XVI-lea în general tuturor oamenilor veniţi din nord. Totuşi, dacă pirateria este semnul unei apariţii recente a nordicilor nu există nicio îndoială că războaiele din Italia i-ar fi atras pe urmele lor, ca de exemplu, în 1496 – 1497 sau în 150230 – în ianuarie 1497, unele *nave bertone* fac piraterie în jurul insulei Mallorca31. Dar negoţul nu începe, se pare, mai ales pentru bretoni care, interogaţi în legătură cu Veneţia, în 1500 răspund că „n-au navigat niciodată în această ţară” 32. Va trebui să aşteptăm patruzeci de ani pentru a vedea două dintre navele lor în Gi-braltar, în 154033. O rafală de vânt şi ar fi intrat în Mediterana. Totuşi ei nu se vor aventura în ea decât în ajunul celui de al doilea Valatlantic şi, după câte cunoaştem, numai Până în porturile Levantului spaniol. În 1567 o navă bretonă se află la Alicante34, în noiemie 1570 sau 1571 o alta la Málaga, *Baron* având la bord pe magistrul Guillaume Potier? * negustorii Étienne Chaton şi François Pin, Ps o încărcătură de pânzeturi şi câteva mii de nintale de peşte... După ce vând totul, cum se de.4.000 de scuzi stafide şi alte mărfuri şi Pregătesc să se întoarcă în Bretagne, când *Proveedor* din Málaga le sechestrează, aruntel în nek-soare pe unul dintre negustori şi înffe să trimită nava spre a-l sluji pe rege, fie la Oran, fie la Penon de Vélez. Iată, explică ambasadorul, ceea ce este contrar convenţiei şi „nu e prima dată când asemenea nave franceze au fost rechiziţionate la Málaga” 35 Abia în 1571 sosea la Civitavecchia3*5 prima navă malvină.

Printre aceşti umili şi discreţi vizitatori, normanzii sunt aceia care fac să se vorbească mai mult despre ei. În

1499, una dintre navele lor importante *La Magdeleine* este capturată de un corsar portughez la Almeria37. Zece ani mai târziu corăbii normande merg regulat în Mediterana să încarce alaunul necesar ţesătoriilor din Rouen. Minereul este ori spaniol din Mazarrdn ori pontifical şi atunci el se ia de la Civitavecchia. Traficul lor este controlabil în 1522, 1523, 1527, 1531, 1532, 1534, 1535, 1536, 153938. Zeci de corăbii mici figurează în înregistrările notarilor şi listele portuare din Civitavecchia. În timpul escalelor incidentele nu lipsesc-La 3 februarie 1535, la Cartagena, trei mici corăbii normande, încărcate cu scrumbii, peşte sărat, şi *otras muchas mercaderias* sunt rechiziţionate în momentul în care se îndreaptă spre Livorno şi Civitavecchia; e vorba despre cele două *Marii*, una din Dieppe, cealaltă din Saint-Valery-en-Caux, a treia, de asemenea din Dieppe este *La Louve39*. Traseele cele mai obişnuite sunt cele ale corăbiei *La Fleur de* Lys 40, tot din Dieppe (80 de tone, 22 mai 1536) care merge până la „Ligorne et Civitegie”, pentru ca apoi să descarce alaunul în Havre de Grace la Londra, An vers sau Rouen; ori *cel* al navei *La Françoise*, din Rouen (2 octombrie 1535) care atinge Marsilia, Villefranche, Livorno, Neapole, Messina şi Palermo41.

În mod necesar, navele normande pătrund eu timpul şi în alte traficuri, în funcţiune de contracte şi împrejurări, până în Africa de nord, unde se ocupă de corali, aproape de Capul Negro, ajungând în sfârşit, dar nu înainte de 1535 sau 1536, Mediterana orientală, ultima etapă a întregii expansiuni „normale”. În 153942, °

*Grande Marine* călătorea pe ruta Marsilia, Ciru) Constantinopol şi Salonic. Sosiţi relativ târziu, normanzii îşi prelungesc prezenţa în lumea mediteraneană. Civitavecchia îi angajează fără nicio reţinere din 2545 până în 1552 şi îi solicită pentru călătoriile cele mai lungi către est şi sud. În 1560 o corabie din Dieppe, capturată de Euldj Aii43 ajunge în cele din urmă în Marea Neagră, unde, aflată în serviciul sultanului, dispare. O alta, în 1561, este înhăţată de spanioli în largul Insulelor Baleare. Aflăm că acea corabie plecase din Dieppe în direcţia Africii de nord,

că luase un pilot la Toulon şi că zisul pilot – este versiunea franceză – încărcase fără ştirea nimănui vâsle care în ţările Islamului reprezintă mărfuri de contrabandă, că la bordul său se găseau, de asemenea, plumb şi ghiulele, dar, potrivit Amiralului Franţei, având destinaţia Dieppe, nu Africa, ceea ce-i pare de neorezut arţăgosului Chantonnay care măcar de data aceasta poate fi iertat pentru firea sa.44

Dar iată apărând tot din Dieppe şi alte corăbii mai norocoase care acostează la Livorno. La 4 ianuarie 1574 corabia *Le Coq*, patron Le Prieur, cu plumb, butoaie de scrumbii, piei tăbăcite, cositor, câteva *carisee* şi, ca o reminiscenţă a vechii glorii a Dieppe-ului, 20 880 de buşteni de lemn din Brazilia45. Iată, de asemenea, şi corabia *Saint-Paul*, proprietar Gerard, acostând tot la Livorno la 22 februarie 1578 şi încredinţând negustorilor din Lucea butoiaşe cu scrumbii, mazăre, somon, în câne Pă, pânzeturi, şi, încă odată, lemn din Brazilia (4 770 buşteni...)

Dar acestea sunt călătorii târzii, cu caracter

xeepţional. Ele nu vor rezista în faţa celei e «a doua” reveniri a englezilor pe care însă.

vident, nu o vom înţelege decât după ce vom precizat ce a reprezentat prima lor apariţie masivă.4<s

*Navele flamande*; u

Câteva cuvinte vor fi suficiente despre havele „flamande”, adică, în nouă cazuri din zece, olandeze, care au sosit într-un număr destul de mare în Mediterana incluse în flotele militare ale lui Carol Quintul împotriva Tunisului (1535), apoi a Algerului (1541).

Una dintre navele lor este semnalată la Barcelona în 1535. După 1550 ele devin rare. Ce putem spune despre o hurcă, *Santa Pietà* vândută cu totul Veneţiei, şi aflată în portul acesteia în iunie 1560. Desigur nu venise singură47. O altă corabie flamandă (sau olandeză) aducea în iunie 1566 o sută de tunuri la Carta gena48, în 1571 avem singura dată şansa să observăm o corabie olandeză cu proprietarul său Joan Giles, *natural de Holanda*, părăsind

Anversul pentru Cádiz şi Livorno, ducând la bord mărfuri şi negustori italieni (majoritatea, dacă nu toţi, florentini). El ajunge la La Rochelle şi autojefuindu-se îşi vinde întreaga încărcătură49...

*Primele corăbii engleze*

Bazându-ne pe Richard Hakluyt, am avansat ca primă dată a apariţiei englezilor în Marea Mediterană anul 1511. În realitate această dată inaugurează era călătoriilor prospere în Levant, pe care a precedat-o o îndelungată perioadă de preparative mai puţin strălucitoare. Acea navă engleză semnalată în portul Genovei de două documente notariale50 (30 august şi 6 – 7 octombrie 1412) nu marchează obligatoriu, nici ea, începuturile uneej aventuri, desfăşurată în fapt pe distanţa a mai multor secole. La fel, nici cele două iniţiative ale lui Robert Sturmy51, negustor din Bristol, la un interval de zece ani, în 1446 şi 1456. Prima oară, corabia pe care o închinase, *Cog*

Ann conducea 160 de pelerini către Palestina Dlus o încărcătură de lână, postavuri, bucăţi *aq* cositor. Ea a ajuns la Jaffa, debarcă aici pelerinii care au făcut drumul de reîntoarcere ne uscat sau cu o altă navă. La 23 decembrie, surprinsă de furtună, *Cog Ann* naufragia aproape de Modon şi cei 37 de membri ai echipajului dispăreau odată cu ea. Zece ani mai târziu Robert Sturmy pleca el însuşi către Levant cu *Katharine Sturmy*. Călătoria sa avea să dureze mai mult de un an. În 1457, după ce va fi zăbovit, fără să ştim mai mult, în „diverse părţi din Levant”, el îşi va fi procurat *some green pepper and other spices to have set and sown în England* (*as the ţame went*). Expediţia se termină însă tragic, de astă dată nu din pricina furtunii, ci ca urmare a invidiei genovezilor52. Aceştia îl aşteptară pe englez în dreptul Maltei şi-i je-fuiră corabia. Sturmy dispăru şi el în această aventură.

În 1461 englezii deschiseră la Neapole un consulat în comun cu francezii şi germanii53 în acelaşi an mai deschiseră unul pe cont propriu la Marsilia54. Vreo douăzeci de ani mai târziu iată-i instalându-şi principalul lor consultat la Pisa, dovadă certă că ei căutau, sprijinindu-

se de Pisa, Florenţa şi întreaga Toscană, să răstoarne dublul monopol asupra Levantului al Genovei şi Veneţiei. Vom nota retrospectiv, că Robert” Sturmy însuşi folosise în 1446 escala din Pisa55.

Toate acestea nu înseamnă că expansiunea engleză n-ar fi fost lentă. Ea trebui să-şi atingă scopul, fără îndoială, la fel ca expansiunea tuturor celorlalţi nou veniţi, mai întâi prin gajarea în slujba altora, după cum sugerează Preţioasele consemnări din *Caratorum Maris*, 111 Genova.56 Nu avem însă dovezi suficiente piper verde şi alte mirodenii pentru a le Uce şi a le semăna în Anglia (după cum sale? te). (ib. engl. N. tr.).

fisS

despre lenta expansiune, despre numeroasele servicii oferite pe distanţe lungi şi pentru mărfurile grele, şi cu preţ scăzut. Este posibil ca englezii să fi atins mai repede şi cu cheltuieli mai mici decât alţii, Levantul şi mirodeniile sale, Candia şi vinurile sale preţioase. Totuşi ei n-au realizat totul într-o singură zi. La Barcelona, de exemplu ei nu vor fi înainte de 153557. Iar mărfurile lor se răspândesc abia odată cu începutul secolului al XVI-lea: plumb, cositor, peşte sărat, postavuri ţărăneşti, şi în mai mare cantitate decât bănuiam până de curând.58

*Perioada de prosperitate* (*1511— 1534*)

În privinţa călătoriilor până în Levant, din 1511 până în 153459, numele, istoria navelor şi peripeţiile călătoriilor ne sunt bine cunoscute. Nave precum *Christofer Campion*, *Mary Georg*, *Mary Grace*, *Trinity*, *Mathew of London* şi alte câteva din Bristol şi Southampton făceau drumuri regulate din Sicilia, Candia, Iar sula Chios, uneori în Cipru şi chiar la Tripoli din Siria şi la Beirut. Ele aduceau în lumea mediteraneană postavuri, *kersis* de toate culorile şi transportau la întoarcere piper, mirodenii, mătăsuri, mărfuri de duzină, vinuri dulci de Malvasia şi muşcături, uleiuri dulci, bumbac, covoare... Călătoriile lor erau frecvente: din fericire, scriu Genovei stăpânii M-honnei din Chios, în ianuarie şi în februarie 1531, am primit printr-o corabie engleză venită din Egipt şi apoi din Siria câteva

mărfuri (într-o stare de fapt nu prea bună) ...60 Evident, englezii nu făceau comerţ doar cu navele lor ci, adesea, îşi încredinţau mărfurile unor „galleazze” veneţiene unor nave ragusane, candiote, spaniole sau portugheze61.

La Chios, punctul lor de adunare la celălalt capăt al mării englezii vor avea un» *nu*! *T* jtfţionar” până în 153242. În 1592<3 Richard Ha* «3

luvt, colecţionarul de povestiri de călătorie şi descoperiri, va auzi încă de la John William-son, angajat ca dogar în 1534 la bordul lui *Mathew* Gonson din Londra istorisirea călătoriei pe care el o făcuse în acest an la Candia şi la Chios. Nava sa (300 t. şi 100 de oameni ja bord) trecea atunci drept o corabie de oarecare importanţă şi naviga însoţită de *Holy Cross*, un *short ship** de 160 de tone. Amândouă reveniră din lunga călătorie de un an cu ulei şi vin în butoaie atât de deteriorate, încât fu necesar, înainte de a le debarca, să fie mutate în alte vase. Dar marfa era excelentă mai ales un anumit vin de Malvasia roşu al cărui egal (povestitorul este om bătrân) fusese rar văzut până atunci în Anglia. Lui i se adăugau covoare turceşti, mirodenii, bumbac... *Holy Cross* fusese atât de scuturat în timpul periplului încât a fost lăsat să putrezească la chei.

Bogăţia documentelor şi scrisorilor pe care Hakluyt a putut să le reunească, obişnuita precizie a observaţiilor sale, ne garantează frecvenţa traficului englez în epoca Renaşterii în Mediterana şi până la porţile Orientului. El prosperă în anii 1511 – 1534, continuă în acelaşi fel până în 1552 *and somewhat longer*** *şi* se întrerupe brusc, este *given over6A*.

Ultima călătorie pe care o putem urmări în culegerea lui Hakluyt este cea a „bărcii” *Aucher*, povestită de căpitanul ei Roger Booenham65, călătorie agitată ca să spunem aşa. Wecată din Anglia în ianuarie, primăvara de găseşte în porturile Candiei unde se îmbulzesc numeroase corăbii „turceşti” încărcate cu grâu. nsoţită de bărci care-şi transportă încărcătue la Chios, nava engleză ajunge în insulă mai Con. tnuă să fie unul dintre centrele cele „active

ale Orientului, cu negustorii săi’s «ovezi, cu plantaţii de mastic, cu industriile

„Corabie scurtă (lb. engl. – N. tr.).

1 întrucâtva mai târziu (lb. engl. – N. tr.).

sale de plăpumi de mătase şi numeroasele sale nave. Ea o va părăsi în grabă pentru a scăpa ca prin urechile acului de galerele turceşti ce preced flota victorioasă la întoarcerea din Tri. poli şi Maghreb şi-şi urmează drumul prin Candia, zărită, în trecere de „surghiuniţii” din munţi, soldaţi folosiţi pentru apărarea insulei încălţaţi cu cizme până la genunchi, înarmaţi cu pumnale, arcuri şi săgeţi şi îmbătându-se ca porcii. Vin apoi Zante, Messina, Cádiz şi în sfârşit Anglia. Şi iată un amănunt care are preţul lui: la această călătorie participa şi Robert Chancellor care avea, doi ani mai târziu, în 1553 să acosteze la gura de vărsare a Dvinei, în nordul Rusiei… Dar zadarnic am căuta în această povestire o explicaţie temeinică a suspendării călătoriilor engleze. Nu ştim nimic foarte precis despre călătoria navelor *Jesus de Lübeck* şi *Mary Gonson* închiriate încă din 1552 pentru un drum în Levant66. Povestirea călătoriei lui John Locke la Ierusalim de un puternic interes nu se referă decât la un izolat care, abandonat de o navă engleză la Cádiz, merge apoi la Veneţia unde se îmbarcă pe o navă de pelerini a Senioriei care îl va conduce în Palestina. Drumul de întoarcere îi prilejuieşte numeroase opriri în legătură cu care el descrie tablouri pline de viaţă, ca, de exemplu cel al turmei de pelerini nordici, flamanzi, şi germani asupra cărora vi – nul din ţinuturile Mării Interioare lucrează din plin şi care intră în dispute nesfârşite şi se bat cu cuţitele67.

Pentru a explica retragerea englezilor din Marea Mediterană Richard Hakluyt aduce în discuţie dubla cădere, mai întâi a Chiosului în 1566 şi apoi a Ciprului în 1571, explicaţie Pf care o preiau istoricii englezi68. Dar cum se explicăm atunci stagnarea dintre 1552 – 155 & în realitate, încetarea călătoriilor engleze coincide, aproximativ, cu expansiunea otoman (1538 – 1571), dar nu se explică, probat» 1 *y* prin ea.

Mai întâi pauza engleză are cauzele sale e-nomice. Fie că este vorba numai de regreţi venerai al economiei mondiale către anii, 540—1545 şi o criză engleză de netăgăduit către mijlocul secolului, nicidecum necunoscută pentru că ea este mereu invocată de fiecare dată când se pune problema de a explica formarea asociaţiei de *Merchant Adventurers* pe cale de realizare de la jumătatea secolului şi care se va constitui, probabil, în 155269, în legătură cu călătoria de explorare a lui Chan-cellor. Această călătorie a fost dirijată la început către Cathay iar mirodeniile, către primejdioasele drumuri ale nordului... întâmplarea a făcut să survină aventura negoţului din Rusia70, care-apăru ispititor pentru a ocoli chiar şi negoţul Levantului. De la început, operaţiunea a fost făcută pentru a lupta împotriva unui rău economic, o coborâre a preţurilor la mărfurile engleze şi o descreştere a cererii străine, în consecinţă, o diminuare de bunuri coloniale preţioase. Poate că examinând condiţiile comerţului din epocă de pe înseşi pieţele engleze vom înţelege de ce călătoriile în lumea mediteraneană nu mai erau rentabile pentru un negustor din Londra, căci evident acesta este motivul abandonului lor. Să-i acuzăm pe turci nu este foarte logic. Obstacolul vine mai curând din partea concurenţei cărăuşilor din Marea Mediterană şi a drumurilor care traversează Europa, a conjuncturii generale din aceşti ani dificili.

LA 1550 LA 1573

*Wediterana mediteraneenilor* acelaşi timp cu englezii, toţi intruşii de din

! $5 j. ° se Gibraltar au dispărut din lumea meeraneană. S-ar zice că un măturoi gigantic ar fi intrat în funcţiune şi dacă în urma $ rămân câteva fire de praf, o corabie din Diep pe o mică ambarcaţiune bretonă o alta din Saint-Malo – nu este mai puţin adevărat (4 locul rămâne deodată curat. Lumea mediteraneană îşi asumă din nou satisfacerea prin ea însăşi a tuturor necesităţilor proprii şi aceasta pentru o bună perioadă, de vreo douăzeci de ani, din 1553 până în 1573. Toate servituţile

importante ale mării, transportul sării, al grânelor, al lânii, al stânjenitoarelor piei tăbăcite sunt asigurate de navele ragusane, al căror rol este atunci în creştere, (ca, de exemplu, în 1535 şi 1541 în flotele pe care Carol Quintul le conduce către Tunis şi apoi spre Alger), de corăbiile veneţiene, în mod izbitor tot mai numeroase (tonajul lor este cunoscut: în 1498, 26 800 *botti*, în 1560, 29.000, în 1567 53 71

Aceste cifre sunt elocvente: Veneţia a astupat golul creat prin plecarea mâinii de lucru atlantice. La Ragusa, aceeaşi constatare: flota vaselor de transport are un deplasament, către 1540, de 20.000 *carri*. Ea ajunge la 35.000 între 1560 – 1570, atingându-se astfel apogeul său72. Toate aceste noi tipuri de nave au apărut la momentul oportun. Ele explică de ce foarte departe, din Atlantic până în Marea Nordului impunătoarele corăbii. mediteraneene îşi fao din nou apariţia.

De fapt niciodată aceste lungi drumuri nu au fost cu totul abandonate de meridionali în 1533, în ceea ce priveşte Veneţia, aceasta îşi încetase doar călătoriile oficiale nu şi cele particulare. Astfel o corespondenţă franceza semnalează în decembrie 1547 apropiata ple" care a „unor mari corăbii veneţiene" 74. În & ţie 1548, aceeaşi corespondenţă anunţă sosirea „câtorva corăbii aragóneze (ragusane) *Şi* veneţiene la Antone (Southampton) 75.

— Dup, 1550 şi în mai mare măsură după 1560 & *e* menea călătorii sunt semnalate cu o frecven, crescută. În 155176, „unii dintre primii Se

53 – UN REGISTRU DE ASIGURĂRI

MANTIIVIE LA GENOVA Pentru traseele pornind de la Genova, Livorno şi Veneţia a

După registru°SmnUA. d" s-Gelio-Vsăfoiiorgio Securitatum

(1565, 15T1)

Acest registru al tuturor asigurărilor maritime înregistrate la Genova a furnizat elementele pentru şase hărţi succesive (1566 – 1571), câte una pentru fiecare an.

O primă observaţie de ansamblu: amploarea legăturilor comerciale. Asigurările genoveze îşi măresc clientela, mai ales în 1571 când razooiul din Cipru şi dificultăţile veneţiene le înghesuie să paţi. unfa Pe piaţa vechil rivale. Harta din 1571 este senzaţionala Ea Prezintă traficul Genovei plus o parte din cel al veneţiei. Sunt implicate călătoriile în Marea Adriatica, Levant, către Atlantic, Marea Manecli, Marea Nordului. Desigur, aceste asi-Surari sunt în acelaşi timp şi mai mult şi mai puţin decât negoţul Genovei, ale cărui puncte de sprijin Alicante şi Pa«rmo să văd totuşi împreună precum şi legături mai strânse seib r<reţia Levantului. Necesitatea de a simplmca numeroa – SL indicaţii ale registrului au dus la confundarea Plecărilor (Genova, Livorno, Veneţia). Două mărturii. sân în t-mut: dezvoltarea capitalismului genovez în sectorul frilor maritime din Veneţia şi acele nave meditera-i? are leş Genova, Veneţia şi Livorno de Europa bea şi septentrională. Marenima din ultima harta este Maremma toscană.

tilomi ai Veneţiei", Alessandro şi Justinian? Contarini precum şi Alvise Foscarini se plin că regele Franţei a capturat una dintre navele lor pe drumul spre Anglia. În Ţările-de-Jos în mai 1552, zece sau douăsprezece corăbii J parte biscaiene, o parte portugheze şi ragu. sane, în bună rânduială şi echipate „... se vor întâlni cu flota principală", atunci aflată în pregătire71. La 17 octombrie 1552 vin veşti bune din partea consulilor *veneziani a Londra*™. rjjn 1553 până în 1565 treisprezece corăbii geno-veze (dintre care unele capabile să ridice 500 «de tone) transportă alaun din Civitavecchia în Flandra79. La Veneţia, la 20 iunie 1556, negustorii „care călătoresc în mod obişnuit la Londra" sunt convocaţi pentru a discuta alegerea consulului80. La 3 decembrie 1557 Genova este aceea care se plânge de escrocheriile unui genovez, proprietarul unei hurci care, venit din Ponant la Cádiz, a ocolit prin Neapole în loc să treacă prin Livorno şi Genova cum era dator să facă81. Alte exemple: în mai 1558, francezii pun mâna pe o corabie veneţiană în largul lui Le Hâvre82. De la 18

decembrie 1562 la 15 februarie 1563, o corabie florentină, *Santa Maria de la Nunziata* călătoreşte de la Anvers la Livorno83. Jurnalul inedit al lui Francesco de Molin îl arată plecând din Veneţia la 21 martie 1566 la bordul navei mari a lui Jacomo Foscarini şi Jacomo Ragazoni; nava ajunge la Zanza şi se încarcă în întregime cu stafide (*uve passe*) „ceea ce-mi păru un lucru vrednic de mirare, spune el, să încarci – cu o asemenea marfă o întreagă navă de o *Ttite de botte*. „Călătoria continuă prin Malta, Mai loroa, Málaga, Cádiz, Lisabona, pentru a ajunge la „Margata” 84. Marfa este debarcată aici. expediată la Londra iar nava pleacă din «cu în octombrie. Peripeţiile sale pe mare şi & *81* ales în slujba Spaniei care a sechestrat şi a retrimis-o în Flandra, nu ne maisează. În iulie 1567, la Málaga o „mare foie veneţiană”, încărcată cu mărfuri Pen

259

Oadiz şi cu vinuri candiote pentru Anglia este pe punctul de a fi şi ea rechiziţionată; în 1569, să se nave veneţiene sunt semnalate în acelaşi timp pe drumul nordului85. Dat fiind ceea ce ştim despre tonajul lor, putem calcula importanţa acestui trafic meridional...; în acelaşi an, 1569, două nave erau capturate de piraţii hughenoţi din La Rochelle (corabia *Justinian, de* 1200 t. cu o încărcătură de 130.000 de scuzi la bord, plus 70 de piese de artilerie ascunse sub sare şi mica navă *Vergi86*), ceea ce prilejuieşte reclamaţii, schimburi de hârtii şi, pentru noi, precizări suplimentare despre traficul neîntrerupt dintre Seniorie şi insula din nord. Aflăm, dar ne cam îndoim, că aşa-numitele *carisee* figurează printr & j, mărfurile de la înîntoarcere87, amănunt care nu a scăpat serviciului de informaţii al ducelui de Alba în Ţările –de Jos88. *În* august el scrie că englezii având în vedere ameninţarea de război cu Spania, îşi exportă postavurile cu corăbii veneţiene, lăsând la o parte accidentele, surprizele pirateriei, au privilegii de neutralitate. La Londra, ambasadorul spaniol sileşte, în mai 1569, corăbiile veneţiene să plece cât mai curând posibil din Anglia89, căci pentru a-i ţine în mână pe englezi, şi a-i cuminţi este

necesar să fie stânjenit acest du-te-vino al corăbiilor din Veneţia şi Ragusa. Este destul de ciudat că hughenoţii îi ajută tocmai pe spanioli în această privinţă90.

Dar acest trafic renăscut este fructul con-Jturii. Din 1550 (dată rotundă) până în W0 sau, şi mai bine, până în 1576, el se află sub semnul unui declin evident. Pentru toată „urnea există afaceri proaste, dar fiecare este °” gât să se asigure cu ce-i trebuie ca să-şi de grijă. Bogaţii trec drept învingători îne 2 aşa

— °a ei *străh.at* criza> în timP ce ali «se! ea, în ciuda deselor şi dezastruoaseale marilor corpuri plutitoarea, acestea rezistă şi asigură leinterioare şi exterioare. Şi apoi peri

„U *în* 1578, nouă *în 1592*

Nimic nu în de care că oada favorabilă economiei revine. Dacă nu ne lăsăm antrenaţi de nevoia de a simplifica, observăm că această revenire a prosperităţii stopează călătoriile mediteraneene spre nord, sau cel puţin, le răreşte. În *boom-ul* care insufle – ţeste sfârşitul secolului, bogaţii îşi pot oferi din nou luxul de a părăsi unele servituţi. Corăbiile engleze, apoi cele olandeze reiau drumul lumii mediteraneene, mult mai intens, de altfel, decât în timpul primei jumătăţi a secolului.

*Întoarcerea englezilor în 157*2 – 1573

Navele engleze reapar cel mai târziu în 1573. La această dată înregistrăm ceea ce pentru noi semnifică întâia lor sosire la Livorno. Este însă posibil ca ele să fi revenit mai devreme? Astfel în 157291 sosea o terranova* engleză şi oricum, în 25 iunie 1573 o altă corabie *La Rondine92*, proprietar *Givanni Scotto*, *inglese*, încărcată la Londra şi Southampton aducea la Livorno trei baloturi de *carisee*, doi barili de cositor prelucrat, câteva ţesături de bumbac, 37 de butoaie de clopote sparte, 5 clopote întregi, 300 de bucăţi de plumb şi un butoiaş de limbă sărată. După cum se vede; ste o încărcătură modestă…

g, ton, de somon *con*-navă care pescuieşte ton în preajma instig a Nova din America de Nord (*N.* tr.); ni: i: >

*Sfânta Maria îndurerată*, proprietar Strelich oseşte la

20 iulie cu mărfuri încărcate la Ca-iz. *Zmeul* care ajunge la Livorno la 15 de? mbrie 1573 aduce din Londra plumb, sodă, jstavuri şi cositor, totul fiind destinat – nănuntul are valoarea sa – negustorilor geivezi. Chiar şi numai aceste trei nave rr» este sugerează cu anticipaţie ce va însemna incul englez: postavuri, plumb, cositor. -torul va adăuga acestor mărfuri nenumăra 3 butoaie de heringi, de ton, de somon con

? ier, of a) V – ” rar Peter Roi *a* «>ra*eynolds*să*el*> kronz, cositor sf – i-ărcată a f-ce comerţ fI acestui an f îara oprelişte în lavă care insulă dar genovezul era n”.

din Alicante, aşa îne f* Primejdie unor corăbii enelea i *tarî* să înd ţfosului alaun. Elf *H* gn-a

cânte la întoarcer

ja* Pentru Stafef PE°Ia de *Anve* T *d ge* «Pat atunci de *llanrei* (acEste? 3 aran”.

*mmm* răinti război în război.

1571

*3

Şi tof ea mediteranean – Ot a? a e* a tut redobândi rapid locul. Dacă nu a făcut-o, cauza este că împrejurările economice din jurul anului 1575 devin favorabile şi anulează aceste deplasări de activitate pe care le-am semnalat. Vor mai exista desigur şi spre sfârşitul secolului câteva nave veneţiene în nord. Nu descoperim de pildă, prin intermediul unui fapt divers întâmplător (repatrierea a 100 de săraci portughezi „sosiţi goi puşcă” din Tercera în Anglia) menţionarea a doua corăbii veneţiene102? în octombrie 1589, corabia *Santa Maria di Graţia* (veneţiană sau ragusană) mai încarcă încă la Candia şi la Rethymo vin pentru Anglia, cel puţin aşa declară contractul său de închiriere103. Dar în anansamblu am a-rătat: Veneţia aidoma celor mai multe dintre marile oraşe mediteraneene ajunge din ce în ce mai mult să angajeze nave şi marinari „străini”. Această angajare este cea mai bună explicaţie a revenirii în Mediterana a navelor nordice104.

*Negocierile anglo-turceşti*: *1578 – 1583 m*

Englezilor le rămânea să câştige pieţele Levantului. R. Hakluyt pretinde că aceasta a fost opera a doi negustori din Londra, Edward Osborne şi Richard Staper care s-au hotărât să acţioneze în 1575. Ei au trimis pe cheltuiala lor la Constantinopol doi agenţi, John Wight şi Joseph Clements care au luat drumul Poloniei şi, la Lvov, în septembrie 1578, s-au întâlnit cu escorta ambasadorului turc Ahmet Şauş, care-i duse la ţinta călătoriei lor la 28 octombrie. Cei doi au obţinut din partea sultanului o scrisoare pentru regina Angliei, datată 15 martie 11579.

Bernardino de Mendoza care urmăreşte de la Londra mai bine negocierea decât agentul spaniol la Constantinopol Giovanni Marglia" 1 notează, în noiembrie 1579 că regina a *PT*} mit prin Franţa o scrisoare de la sultan *lX1*

Îi sunt făcute mii de promisiuni şi se cere X-sî menţină şi să-şi întărească buna sa înţelepciune cu Prea Creştinul, să se căsătorească – francezii sunt fără îndoială întrucât-va amestecaţi în acest sfat – cu ducele de Aniou. Scrisoarea adaugă că negustorilor englezi veniţi pe uscat sau pe mare le va fi rezervată cea mai bună primire. De fapt scrie Mendoza, turcilor nu le pasă de această căsătorie. Ceea ce-i interesează este cositorul „pe care englezii au început de câţiva ani să-l aducă în Levant", cositorul fără de care nu se poate „turna artileria". De altfel cinci nave cu mai mult de 20.000 de scuzi din acest metal sunt pe punctul de a părăsi Londra pentru Levant106. Răspunsul reginei, cu data de 25 septembrie 1579, a fost încredinţat lui Richard I Stanley şi navei *The Prudent*e*7*. Momentul era favorabil. Succesiunea Portugaliei fiind deschisă, Filip al II-lea este prins în pregătiri enorme. Mai mult decât oricine Elizabeta este neliniştită, aşa încât sprijinirea pe ajutorul sultanului este o soluţie care i se impune, în cursul negocierilor ea va solicita chiar ieşirea flotei otomane.

Oricum ar fi, Anglia obţinea în iunie 1580 treizeci şi cinci dintre articolele primelor sale capitulaţii, printre care dreptul de comerţ liber pentru supuşii săi sau pentru cei

aflaţi sub pavilionul ei, totul fiind obţinut în pofida francezilor ale căror prestigiu şi influenţă se micşorează în Levant, spun englezii şi după Ce l-ar fi mituit „pe defunctul Mehmed Paşa” spun francezii 1°8 care se amăgesc crezând109 ca Potrivit unor promisiuni ale Sultanului, p°!! Vemţi vor naviga sub pavilionul Franţei. *i* păstrează cu fermitate privilegiile îngădui Stirhirpa I/m-T™, iar la 11 sep-organizată *The Levant Com*khsabeta în beneficiul lui Ed-Staper, Thomas Smith.

Garret cu e§Oiciile asii

Bsiftl *îi’l* nu te Şi

*de 15* nave şi 790, *tează* Alexandrei A mări «ari 2 o rar. Veneţia şi % Cu. *r*. bea numără on – wa n „f fve r te să-şi clameze tăţile succese n sâsi JL „°

Ja 31

Încă *la!* oii) /? lă!

Jacob J. Aceste «toriilor a Voie, fără un poziti e Ue turcei? B u «spanie Constantine *pol** de i Levant – q, V

*frecveare în*

brie ui ace Sapărare socoti e pen

a cele din a patentei din îi fifăuţ Prima sa forma, a beneficii aluntfe? brie 158 i. ea reafl-reseiesânteărlP la 300 i°O”? nete du Pă 1592 sub

Din Jg *Theemrc*C*° ™ *P*e*iny*, fondată i

după f „iuea?

ajung, pe drumurile Siriei până la Oceanul Indian, în Persia, Indii şi Sumatra. Datorăm acestor copii pierduţi admirabile descrieri ale drumurilor din Orientul apropiat şi îndepărtat. În Egipt, englezii negustori de postavuri groase nu puteau, din pricina climei calde să facă negoţ cu folos decât contra bani peşin, aşa încât ei eşuează” aici în faţa tenacei şi abilei concurenţe franceze127. De aceea englezii privesc şi năzuiesc să se angajeze în direcţia Siriei şi a drumurilor sale transversale. Ei organizează aici un comerţ de mărfuri contra mărfuri pe care cea de a doua descoperire a Capului Bunei Speranţe de către olandezi nu îl va distruge chiar de la început. Să notăm de altfel că *The east India Company*, fondată în 1600, este fiica sau sora lui

*Levant Company*™ ...

În centrul lumii mediteraneene, la Livorno, cifrele mărturisesc succesul crescând al nordicilor. Astfel indică acel extras din *le portate* privind navele venite din Ponant (textul nu este prea precis şi amestecă englezii cu olandezii) 129: pentru perioada octombrie-decembrie 1598 este vorba de sosirea în port a mai mult de 5.000 barili de plumb, 5 613 barili de scrumbii afumate, 268 645 *pesci merluzzi*, 513 *fardi* de *p* & *să stockfiss*...

*Situaţia la sfârşitul secolului*

La sfârşitul secolului englezii sunt pretutindeni în lumea mediteraneană, în ţările musulmane sau creştine, în lungul tuturor drumurilor de uscat care conduc aici sau se îndepărtează, în direcţia, fie a Europei, fie a Oceanului Indian Din 1588 îi chemau şi Moldova şi Ţara Romanească130. Deja de mai mulţi ani Londra făcea planuri mari131. În 1583, succes simbolic, *H*? *J cules* (ce era, cel puţin, la a doua călător? aducea de *la* Tripoli cea mai bogată îni? tură pe care un negustor englez ar fi icii, până atunci să intre în vreun port din insula

Piloţi spanioli, greci, marsiliezi îi ajutau pe îi veniţi să realizeze, escală după escală, cu „erirea mării întregi fără să putem data totdeauna aceste victorii succesive, cu atât mai mult cu cât primele intrări în porturi sunt, în general circumspecte, pline de precauţii. Marsilia hotărăşte astfel în 26 noiembrie 1590 să primească în portul său două vase engleze: „a fost hotărât... şi s-a ordonat că, de vreme ce oraşul are nevoie de plumb şi chiar de cositor, în aceste vremuri nefericite în care ne aflăm, mărfurile încărcate pe cele două vase vor intra în acest oraş împreună cu proprietarii comanditari şi funcţionarii lor pentru a le vinde, desface cu amănuntul sau negocia cu ţăranii şi locuitorii de aici şi să cumpere altele, dacă aşa li-i voia, pentru a le încărca pe suszisele vase fără oprelişte şi ocrotiţi” 133. Indiscutabil, nu este prima dată când englezii intră în Marsilia şi în legătură cu marsiliezii din 1574, dar acum iată-i ocupându-şi locul cum se cuvine şi în *mod* oficial.

Ce drum a fost străbătut abia în câţiva ani! Un document genovez134 din 1589 semnalează marile puncte de legătură ale unui *Intelligence Service* organizat în cuprinsul tuturor zonelor mării. La Constantinopol, William Hareborne (care la această dată era, de altfel, la Londra) 155, la Alger, John Tipton, în Malta, John Lucas; în sfârşit, la Genova, Richard Hunto. Acesta din urmă, al cărui nume este italienizat, dă geno-vezilor impresia că ar fi duşmanul catolicilor,» un duşman foarte şiret şi pervers”, având reputaţia de a fi spionul (*inteligencero*, spune extul nostru redactat în spaniolă) al lui Horacio ei V!? ino>? i el spion... În ianuarie 1599, să fZ” se bucură că au împiedicat un nou o a? Spanio1 Juan Estefano Ferrari să încheie verv p, g înşerla for-an ea intră multă supleţe, ceva atone (dar cine este scutit de aşa ceva?).

nu a. cefe; Iată-i de acum înainte suficient de

lumii mediteraneene pentru

Propria lor politică, desigur nu de an

Este ca un joc pe două tablouri, cel al rrm lui şi al Creştinătăţii, şi chiar pe un al treilea al pirateriei.

În chip de corsari, ei au fost prin aceste locuri de la începuturile călătoriilor lor şi în felul cel mai rău13<5. Încă din 1581 una dintre navele lor făcea piraterie împotriva turcilor137. Douăzeci de ani mai târziu, în 1601, o notă din Londra raportează lamentaţiile veneţienilor, genovezilor şi ale altora în legătură cu jafurile la care se dedau corăbiile engleze şi despre revânzările lor în oraşele Maghrebului138. Livorno devine, după pacea hispano-engleză locul favorit de odihnă la bătrâneţe al corsarilor englezi retraşi din afaceri139.

Este adevărat, pirateria este arma celor slabi. Aceea a englezilor, la sfârşitul secolului al XVI-lea demonstrează cât de neînsemnaţi păreau încă, într-o mare a corăbiilor şi oraşelor bogate. Va fi nevoie de secole până să se consolideze acest paradox, o Mare Mediterană engleză; va trebui să aşteptăm anul 1620 pentru ca să pătrundă în ea o flotă de război britanică şi anii 1633 – 1640 pentru ca la Genova să se deschidă case de comer (140, filiale ale celor

din insulă.

*Sosirea hanseaticilor şi a olandezilor*

Revenirea englezilor a fost legată de cositorului. Prima venire masivă a hanseaticilor şi olandezilor a depins de achiziţiile de gri11

făcute de mediteraneeni, de griu deci şi nu a 1*

Încă o dată, de politica stângace şi ineficace a acestor paznici nepricepuţi ai Mediteranei car sunt spaniolii deşi a avut şi ea partea sa °

contribuţie. 14.

Slabele recolte italiene din anii 1586— j, n-sânt cele care i-au alertat pe olandezi şi seatici, sprijiniţi, probabil, de misiţi şi interii clari evrei cum au presupus, nu fără justif1 jf 171 Luzac142, de Jonge143, şi Wătjen144. Dar acest sunt amănunte de execuţie. În aceeaşi măsură, iniţiativele au venit din Danzig, Lübeck şi Hamburg. Nimic nu este mai natural ca aceste oraşe, de la porţile marilor pieţe ale grâului, specializate în comerţul de cereale cu ridicata să fi auzit apelul mediteraneenilor. Astfel la Danzig Marele Duce al Toscanei l-a trimis în 1590 pe agentul său Ricardo însoţit de un funcţionar având sarcina să treacă *granajo della Polonia* la Lübeck, apoi în Olanda, Franţa, Anglia145 – Este sigur că marea comandă trecută în acest an în nord de Marele Duce – se zice că în valoare de 1*.000.000* de dolari – a declanşat, ea singură, cea dintâi sosire a flotelor nordice ale grâului. Apoi traficul a început să se desfăşoare pe scară largă. Istoricii susţin că în 1590, treisprezece corăbii ar fi fost sechestrate în Spania, în timpul trecerii, în pofida paşapoartelor pe care le acordase Regele Catolic146. Celelalte 40 sosiră la Livorno147. Dată fiind mulţimea demersurilor, nu este de mirare că apelului mediteraneenilor i s-a răspuns din toate ţările nordice148. Olandezii, hanseaticii, englezii se amestecă în flotele cerealelor, după cum apare în lista livorneză *delle portate* din 1593.

GRIUL NORDIC LA LIVORNO ÎN 1593

*Lista navelor transportoare (după Mediceo 2079, filele 150 verso – 169 verso*

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1<br>1 C<br>ts<br>*’s p* o | 5 | Ib<br>eck | s-<br>a | m<br>burg<br>C<br>C | nz<br>ig j<br>n | ve<br>rsudra<br>*a.* | 3 › |
| | | | W | B | Q | | |
| 1<br>2 | 7 | 4 | 5 | 16 | 9 | *4* | |

11

Cele 73 de nave sosesc la Livorno după cum urmează: 6 ianuarie (2), 9 ianuarie (1), 12 ianuarie (5) 13 ianuarie (7); 14 ianuarie (4), 16 ianuarie (1), 20 ianuarie (8), 26 ianuarie (3), 31 ianuarie (1), 11 martie (1), 14 martie (2), 1 aprilie (1), 29 aprilie (1), 3 mai (1), 5 mai (1), 6 mai (2), 12 mai (1), 15 mai (1). În ceea ce priveşte timpul necesar drumurilor nu se indică nimic pentru aceste nave din 1593, dar în 1609 – 1611 (Mediceo 2079) duratele reale ale călătoriilor, în săptămâni. erau următoarele: A. Amsterdam-Londra – 12, 6, 5, 5, 8, 5, 32 de zile, 16; B. Dangiz-Livorno – 14; C. Londra-Livorno – 14; D. Bristol-Livorno – 12; E. Plymouth-Livorno – 28 de zile.

Observaţiile privind acest tablou impunându-se de la sine – variaţia duratei călătoriilor, predominarea călătoriilor de iarnă, indicarea vizibilă a rolului Amsterdamului drept centru de redistribuire a cerealelor, vom lăsa cititorului grija de a le extrage singur. Să adăugăm totuşi: 1. În acest an 1593 şase nave engleze au adus obişnuitele încărcături de plumb, cositor şi scrumbii dar în convoiul lor s-au furişat o navă O-landeză (încărcată în Anglia şi o navă din Emden, *Vulturul negru*, încărcată la Lisabona; 2. În total, grâu, şi secară, nordici au debarcat în acest an la Livorno mai mult de 15.000 t de cereale ceea ce dă pentru fiecare corabie din nord un tonaj mediu de 200 t aproximativ; 3. lista numelui corăbiilor indică predominarea covârşitoare a denumirilor nereligioase.

De *la grâu la mirodenii*:

*olandezii cuceresc lumea mediteraneană*

Deşi hanseaticii şi olandezii au sosit în acelaşi timp, totuşi doar ultimii aveau să cucerească marea. Cartea lui Ludwig Beutin149 explică acest lucru prin concurenţa care se stabileşte între cele două popoare nordice. La începutul secolului al XVII-lea, hanseaticii erau eliminaţi, iar navele lor nu mai depăşeau de fe escala de la Malaga150.

*tot*

Ar rămâne să fixăm cauzele acestei înfrâfl-geri. Fără îndoială hanseaticii care în timpul războaielor dintre iberici şi nordici avuseseră o poziţie privilegiată de neutri, au văzut avafl” tajele acestei poziţii micşorându-se de la °

după acordurile din 1604 şi 1609. Căci nu astfel, fit

În secolul al XVIII-lea hanseaticii vor profi de războaiele europene ca să-şi extindă legăturile comerciale în Marea Interioară? La sfârşitul secolului al XVI-lea însă au acţionat mult mai multe cauze. O asemenea cauză nu e şi. e) de exemplu, faptul că hanseaticii sunt legaţi de Spania şi de misiunile oceanice propuse de aceasta. Sau că ei n-au nevoie de mirodeniile şi piperul care i-ar fi putut atrage până în Levant? Sau, de asemenea, că în spatele oraşelor maritime nu există o industrie puternică nici măcar ca o consecinţă a legăturii preferenţiale a Germaniei de sud cu Genova şi Veneţia? Sau în sfârşit, lipsa numerarului? Printr-un paradox care trebuie să-şi găsească explicaţia, olandezii vor fi aceia care în 1615, şi, fără îndoială151, mai înainte vor transporta în Siria unele mărfuri germane – ambră, mercur, cinabru, fire de cupru, fier… Nu cred că trebuie să acuzăm Hansa că ar fi avut o organizare desuetă. Mulţimea proprietarilor de corăbii sau a asiguranţilor este ceva care se întâlneşte în toată lumea mediteraneană. Să fie atunci o problemă a lipsei navelor? Hanseaticii dispun de toate tonajele.

Oricum ar sta lucrurile, olandezii vor fi triumfal şi vor fi atins către 1597 extremitatea orientală a mării. În acest an, Balthasar Mou-cheron, duşmanul Spaniei, trimitea o navă la Tripoli din Siria sub pavilion francez152 în anul următor toate navele olandeze obţineau de la regele Henri

IV autorizaţia de a face negoţ sub Pavilionului său în porturile turceşti153 (ei nu vor avea capitulaţii proprii decât în 1612). În 1599 „onsulul veneţian semnala154 că în acel an „era mea venită” o navă „flamandă” cu mai mult 100.000 de scuzi în bani gheaţă, care aduc tfel, prejudicii importante negoţului El se preocupa să afle dacă negus din Ţările-de-Jos vor rămâne în Siria, cu „lui” olandez declarând că n-ar face-o *toi ior* Cl un chip dacă progresele compatrioţilor ar continua în Oceanul Indian. Drum bun.

1590 – 93 1590 – 91, 1591 – 92.1592 – 93

54 – ROLUL CRESCÂND AL NAVELOR NORDICE LA LIVORNO: 1573 – 1593

După F. BRAUDEL şi R. ROMANO, *Navires et „ses à l'entrée du port de Livourne*. Rolul Levantului şi. una restrâns, se va micşora şi mai mult (în pofida °” ejă ţiel câtorva încărcături. Piaţa Ponantului, majoritară, est; ine început, în principal cea a Spaniei şi a Portugaliei, cu Pu>

1573 – 79

3 ara; 1573 – 74, 1577 – 78.1573 – 79» Icorobie 50 30

Mart nord> câteva nave venind din Marea Manecii şi din sosi™ Nordulu» – Această ordine este destrămată odată cu

ea masivă a navelor din nord încărcate de grâne, în

Cele n * 1590 – 1593.

rpi i hărt1 schiţează evoluţia rapidă a transporturilor ale ce ajung la Llvomo (fiecare adaugă transporturile a trei ani).

s-ar fi zis cu plăcere la Veneţia. Numai că olandezii rămaseră, în ciuda periplului triumfal al lui Houtman (1595), a ocupării Javei (1597), explorării insulelor Comore, cuceririi insulei Mauritius (1598) 155 şi a reîntoarcerii celei de a doua flote (1598). Adevărul este că a fost nevoie de ani pentru ca să se realizeze cucerirea eficace a Indiei şi ramificarea direcţiilor ei, pentru ca, din Compania Pământurilor îndepărtate (*Van Verne*) să se desprindă Compania Indiilor Orientale, în 1602, şi, pe de altă parte, până când să fi fost capabili să întrerupă preţiosul trafic al drogurilor, până când să fie atraşi în

Levant de comerţul mătăsurilor (pe care vor încerca în curând, fără succes imediat, să-l abată către Golful Persic) şi al bumbacului tors…

Iată-i deci pe olandezi în Marea Interioară ca nişte, bondari agresivi, puţin cam greoi şi chiar atât de greoi încât dacă se lovesc de geamuri le sparg. Intrarea lor este zgomotoasă, brutală. Pentru ce oare? Fiindcă ei sunt cei mai cruzi dintre piraţi după spusele portughezilor care, după jefuirea *da nossa cidade** Faro, au dreptate ca să spună acest lucru156? Sau pentru că atât în Mediterana cât şi în Ocean ei sunt nevoiţi să dea din coate, să-şi câştige locul într-o lume care este deja stăpânită de alţii? Astfel procedaseră în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea catalanii, veniţi şi ei târziu şi pretutindeni dedându-se la piraterie, forţând porţile. Nici englezii nu au făcut altfel. Tunurile lor nu serveau doar pentru forţarea Gibraltarului şi pentru a se apăra împotriva galerelor spaniole. Ei trăgeau fără deosebire asupra a tot ce era bun de atacat, nave turceşti, franceze sau italiene, nu avea prea mare importanţă! Şi dobândisera astfel rapid o reputaţie de corsari. Olandezii \ Mediterana au mizat şi ei adesea pe cartea p1 rateriei157. De timpuriu ei se asociază cu pi – teria nord-africană şi, aş adăuga asupra aces oraşului nostru (lb. port. – N. tr.).

u (şi voi reveni) că o transformă, fixând-o, ijdonia comerţului interlop al Oceanului de maele port Livorno158. În orice caz, în 1610159 în oortul toscan soseau două corăbii venite din Oceanul Indian. Erau mediteraneeni sau olandezi? Faptul nu este precizat, dar conţopistul înnegreşte o pagină întreagă pentru a le enumera bogăţiile. În plus, între Senioria din Veneţia şi Amsterdam se înnoadă raporturi curioase, uneori prin intermediul regelui Franţei, de o încâlceală greu de limpezit. La Veneţia se menţionează atunci asigurări maritime pentru toate regiunile lumii, inclusiv pentru Indii160. Să fie o activitate olandeză? Nu avem însă nicio dovadă despre asta.

Va mai trece timp până când istoria Olandei în acest

mic sector al lumii mediteraneene şi în alte părţi să fie în întregime clară. Marele său moment de avânt se înregistrează pe cadranul lumii, de la sfârşitul secolului. Atunci de ce victoria navelor Elizabetei asupra greoaielor flote ale lui Filip al II-lea nu a fost urmată de triumful englez care părea logic? De îndată ce Anglia a câştigat, Olanda îşi impune oamenii, legăturile comerciale, navele sale până în îndepărtata Insulânda, până în China, în lumea întreagă, şi astfel până la jumătatea secolului al XVII-lea. O singură explicaţie este plauzibilă: Olanda, datorită învecinării cu Ţările-de-Jos catolice şi ca urmare a insistenţei sale în a forţa porţile Spaniei, a rămas mai mult decât j „su" la „britanică legată de Peninsula iberică şi de fel de

°găţiile sale de origine americană, fără de care anu şi-ar fi putut însufleţi propriul său negoţ-Căci fără monedele de opt reali, smulse cu fără (; Verentă Spaniei, n-ar fi existat niciun comerţ olandez pe cele şapte mări ale

Iu UUICI olanaez pe cele şapte mari ale An r la începutul secolului al XVII-lea, în mă S considera mai avantajos negoţul prin să p

J lui *Levant Company*, care se echicia, mult UIT>ită exporturilor abundente în Tur

277 posibil c-el al lui *East India ComPany*>înfără o considerabilă evaziune monetară161. Între Spania şi Olanda există o legătură de capital, întărită de pacea dintre 1609 şi I621 destrămată, ca întreaga prosperitate a Spaniei odată cu jumătatea secolului al XVII-lea; n clipa în care – simplă coincidenţă? – roata destinului se va întoarce împotriva Olandei

*Cum au cucerit olandezii Sevilla* f-*fără luptă începând din 1570*

Victoria răsunătoare din secolul al XVI-lea repurtată de englezi şi olandezi nu se poate interpreta corect decât la scara întregii lumi. Este vorba mai întâi despre transformările tehnice în lanţ în arta construirii şi conducerii navelor, despre care am mai vorbit162. Apariţia corăbiei nordice cu un deplasament de 100 până la *200* de

tone bine înarmată, sigură pe manevrele sale marchează o cotitură în istoria maritimă a lumii. Navigaţia în mările nordice a făcut mai multe progrese între 1500 – 1600 decât cele ale *Invencibiei* Armada la Trafalgar163. Nordicii au întărit apărarea corăbiilor lor, mărind echipajele, multiplicând puterea de foc, uşurând punţile superioare pentru a face manevrarea mai uşoară. Ralph Davis a reamintit de curând acest lucru într-un studiu care mi se pare fundamental164. De fiecare dată când evaluările sunt posibile, cifra medie a oamenilor echipajului, raportată la tonajul navei, este superioară în nord celei care există pe navele din Marea Interioară165. Inconvenientul încărcăturilor mai mici este compensat de securitatea mai mare şi deci de asigurări cu un procentaj mai znic166. Desigur, costisitoarele galere dnt Mediterana vor obţine câteodată, chiar şi în secolul al XVII-lea, revanşe senzaţionale: *c0*. rabia nu este suverană decât dacă vântul umflă pânzele permiţându-i să evolueze1 timp de calm total galera, cu agilitatea sa,.: junge în unghiurile moarte ale fortăreţei n mişcate şi atunci deznodământul luptei este în favoarea sa.

par excepţia confirmă regula. Superioritatea războinică şi comercială a nordului este în afară *de* orice îndoială. De altfel englezii şi olandezii au fost foarte curând conştienţi de ea mult înainte de 1588. Pentru ei navigatorii portughezi nu sunt decât „găini muiate” 168. Inversr portughezii vorbesc despre o victorie a săracilor şi a ticăloşilor. Aceşti olandezi, spun ei chiar şi în 1608159 se mulţumesc pe mare „eu o coajă de pesmet, puţin unt, slănină, peşte şi bere; ei îşi duc astfel viaţa luni de zile în larg”. Meridionalii sunt mai pretenţioşi la bord „pentru că nu sunt crescuţi ca aceia în sărăcie”.

Desigur, există alţi factori care se află implicaţi în imensa dezbatere.

Să ne debarasăm şi noi de explicaţiile atât de des prezentate: Peninsula Iberică ar fi fost un paznic incapabil al Mediteranei; vrând să potolească furtuna, el ar fi dezlănţuit-o, promovând în Oceanul Atlantic şi în faţa

nordului, o politică deasupra mijloacelor sale. Această explicaţie are, fără îndoială, doar o mică parte de adevăr. În 1586, spaniolii, stăpâni ai Lisabonei, în aceeaşi măsură ca şi la Sevilla, îşi înmulţesc embargourile şi interdicţiile împotriva navelor din nord17°. Aceste măsuri nu stânjenesc însă un comerţ iberic activ cu duşmanul. „Blocada” este deci ineficace171 şi totul sau aproape totul continuă la fel ca înainte., ytrmă şi cronologia ne pune în gardă. Englezii pătrund în Marea Mediterană începând 5U îi 1572 – 1573, cu mai mult de zece ani

J embargourilor spaniole, iar olandezii, tfi 1590 – 1593, Cu mai mulţi ani întârziere... „Sl-Uran – marea economie furnizează sau să se Prevadă explicaţia fundamentală a imJ f-sturnări economice la acest nivel de importanţă.

? ci şi sudul sUnt ostile cu mult timP *i-e* sfân? itul secolului: Ţările-de-Jos se din 1566, englezii întrerup relaţiile maritime cu spaniolii din 1569. Dar aceşti „dus-mani complementari” 172 nu pot trăi unii fără alţii. Se ceartă, apoi se înţeleg, cad la învoială după cum înţelegerea se face pe faţă sau ne ocolite. În consecinţă, războiul oceanic se aprinde, se stinge, se linişteşte prin soluţii totdeauna din culise... A existat astfel între 1566 şi 1670 un important *turning point*. Până atunci comerţul oceanic era triplu; nordicii (olandezii) în prima linie173, bretoni peste puţin timp în a doua174, englezii, mai târziu hanseaticii şi pescarii scandinavi175 care asigură legătura dintre nord şi Peninsulă, furnizând griul, lemnul, peştele uscat sau sărat, plumbul, cositorul, cuprul, pânzeturile, postavurile, articolele de fierărie; ibericii care au organizat pornind din Spania *Carrera de Indias* şi, din Portugalia, legătura pe ocean cu Indiile orientale; în sfârşit, italienii şi mai ales genovezii la Sevilla care finanţează traficul de mărfuri, metalul alb din America echilibrind, dar totdeauna cu întârziere, balanţele comerciale.

Apar două gâtuiri extrem de importante: începând cu 1566 negustorii genovezi care obţin din partea Regelui Catolic *sacas de plata* se dezinteresează de exportul mărfii

care până atunci facilitase plăţile lor în nord. Apoi, începând cu 1569 circulaţia metalului alb de la Laredo la Anvers se întrerupe176. Or, comerţul oceanic nu se suspendă doar prin atâta, el chiar prosperă şi acest fapt uimitor reprezintă o explicaţie cheie.

Nu se pune problema să curmăm într-adevăr acest comerţ, spun experţii spanioli consilierilor regelui, aceasta ar însemna să ruinăm navigaţia, negoţul Indiilor, şi să slăbim resursele vistieriei. Astfel vorbeşte un lung raport *00* 1575177. Abandonată de marele capitalism ge novez, marfa a găsit alţi amatori la Sevu'f-Firmele din Ţările-de-Jos, îmbogăţite în a» 11

* punct, moment de cotitură, hotărâtor (1! >N. tr.).

nteriori, vor face avansuri în mărfuri proprii, aşteptând pentru a fi plătite, sosirea flotelor din Indii care se întorc cu numerar. Altfel spus, negustorii din Sevilla nu mai sunt decât comisionari, ei văd trecând mărfurile, îşi scot din valoarea lor câştigurile la trecerea acestora, dar nu riscă, aşa zicând, nimic din al lor. Capitalurile le vor servi la cumpărarea de terenuri, şi sate, de *juros* sau pentru constituirea de bunuri inalienabile. Trăind acest rol pasiv îi pândeşte lenevia pe care ei o privesc fără să se înspăimânte. Astfel Sevilla a fost cucerită, devorată dinăuntru printr-o muncă obscură, nevăzută, de termite – totul în favoarea O-landei. Anversul, în războiul lânced care începe în 1572, rămâne metropola capitalului politic aşa cum este Saigonul dinaintea anului 1953, în vremea traficului cu piaştri. În acest timp Amsterdamul atrage către sine negustorii din Anvers şi, dincolo de Sevilla, îşi aruncă plasa asupra imensei Americi spaniole. Toată această evoluţie n-a fost posibilă decât prin ani întregi de trudă, cu complicităţi, cu intermediari şi printr-o lentă degradare a pieţei sevillane, cel puţin în ceea ce priveşte meandrele capitalului, ale concesiunilor ducelui de Medina Sidonia începând cu San Lucar de Barrameda, fieful ă17 s

Către sfârşitul secolului, toate aceste dedesubturi ale comerţului sevillan sunt cunoscute şi în timpul verii lui 1595, regele se hotărăşte să lovească acest negoţ

clandestin, prea dezvoltat pentru a scăpa unei cercetări atente. Vainul a fost executat de împuternicitul Diego e Armenţeros, asistat de Luis Gaytan de Ayala. jp-tară 63 de firme comerciale din Sevilla zuonând castilienilor» portughezilor, flaman-pri 3 francezilor, germanilor, suspectaţi din *Angyavlegătur*. *ilor lor* în Olanda, Zeelanda, şi sân, Lla Bineînţeles, nu s-a găsit măcar un f e înh-en-eZ ° —an-ez sau zeelandez care să armci „Este un lucru bine cunoscut, scrie «ueros, că ei nu fac negoţ în Spania decât

I I

prin intermediari de încredere”. Cei doi *dores* au pus mâna pe hârtii, registre comei –, ciale, când existau asemenea registre şi cânri au reuşit să le descopere, unii negustori ascunzându-le pe ale lor până şi în aşternuturi. Toate aceste documente au fost examinate de cinci *contadores** experţi contabili puşi la dispoziţia anchetatorilor. Datorită abundenţei materiei complicaţiilor şi obscurităţilor era greu de descoperit proprietarii exacţi ai mărfurilor. Într-adevăr, provinciile fidele ale Ţărilor-de-Jos schimbau mărfuri cu insulele revoltaţilor. Şi în afară de cazul stabilirii unor permise speciale de liberă trecere eliberate de guvernatorul Ţărilor-de-Jos sau de transformarea în obligatoriu şi general a acestui sistem între cele două părţi aflate în conflict în Flandra, era greu de ştiut dacă o anumită marfă aparţinea unora sau altora. Încurcătura venea din faptul că era imposibil să se dirijeze prin Dun-kerque sau Gravelines traficul provinciilor fidele. Cu insulele învecinate şi Douvre cât timp ar fi fost necesar pentru asta? Şi unde sunt navele regelui? Trebuia atunci să se procedeze prin anchete, să fie descusuţi martorii? Nimeni nu va spune, nu va putea spune adevărul. Negustorul interogat care ar lăsa să fie confiscate cutare sau cutare mărfuri ştie că partenerul său se va despăgubi cu mărfurile aparţinându-i lui. Acestea sunt concluziile scrisorii comune trimise la 12 iulie de către ducele de Medina Sidonia şi de cei doi anchetatori pentru care Diego Armenteros a servit drept secretar160.

Ital-Situaţia este şi mai clară într-o scrisoare a

aceluiaşi Armenteros, scrisă probabil o lună mai târziu unui secretar al lui Filip al H-le* prietenul sau pretectorul său, în orice caz, a personaj politic important181. În hârtiile c0. n*L cate, Armenteros a observat în nouă cazuri –, zece că negustorii incriminaţi fac *negoţ Jj*” cum nu s-ar fi întâmplat nimic, cu mulţi e rebelii Ţărilor-de-Jos sau cu englezii şi î?

cu ei corespondenţă, le încredinţează cap

Între altele, un întreg lot de hârtii se referă la Francisco de Conique, Pedro Leymieri, şi Nicolas Baudaert, toţi trei rezidenţi în Anglia şi David Leymieri, acesta din urmă stabilit la Amsterdam. O scrisoare adresată lui Pedro Leymieri în Anglia îl înştiinţează despre faptul că „flota noastră a intrat într-o asemenea dezordine încât dacă ar pleca de aici ar putea fi capturată în întregime uşor, chiar cu un număr mi-o de nave”. Această companie (Leymieri şi consorţii) este după câte i s-au spus, cea mai bogată dintre toate cele care se găsesc la Se-villa. Navele sale au ajuns la San Lucar ducând mărfuri ale companiei şi pe care ducele de Medina Sidonia îngăduie să fie debarcate. E adevărat, adaugă Armenteros, că pentru el înseamnă o afacere de 12.000 de ducaţi... „Nu există niciun străin care intrând la San Lucar, mai spune el, care să nu fie favorizat, răsfăţat şi chiar ajutat în privinţa exporturilor de capital”. Când va avea o persoană sigură la îndemână va expedia prin intermediul ei hârtiile referitoare la afacerea Leymieri. În aşteptarea apariţiei acesteia el îl roagă stăruitor pe secretar să păstreze secretul, „ca să nu-mi mai sporesc numărul duşmanilor pe care mi i-am făcut slujind-o de Majestatea Sa...”

Există dovezi de o claritate şi mai crudă, începând cu anul următor, din 1596182, în golful Cádiz, 60 de nave încărcate pentru Indii erau surprinse de flota engleză în timpul jeluirii oraşului; în total mărfuri în valoare de 11.000.000... Englezii propun să nu le dea ™° în schimbul unei indemnizaţii de 2.000.000. Dar ducele de Medina Sidonia refuză târgul şi atunci vasele ard. Da, însă nu spaniolii sunt aceia care suportă pierderea enormă

întrucât Garfurile nu le aparţin...

Într-adevăr, s-ar putea scrie o carte întreagă l-Spre Seviua, oraşul corupţiei, al denunţuri-283 ora du/mănoaseal funcţionarilor necinstiţi.

În care banul pustieşte totul.

Toate aceste realităţi neprelucrate ne ajută, dacă nu să tragem o concluzie, cel puţin să întrevedem explicaţiile esenţiale. Nu stângăcia agenţilor lui Filip al II-lea, sau slăbiciunea evidentă a „jandarmilor" strâmtorii Gibraltar ci, pur şi simplu, bancruta statului spaniol, incontestabilă în 1596 şi care reactualizează brusc înainte de a deveni explozive, problemele circulaţiei metalului alb şi ale. împărţirii avuţiei mondiale... Aflată într-o expansiune subită, Olanda caută şi găseşte compensaţii către lumea mediteraneană cu grâu şi către insulele Sonde cu alte mărfuri...

Un amănunt curios: aceste înaintări olandeze, mai ales în Mediterana dar şi spre India sau America sunt precedate de sosirea negustorilor portughezi, în general creştinaţi recent, veniţi, fie din Lisabona, fie din oraşele nordului unde şi-au găsit refugiu. A existat, cum era posibil, o „cucerire" a Lisabonei aşa cum a existat o „cucerire" a Sevillei? Iată o altă problemă importantă.

*Creştini noi din lumea mediteraneană*

Această imensă infiltrare a unui capitalism nordic, atlantic, internaţional, domiciliat la Amsterdam nu putea lăsa în afara cuceririlor sale bogata Mediterana. Cum Spania era jefuită fără scrupule, ea a ispitit un capitalism în plină tinereţe şi flămând, un capitalism care a ştiut rapid să-şi găsească aliaţi la faţa locului. În favoarea olandezilor, pregătindu-k drumul sau voind mereu să li-l pregătească, au intrat în acţiune bogaţii marani por"! ghezi. Astfel sunt negustorii Ximenes din L1 sabona şi din Anvers împreună cu asociaţii *jou* negustorii Andrade şi Verga care au organiză pentru marele duce al Toscanei livrările grâu nordic începând din anii 1599, nu far beneficii considerabile şi care de asemenea, s-au angajat în comerţul piperului în direcţia Italiei Din 1589 ei

încredinţau mirodenii lui Baltasar Suárez la Florenţa. Apoi, acestui castilian îl preferară pe Antonio Gutierrez care se stabilise de curând la Florenţa, şi se afla, fiind el însuşi portughez, în relaţii cu alţi negustori din ţara sa, ca de exemplu Manuel da Costa care îi trimitea în mai 1591 lădiţe cu zahăr183. Corespondenţa lui Simon Ruiz cu Florenţa ne informează în legătură cu aceşti portughezi care stăpânesc totul *en este de especierias*, după spusele lui Baltasar Suárez care dorea o intervenţie a prietenului său în favoarea sa pe lângă puternicii Ximenes184. Aceştia din urmă au trimis în 1591.500 de chintale de piper într-un singur transport pentru Italia185. Cu un an înainte ei aduseseră la Livorno o navă cu 600 de lăzi de zahăr din Brazilia186. Şi totul va reuşi: piperul din Alexandria se află în criză la momentul potrivit. „Au noroc în tot ce ating”, strigă uimit Baltazar Suarez187. *Son afortunados en cuanto ponen mano*.

Pe urmele lor sosesc în Italia şi alţi portughezi, în februarie 1591, doi dintre ei, Fernandez şi Jorge Francisco merg să se stabilească la Pisa. În cazul acesta „nu există nicio îndoială că ei n-ar trage după sine toate afacerile din Portugalia”. 188. În luna august a aceluiaşi an, „după câte am aflat, scrie Balta-zar Suárez, negustorii Ximenes trimit câte un! 2 f-S deschidă o prăvălie pe numele lor, şi ™iar expediază la Pisa pe Sebastián Ximene z enétiques care îi reprezintă în momentul de jfW la Cádiz. Din Anvers vine un fiu al lui

z Núñez şi, fiindcă e vorba de oameni n gap marele duce doreşte să-i atragă şi se

găteşte să le acorde avantaje” 18.

Iunchă? am-nunte semnalează o anumită condru se e „1 (piperul se vinde greu pe

Proa1 Uri Le Atlanticului, el se răspândeşte a-P6 de la sine către Italia şi de acolo către

Germania. De aceea pentru un timp emigraţia portugheză se orientează către Italia. Ambasadorul lui Filip a II-lea la Veneţia vorbeşte despre aceşti evrei portughezi pe care-i vede sosind în haine creştine, apoi

declarându-se *por judios* şi „punându-şi pălăria roşie care este semnul distinctiv pe care îl poartă într-un stat" 190. Veneţia redevine tolerantă în privinţa lor, îi primeşte, îi suportă, îi ocroteşte, profită de serviciile lor. Câteva nume ies la suprafaţă, unele destul de puţin cunoscute: doi fraţi, „Rui Lopez şi Diego Rodrighes" care după douăzeci şi patru de ani de şedere, cer, în mai 1602 cittadinanza veneţiană 191, sau acel Rodrigo di Marchiano, iniţiator al comerţului cu zahăr provenind din capul Gue, în Maghreb 192, sau alţi marani venind din Flan-dra şi Hamburg şi care trec prin Veneţia în drum spre Levant. Atunci pare să se contureze, discretă sau nu, eficace sau doar aparent eficace, o prosperitate a unor negustori evrei, levantini şi ponentini care puşi de acord, formează împreună un lanţ de la Istanbul la Salonic, Valona, Veneţia şi mai departe până la Sevilla, Lisabona, Amsterdam. Nu este întâmplător că pirateria spaniolă, toscană sau malteză din anii aceştia este atât de preocupată să „cureţe" navele comerciale, punând mâna pe toate mărfurile aparţinând evreilor, nu este deci o întâmplare acea *ropa de judios*; despre care vorbesc documentele spaniole. În cărcăturile merită adesea efortul 193.

Deci se pune problema: această prosperitate a luat naştere într-o înţelegere mai mult sau mai puţin formală între olandezi şi marani în acest caz, Atlanticul ar fi răspunzător cff o atare înţelegere. Nu avem suficiente dovezi pentru a hotărî în această privinţă, dar luc1" O este posibil. Apărută în 1778 fără numele auto1 rului la *richesse de Hollande* este o foarte firulj moaşă carte dar nu neapărat o carte a adevăru lui. Citim aici, amestecate cu câteva erori, afin*18

tjjje următoare: „abia în 1612, imitându-i pe evreii refugiaţi la ei, care, se spune, înteme-jaseră pretutindeni agenţii comerciale au început olandezii să le instituie pe ale lor şi să călătorească în toată Mediterana" 194.

*Intruziunea nordică şi declinul lumii mediteraneene*

De când au fost redactate paginile de mai sus (1963) s-au desfăşurat cercetări asupra spectaculoasei coborârt a

corăbiilor, marinarilor, negustorilor şi mărfurilor din nord către Marea Interioară. Au fost aduse noi precizări: că olandezii au pregătit cu grijă acest *„straat-vaart”* *m*, drumul prin strâmtoarea Gibraltar. Un „spionaj comercial” i-a informat cu exactitate, cum o dovedesc scrisorile negustorilor, acelea ale lui Daniel van der Meulen, sau Jacques della Faille. În 1584 acesta din urmă trimisese în Mediterana, de la Londra, o navă încărcată cu poşta\ruri englezeşti şi cu butoiaşe de pe care, la întoarcerea din Italia aduse orez, fructe, vin. Din nefericire ea naufragia la înapoiere chiar pe coasta Olandei. În 1588, o navă olandeză reuşea, poate cea dintâi, să atingă Maghrebul şi Levantul. O altă navă, *Den Swerteen Ruyter* (*Cavalerul negru*) aducea în 1590, dintr-o lungă călătorie de doi ani Prin lumea mediteraneană, o lecţie dictată de experienţă: având în vedere ostilitatea spaniolă?! omniprezenţa pirateriei, ea dădea sfatul să se folosească nave suficient de mari (de orinul a 150 de tone), bine înarmate şi cu echi Paje de cel puţin treizeci de oameni. Că riscul ra real în timpul anilor care urmară este do-Jit chiar şi numai de taxa de asigurare

Pentru navele cu destinaţia Livorno, de 20 t>/O.

e altfel navele olandeze au luat măsura de hî *7*? *rere* de a naviga sub pavilion străin, cu

11 false. Acestea sunt, cum li se va spune mai târziu în Franţa, *nave mascate*. Despre călătoriile cu plecarea din Amsterdam 196, po sedăm informaţii deştul de complete; La fel despre Cornelius Haga (1578 – 1654), primul ambasador al Statelor Generale la Istanbul prin intermediul cărora au fost semnate capitulaţiile din 1622 în beneficiul Provinciilor Unite.

Aceste amănunte au evident importanţa lor. Dar ele nu sunt singurele informaţii noi oferite de cercetarea ultimilor cincisprezece ani. Şi dacă mi s-a părut necesar să le faG un Iog special în această a patra ediţie, motivul îl reprezintă tezele generale ale lui Richard T. Rapp care le însoţeşte şi le luminează într-o manieră nouă potrivit căreia Mediterana a cedat pasul în secolul al XVII-lea în

faţa Oceanului Atlantic.

Prima teză a lui R.T. Rapp: Mediteraneenii au fost izgoniţi din poziţia lor dominantă nu numai datorită drumurilor noi care ar fi abătut comerţul profitabil către nord, dar, înainte de toate, ca urmare a pătrunderii, în propria lor mare, a englezilor şi olandezilor şi a unei „revoluţii comerciale” nu numai a transportului ci şi sub semnul unei concurenţe Îndârjite. Bogăţia lumii mediteraneene în fapt nu a secat: a trecut doar în alte mâini. Într-adevăr, dacă ne plasăm la Londra la o dată suficient de târzie, către 1660 (media anilor 1663 – 1669) exporturile şi reexporturile din Londra (în mii de tone) pentru produsele manufacturiere (dintre care postavuri) şi pentru produsele alimentare, dau următoarele cifre: către zona mediteraneană, inclusiv Spania şi Portugalia, 974, adică 48% din total; către Europa,»” clusiv Scoţia şi Irlanda, 872, adică 43%; căre America de nord, Indiile occidentale şi orientale 193, adică 9%. Aceste cifre, deşi Londra la mijlocul secolului al XVII-lea nu este centrul lumii, aduc o mărturie directă asupra economiei internaţionale din prima jumătate secolului al XVII-lea. Lumea mediteraneana *în lato sensu** (mi se pare justificat să adăugăm şi Peninsula Iberică) rămâne în această epocă marea regiune a schimburilor comerciale şi a profiturilor. Şi nu pe noile drumuri ale celor Şapte Mări ale lumii ci chiar în Mediterana s-a constituit la începuturile sale supremaţia engleză, sau mai bine zis supremaţia nordică deoarece *mutatis mutandis*, aceste remarci sunt la fel de valabile şi pentru O-landa.

Dar R.T. Rapp este şi mai original când demonstrează că intruziunea nordică nu a reprezentat numai o „capturare” a cărăuşiei în Mediterana ci şi o cucerire forţată a pieţelor, că nordul a imitat sistematic produsele manufacturiere din Italia, mai ales cele din Veneţia, înlăturându-le treptat prin preţul scăzut al mărfurilor oferite, consecinţă a mai marii ieftinătăţi a mâinii sale de lucru şi mai ales printr-o concurenţă puţin loială, aproape frauduloasă. Căci *the new draperies* englezeşti, produse în

cantitate mare şi de calitate inferioară sunt oferite pe piaţa Levantului ca postavuri veneţiene cu mărci şi sigilii false ceea ce pe de o parte, este un mod de a se introduce fără dificultate pe o piaţă importantă iar pe de alta, de a discredita vechiul renume al calităţii veneţiene. În plus, atunci a fost obţinută foarte scump o emigraţie a meşteşugarilor calificaţi din Veneţia atât către Olanda, cât şi de către Franţa lui Colbert, sau Anglia lui Carol al II-lea. Veneţia care fusese Primul oraş industrial al Europei, îşi pierde atuurile unul după altul.

Totuşi, şi aceasta este a doua teză a lui R. *x*«app, viaţa Veneţiei în secolul al XVII-lea

°ntinuă în aparenţă şi în fapt la acelaşi nivel căzut. A existat, în ceea ce o priveşte, o stagnu un regres al nivelului său de viaţă, con a + avî? tul viu din secolul al XVI-lea. A o «stata înseamnă a apăra şi aproape a dovedi are

În sens larg (limba latină – N. tr.).

289”.

de astă dată cu cifrele în mâini, impresia tu tuturor istoricilor Veneţiei care nu o văd regresând decât cu încetul. Cred efectiv că Veneţia reuşit conversiunea sa agricolă – grâu, p o rumb, orez, duzi, mătase brută (şi prelucrată) creştere de animale, că Terra Ferma s-a dezvoltat între secolele al XVI-lea şi al XVIII 2 eşi, prin industria sa, a susţinut viaţa uşoară a Veneţiei, că preţurile înalte ale pieţelor Senioriei au facilitat schimburile comerciale, că navigaţia pe Mediterana deşi asumată de navele străine, face din Veneţia chiar şi în secolul al XVII-lea, primul port din Mediterana că, în sfârşit, piaţa monetară a Veneţiei rămâne activă.

Dar şi mai mult încă – dacă teza lui Rapp este exactă, dacă prima acumulare a capitalului nordic s-a hrănit din antica bogăţie mediteraneană atunci nici lumea mediteraneană n-a decăzut repede. În ceea ce o priveşte cuvântul decadenţă pare exagerat. Cărţile câştigătoare şi-au schimbat stăpânul dar Europa nu şi-a schimbat centrul de greutate într-o zi, şi fiind determinată doar de un singur

mănunchi de cauze. Destinul Mării Interioare este legat de ansamblul destinului european, în pragul modernităţii sale şi aceasta este o dezbatere clasică, adică încurcată fără motiv. Dacă l-am crede pe Max Weber, nordul european ar fi câştigat datorită Reformei care ar fi inventat capitalismul. Dar această teză ultracunoscută, atât de des invocată, nu trebuie reţinută cu ochii închişi. O combat într-o carte 198 care apare concomitent cu ediţia a parta a *Medt-teranei*... Cititorul, dacă nu împărtăşeşte modul meu de a vedea poate să se refere la ea Discuţia, bineînţeles, rămâne deschisă.

NOTE

1. Vezi mai sus. – ter

2. J. HEERS, „Le commerce des Basques en Meo ranee au XV-e siècle”, în *Bulletin Hispami p* nr. 57, 1955, p. 282 – 320.

10 11.

13 14.15.

16.

17.

18.19.

20 – 21

24

j HEERS, *Genes au XV-e siècle*, p. 496.

E. ALBfâRI, op. cit., vol. 1. p. 1, relatarea lui Nic-colo Tiepolo, 1552.

Vezi mai sus.

Pierre CHAUNU, op. cit., vol. 8, p. 254 – 256.

COLLIER, *Histoire du Commerce de Mar – seille*, vol. 3, p. 118.

de CAPMANY, op. cit., vol. 4, anexă, p. 43, 1526.

R. COLLIER, op. cit., vol. 3, p. 155.

O. MtJLLER, op. cit., p. 53, încărcătură de chimen; benificiu realizat: 69%.

S. RAZZI, op. cit., p. 116.

Ad. S. Napoli, Sommaria Consultationum, 96, f° 136, 3 septembrie 1521, şi f° 151 v°, 24 octombrie 1521.

*Ibidem*, 122, f° 166, 1 noiembrie 1526.

*Ibidem*, 123, f° 36 v° şi 37, 18 ianuarie 1527.

A.d. S. Mantova, arhivele Gonzaga, seria E, Genova, 759, Govambattista Fornari către marchizul de Mantova, Genova, 25 iulie 1530.

M. SANUDO, op. cit., vol. 56, col. 238, Palermo, 5 aprilie 1532.

Domenico GIOFFRE, „Il commercio d'importa-zione genovese alia luce dei regiştri del dazio, 1495 – 1537", în *Studi în onore d'Amintere Fan-fani*, 1962, vol. 5, p. 164.

Mă gândesc la navele pescuitoare de sardele din Galicia, transportându-şi peştele la Barcelona, Valencia, Sevilla. Judecătorul din Galicia către M.S., 20 februarie 1538, Simancas, *Guerra Antigua*, vol. 11, fila 200.

A.d. S. Mantova, arhivele Gonzaga, seria E, Spagna, 588, Gio Agnello către marchizul de Mantova, Barcelona, 3 mai 1535; la 22 aprilie flota portugheză intră la Barcelona: „/ece *l'entrată con molta cermonia alia portoghese...*"

M. SANUDO, op. cit., vol. 2, col. 138, 18 noiembrie 1498.

A.d. S. Mantova, arhivele Gonzaga, seria E, Veneţia, 1439, Federico Trevisano către marchizul de Mantova, Veneţia, 1 octombrie 1501.

Jacques HEERS, „L'expansion maritime portugaise à la fin du Moyen Âge: la Méditerranée", în *tievista* da *Faculdade* de *Letras* de *Lisboa*, v. 2> 1956, P18.

vincente ALMEIDA *D'EQA*, Normas *economicos* n ne*1 colonizaca*° *POrtuguesa*, Lisboa, 1921, p. 24.

uomenico GIOFFRE, *art. cât.*, p. 130, nota 38 şi, °e acelaşi autor, „Le relazioni fra Genova e Mă-dera nel 1° decennio del secolo XVI", în *Pubbli-cazioni del civico Istituto Colombiano*, Studi Colombiani, 1951, p. 455, nota 25. O *arrob* & =. 11>5 kg.

25. Acest val de zahăr, bine văzut în art. *cât.*, ai lui D. GIOFFRE, p. 130 şi următoarele; 9 cara-vele transportă zahăr către Veneţia, vezi – SANUDO, op. cit., vol. 1, col. 640, 4 iunie 1497; *ibidem*, despre portughezi, vol. 1, col 1032, şi vol. 2, col. 138.

26. Luis SARMIENTO către Carol QUINTUL, Evora.

5 decembrie 1535, Simancas, *Guerra Antigua* voi. 7, f° 42.

27. J. BILLIOUD, *Histoire du Commerce de Marseille* voi. 3, p. 228.

28. A.d. S. Venezia, *Cinque Savii*, vol. 3, 1549.

29. Michel MOLLAT, „Aspect du commerce maritime breton à la fin du Moyen Âge", în *Mémoire de la Société d'histoire et d'Archéologie* de Bre-tagne, vol. 28, 1948, p. 16 – 17.

30. R. COLLIER, *Histoire du commerce de Marseille*, vol. 3, p. 146 – 147.

31. M. SANUDO, op. cit., vol. 1, col. 471.

*32*. M. MOLLAT, *art. cât*, p. 10.

33. *Saco de Gibraltar*, op. cit., p. 10.

34. Correspondance de *Fourquevaux*, vol. 1, p. 178 179, 13 februarie 1567.

35. Reclamaţie a ambasadorului Franţei către regele Catolic (1570 sau 1571). A.N. K 1527, B 33, nr., 41.

36. Jean DELUMEAU, *L'alun de Rome XV-e-XIX-e siècle*, 1962, p.241.

37. E. GOSSELIN, Documents *authentiques* et *inedits pour servir à l'histoire de la marine marchande et du commerce rouennais pendant Ies* XVI-e *et XVII-e siècle*, Rouen, 1876, p. 8 – 11.

38. M. MOLLAT, op. cit., p. 241.

39.4 februarie 1535, Simancas, *Guerra Antigua*, vol. 7, f° 59.

40. E. GOSSELIN op. cit., p. 43.

41. *Ibidem*, p. 42 – 43, 2 octombrie 1535.

42. *Histoire du Commerce de Marseille*. voi. 3, p. 221.

43. E. CHARRIÈRE, *Ne gociations dans le Levant*, vol. 2, p. 631 – 632, Constantinopol, 30 octombrie 1560.

44. Chantonnay către Filip al II-lea, Moret, 16 martie 1561, A.N. K 1494, B 12, nr. 60; acelaşi către acelaşi, 23 martie 1551, *ibidem*, nr. 62.

45. A.d. S. Firenze, Mediceo 2080.

46. Vezi mai departe p. 555 – 556".
47. Arhivele Ragusei. Diversa di Cancellaria, 146, *
27 – 29, 17 iunie 1560. Este o nurcă, aşadar o corabie nordică.
48. Nobili către prinţ, Madrid, 6 iunie 1566, Mediceo
4897 *bis*. vezi C. DOUAIS, op. cit., vol. 1.
90, 92. *te*
49. Ducele de Alba către F. de Álava, Anvers, 13 *v* %<*fi* biiuarie 1571, A.N. K 1519, B 29, nr. 18.
50.51.52.
53.
54.
55.
56.57.
58.59.60.
61.
62.
63.64.
65.66.
67.
DOEHAERD şi Ch. KEEREMANS. op. cit., 1953, p. 139. Şi 143.
Eleonora CARUS-WILSON, Medieval *Merchant Venturers*, Londra, 1954, p. 64 şi următoarele.
Jacques HEERS, „Les Génois en Angleterre: la crise de 1458 – 1466", în *Studi in onore di Ar-mando Sapori*, vol. 2, p. 810.
Hektor AMMANN, *art. cât.*, în *Vierteljahrschift fur S. u. W.G.*, vol. 42, 1955, p. 266.
*Ibidem*.
Dowienico GIOFFRE, „Il commercio d'importazione genoveşe alia luce dei regiştri del dazio, 1496 – 1537", în *Studi* in onore di *Amintere Fanfară*, 1962, vol. 5, p. 113 şi următoarele: W. CUNNIN-GHAM, *The growth of english Industry and Commerce*, 1914, vol. 1, p. 373.
Domenico GIOFFRE, *art. cât.*, p. 121 – 122.
A. de CAPMANY, op. cit., vol. 3, p. 225 – 226; voi. 4, apendice, p. 49.

Domenico GIOFFRE, *art. cât.*, p. 122 – 123. Trebuie să se ţină seama de releul din Cádiz.

R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 96 şi următoarele.

Philippe ARGENTI, *Chius vincta*, London, 1941, p. 13.

R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 98.

*Ibidem*, p. 98. Există negustori englezi la Constantinopol, vezi Jérôme MAURAND, *Itineraire.*, ediţia Dotez, p. 126.

R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. *98*.

*Ibidem*, vol. 2. Dedicaţie lui Robert Cecil, nepaginată.

*Ibidem*, vol. 2, p. 99 – 101.

James A. WILLIAMSON, *Maritime Entreprise*, Oxford, 1913, p. 223.

R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 101 – 102.

Alfred C. WOOD, *A history of the Levant Company*, London, 1935, care plasează greşit cucerirea Chiosului de către turci în 1570 în acelaşi an cu aceea a Ciprului (eroare identică).

Inna LUBIMENKO, op. cit., p. 20 şi 27.

R. HAKLUYT, op. cit., vol. 1, p. 243.

„ROMANO, „La marine marehande veniţienne au XVI-e siècle”, în *Les sources de l'histoire maritime en Europe du Moyen Âge au XVIII-e sticle*, 1962.

ITADIC, *art. cât*, p. 15.

Câteva indicaţii în Arhivele Ragusei, Diversa di Cancellaria, 106, f° 247, 17 noiembrie 1516, în legătură cu o navă ragusană care călătoreşte între Londra şi Ragusa; *ibidem*, f° 180, Genova, 10 martie 1515, o navă ragusană mergând direct din Chios în Anglia; *ibidem*, 122, ° 24, Cádiz, 21 februarie 1538, navă rfigusană, încărcată la

Southampton, cu destinaţia Cádiz, Palermo s-Messina.

74. Selve către rege, 12 decembrie 1547, *Correspon dance*... publicată periodic de G. Lefevre-po>. – talis, p. 252.

75. *Ibilem*, p. 321.

76. Arhivele din Moscova, Fondurile Lamoignon vo)

3, f° 122.

77. R. HÂPKE, op. cit., vol. 1, p. 512.

78. A.d. S. Venezia, Senato Terra, 67, f° 8.

79. J. DELUMEAU, op. cit., p. 241.

80. A.d. S. Venezia, *Cinque Savii*, 17, f° 10.

81. A.d. S. Genova, Spagnam Negoziazioni, 2747, 3 de

cembrie 1557.

82. M. FRANCOIS, *Le Cardinal François de Tournon, homvie d'Etat, diplomate, mecena et humaniste 1489 – 1563*, Bibliothèque des Écoles françaises d'Athenes et de Rome, Paris, 1951, p. 366.

83. A.d. S. Firenze, Mediceo, 2080.

84. Marciana, Ital. 8812, CU, 3, *f* 10 *V*, Margate la capătul gurii Tamisei.

85. CODOIN, vol. 90, p. 228.

86. *Calendar of State Papers, Veneţian*, vol. 7, p. 430

441, 445 – 447, 454, 456; CODOIN vol. 90, p 236 – 237, 254 – 288, 327.

87. CODOIJV vol. 90, p. 236 – 237, 23 mai 1569.

88. Ducele de Alba către Rege, Bruxelles, 8 august

1569, CODOIN vol. 15, p. 170.

89. CODOIN, vol. 90, p. 236 – 237.

90. Decepţie: n-am găsit, anume, (Arhivele Ragusei, seria *Noii e Scurtă*) decât două drumuri făcute de navele ragusane, una în aprilie 1563 din Zeelanda la Livorno, cealaltă la 4 iulie 1565, deja Anvers la Ragusa. Dar multe dintre asigurările încheiate pentru şase sau douăsprezece luni nu dau itinerarele. În plus, există nave ragusane care încheie asigurări în alte părţi decât la Ragusa, Există în schimb o bogată recoltă în seria *Securitatum* (1564 – 1571), A.d. S. Genova: plecând sau sosind în Mediterana – trei călătorii de la Lisabona 10, la Cádiz, 5 în nord (Rouen, Anvers, Anglia, Flandra); începând cu anii 1569 – 1579, aceste călătorii se înmulţesc în beneficiul navelor veneţiene asigurate la Genova. Să fi profitat Genova de dificultăţile veneţiei în conflictele cu turcii?

91. Jean DELUMEAU, *L'alun de Rome*, *t* p. 241.

82. *L'hirondelle*, Mediceo 2080. Aceeaşi referinţă *Vm* tru navele care urmează până la sfârşitul para” grafului.

93. Marcantonio Colonna către rege, Palermo, *26 te* bruarie 1580, Simancas, E” 1149, retransmite formaţii care le deţine de la B. de Mendoza-Aprovizionare indispensabilă, va spune contele de

Miranda lui Filip al II-lea, Neapole, 13 iulie

1591, Simancas *E*° 1093.

07

O = R HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 145 – 146*. să g* VIVOLI, op. cit., vol. 3, p. 155. Vezi L. STONE, 4 ra *elizabethan*; *Sir Horatio Palavicino*, 1956.

P8 23 septembrie 1578, CODOIN, vol. 90, p. 287 – 288. n9 CODOIN, vol. 90, p. 297.100 *Ibidem*, p. 398. Despre întreaga afacere, vezi p.

275, 287 – 288, 360, 375, 387 – 388, 393. jol. *Bilanci generali*, Seria a doua, vol. 1, tomul Ip.

439, nota 1.

102.29 noiembrie 1582, CODOIN, vol. 92, p. 436.

103. A.d. S. Venezia, Lettere Corn., L2 *ter*, 20 octombrie 1589.

104. Las la o parte două categorii de consideraţii minore: 1. Locuitorii din Dieppe şi Marsilia ar fi servit drept ghizi englezilor pentru primele lor drumuri de la întoarcere. Este adevărat că unele nave engleze ajung la Livorno între 1573 – 1584 şi sunt indicate ca fiind încărcate la Dieppe, (o indicaţie, 4 februarie 1574 la Calais, [cinci indicaţii, 3 februarie 1574), 25 ianuarie 1576, 2 februarie 1576 – de două ori – 14 ianuarie 1579], în Franţa (o indicaţie, 24 octombrie 1581). Un iext ai lui A. de Montchrestien din 1615 (op. cit., p. 226 – 227) pare, dar nu este, fără replică: „Sunt patruzeci de ani (aşadar în 1575) de când cei dintâi (englezii), nu aveau niciun negoţ, nici în Turcia, nici în Maghreb, căci ei mergeau doar la Hamburg şi la Stade unde era locul lor de popas. Proprietarul Anthoine Girard, încă în viaţă şi Jean Durant, tânăr bărbat din Marsilia le dădură la Londra primele deschideri şi în plus le călăuziră şi pilotară primele lor corăbi. Marsiliezii

ei singuri le aduceau toate mirodeniile şi alte mărfuri din strâmtoare; dar acum...” 2. Disputa privitoare la *uve passe* între Veneţia şi Anglia avea să dureze mai mult de un sfert de secol (*C.S.P. Veneţian* voi. 7, p. 542, 544, 545, 548, 549, 550, 552). Ea debutează în 1570 odată cu concesionarea în favoarea unui negustor din Lucea, la Londra, a monopolului introducerii de *uve passe* în Anglia. Discuţii, represalii vamale se succed în 1580, 1591, 1592, 1602. Reconcilierea a fost probabil realizată în 1609 (vezi *Mediteranée*... „ediţia I, p. 482, 487 – f88). Nave veneţiene nu încetează totuşi să ajungă în Anglia.

Referinţe bibliografice în R.B. MERRIMAN, op. cit., vol. 4, p. 154, nota 2.

«HAKLUYT, op. cit., *vol. 2, p*. 136 – 137. OW vol. 90, p. 439, 28 noiembrie 1579.

108. Instrucţiuni ale lui Berthier, 5 septembrie 1580

*Recueil*... p. 36.

109. împotriva englezilor ei acţionează de acord cu veneţienii, vezi Hurault de Maisse către rege 27 iulie 1583, A.E., Veneţia, 31, f° 103 v° şi următoarele.

110. CODOIN vol. 91, p. 523, 13 noiembrie 1580

111. CODOIN, vol. 91, p. 334, 396, 399, 409; R. HAKLUYT, op. cit., vol. 1, p. 453 – 454; I. Lubimenko op. cit., *p*. 31.

112. R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 429.

113. *Ibidem*, voi 2, p. 157

114. *Recueil*... p. 36. II

115.15 martie 1583, Simancas E° 1154.

116. Veneţia 2 iunie 1583, A.E. Venezia, 31, f° 15 şi 15

117. Hareborne către Richard Forsteri, Pera, 5 septembrie 1583; R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p J72 – 173.

118. A.C. Wood, op. cit., p. 17.

119. *Ibidem*, p. 20.

120. *Ibidem*, p. 23.

121. *Ibidem*.

122. *Ibidem*

123. *Ibidem*, p. 36.

124. *Ibidem*, p. 39.

125. ta Marsilia în 1610, se recunoaşte că există încă o mie de nave, vezi Paul MASSON, *His-toire du commerce français dans le Levant au XVIII-e sfecle*, p. XXXI.

126. Paul MASSON, op. cit., p. XVI.

127. A.C. WOOD, op. cit., p. 33 – 35.

128. *Ibidem*, p. 31.

129. A.d. S. Firenze, Mediceo, 2079, f° 210, şi 210 V.

130. R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 290.

131. CODOIN, vol. 92, p. 455 – 456.

132. R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 271.

133. Arhivele comunale din Marsilia, BB 52, *i*° 24 V.

134. A.d. S. Genova, L.M. Spagna 10 2419 (s.d.).

135. R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2, p. 289 – 290.

136. Există nenumărate referinţe: piraterii împotriva francezilor, în Paul MASSON, op. cit., z; împotriva ragusanilor, în Arhivele Ragusei, *Vi*-versa de Foris, vol. 7, f° 36. (Messina 26 mai 1598 capturarea şi incendierea navei *N.D*d. *Loretto*; un alt atac al englezilor în largul l „1 Cagliari, 8 martie 1594. Diversa de Foris, O; 2. f 127 şi următoarele; capturarea corabie *Saint-Trinite et Saint Jean-Baptiste*, aproajde Zante, Diversa de Foris, vol. 5, f° 8> mai 1595.

137. *Recueil*, p. 53; R. HAKLUYT, op. cit., vol. 2>.

145 – 146; CODOIN, vol. 92, p. 60 – 61 <24 iun fi >? 1581).

139 140.

141.

149

143.

144.145.146.

147.148.

49.

152

4

155

22 februarie 1601, A.N.K. 1630. Ciudata aventură a unui englez Richard Cocaine care în 1601 îşi închiriază în

Genova corabia *Neguţătorul regal* unui ragusan; stăpânul corăbiei porneşte să facă piraterie împotriva turcilor. Mediceo, f 258.

R. GALLUZZI, op. cit., vol. 3, p. 270.

A.d. S. Genova, *Giunta di Marina*, notă despre consulatul englez.

*W*. NAUDE, op. cit., p. 142 – 143, 331.

Elie LUZAC, *Richesse de la Hollande*, vol. 1, p. *63*.

Johannes Cornelis de JONGE, *Nederland en Venisie*, Gravenhague, 1852, p. 299 – 302.

H. WATJEAN, op. cit., vol. 2, p. 5.

G. VIVOLI, op. cit., vol. 3, p. 181.

*Ibidem*, p. 117, referinţe la Galluzzi şi la Ron-dinelli, p. 318.

*Ibidem*.

Despre intrările navelor germane în Mediterana există trei documente regusane (Diversa de Foris, vol. 15, f° 122 – 124): Veneţia 28 octombrie 1596, amănunt referitor la asigurarea corăbiei *Semiluna*, patron Hans Emens, din Hamburg care a adus grâne de la Hamburg la Veneţia; Veneţia 28 noiembrie 1596, asigurarea navei *Sfânta Treime* la Hamburg, patron Antinio (?) Luder care a adus giau la Veneţia; Veneţia, 24 decembrie 1596, amănunt analog relativ la corabia *Fortuna Volante*, patron Girardo Vestrevuola, venită cu grâu din Hamburg. Se produc incidente pe lunga distanţă dintre nord şi Veneţia: astfel în 1597 două nave (patroni, Luca şi Giacomo Neringhia), încărcate cu grâu la Danzig sunt uşurate de încărcătura lor la Lisabona; apoi încarcă mărfuri în acest oraş şi le transportă la Veneţia unde cer să fie scutite de taxa de ancorare ca nave încărcate cu grâne în ţări atât de îndepărtate, ceea ce li se acordă. A.d. S. Veneţia, Cinque Savii, Busta 3, 20 iulie 1597.

*Der deutsche Seehandel în Mittelmmergebiete bis* 2 «*den napoleonischen Kriegen*, Neumiinster, 1933.

Chiar şi în 1600 în Italia există nave din Hamburg, vezi Simancas E° 617.

*P-Cit P*157 – 159... op. cit., p. 17.

*em*, p. *n*. Dar „consulatul” va fi exercitat de englezi.

j ERCHET, op. cit., *p*. 103. J-DENUCE, op. cit., p. 68.

156. Bernardo GOMEZ DE BRITO, Historia *tragic? maritima*, Lisboa, 1904 – 1905, vol. 2, p. 506 – 507”. către 1604.

157. H. WĂTJEN, op. cit., p. 55.

158. R. GALLUZZI, op. cit., vol. 3, p. 270; G. VIVOLI op. cit., vol. 4, p. 7 – 10; semnalez, un mic amănunt enigmatic, sosirea la Livorno, la 29 noiembrie 1581, a unei corăbii probabil portugheze (corabia *Santo Antonio*, căpitan Balthasar Dias) încărcată în Brazilia şi care transportă printre altele, 460 *cantaras* de *pau brasâl*. În legătură cu încercările de „colonizare” toscană în Brazilia, vezi curioasele şi insuficientele însemnări ale lui G.G. GUARNIERI, op. cit., p. 24, nota 1.

159. A.d. S. Firenze, Mediceo 2070, f° 337 şi 365; *piii* mă dintre aceste nave, *N-a Senhora de Monte del Carmine*, provenind din Goa, transportă 4.000 *cantars* de piper; sosirea ei e datată exact în anul 1610. Din 14 august 1610, cea a navei *N-a Siggnora di Pietà*, provenind din Indiile Orientale; ea aduce 4170 *cantars* de pânzeturi din India.

160. A.d. S. Venezia, *Cinque Savii*... Busta 6, 15 noiembrie 1596, copie

161. A.C. WOOD, op. cit., p. 43.

162. Vezi mai înainte p. 275 şi următoarele.

163. L. von PASTOR, op. cit., ed. germană, vol. 10, p...*306*.

164. „Influences de l’Angleterre sur le declin de Venise au XVII-e siècle”, în *Decadenza economică veneziana nel secolo XVII*, Fundaţia Giorgio Cini, Venezia, 1961, p 133 – 235.

165. În legătură cu acest subiect, vezi mai sus. S.P.

East India, vol. 1, p. 107, octombrie 1600, 5 nave trimise în Indii: 1500 de tone cu câte 500 de oameni în echipaj, vezi R. DAVE, *ctrt. cât.*, p. 215: în 1628, după spusele bailului veneţian „englezii transportă mai mulţi marinari şi tunuri, lăsând mult loc liber pentru luptă”.

166. R. DAVIS, *art. cât.*, p. 215 (C.S.P. Veneţian, 2

octombrie 1627).

167. F. BRAUDEL, „L'économie de la Mediterrannée au XVII-e siècle”, în *Economia* e *Storia*, aprilie-iunie 1955, articol reprodus în*les Mers de Tunisie*, 1955, p. 175 şi următoarele.

168. B.M. SLOANE, 1572 (către 1633).

169. Citat de C.R. BOXER, op. cit., p. 76, nota 15°”.

Textul este din Pedro de Baeza.

170. Referinţe în *La Méditerranée*... *ed*... 1, P4 *J*

171. J.H. KERNKAMP, *Handel op den vijand 15 lZ.*

*1609, 2* volume, Utrecht, 1931 – 1934 rămâne

299

172

T73

174

175 176 177 178.

179.180.181.

182.

183.

184.185.186.187.188.189.190.

191.192.

193. W4.

95

6

crarea esenţială. Despre vanitatea frecventă a acestor măsuri vezi V. VAZQUEZ DE PRADA, op. cit., (1596 – 1598), vol. 1, p. 63.

Împrumut expresia din lucrarea lui Germaine TILLION, Les *ennemis complementaires*, 1960; e vorba în ea despre francezi şi algerieni din 1955 până în 1962.

Din 1550, vezi V. VAZQUEZ DE PRADA, op. cit., vol. 1, p. 48.

*Ibidem*.

A.N.K. 1607 B (B. 89).

Vezi mai înainte p. 438 – 439.

Simancas E° 569, f° 84 (s.d.).

Toată această „Pass Merung” treptată a Sevillei este remarcabil explicată de J. van KLAVEREN, op. cit., mai ales

p. 111 şi următoarele. Am împrumutat mult din această lucrare.

Simancas, E° 174, 1594.

*Ibidem*.

18 august 1595, *ibidem*.

Urmez explicaţia lui Jacob van KLAVEREN, op. cit., p. 116 – 117.

Corespondenţa lui Simon Ruiz, Archivo Provincial de Valladolid Antonio Gutierrez către Simon Ruiz, Florenţa 20 mai 1591.

Florenţa, 20 mai 1591. *ibidem*.

Florenţa, 17 iunie 1591.

Florenţa, 31 decembrie 1590.

Florenţa, 9 septembrie 1591, *ibidem*.

Florenţa, 25 iunie 1591.

Florenţa, 12 august 1591.

Don Alonso de la Cueva către M.S., Veneţia, 30 mai 1600, A.N. K 1678, 43 *bis*.

A.d. S. Venezia, *Cinque Savii*, 141, f° 44, 22 mai 1602.

*Ibidem*, vol. 22, f° 52, 20 noiembrie 1598 şi 16 august 1602

Vezi mai departe, vol. 2, p. 151 şi 203.

*Op cât.*, vol. 1, p. 63, 511. Lucrarea aparţine în realitate lui Elie LUZAC. Mai exact spus, acesta a preluat munca anterioară a lui Jacques ACCARIAS DE SERIONNE, apărută la Amsterdam în 1765.

Johannes Hermann KERNKAMP, „Straatfahrt, niederlăndische Pionierarbeit im Mittelmeer-gebiert”, în *Nierlăndischen Woche der Universităt München*, 15 iulie 1964.

Simon HART, „Die Amsterdamer Italienfăhrt 1590 – 1620”, în *Wirtschaftskrăfte und Wirtschafts*-Wepe, *vol. 2, Wirtschaftskrăfte in der europăi-schen Expansion, Festehrift fur H. Kelenbenz*, urnberg, 1978.

TILDEJV

f T

Partea a doua

*DESTINE* COLECTIVE

&? DE

IV

IMPERIILE

TSIu putem schiţa o panoramă politică valabilă, pentru secolul al XVI-lea, dacă nu ne întoarcem mult înapoi, pentru a regăsi sensul unei lungi evoluţii.

La sfârşitul secolului al XIV-lea, Marea Interioară aparţinea oraşelor, statelor urbane situate pe ţărmurile sale. Fără îndoială existau, ici şi colo, şi ajungeau chiar până la valuri, state teritoriale, mai mult sau mai puţin omogene, relativ mari. Astfel sunt regatul Neapo-lelui – „*II Reame*” – Regatul prin excelenţă sau, de asemenea, Imperiul Bizantin; ori teritoriile unite ale Coroanei Aragónului... Dar aceste state nu erau adesea decât veşmântul ceva mai larg al unor oraşe puternice. Arago-nul, de exemplu, este *lato sensu* rezultatul dinamismului Barcelonei; Imperiul Orientului reprezintă, destul de precis, dubla periferie a Constantinopolului şi Salonicului.

În secolul al XV-lea, oraşul a încetat să mai fie la înălţimea situaţiei; a apărut o criza urbană, mai întâi în Italia, unde ea avea să debuteze odată cu secolul: în următorii cinci” zeci de ani, aici se conturează o nouă harta a Peninsulei, în folosul câtorva centre, în detrimentul altora. Era o criză limitată *Pe*că ea nu realiza ceea ce era, poate, încă $ atunci la ordinea zilei – mă îndoiesc însă şi anume, unitatea Peninsulei. Rând pe rând, jleapole, Veneţia, Milano nu şi-au putut îndeplini sarcina. Momentul era încă prematur: se interpuneau prea multe particularisme şi prea multe oraşe, doritoare să-şi trăiască viaţa lor proprie, frânau această naştere dificilă. Criza urbană nu s-a dezvoltat deci decât pe jumătate. Pacea de la Lodi, în 1454 a consacrat un echilibru şi un eşec: Peninsula îşi simplificase harta politică, dar ea rămânea totuşi divizată, în acelaşi timp, o criză analoagă avea să frământe întreaga întindere a mării. Pretutindeni, de fapt, statul cetate, prea fragil, prea înghesuit, se dezvăluia inferior

faţă de imperativele politice şi financiare ale momentului. El reprezenta o formă perisabilă, condamnată: cucerirea Constantinopolului în 1453, căderea Barcelonei în 1472, sfârşitul Granadei arabe în 1492 au fost, în acest sens, dovezi răsunătoare1.

Rivalul statului urban, statul teritorial2, bogat în spaţiu şi în oameni, se arăta singurul capabil să facă faţă cheltuielilor enorme ale războiului modern; el întreţinea armate de mercenari, îşi procura costisitoare materiale de artilerie, avea să-şi ofere în curând luxul marilor războaie maritime. Avântul său a fost un fenomen mult timp ireversibil. La sfârşitul secolului al XV-lea, aceste state noi erau Aragónul lui Juan al II-lea, acest Ludovic al XI-lea de dincolo de Pirinei, sau Turcia lui Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului; va fi Peste puţină vreme şi Franţa, lui Carol al VIII-lea şi a aventurilor italiene, sau Spania Regilor Catolici. Ele îşi dezvoltaseră întâile t în profunzimea uscatului departe de ril mediteraneene3 cel mai adesea în unor ţinuturi neroditoare unde ora – acol erau rare. În schimb, în Italia, n lacluar numărul mare al oraşelor, men – useră divizarea şi slăbiciunea, spiritul mo303 cu eliberându-se cu atât mai greu de trecut, Cât acesta fusese mai strălucitor şi rămăşesc încă plin de viaţă. Acesta devenea astfel un punct slab important. îl observăm ca atare în timpul primului război turco-veneţian dintre 1463 şi 1479 în cursul căruia Senioria’ rău protejată de teritoriile ei prea fărâmiţate a trebuit, în cele din urmă, în ciuda superiorităţii mijloacelor sale tehnice, să abandoneze lupta4; de asemenea, în timpul tragicei ocupaţii turceşti din Otranto, în 14805; şi mai bine în 1494 la începuturile acelui uragan pe care-l dezlănţui coborârea lui Carol al VIII-lea în Italia. A existat oare vreodată o paradă militară mai uimitoare decât acea călătorie rapidă la Neapole unde invadatorului i-a fost suficient, după spusele lui Machiavelli, să marcheze cu creta, prin curieri, locurile de încartiruire a trupelor sale?… Alarma, o dată trecută, fiecare a putut să braveze şi să pălăvrăgească nestingherit. Sau să râdă de Commynes, ambasadorul lui Carol al VIII-

lea, cum o făcea la sfârşitul lui iulie 1495 un patrician veneţian, Filippo Tron. Nu, adăuga acesta, el nu fusese înşelat de ce se spunea despre regele Franţei, că ar fi fost „dornic să meargă în Palestina, când el voia de fapt să devină doar *signore di tutta VItalia*...” 6.

Frumoase vorbe, dar atunci începuse pentru Peninsula italică suita de nenorociri pe care trebuia, logic, să i le aducă bogăţia, poziţia sa în centrul ciclonului politic european şi, ca o explicaţie generală, fragilitatea savantelor sale structuri politice, a acelui întreg sistem de ceasornicărie constituit de „echilibrul italian”. N fără motiv, din acel moment, gânditorii săi, instruiţi prin dezastrele şi lecţia cotidiană a «venimentelor, vor medita asupra politicii şi destinului statelor, de la Machiavelli şi Guicciardini, la începutul secolului, până la Paruta, Giovanni Botero sau Ammirato, la sfârşitul iu1

Ce înseamnă Italia? Un ciudat laborator *VeXK* tru oamenii de stat. Aici întregul popor discuta politică pe măsura pasiunii fiecărui indiy1, / hamalii, în mijlocul pieţei, bărbierul, în prăva

Ta să meşteşugarii, în taverne7. Raţiunea de «tat8, această redescoperire italiană, nu s-a născut din reflecţii izolate, ci dintr-o lecţie colectivă. La fel, cruzimile, atât de frecvente în materie de politică, trădările, flăcările mereu reînnoite ale răzbunării personale, sunt tot atâtea semne ale unei epoci în care vechile forme de guvernământ se sfărâmă, iar cele noi se succed rapid, după capriciul unor împrejurări care stau mai presus de voinţa omului. Justiţia este în această perioadă deseori suspendată, iar conducătorii sunt prea lipsiţi de experienţă pentru a face economie de improvizaţii şi violenţe. Teroarea este un mijloc de guvernare. *Principele* înseamnă arta de a trăi, de a supravieţui de pe o zi pe alta9.

Dar încă din secolul al XV-lea, probabil, şi cu siguranţă din secolul al XVI-lea nu mai trebuie să vorbim doar despre simple state teritoriale sau state-naţiuni. Atunci au apărut ansambluri politice întinse, monstruoase: conglomerate, moşteniri, federaţii, coaliţii de state

separate – Imperiile, dacă ne este îngăduit să folosim cu sensul actual, în ciuda anacronismului său, acest termen comod. Cum să numim altfel aceste fiinţe ciclopice? În 1494, nu doar regatul Franţei va interveni dincolo de munţi „ci un imperiu francez, e drept, un imperiu încă doar proiectat. Primul lui scop este să se instaleze la Neapole. Apoi, fără să se fixeze în inima Mării Interioare, să alerge în Orient şi să sprijine aici apărarea creştină, să răspundă la chemările repetate ale Cavalerilor din Rodos, să elibereze Palestina – aceasta reprezintă politica atât de complexă a lui Carol al VIII-lea, în uda a ceea ce susţine Filippo Tron. Este o portică de cruciadă care, dintr-o singură trăsă-Ur a, barează Mediterana. Căci nicăieri nu poate exista un imperiu fără mistică, mai ales în Uropa occidentală, fără această mistică a crut, e*> situată undeva, între pământ şi cer. Xemplul lui Carol Quintul o va dovedi curând.

Nu mai este un „simplu stat naţional” nici Spania Regilor Catolici, devenită, de acum în *colo, o* asociere de regate, de state, de popoare unite în persoana suveranilor. Sultanii, şi ei conduc un conglomerat de popoare cucerite şi de popoare fidele, asociate la soarta lor sau subjugate. Între timp, aventura maritimă începe să creeze, în beneficiul Portugaliei şi ai Castiliei, primele imperii coloniale moderne cărora până şi cei mai clarvăzători observatori ai epocii nu le vor discerne importanţa. Machia-velli însuşi observă prea de aproape spectacolul unei Italii zdruncinate din temelii pentru ca să mai poată privi atât de departe – slăbiciune, şi cât de gravă! – din partea unui observator în general lucid10.

Drama lumii mediteraneene din secolul al XVI-lea este în primul rând o dramă de dezvoltare politică – această creştere a unor coloşi. Se ştie cum şi-a ratat Franţa cariera, să imperială abia conturată, din cauza împrejurărilor, fără îndoială, a economiei sale încă întârziate şi, poate, din pricina temperamentului ori înţelepciunii sale, a atracţiei faţă de valorile sigure sau a spaimei faţă de măreţie... Dar ceea ce nu s-a întâmplat, ar

fi putut să se întâmple. Nu este întru totul absurd să concepem un imperiu francez sprijinit pe Florenţa, aşa cum cel al Spaniei (nu la început, e adevărat) s-a sprijinit pe Genova... Se cunoaşte, de asemenea, cum Portugalia încă pe jumătate străină lumii mediteraneene, s-a dezvoltat (în afara unor poziţii marocane) dincolo de spaţiul specific mediteranean.

Ascensiunea imperiilor în zona Mării Interioare înseamnă deci ascensiunea osmanlâilor la est şi cea a Habsburgilor la vest. Cum a remarcat mai demult Leopold von Ranke, aceasta dublă ascensiune reprezintă o singură istoriei dar, să adăugăm imediat, împrejurările şi hazardul nu au prezidat în exclusivitate apariţia acestei grandioase istorii simultane. Nu pot să cred că Soliman Magnificul şi Carol Quintul au

fo' St accidente (cum susţine Henri Pirenne). Persoanele lor da, fără îndoială, dar nu şi imperiile lor. Nu cred nici în influenţa precumpănitoare a lui Wolsey11, a acelui Wolsey creator al politicii engleze de *Balance of Power* şi care sprijinindu-l contrar principiilor sale, în 1521, pe Carol Quintul, stăpânul Ţărilor-de-Jos şi al Germaniei, aşadar pe cel mai puternic, în loc să vină în ajutorul lui Francisc, cel mai slab, ar fi deschis poarta victoriei neaşteptate a lui Carol Quintul la Pavia şi ar fi fost răspunzător de abandonarea Italiei, timp de două secole, sub dominaţia spaniolă...

Căci, fără să neg rolul indivizilor şi al împrejurărilor, consider că odată cu avântul economic din secolul al XIV-lea şi al XV-lea a reapărut o conjunctură favorizând cu tenacitate întinsele şi chiar foarte întinsele state, acele „state masive” care, începe să ni se spună astăzi din nou, au viitorul în faţă, cum a fost cazul la începutul secolului al XVII-lea când s-a dilatat Rusia lui Petru cel Mare şi s-a schiţat o unire, cel puţin dinastică, între Franţa lui Ludovic al XIV-lea şi Spania lui Filip al V-lea12. Ceea ce se petrece în Occident, se petrece, *mu-tatis mutandis*, şi în Orient. În 1516, sultanul Egiptului asediază Adenul, oraş liber, şi pune stăpânire pe el, după logica lucrurilor. Însă, tot după

logica lucrurilor, în 1517, sultanul turo pune stăpânire pe întregul Egipt13. Rişti întotdeauna să fii înghiţit de cel mai tare ca tine. De fapt, istoria este, rând pe rând, favorabilă sau nefavorabilă marilor formaţiuni politice. Istoria lucrează pentru dezvoltarea, înflorirea, aPoi pentru slăbirea şi dezmembrarea lor. Evoluţia nu este, politic vorbind, orientată o dată Pentru totdeauna; nu există state iremediabil condamnate să moară, altele predestinate să le dezvolte, cu orice preţ ca şi cum ar fi oblicate printr-o fatalitate „să înghită teritoriu şi a-i devoreze semenii” 14.

307 milouă imperii, în secolul al XVI-lea, îşi de „rează puterea lor de temut. Dar între

1550 şi 1600 se schiţează deja, şi în secolul al XVII-lea se precizează, momentul nu mai puţin inexorabil, al refluxului lor.

NOTE

1. Vezi mai sus.

2. Intenţionat nu spun *statul naţional*.

3. SIEGFRID, op. cit., p. 184.

4. KRETSCHMAYR, op. cit., II, p. 382.

5. Vezi studiile de Enrico PERITO. E. CARUSI

Pietro EGIDI (nr. 2625, 2630 şi 2626 din bibliografia lui Sánchez ALONSO).

6. A.d. S. Modena, Venezia, VIII, Albodrandino Guidoni către duce, Veneţia, 31 iulie 1495.

7. SEIDLMAYER, op. cit., p. 342.

8. Paternitatea acestei expresii este atribuită, se ştie, cardinalului Giovanni Della Casă, *Ora-zione di Messer Giovanni della* Casă, *scritta a Carlo Quinto intorno alia restitutione della* città di *Piacenza*, publicată în *Galateo*, de acelaşi autor, Florenţa, 1561, p. 61. Asupra acestei întinse probleme, vezi: F. MEINECKE, *Dic Idee der Staatstrăon in der neueren geschichte*, ed. I, München, 1925.

9. Pierre MESNARD, L'essor *de* la *philosophie politique au XVI-e sfecle*, 1936, p. 39 – 53, în special p. 51 – 52.

10. A. RENAUDET, *Machiavel*, p. 236.

11. G.M. TREVELYAN, op. cit., p. 293.

12. BAUDRILLART (Mgr.), Philippe *V* et *la Cour de France*. 1889 – 1901, 4 vol., Introducere, p. 1.

13. Vezi mai jos p. 16 şi următoarele.

14. Gaston ROUPNEL, Histoire *et destin*, p. 330.

13.

I.

LA ORIGINILE IMPERIILOR

Vorbind despre imperii, despre dezvoltarea sau decăderea lor, poate că trebuie să urmărim destinul care le conduce: să nu confundăm perioadele, să nu remarcăm prea devreme importanţa a ceea ce, abia într-o zi, cu colaborarea timpului, va deveni într-adevăr important, sau să nu anunţăm prematur prăbuşirea a ceea ce numai odată cu trecerea anilor va înceta într-o zi să existe. Nimic nu pare mai dificil decât stabilirea acestei cronologii care nu reprezintă un rezumat de evenimente, ci doar un diagnostic, o auscultare, cu obişnuitele posibilităţi de erori medicale.

*Măreţia turcească” 1: din Asia Mică în Balcani*

La originea măreţiei turceşti trebuie situate trei secole de eforturi repetate, de lupte nesfârşite, de miracole. Adesea, tocmai de această latură „miraculoasă” au fost absorbiţi istoricii occidentali din secolele al XVI-leaal XVII-lea şi al XVIII-lea. Cât de extraordinară, într-adevăr, această familie a osmanlâilor, sporită prin norocul luptelor între nesigurele frontiere ale Asiei Mici, loc de întâlnire a aventurii şi parsiunii religioase2! Căci Asia Mică este, prin excelenţă, un tărâm de entuziasm mistic: războiul şi religia merg mână în mână, confreriile uPtătoare se înmulţesc şi, după cum ştim, icni – erţi se alătură puternicilor sectei Akhais, apoi Ij ei Bektachis. Acestor origini, statul osman-sal datorează înfăţişările, instituţiile, primele tul6 °verificări. Miraculos este faptul că mărun-stat a supravieţuit viitorilor, accidentelor rente poziţiei sale geografice. sâuUPravieţuind, el va fi folosit în beneficiul 3°9 toiicentele transformări ale ţinuturilor ana – rosperitatea otomană se leagă, în pro

funzimea sa, de puternice curente de invazie adesea

tăcute, care au izgonit populaţiile din Turkestan spre vest. Ea este fructul unei transformări interne a Asiei Mici3, care, grecească şi ortodoxă în secolul al XIII-lea, a devenit turcească şi musulmană ca urmare a unor infiltrări repetate, a unor schimbări sociale complete; şi de asemenea, ca urmare a unei uimitoare propagande religioase a ordinelor musulmane, vinele revoluţionare „comuniste, ca de exemplu ordinele Babais, Akhais, Abdâl; altele într-un mod mai paşnic mistice precum ordinul Mevle-vis din Konia. După G. Huart, Kopriiluzade a pus de curând în lumină apostolatul lor" 4. Poezia lor – propaganda lor – a marcat zorii literaturii turceşti occidentale…

De cealaltă parte a strâmtorilor, cucerirea turcească a fost mult favorizată de împrejurări. Peninsula Balcanică era departe de a fi săracă, ea era chiar, în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, mai degrabă bogată. Dar şi divizată: bizantini, sârbi, bulgari, albanezi, veneţieni, genovezi luptau aici unii contra altora. Religios vorbind, ortodocşii se bat cu latinii; sub raport social, în sfârşit, lumea balcanică este de o extremă fragilitate – un adevărat castel de cărţi de joc. Faptul acesta nu trebuie ignorat; izbânda turcească în Balcani a profitat de o uimitoare revoluţie socială. O societate seniorială, dură faţă de ţărani, a fost surprinsă de lovitură şi s-a năruit de la sine. Cucerirea, sfârşit al marilor proprietari, stăpâni absoluţi pe pământurile lor, a fost, în unele privinţe, o „eliberare a celor sărmani" 5. Asia Mică fusese cucerită cu perseverenţă, lent, după secole de eforturi: Peninsula Balcanilor *pare* să nu fi rezistat invadatorului. În Bulgaria, unde turcii vor face progrese atât de rapide, ţara fusese frământata, r° înainte de venirea lor, de tulburări agrare vw lente6. Chiar şi în Grecia se petrecuse o re „i ţie socială. În Serbia, nobilii naţionali dispăriry o parte din satele sârbeşti a fost încorporată pe *tf* trebunurile *wăkouf* (bunuri ale moschei sau distribuite spahiilor7. Or, aceşti spahii, soldaţi şi stăpâni viageri, vor pretinde la început red evenţe în bani şi nu în corvezi. Numai cu timpul

situaţia ţărănească va redeveni aspră. În plus, în ţinuturile bosniece, în jurul Sara

55 – POPULAŢIA PENINSULEI BALCANICE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Lipsesc din această hartă întocmită de Omer Lutfi Barkan, pornind de la recensâmânturile otomane cifrele referitoare la Istanbul şi care sunt, probabil, pierdute. Turcii stăpânese ţara prin posturi de frontieră şi mai ales prin oraşele o linie plecând din insula Thasos şi trecând prin Sofia uesparte o zonă creştină cu o slabă implantare turcească, e o zonă cu o putemjcă implantare musulmană, din Tracia

Bart în Buşrla-Lucrările ulterioare ale lui Omer Lutfi ron? ale elevilor săi au terminat aproape despuierea erew amânturilor din secolul al XVI-lea care marchează o ştiam re puternică a populaţiei şi demonstrează ceea ce deja carp mă-oritatea musulmană în popularea Anatoliei. Fiemaj? n al acestei hărţi reprezintă 250 de familii, adică sivă a „de 1? 00 de Persoane. De notat prezenţa mamusuimanilor în Bosnia, importanţa coloniei evreieşti din Salonic.

au avu*; ºC convertiri masive în parte. Se ştie ereziei încă vii a *bogomililor8*. vest la este şi mai complicată în ceea ce prie Albania9. Aici proprietarii au putut să-şi găsească adăpost în fortăreţele veneţiene ca de exemplu în Durazzo care a aparţinut Senioriei până în 1501. Când aceste fortăreţe au căzut nobilimea albaneză s-a refugiat în Italia, unde descendenţii ei s-au menţinut uneori până astăzi. Nu este cazul familiei Musachi care s-a stins la Neapole în 1600. Posedăm, însă, asupra acesteia o preţioasă *Historia della Casa Musachi*, publicată în 1510 de către Giovanni Musachi şi care luminează destinul unei case nobiliare, unui ţinut, al unei caste întregi. Numele acestei vechi familii s-a conservat, în Albania, în câmpia numită Muzakia10 unde ea posedase odinioară proprietăţi imense11. Istoria exilurilor şi transplantărilor ei este uimitoare, dar, desigur, nu este valabilă pentru toţi nobilii şi proprietarii balcanici. Oricare ar fi fost însă sfârşitul lor

şi chiar când au reuşit să se salveze pentru o clipă, renegând sau nu – problema ansamblului rămâne aceeaşi: în faţa turcilor, o lume socială s-a prăbuşit, în parte de la sine, şi o dată în plus ne gândim cât este de adevărată, în toate cazurile, acea reflecţie a lui Albert Grenier: „nu sunt cucerite decât popoarele care vor”.

Această realitate socială explică devastările şi succesele invadatorilor. Cavaleria lor, împinsă repede şi foarte departe, tăind drumurile, ruinând recoltele, dezorganizând viaţa economică, pregătea grosului armatei cuceriri u-şoare. Doar regiunile muntoase au fost protejate, un timp, împotriva invincibilului cotropitor. Acesta, legat de realităţile geografice balcanice, a pus mai întâi stăpânire pe marile drumuri de-a lungul canalelor fluviale, ducând spre Dunăre: Mariţa, Vardarul, Drinul, Morava. – În 1371, el triumfa la Cernomen, pe Mariţa; În 1389, în Câmpia Mierlelor, în Kossovo Polije> de unde izvorăsc Vardarul, Mariţa şi Morava în 1459, de astă dată la nordul Porţilor de Fier. Învingea la Smederevo, „exact în punctul unde cursul Moraviei întâlneşte Dunărea şi care, ai înma Belgradului, domină intrarea în câmpia ungara

Foarte repede, de asemenea, el a triumfat în vasta întindere a câmpiilor din răsărit13. În 1365, îşi instala capitala la Adrianopole, în 1386 era supusă toată Bulgaria, apoi întreaga Tesalie14. Cucerirea a fost mai înceată în vestul muntos şi adesea mai mult aparentă decât reală. În Grecia, Atena era ocupată în 1456, Moreea în 1460, Bosnia în 1462 – 146615, Herţegovina în 148116, în ciuda rezistenţei unor „regi ai munţilor”. Veneţia însăşi nu a reuşit să-i împiedice mult timp accesul la Adriatica: Scutari era cucerit în 1479, Durazzo în 1501. Ar urma, evident, să marcăm cealaltă cucerire, mai lentă: construirea drumurilor, a punctelor fortificate, formarea caravanelor de cămile, acţiunea tuturor acestor convoaie de aprovizionare şi de transport încredinţate adesea cărăuşilor bulgari, în fine, şi mai ales, acea cucerire care s-a organizat prin intermediul oraşelor, al acelor oraşe pe care turcii le-au subjugat, fortificat sau construit. Acestea

au devenit adevărate focare de răspândire a civilizaţiei turce; ele au temperat, au domesticit, sau cel puţin au îmblânzit ţările învinse, în care n-ar trebui să ne imaginăm un regim de violenţă continuă.

Cucerirea turcă, la începuturile sale, s-a întreţinut, desigur, pe seama popoarelor supuse: după bătălia de la Kossovo, mii şi mii de sârbi vor fi vânduţi ca sclavi până pe pieţele Creştinătăţii1? sau recrutaţi ca mercenari. Dar simţul Politic nu a lipsit biruitorului. S-a văzut acest lucru odată cu concesiile făcute de Mahomed 3 l II-lea grecilor chemaţi la Constantinopol încă din 1453. Turcia a sfârşit prin a crea zone în care popoarele Peninsulei şi-au ocupat locul „nul câte unul, pentru a colabora cu învingători – ici şi colo, în chip curios, pentru a reînuileţi pompa imperiului bizantin. Această cu – erire recrea o ordine, o *pax turcica*. Să-i dăm Sce. zare acelui francez anonim care, în 1528, na: «ţara este sigură şi nu există ştiri despre bandiţi... sau tâlhari de drumul mare... paratul nu suferă niciun tâlhar şi niciun hoţ” 18. În acea epocă, se putea oare spune acelaşi lucru despre Catalonia sau despre Cala-bria? Trebuie să existe o parte de adevăr în acest tablou optimist, de vreme ce în ochii creştinilor imperiul turc a apărut mult timp demn. de admiraţie, inexplicabil, surprinzător prin ordinea sa; de vreme ce armata otomană îi minuna pe occidentali prin disciplina, stăpâni-rea de sine şi curajul său, prin abundenţa muniţiilor, prin calităţile şi sobrietatea soldaţilor... Ceea ce nu-i împiedica, însă, pe creştini, ba chiar dimpotrivă, să-i urască pe aceşti păgâni, „mult mai răi decât câinii în toate faptele lor”; aprecierea datează din 152619...

Încet, încet, totuşi, judecăţile au devenit mai drepte. Turcii erau fără îndoială un bici al lui Dumnezeu; Pierre Viret, reformatorul Elveţiei Romande, scria în legătură cu ei, în 1560: „Nu e de mirare dacă Dumnezeu îi pedepseşte astăzi pe creştini prin turei, cum a pedepsit odinioară pe evrei, când şi-au părăsit credinţa... căci turcii sunt astăzi asirienii şi babilonienii creştinilor şi varga şi biciul şi mânia lui Dumnezeu” 20. Pe la mijlocul secolului, alţii,

precum Belon du Mans, ajungeau să le recunoască virtuţile; şi, cu timpul, fiecăruia îi va plăcea să viseze la acea ţară stranie, pe dos, prilej comod de a se desprinde de societatea occidentală şi de constrângerile ei.

Dar explicarea expansiunii otomane prin greşelile şi slăbiciunile Europei însemna deja un progres21. Un ragusan îi spunea lui Maximilian I22: în timp ce ţările europene se divizează, „întreaga autoritate supremă, în imperiul turcilor, se află în mâinile unui singur om; toţi se supun sultanului, el conduce singur; către el se îndreaptă toate veniturile, într-un singur cuvânt, el este stăpânul, în timp ce toţi ceilalţi îi sunt sclavi”. Este, în esenţă, ceea ce explică, în 1533, ambasadorilor lui Ferdinaţia, Aloysius Gritti, personaj curios, fiul unui ve etian şi al unei sclave, mult timp favoritul mă-elui vizir Ibrahim Paşa. Carol Quintul nu trebuie să-şi rişte puterea împotriva celei a lui Soliman *„Venim esse Car olum Cesarem potentem sed cui non omnes obediant, exemplo esse* Germaniam *et* lutheranorum *pervicadam” ’23*

Desigur, forţa turcă este aproape târâtă în complexul slăbiciunilor europene, printr-o adevărată acţiune mecanică. Marile conflicte ale Europei au favorizat, au provocat expansiunea turcilor până în Ungaria. „Tocmai luarea Belgradului (în 29 august 1521), scria Busbec cu pătrundere24, a dat naştere acestei mulţimi de nenorociri care s-au produs până de curând şi sub greutatea cărora noi gemem *încă*. Aceasta este poarta nefastă prin care au intrat barbarii pentru a pustii Ungaria, ea a prilejuit şi moartea regelui Ludovic, apoi pierderea Budei precum şi înstrăinarea Transilvaniei. În concluzie, dacă turcii n-ar fi luat Belgradul, ei n-ar fi intrat niciodată în Ungaria, acest regat pe care l-au devastat, şi care mai înainte era cunoscut ca unul dintre cele mai înfloritoare din Europa”.

De fapt, anul 1521, anul cuceririi Belgradului, consemna începutul marelui conflict dintre Franciso I şi Carol Quintul. Urmările s-au numit Mohács, în 1526 şi asediul Vienei în 1529. Bandello, care îşi scria *Nuvelele* a doua zi de la acest mare eveniment25 descrie o

creştinătate aşteptându-se la tot ce e mai rău, „redusă la un canton al Europei, ca urmare a neînţelegerilor care devin în fiecare zi mai mari dintre prinţii creştini...”. Dacă nu cumva Europa26, în loc să încerce să frângă elanul otoman, s-a lăsat, de fapt, atrasă de alte aven-™îi cum este aceea din Atlantic şi din lumea gă, cum au remarcat unii istorici mai de

ja ste adevărat că împăratul Carol este puternic S un ™ nu i se supun toţi, de exemplu Germania şi Potrivirea luteranilor (lb. lat. – N. tr.).

mult27. Poate că trebuie să inversăm foarte vechea explicaţie, eronată dar nu dispărută, şi anume că aceste cuceriri otomane ar fi fOgţ. resortul care a provocat marile descoperiri în timp ce de fapt, invers, tocmai marile descoperiri sunt cele care au creat în Levant o zonă de interes mai redus, în care turcii au putut în consecinţă, să se extindă şi să se instaleze fără prea multe dificultăţi. Pejntru că, totuşi când ei ocupă Egiptul, în ianuarie 1517, trecuseră douăzeci de ani de când Vasco da Gama realizase ocolul pe la capul Bunei Speranţe.

*Turcii în Siria şi în Egipt*

Căci, dacă nu mă înşel, evenimentele majore ale măreţiei otomane, mai mult chiar decât luarea Constantinopolului, „acest episod” cum l-a numit oarecum minimalizator Richard Busch Zaniner28, nu sunt oare cucerirea Siriei, în 1516, şi cea a Egiptului, în 1517, realizate, şi una şi cealaltă, printr-un singur avânt? Acesta este momentul în care s-a conturat extraordinara istorie otomană29. Să observăm că, în sine, cucerirea, n-a avut în mod special nimic măreţ, că ea s-a realizat fără greutate. Dispute privind graniţele la nord de Siria, şi, de asemenea, o tentativă a Sultanului de a face pe mediatorul între turci şi persani au servit, la momentul potrivit, drept pretext. Mamelucii, care considerau artileria ca o armă necinstită, nu au putut rezista în faţa tunurilor lui Selim la 24 august 1516, aproape de Alep. Siria a căzut imediat în mâinile învingă” torului care intra în Damasc la 26 septembrie. Apoi întrucât noul Sultan refuza să recunoască

suveranitatea otomană, Selim şi-a împins armata până în Egipt. Mamelucii fură din no11 fulgeraţi de tunurile turcilor30 în ianuarie 151” aproape de Cairo. Artileria, o dată în

O mare putere politică. La fel ca în Franţa, ca în Moscovia31 sau la Granada32 în 1492. Egiptul a fost cucerit fără împotrivire, aproape fără ca ordinea să fi fost tulburată. poarte repede, însă, mamelucii, sprijiniţi pe întinsele lor proprietăţi, puseră din nou mâna pe esenţialul puterii; Bonaparte îi regăsi trei secole mai târziu, Baronul de Tott are fără îndoială dreptate când scrie: „Din examinarea Codului sultanului Selim, putem socoti că mai degrabă acest prinţa capitulat în faţa mame-lucilor decât că ar fi cucerit Egiptul. Observăm, într-adevăr, că lăsând să supravieţuiască cei douăzeci şi patru de bei care guvernau regatul, el nu a încercat decât să echilibreze autoritatea lor prin aceea a unui paşă, pe care îi numeşte guvernator general şi preşedinte al consiliului...” 33. Această remarcă ne îndeamnă să nu dramatizăm cucerirea de la 1517.

Şi totuşi, ce eveniment important! Ceea ce Selim a obţinut de la egipteni a fost considerabil. Mai întâi tributul, moderat la început34, n-a încetat să crească. Prin Egipt s-a organizat participarea imperiului otoman la traficul cu aurul african provenind din Etiopia şi Sudan, apoi la comerţul cu mirodenii în direcţia Creştinătăţii. Am semnalat acest comerţ al aurului şi importanţa pe care a redobândit-o drumul Mării Roşii în traficul general al Levantului. În momentul în care turcii s-au instalat în Egipt şi în Siria, la mult timp după călătoria lui Vasco da Gama, aceste două ţări nu mai erau desigur porţile exclusive ale Extremului Orient dar îşi menţineau importanţa. Astfel digul otoman între Creştinătatea mediteraneană şi Oceanul Indian35 era terminat şi consolidat. Totodată, cu aceeaşi ocazie, se stabilea o legătură între enormul oraş Constantinopol Şi° mare regiune producătoare de grâu, de °rez şi de bob. Cu timpul, şi adesea, Egiptul rea să fie în evoluţia turcă, factorul deter317 Unant şi, dacă putem să ne exprimăm astfel, ementul corupător. S-a susţinut, cu

oarecare verosimilitate, că din Egipt s-ar fi răspândit până la extremităţile Imperiului Otoman, venalitatea funcţiilor36 corupătoare foarte adesea a ordinii politice.

Dar-Selim a tras din cucerirea sa un folos la fel de preţios ca şi aurul. Fără îndoială înainte de a fi stăpânul ţinuturilor Nilului instituise rugăciunile în numele său, îndeplinise rolul de Calif37, adică de prinţ al credincioşilor. Or, în acest rol, Egiptul îi va fi adus consacrarea. Legenda pretinde – este o legendă, dar n-are importanţă! – că ultimul dintre Abbassizi găzduit în Egipt de către mămeluci i-ar fi cedat lui Selim titlul de Calif asupra tuturor adevăraţilor musulmani. Legendă sau nu, sultanul revenea din Egipt aureolat de un prestigiu ime-s. În august 1517, el primea de la fiul şeicului de la Meca, chiar cheia Kaabei38. Cu începere de la acea dată avea să le fie încredinţat spre păstrare drapelul verde al profetului39 marilor cavaleri de elită. Incontestabil, în cuprinsul Islamului, ridicarea lui Selim la demnitatea de Conducător al credincioşilor, în 1517, a făcut tot atâta vâlvă ca, doi ani mai târziu, în Creştinătate, celebra alegere a lui Carol de Spania la conducerea Imperiului. Această dată a marcat, în timpul primăverii secolului al XVI-lea, încununarea unei foarte mari puteri otomane şi (fiindcă totul se plăteşte) a unui val de intoleranţă religioasă40.

Selim murea la puţin timp după victoriile sale, în 1520, pe drumul către Adrianopol-Fiul său, Soliman, îi succeda fără contracandidat. Lui urma să-i revină onoarea de a asigura măreţia otomană – în ciuda pronosticurilor pesimiste formulate la adresa persoanei sale-Omul era la înălţimea misiunii sale. Dar, să recunoaştem, el sosea şi într-un moment ia” vorabil. În 1521 Soliman punea stăpânire Pe Belgrad, poarta Ungariei; în iulie 1522, asedia Rodosul şi îl cucerea în luna decembrie *a face* lui aşi an; redutabila şi puternica ftârear a cavalerilor de Saint-Jean fiind cucerită, toată Mediterana orientală se oferea tinerei sale ambiţii. Nimic nu se mai opunea ca stă-pjnul atâtor ţărmuri ale Mediteranei să dispună de o flotă. Supuşii săi şi grecii, inclusiv cei din insulele veneţiene41, aveau să-i

furnizeze indispensabilul material uman. Marea domnie a lui Soliman, inaugurată prin această victorie răsunătoare ar fi fost oare atât de strălucitoare fără cucerirea prealabilă a Siriei şi a Egiptului?

*Imperiul turc văzut din interior*

Acest imperiu turc, noi, istoricii, îl privim din afară. Este un fel de a-l vedea cel mult pe jumătate şi de a-l comenta unilateral, printr-o imagine interpusă. Folosirea arhivelor foarte bogate din Istanbul şi, în general, din Turcia, schimbă treptat această optică tradiţională. Trebuie să cuprindem dinăuntru uriaşa maşină pentru a-i sesiza mai bine forţele şi, încă de pe acum, căci ele au fost timpurii, slăbiciunile42 şi oscilaţiile. O asemenea operaţiune echivalează cu a examina o artă de organizare (oare este, totodată, şi o artă de a trăi, o moştenire eterogenă şi complicată), o ordine religioasă şi socială, precum şi epoci economice deosebite. Istoria imperială a os-manliilor reprezintă secole de istorie, deci de experienţe succesive, diferite, contradictorii. Este o Asie Mică „feudală" care îşi deschide drumul Balcanilor (1360), la câţiva ani după Poitiers, în primele faze a ceea ce numim Războiul de 100 de Ani; un sistem feudal We beneficii şi feude) care se instaurează în aceste teritorii cucerite din Europa şi creează° aristocraţie funciară ţinută de sultani mai uit Sau mai puţin va dispoziţia lor şi contra g. reia ei vor lupta mai târziu cu perseverenţă SUcces. Dar această clasă dominantă a otoanilor, sclavi ai sultanului, nu va înceta să-şi schimbe componenţa. Luptele sale pentru putere vor imprima un ritm dinăuntru acesta" mari istorii imperiale. Vom avea ocazia să re* venim la acest lucru.

*Unitatea spaniolă*: *Regii Catolici*

De o parte se află osmanlâii, de cealaltă Habsburgii. Înaintea Habsburgilor însă, Regii Catolici, primii făuritori ai unităţii spaniole, au avut, pe planul acestei istorii imperiale, aceeaşi importanţă, dacă nu şi mai mare, ca sultanii din Brussa sau din Adrianopol la geneza prosperităţii otomane. Opera lor a fost favorizată, susţinută de elanul secolului al XV-lea după sfârşitul

războiului numit „de 100 de Ani”. Nu trebuie să acceptăm, într-adevăr, tot ce vor fi spus istoriografii lui Ferdinand şi al Isabelei… Opera Regilor Catolici, pe care nici vorbă să o diminuăm, a beneficiat de colaborarea timpului şi a oamenilor. Ea a fost voită, cerută de burghezia oraşelor, obosită de războaiele civile, dornică de pace înăuntrul ţării, de negoţ liniştit, de securitate. Prima *Hermandad* a fost o largă mişcare urbană: clopotele sale de alamă îşi răspund din oraş în oraş, anunţă timpurile noi. Oraşele, cu uimitoarele lor raze de viaţă democratică, au asigurat triumful Regilor Oatolici.

Pentru că, nu trebuie să exagerăm rolul, desigur considerabil, al marilor actori ai acestui destin. Câţiva istorici au socotit chiar că unirea Castiliei cu Aragónul, realizată pe deplin prin căsătoria din 1469, ar fi putut să se împlinească la fel de bine între Castilia şi Portugalia43. Isabela a avut de ales între o căsătorie portugheză şi una aragóneză, între Atlantic şi Mediterana. Într-un cuvânt, unitatea iberică pluteşte în aer, chiar în sensul conjuncturii. Alegerea se opera între o formula portugheză şi una aragóneză, cea de a doua nu neapărat superioară celeilalte. Amândouă uşoare şi la îndemână. Soluţia adoptată, înd cu 1469, echivalează cu întoarcerea ti către lumea Mediteranei, operaţiune plină de dificultăţi şi deformări, dată fiind tradiţia, politica, interesele regatului, dar care a îndeplinit rapid într-o viaţă de om: căsătoria lui Ferdinand ou Isabela datează din 1469, încoronarea Isabelei în Castilia, din 1474, iar aceea a lui Ferdinand în Aragón, din 1479; evicţiunea portughezilor este terminată în 1483J cucerirea Granadei, în 1492, alipirea Na-varrei spaniole, realizată în 1512. Să nu comparăm, nicio clipă, această rapidă unificare cu lenta şi penibila constituire a Franţei, pornind de la provinciile dintre Loara şi Sena. Nu e vorba despre alte locuri, ci despre alte timpuri, alte realităţi.

Că această unificare rapidă a Spaniei a creat necesitatea unei mistici imperiale, este o realitate, contrariul singur ar surprinde. Spania lui Ximenes,

frământată de elanul religios de la sfârşitul secolului al XV-lea, a trăit sub semnul cruciadei, de unde importanţa incontestabilă a cuceririi Granadei şi, câţiva ani mai târziu, începuturile unei expansiuni către Africa de nord. Ocuparea ţinuturilor meridionale spaniole nu desăvârşea doar recucerirea solului iberic, nu punea doar la dispoziţia Regilor Catolici o regiune de pământuri bogate, de oraşe industriale şi populate; ea descătuşa, pentru aventuri exterioare, forţele Castiliei, fixate mult timp într-o luptă fără sfârşit cu ceea ce nu voia să moară din Islamul spaniol, adică forţele tinere44.

Totuşi, aproape imediat Spania's – a lăsat îndepărtată de Africa. În 1492, Cristofor Co-j-nb descoperă America. Trei ani mai târziu, Catolicul este atras de complicaitaliene. Istoric pasionat, Carlos Pereyra45, reProşează lui Ferdinand, prea abilului aragónez, această deviere în direcţia lumii medi-l; raneane prin care el s-a eschivat de la mun – Pentru adevăratul viitor al Spaniei, înscris ne în afara Europei, pe acele pământuri aspre goale şi sărace ale Africii, apoi în America' acea lume necunoscută, abandonată de stăpâl nii Spaniei aventurii sub cele mai rele forme Desigur, dar tocmai acestei abandonări a târî-murilor *Ultramar* în favoarea iniţiativei personale s-au datorat uimitoarele aventuri ale conchistadorilor. Îl acuzam pe Machiavelli de a nu fi fost preocupat de imensa noutate a descoperirilor maritime; or, să ne gândim că în secolul al XVII-lea contele duce Olivares, acel rival nu totdeauna nenorocos al lui Richelieu, acel aproape mare om, nu sesizase încă importanţa Indiilor46.

În aceste condiţii, nimic nu este mai natural decât politica aragóneză, împovărată de tradiţii, antrenată către lumea mediteraneană prin trecutul şi experienţa sa, amestecată eu ea prin ţărmurile, navigaţia şi posesiunile sale (insulele Baleare, Sardinia, Sicilia) şi atrasă în mod logic ca toată Europa şi ca întreaga lume mediteraneană de bogatele ţinuturi ale Italiei. Când, în 1503, Ferdinand Catolicul punea stăpânire pe Neapole, graţie lui Gonzalo

de Córdoba el cucerea o poziţie importantă şi un regat opulent, succesul implicând triumful flotei aragóneze şi, împreună cu titlul de Mare Căpitan, naşterea, nici mai mult, nici mai puţin a infanteriei spaniole – *tercio* – fapt echivalent, în istoria generală a lumii, cu naşterea falangei macedonene sau a legiunii romane47. Pentru a înţelege această atracţie a Spaniei către Marea Interioară trebuie să ne ferim a evalua Neapolele, de la începutul secolului al XVI-lea, după imaginile pe care sfârşitul aceluiaşi secol ni le poate oferi: un ţinut abia reuşind să supravieţuiască, extrem de îndatorat. Stăpânirea Neapolelui va însein-na atunci o povară. Dar în 1503, în 1530 încă Regatul oferea avantajele poziţiei sale strategice, resurse bugetare importante.

În sfârşit, politica aragóneză care atrage Spania după sine tinde, de asemenea să se i1”.

Hice împotriva avântului Islamului, îi precede pe turci în Africa de nord; în Sicilia şi la peapole ea se află pe unul dintre meterezele exterioare ale Creştinătăţii. Ludovic al XII-lea nu are decât să repete: „eu sunt maurul împotriva căruia se înarmează Regele Catolic” 49, cuvintele sale nu-l împiedică pe acest Rege Catolic să fie din ce în ce mai mult, chiar şi numai prin poziţiile deţinute, campionul cruciadei, cu toate sarcinile pe care acest lucru le implică, cu toate privilegiile şi avantajele pe care le semnifică. Cu Ferdinand, cruciada spaniolă iese din Peninsulă, nu pentru a se afunda în mod deliberat în nefericita Africă din faţa sa, nu pentru a se pierde în Lumea Nouă, ci pentru a se situa, în văzul şi în auzul tuturor, în însăşi inima Creştinătăţii de atunci, în inima ei ameninţată, Italia. Politică învechită dar plină de prestigiu.

În

323

*Carol Quintul*

Carol Quintul urmează în Spania lui Ferd: – nand. El devine din Carol de Gând, în 1516, Carol I. Odată cu venirea lui, totul se complică şi se amplifică la fel cum se întâmplă la celălalt capăt al mării, prin venirea lui Soliman

Magnificul. Spania este surghiunită în umbra istoriei răsunătoare a împăratului. Carol de Gând a devenit Carol Quintul în 1519: – i va lipsi timpul pentru a fi şi Carol de Spania. Va fi totuşi dar, destul de ciudat, numai tirau, la sfârşitul vieţii, din motive sentimente şi de sănătate. Spania nu a reprezentat marele personaj al istoriei lui Carol Quintul, chiar dacă ea a contribuit din plin la măreţia sa.

ce

Desigur, ar fi nedrept să nu observăm ceea a putut aduce Spania aventurii imperiale. e altfel, însuşi Regii Catolici au pregătit a nepotului lor. Nu au acţionat ei oare toate direcţiile necesare, în Anglia, Portugalia, Austria, Ţările-de-Jos? Nu au jucat şi re jucat la loteria căsătoriilor? Ideea de a în presura Franţa, de a îmblânzi acest vecin periculos, modelează dinainte curiosul imperiu habsburgic, golit, perforat parcă în centrul său. Carol de Gând a fost o întâmplare calculată, pregătită, dorită de Spania. Un accident ar fi putut, fără îndoială, să schimbe cursul evenimentelor, de exemplu Spania să nu-l recunoască pe Carol din timpul vieţii mamei sale Juana la Loca care moare abia în 1555 la Tordesillas sau să se pronunţe în favoarea fratelui său Ferdinand, crescut în Peninsulă. Să continuăm: Carol ar fi putut să nu triumfe la alegerea imperială din 1519. Cu toate acestea, Europa n-ar fi scăpat de o mare experienţă imperială. Franţa, pornită pe drumul acestei aventuri încă din 1494, putea reîncepe şi reuşi. În plus, să nu uităm că în spatele şansei lui Carol Quintul s-a aflat mult timp puterea economică a Ţărilor-de-Jos, asociată cu viaţa nouă din Atlantic, răspântie a Europei, centru de activitate industrială şi de negoţ căruia îi erau necesare debuşeuri, pieţe, o securitate politică pe care imperiul german dezorganizat, i-ar fi contestat-o.

Europa îndreptându-se în chip firesc spre realizarea unui stat imens ceea ce s-ar fi putut schimba în cazul unui destin diferit al lui Carol Quintul ar fi fost figuraţia jocului imperial, nu jocul în sine. Electorii din Frankfurt, în 1519 nu puteau deloc să se decidă în favoarea unei candidaturi

naţionale. Istoric» germani au remarcat bine, Germania n-ar fi putut suporta povara unei asemenea candidaturi: ea ar fi avut de luptat concomitent î – potriva celor doi candidaţi, Francisc I şi care. a ales votându-l pe Carol, cel mai mic rău, nu doar, orice s-ar fi spus, pe acela care, s pânind Viena, îi păzea graniţa orientală *afr* ninţată. Să nu uităm că în 1519, Belgraera încă un oraş creştin şi că, de la Belg *p* la Viena se întindea protector teritoriul e°

pact al regatului Ungariei. Abia în 1526, graniţa ungară va fi spulberată. Totul se va schimba atunci, dar numai atunci. Istoria habsburgilor şi cea a osmanlâilor se amestecă destul în realitate, fără ca să le mai amestecăm şi noi în mod deplasat. Aceste rime populare asupra Împăratului n-ar fi putut circula în 1519:

*„Das hat ei als getane Allein jur Vatterland Auf das die römische Krone Nit komm în Turkerihand”* *

Germania nu va servi de altfel drept punct de sprijin lui Carol Quintul. Încă din 1521, Lut-her îi traversează destinul. Şi chiar a doua zi după încoronarea sa la Aix-la-Chapelle, în septembrie 1520, împăratul renunţase, în favoarea fratelui său Ferdinand, la căsătoria cu prinţesa ungară Anna şi, la Bruxelles, în 7 februarie 1522, ceda în secret tot acestuia *Erb-landul50*. Faptul echivala cu abandonarea oricărei mari acţiuni personale în Germania.

Ia

Să notăm de asemenea că, prin forţa lucrurilor, el nu putea să se sprijine direct nici pe Spania, periferică în raport cu Europa şi deocamdată puţin animată de bogăţiile Lumii

Noi. Ea nu va fi aprovizionată într-o măsură importantă înainte de 1535. În lupta contra

Franţei, care a fost pâinea zilnică a vieţii sale începând din 1521, cele două poziţii ale lui

Carol Quintul au fost prin forţa împrejurărilor Italia şi Ţările-de-Jos. Asupra acestui punct dE joncţiune se îndreaptă întregul efort al îmPăratului. Marele cancelar Gattinara îl sfăuia pe Carol, înainte de toate, să păstreze a. În Ţările-de-Jos, Carol Quintul găi d i a> în timp de pace

cel puţin, venituri imâoate-acestea le făcu pentru ţara-i părintească şi coroana cea romană a n-o ia mâna turcească, (lb. germ. – N. tr.).

portante, posibilităţi de împrumut, ca în 1529 surplusuri bugetare. Sub domnia sa, deveni urî obicei să se repete că toate obligaţiile reveneau Ţărilor-de-Jos, şi, mai mult ca niciodată s-a spus acest lucru după 1552. Survine atunci în Ţările-de-Jos acel imprevizibil care copleşea deja Sicilia, Neapole sau chiar Milano, a cărui bogăţie era totuşi evidentă: surplusurile bugetare aproape secară. Evoluţia s-a precipitat probabil din cauză că atât Carol cât şi Filip al II-lea şi-au sprijinit eforturile militare pe Ţările-de-Jos, şi din acest motiv, comerţul acestora a avut de suferit. Fără îndoială, au sosit din Spania mari sume de dinari. Filip al II-lea va atrage atenţia în acest sens. Dar în 1560 discuţia dura încă. Ţările-de-Jos pretindeau că au suferit mai mult decât Spania, „aceasta rămăsese atunci neatinsă de nicio daună, şi-şi continuase comerţul cu Franţa sub acoperirea permiselor de liberă trecere” 51. Spania nu se putea deci plânge peste măsură de suferinţele acestui război despre care zicea că nu a fost întreprins decât pentru a permite regelui Spaniei „să pună piciorul în Italia” 52. Discuţii zadarnice dar care se vor întoarce împotriva Flandrei. Filip al II-lea s-a instalat în Spania şi, în 1567, unul dintre scopurile ducelui de Alba a fost de a obliga provinciile revoltate să se supună. Ar fi deci foarte necesar să avem o istorie precisă a finanţelor Ţărilor-de-Jos53. Veneţienii, în 1559, ni le descriu pe acestea din urmă drept nişte regiuni bogate şi foarte populate, dar unde viaţa este îngrozitor de scumpă: „ceea ce valorează doi în Italia, trei în Germania, valorează patru şi cinci în Flandra” 54. Să fi fost oare creşterea preţurilor, o urmare a intrărilor de argint american, apoi a războiului, care ar fi zdrobi1 în cele din urmă mecanismul fiscal al Ţărilor de Jos? Soriano spune bine în *Relazione*, du1 1559: „Aceste ţări sunt vistieria regelui Spniei, minele şi Indiile sale; ele au susţinut acţiunile împăratului timp de atâţia ani în i „aZ

hoa din Franţa, Italia şi Germania... „55. gingura

greşeală a lui Soriano este că vorbeşte la prezent...

Italia şi Ţările-de-Jos, aceasta avea să fie, aşadar, dubla şi viabila formulă politică a lui Carol Quintul cu câteva evadări către Germania şi Spania. De fapt, unui istoric al lui Filip al II-lea acest imperiu îi părea cosmopolit, foarte deschis italienilor, flamanzilor, oamenilor din Comte, oricui ajunge, bineînţeles, în anturajul împăratului, să fie în contact cu spaniolii. Între Spania Regilor Catolici şi cea a lui Filip al II-lea, epoca lui Carol Qttintul a fost încărcată de un sens universal. Chiar ideea de cruciadă s-a modificat56. Ea a pierdut din caracterul său iberic şi se îndepărtează de idealul Reconquistei. După alegerea din 1519, politica lui Carol Quintul se desprinde de pământ şi se pierde în vise de Monarhie Universală... „Sire, îi scria Gattinara, a doua zi după alegere, acum că Dumnezeu v-a făcut imensa favoare de a vă ridica deasupra tuturor regilor şi tuturor prinţilor Creştinătăţii, la o asemenea treaptă a puterii pe care, până acum a cunoscut-o doar înaintaşul vostru Carol cel Mare, vă aflaţi pe drumul Monarhiei Universale, pe punctul de a uni Creştinătatea sub un singur păstor” 57. Această idee de Monarhie Universală avea să inspire politica lui Carol Quintul, prinsă, în plus, în marele curent umanist al epocii. Un german, Georg Sauermann, care se găsea în Spania în 1520, adresa secretarului imperial, Pedro Ruâz de la Moţa acea *Hispa—”* se *Consolaţio* în care se străduia să converească chiar şi Spania la ideea unei Monarhii universale pacificatoare, unind Creştinătatea

°ntra turcilor. Marcel Bataillon a demonstrat e. d. e „scumpă îi era această idee de unitate ne u* Erasm, precum şi discipolilor şi «stenilor săi58. În 1527, după devastarda dat” 16* Viv-s „scria lui Erasm: „Hristos a

7 înf» Vremii noastre un prilej neasemuit de a aPtui acest ideal, mulţumită marii izbânzi a împăratului şi captivităţii Papei” 59. Puţine fraze sunt mai lămuritoare ca aceasta mai capabile să prezinte în adevărata sa culoare vanitatea ideologică, visul care înconjoară polj tica împăratului şi din care el îşi extrage adesea justificările

acţiunii sale... Aceasta este partea destul de pasionantă a ceea ce a reprezentat drama politică majoră a secolului.

*Imperiul lui Filip al II-lea*

Operei lui Carol Quintul i-a succedat, în timpul celei de a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea, cea a lui Filip al II-lea, de asemenea stăpânul unui imperiu, dar cât de deosebit! Eliberat de moştenirea marelui Împărat în timpul anilor decisivi 1558 – 1559, acest imperiu este chiar mai întins, mai închegat, mai solid decât cel al lui Carol Quintul, mai puţin angajat în Europa, mai puternic centrat pe Spania şi astfel întors către Ocean. El are substanţa, întinderea, realităţile disparate, bogăţiile unui imperiu, cu toate că suveranului său stăpân îi lipseşte titlul prestigios prin care ar fi rezumate şi, am zice, încoronate nenumăratele titluri pe care acesta le poartă. Fiul lui Carol Quintul a fost exclus, cine ştie după câte e. ezitări, de la succesiunea imperială care, în principiu, dar numai în principiu, îi fusese rezervată la Augsburg, în 155160. Şi acest titlu imperial îi va lipsi cumplit, cel puţin în bătălia pentru întâietate cu ambasadorii francezi, la curtea Romei, în acea scenă esenţială asupra căreia erau aţintite toate privirile. De fapt, în 1562, Regele Prudent s-a gândit să candideze pentru coroana imperială. În Ianuarie 1563 circula zvonul că va fi proclamat împărat al I diilor61. Acelaşi zvon circula în aprilie fiind vorba, se spunea62, de a-l proclama pe şi” lip „Regele Indiilor şi al Lumii Noi”. Rumorii continuară anul următor, în ianuarie 1564, câfl”.

din nou se vorbi despre un împărat al Indii –, r63. Douăzeci de ani mai târziu, în 1583, circula la Veneţia zvonul că Filip al II-lea candida din nou pentru faimosul titlu. „Sire, scria ambasadorul Franţei lui Henric al III-lea, am aflat de la aceşti domni că, acum în septembrie, cardinalul de Granvelle vine la Roma, spre a obţine titlul de împărat pentru stăpânul său” 64.

Bârfeli veneţiene? Informaţiantu este totuşi mai puţin interesantă. Aceleaşi cauze producând aceleaşi efecte. Filip al III-lea va fi şi el candidat la Imperiu. Nu e vorba de simple politici de vanitate. Într-un secol care se hrăneşte

din prestigiu şi face sacrificii aparenţelor, un război fără milă pentru întâietate îi opune pe ambasadorii Regelui Prea-Creştin ambasadorilor Regelui Catolic. În 1560, pentru a pune capăt acestei lupte iritante şi fără ieşire, Filip al II-lea propunea împăratului să numească acelaşi ambasador ca şi el în Conciliul de la Trento. Neavând titlul de împărat, Filip al II-lea a pierdut, pe planul onorific al aparenţelor, acel prim rang care îi revenea lui în Creştinătate şi pe care nimeni nu putuse să i-l dispute lui Carol Quintul, în timpul vieţii sale, lui sau reprezentanţilor săi.

Caracterul esenţial al imperiului lui Filip al II-lea îl reprezintă hispanismul său – ar trebui spus *castilianismul*. Această realitate nu a scăpat contemporanilor, prieteni sau adversari ai Regelui Prudent: ei l-au văzut aidoma unui Păianjen în mijlocul pânzei sale, aproape ne-raişcat. Dar dacă Filip al II-lea, în septembrie 1559, după întoarcerea din Flandra, nu părăseşte Peninsula, să fie vorba, în ceea ce-l prieşte, doar de pasiunea, de preferinţa sa clară Pentru Spania? Nu este oare, deopotrivă şi din Plin vorba şi despre necesitate? Am arătat cum matele Imperiului lui Carol Quintul, unul după *uh* refuzau tacit să alimenteze şi să suporte elile politicii sale. Toate aceste deficite Sicilia, Neapole, Milano, apoi din Ţările-Jos, ţări dependente şi imposibile ca locuri de reşedinţă pentru suverani. Filip al II-lea a cunoscut acest lucru în Ţările-de-Jos unde, din 1555 până în 1559, el nu a trăit decât mulţumită ajutoarelor în bani din Spania sau cu speranţa sosirii lor. Or, pentru suveran devine dificil să obţină aceste ajutoare dacă nu este stabilit în chiar locul unde se organizează ele. Retragerea lui Filip al II-lea către Spania este o retragere necesară către argintul din America Greşeala, dacă a existat o greşeală, este aceea de a nu se fi dus atât de departe pe cât era posibil în întâmpinarea acestui argint, până la Atlantic chiar, la Sevilla, sau, mai târziu, la Lisabona65. Oare atracţia Europei, nevoia de a şti mai bine şi mai repede ce se petrecea în marele stup zumzăitor, l-au reţinut pe rege în centrul geometric al Peninsulei, în

această The-baidă a Castiliei unde, de altfel, el se complăcea din instinct?

Fixarea centrului pânzei în Spania avea să atragă după sine multe consecinţe. Şi mai întâi o afecţiune crescândă, oarbă a maselor spaniole faţă de regele rămas în mijlocul lor. Filip al II-lea a fost tot atât de iubit de castilieni ca şi tatăl său de oamenii cumsecade din Ţările-de-Jos. A urmat de aici, apoi, o întâietate logică a oamenilor, intereselor şi pasiunilor din Peninsulă, a acelor oameni duri, mândri, mari seniori intransigenţi pe care-i produce Castilia şi pe care Filip al II-lea îi foloseşte afară, câtă vreme/ înăuntrul Spaniei, pentru rezolvarea afacerilor şi sarcinilor birocratice, regele manifestă o predilecţie marcată pentru oamenii mărunţi... într-un imperiu despărţit în patrii diverse, Carol Quintul hoinăreşte de nevoie: trebuie să înconjoare Franţa cea ostilă pentru a aduce, rând pe rând, regatelor sale căldura prezenţei lui. Imobilitatea lui Filip al II-lea favorizează încetineala unei administraţii sedentare ale cărei bagaje nu mai sunt uşurate de necesităţile călătoriilor. Fluviul hârtiilor curge n1 abundent ca oricând. Diferitele părţi ale I01 33C râului alunecă astfel imperceptibil spre ituav1

de ţinuturi periferice, iar Castilia spre cea de metropolă; evoluţia este netă în provinciile italiene. Ura împotriva spaniolilor se afirmă aproape pretutindeni. Ea reprezintă un indiciu al timpului, un semn prevestitor de furtună.

Că Filip al II-lea n-a înţeles sensul viu al acestor schimbări, că s-a crezut continuatorul politicii lui Carol Quintul, discipolul său, e adevărat, şi ca discipol chiar a reţinut prea mult din lecţiile primite. El a avut mintea prea ocupată de precedentele problemelor pe care trebuia să le rezolve, ajutat în aceasta de cei care acţionau în jurul său, ducele de Alba sau cardinalul de Granvelle, acel catalog prestigios, acel dosar neclasat şi viu al defunctei politici imperiale. Desigur, Filip se găseşte destul de des în condiţii similare, sau care par similare, cu cele pe care le cunoscuse împăratul. De ce stăpânind, aidoma lui Carol

Quintul, Ţările-de-Jos, să nu menajeze Anglia indispensabilă securităţii acestei încrucişări de drumuri din nord? Sau, pentru ce, de asemenea, împovărat de state cum era şi tatăl său, să nu fie şi el, urmându-i exemplul, prudent şi mereu dispus să tergiverseze lucrurile, preocupat să armonizeze acele istorii îndepărtate, niciodată bine acordate?

Şi totuşi, circumstanţele ar face necesare schimbări radicale. Din trecut supravieţuiesc doar decorurile. Marea, prea marea politică a lui Carol Quintul este, la începutul domniei lui Filip al II-lea, încă dinaintea păcii de la 1559, condamnată, lichidată brutal de dezastrul financiar din 1557. Este nevoie să se îndrepte, să se reconstruiască, să se repună totul în mişcare. Carol Quintul, în goana sa, cu sufletul la gură, nu cunoaşte niciodată asemenea stopări: viguroasa întoarcere la pace din primii ani ai domniei lui Filip al II-lea reprezintă semnul noi slăbiciuni noi. Marea politică nu se va re-eştepta decât mai târziu şi nu atât din cauza 33 isiunilor suveranului, cât sub impulsul împrejurărilor. Treptat, treptat, câştigând continuu teren, s-a ridicat acea puternică mişcare a Reformei catolice pe care noi o numim în mod abuziv Contrareformă. Născută după o serie întreagă de eforturi, de pregătiri lente, puternică încă din 1560, şi în acea epocă, în măsură să devieze politica Regelui Prudent, ea explodează cu brutalitate, faţă de nordul protestant, odată cu anii 1580. Această mişcare a împins Spania în marile lupte de la sfârşitul domniei lui Filip al II-lea şi a făcut din suveran campionul catolicismului, apărătorul credinţei. Acum, pasiunile religioase l-au susţinut mult mai mult decât în cruciada contra turcilor, ace] război angajat cam în silă în Mediterana şi a cărui bătălie de la Lepanto nu pare să fi fost decât un episod fără urmare.

Iată şi un alt factor influent: după anii 1580, intrările de metale preţioase provenind din Lumea Nouă ating un volum încă necunoscut până atunci. Granvelle poate ajunge atunci la curtea Spaniei, momentul îi este favorabil. Să recunoaştem însă că imperialismul de la sfârşitul

domniei lui Filip al II-lea n-a fost creat doar prin prezenţa sa. Marele război de după 1580 se angajează, într-adevăr, pentru stăpâni-rea Oceanului Atlantic, devenit centrul lumii-Se pune problema stabilirii dacă Oceanul va aparţine Reformei sau spaniolilor, nordicilor sau ibericilor, căci acum Atlanticul este la ordinea zilei. Imperiul hispanic basculează către vest, în direcţia acestui nemărginit câmp de bătălie, cu banii, armele, vasele, bagajele şi ideile sale politice. În acelaşi timp osmanlâii întorc net spatele Mării Interioare, pentru a se angaja în luptele asiatice… Iată un fapt care ne-ar reaminti, dacă ar fi nevoie, că cele două vaste în perii mediteraneene trăiesc în acelaşi ritm, şi că Marea Interioară, cel puţin în ultimii douăzeci de ani ai secolului, nu mai constituie ţi*3 esenţială a ambiţiilor şi lăcomiei lor. Să finat oare în Mediterana mai devreme ca în părţi clipa replierii imperiilor?

*Întâmplare şi raţiuni politice*

Va părea normal ca un istoric de astăzi să gândească astfel şi să lege politicul de economic. Multe lucruri – nu toate, bineînţeles – au fost impuse de creşterea populaţiei, de accelerarea evidentă a schimburilor şi, nu mai puţin, apoi, de regresul lor. Teza pe care o vom susţine stabileşte o corelaţie între inversarea tendinţei seculare şi dificultăţile în lanţ pe care le vor cunoaşte marile ansambluri politice ale Habsburgilor şi ale osmanlâilor. Pentru ca această legătură să fie mai clară am dat la o parte explicaţiile istoricilor atenţi la marii actori şi la marile evenimente, explicaţii ce deformează totul pentru cel care doar pe ele le acceptă. Am lăsat, de asemenea, în umbră argumentările politice, valabile pentru perioade îndelungate, mai interesante, din punctul nostru de vedere: politica, se explică *şi* prin politică, instituţiile *şi* prin instituţii.

Dosarul este, în mod curios, reluat, şi în parte invers faţă de supoziţiile noastre, într-un scurt paragraf din ultima carte a marelui economist Josef A. Schumpeter66. Pentru el, există o singură linie de forţă: evoluţia progresivă a capitalismului, „dominantă”, am spune noi.

Restul, în economie şi în politică, este întâmplare, surpriză, conjunctură, detaliu. Este o întâmplare că „cucerirea Americii... a produs un torent de metale preţioase” fără de care Habsburgii ar fi de neconceput. E o întâmplare că s-a dezlănţuit „revoluţia preţurilor” care va face explozive tensiunile sociale şi politice, şi tot printr-o întâmplare, statele (şi adaug eu, ruperiile) găsesc calea liberă în faţa lor în secolul al XVI-lea. Întâmplare? Marile puteri poutice ale trecutului, de fapt, s-au stins de la ne Sfântul Imperiu romano-germanic la moarta lui Prederic al II-lea, în 1250; Papalitatea, t re aceeaşi dată, căci victoria ei a fost o vic-333 14 g? a ia Pyrrhus... Şi, cu mult înainte de-a început declinul Imperiului bizantin.

Un asemenea tablou (dar textul lui Schum-peter este extrem de scurt) ar merita să fie discutat punct cu punct, dacă am vrea să fim echitabili şi să nu-i dăm dreptate cu uşurinţă. Dar pe scurt vorbind, vom spune că destrămarea’ naturală a Papalităţii şi a Imperiului din secolul al XIII-lea nu reprezintă o întâmplare, fruct, şi nimic mai mult, al unei politici oarbe de autodistrugere. Înflorirea din secolul al XIII-lea schiţase aceleaşi evoluţii politice ca în secolul al XVI-lea şi anticipase mari mutaţii politice. Apoi regresul economic îşi imprimase pretutindeni pecetea. Acele distrugeri continue din secolele următoare trebuie înscrise la pasivul unei conjuncturi ostile de lungă durată: răspunzătoare este „toamna Evului Mediu”, ea a marcat arborii firavi ce se cereau doborâţi, de la Imperiul Bizantin până la regatul Granadei, fără a uita Sfântul Imperiu romano-germanic însuşi. Totul alcătuieşte un proces lent, natural.

Odată cu revenirea care, în mare, va surveni la mijlocul secolului al XV-lea, se pregătesc alte catastrofe, noutăţi, primeniri. Papalitatea nu va fi lovită decât după revolta lui Luther şi eşecul Dietei de la Augsburg (1530). O altă politică ar fi fost posibilă la Roma, o politică făcută din concesii şi ferm pacifistă. Să adăugăm că papalitatea rămâne totuşi o mare forţă, chiar pe plan politic şi în tot secolul al XVI-lea, chiar până la tratatele din Westfalia

(1648).

Reîntorcându-ne la celelalte argumente, să remarcăm că revoluţia preţurilor – şi Schum-peter67 însuşi a spus-o – este anterioară intrărilor masive de metale din Lumea Nouă. La fel, dezvoltarea statelor teritoriale este anterioară descoperirii Americii (Ludovic al XI-lea, Henric al VII-lea Lancaster, Juan de Aragón, Mă-homet al II-lea). În sfârşit intrarea în acţiune a minelor din Lumea Nouă, se datorează faptului că Europa are mijloacele de a le exploata, această exploatare nefiind gratuită. Castilia, se spune, a câştigat America la loterie. E un fe” de a vorbi, căci a trebuit după aceea să o Pună în valoare şi foarte adesea după legile pasivului şi activului. Şi pe urmă, să presupunem că Lumea Nouă n-ar fi oferit mine cu acces uşor: forţa de acţiune a Occidentului ar fi găsit în altă pare portiţele sale de scăpare şi posibilităţi de exploatare. În teza sa recentă, Louis Der-migny68 se întreabă dacă Occidentul, alegând Lumea Nouă unde aproape totul a fost creat de el, nu a neglijat o altă opţiune posibilă, aceea a Orientului îndepărtat unde atâtea lucruri erau realizate, la îndemână – şi poate şi alte opţiuni: aurul african, argintul din Europa Centrală, aceste atuuri repede abandonate… Aşadar, motorul, Occidentul, a fost hotărâtor.

Într-adevăr, argumentarea lui Josef Schum-peter repetă vechi teorii şi lecturi, în care întâmplarea era, la istorici, calul de bătaie: ea îndepărtează, subestimează statul în timp ce el este, la fel ca şi capitalismul, fructul unei evoluţii complexe. În realitate, conjunctura, în sens *larg*, atinge în mişcarea sa fundamentele politice, le favorizează sau le abandonează. Şi când începe un nou joc, câştigătorii nu sunt niciodată vechii învingători: e o altă partidă.

NOTE

1. Despre măreţia turcă vezi R. de LUSINGE, *De la naissance, duree et chute des États*, 1588 206 p. Ars. 8° H 17337, citat de J. ATKINSON, op. cit., p. 184 – 185, şi o relatare inedită asupra Turciei (1576), Simancas *E*° 1147.

2 – Fernand GRENARD, Décadence de *l’Asie*, p. 48.

3 – Vezi mai sus.

4. *Annuaire* du *monde musulman*, 1923, p. 323. s-Expresia îi aparţine lui B. Truhelka, arhivarul din Dubrovnik, în discuţiile noastre repetate

6 pfas-Upra aces-ul minunat subiect. – în special Christo PEYEFF, *Agrarverfassung und Agrarpolitik*, Berlin, 1927, p. 69; I. SĂ-KAZOV, op. cit., p. 19; R. BUSCH-ZANINER, °*P. cât.*, p. 64 şi următoarele. Totuşi, dacă urmărim articolul lui D. ANGUELOV, *Revue Historique* (în limba bulgară), IX, p. 374 – 398, rezistenţa bulgară în faţa turcilor ar fi fost mai puternică decât afirm eu.

7. Jos. ZONTAR „Hauptorobleme der iugoslavischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte", în: *Vierteu jahrs*chrift für *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 1934, p. 368.

8. J.W. ZINKEISEN, op. cit., vol. 2, p. 143 – R BUSCH-ZANINER, op. cit., p. 50.

9. R. BUSCH-ZANINER, op. cit., p. 65.

10. *Ibidem*, p. 55.

11. *Ibidem*, p. 65 şi referinţe asupra lucrărilor lui K. JIRECEK şi SUFFLAY.

12. *Ibidem*, p. 23.

13. W. HEYD, op. cit., vol. 2, p. 258.

14. *Ibidem*, vol. 2, p. 270.

15. Annuaire du *monde musulman*, 1923, p. 228

16. H. HOCHHOLZER, op. cit., p. 57.

17. J. ZONTAR, în: Vierterijahrs*chrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1934, p. 369.

18. Citat de G. ATKINSON, op. cit., p. 179.

19. *Ibidem*, p. 211.

20. *Ibidem*, p. 397. Aceeaşi idee, în 1544, la Jerôme MAURAND, *Itineraire de... d'Antibes a Constantinople* (1544), p.p. Leon Durez, 1901, p. 69, victoriile turcilor datorate păcatelor creştinilor.

21. F. BABINGER, op. cit., p. 446 – 447. Pentru referinţa cărţii, vezi mai jos.

22. J.W. ZINKEISEN, op. cit., p. 19.

23. Citat de J.W. ZINKEISEN, op. cit., vol. 3, p.

20, nota 1, după Anton von GEVAY, *Urkunden und Ăctenstucke zur Geschichte der Verhăltnisse zwischen Osterreich, Ungam und der Prorte im XVI. und XVII. Jahrhundert*, 1840 – 1842, p. 21.

24. Op. cit., p. 42.

25. Op. cit., vol. 8, p. 305.

26. F. GRENARD, op. cit., p. 86.

27. Emile BOURGEOIS, Manuel *historique* de *Politique étrangere*, vol. 1, 1892, Introducere, p. 2 şi următoarele.

28. „... *cine Episode, kein Ereignis*", p. 22.

29. V. HASSEL, op. cit., p. 22 – 23.

30. F. GRENARD, op. cit., p. 79.

31. Vezi mai sus.

32 J. DIEULAFOY, *Isabelle la Catholique, Reine se Castille*, 1920; Fernand BRAUDEL, „Les Espag-nols...", în: *Revue Africaine*, 1928, p. 216, nota 2.

33. *Mémoires*, vol. 4, p. 47.

34. BROCKELMANN, *Gesch. der islamischen Vom1* 1939, p. 262.

35. J. MAZZEI, op. cit., p. 41.

36. *Annuaire du monde musulman*, p. 21.1

37. El nu ia oficial acest titlu decât în secolul a 33* XVIII-lea, Stanford J. SHAW, „The Ottorrw view of the Balkans", în: *The Balkans în tran-aition*, ed. de C. şi B. Jelavich, 1963, p. 63

g J.W. ZINKEISEN, op. cit., vol. 3, p. 15.

39 BBOCKELMANN, op. cit., p. 242.

40. Stanford J. SHAVV, *art. cât.*, p. 67, semnalează rolul acelor *ulemas* fanatici din provinciile arabe de curând cucerite şi reacţia turcă împotriva misionarilor franciscani pe care Veneţia şi Habsburgii îi expediază în Balcani.

41. Vezi mai sus, vol. 1.

42. Stanford J. SHAW, „The Ottoman view of the Balkans", în: *The Balkan în transition*, p. 56 – 80.

43. Angel GANIVET. Idearium *espaiiol*, ed. Espasa. 1948, p. 62 şi următoarele.

44. Pierre VILAR, *La Catalogne*... vol. 1, p. 509 şi

următoarele.

45. *Imperio espaiiol*, p. 4: î.

46. H. KONF. TZKE, op. cit., p. 245; Erich HASSINGER, „Die weltgeschichtliche Stellunş des XVI. Jahrhunderts”, în: *Geschichte* în *Wissenschaft und Unterricht*, 1951, semnalează această carte-a lui Jacques SIGNOT, *La division du vxon de*... prima ediţie 1539 (vor urma altele: a cincea în *1599*), şi rare nu \vorbeşte de America.

47. Bine semnalat de Angel GANIVET în *Idearium espaiiol*, ed. Espasa, 1948, p. 44 – 45.

48. Neapole deficitar începând cel puţin din 1532, vezi: E. ALBERI, op. cit., vol. 1, p. 37. Încă din timpul lui Carol Quintul cheltuiala obişnuită a statelor sale, fără aceea a războaielor, întrecea suma de două milioane în aur, vezi Guillaume du VA IR, Actions *oratoires et trai-tes*, 1606, p. 80 – 88.

49.

Ch. MONCHICOURT... La Tunisie et l'Europe. Quelques documents relatifs aux XVIP, XVI le et XVIIIe siècles”, în: *Revue Tunuienne*, 1905, extras, p. 18.

50.

Gustav TURBA, *Geschichte des Thronfolgercrh-tes în allen habsburgischen Ländern*... 1903, p. 153 şi următoarele.

51.

52.53.

Granvelle către Philippe al II-lea, Bruxelles. 6 oct. 1560, *Papiers*... voi. 6, p. 179.

*Ibidem*.

Vezi F. BRAUDEL, „Les emprunts de Charles Quint sur la place d'Anvers”, în: *Charles Quint* et *son temps*, Paris, 1959; graficul de

54.55.56.

r la p. 196.

— ALBERI, op. cit., vol. 2, III, p. 357 (1559).

*Ibidem*.

Pentru unele preţioase discuţii, vezi R. MENEN

33? DEZ PIDAL, *Ideea Imperial de Cark>$ V*, Madrid, 1940; pentru o largă inventariere a problemelor, vezi Ricardo DEL ARCO YGARay la *ideea de imperio en la politica y la literal tura cspaâolas*, Madrid, 1944.

57. Citat de E. HERING, op. cit., p. 156.

58. Op. cit., întreg capitolul 8, p. 395 şi următoarele

59. După R. KONETZKE, op. cit., p. 152.

60. Vezi mai jos.

61. G. MICHELI către Doge, 30 ian. 1563, G. TURBA

op. cit., vol. 1, 3, p. 217.

62. *Ibidem*, p. 217, nota 3.

63.13 ian. 1564, Saint-Sulpice, E. CABIE, op. cit., p. 217, dacă totuşi Cabie nu s-a înşelat asupra datei.

64. H. de Maisse către rege. Veneţia, 6 iunie 158-j

A.E. Venezia, 81, f° 28, v°. Filip al H-len se gândea să ceară vicariatul imperial în Italia, 12 februarie 1584, Longlee, *Dépêches diplomaţiques*... p. 19.

65. Evoc aici ideile lui Jules Gounon Loubens, vezi mai sus.

*66. History of economic Analysis*, London, 1954, ediţia italiană: *Storia dell'analisi economică*, 3 vol., 1959, I, p. 175 – 181.

67. Op. cit., vol. 1, p. 176, nota 3 (citez după ediţia italiană).

e*8. La Chine et VOccident. Le commerce* o *Canton au XVIUE sfecle* (*1719 – 1833*), 4 vol., 1964, vol. 1, p. 429 şi următoarele.

2 RESURSE.

ŞI SLĂBICIUNI ALE STATELOR

În legătură cu expansiunea statelor şi „imperiilor" după conjuncturile secolului, mai mult decât cauzele observăm efectele. Statul modern se organizează cu preţul unor dificultăţi imense.

PRINCIPILOR CREŞTINI sfert al secolului

56 – BUGETELE URMEAZĂ CONJUNCTURA

Aceste interesante evaluări veneţiene (*BUanci generali*, vol. 1, tom. i, Venezia, 1912, p. 98 – 99), care nu sunt, desigur, de° exactitate absolută, demonstrează în

orice caz scăderea. J7: crală a resurselor bugetare ale statelor europene între”) – ¥ 1423 (prima cifră, cercul în gri, a doua uiia, cercul în negru): Anglia, de la 2.000.000”, ducaţi la 700.000: Franţa, de la 2.000.000, la liM spar>ia> de 3.000.000, la 800.000; Veneţia, de la să7 i la 80.000°Ar mai trebui, dacă cifrele sunt exacte, S-j, bugetele reale cum se calculează salariile reale, eoni. P a ca statul are totdeauna o întârziere faţă de regrpncturA atât în Perioadele de avânt cât şi în cele de «au.1 a? adar ca resursele sale – şi acesta ar fi avantajul ca (je îi scad r „ai Puţin repede decât ale celorlalţi în perl-tare le recesiune şi cresc mai încet în perioadele de dezvoltuj Această ipoteză nu poate fi întemeiată pe documen-este Jeutat aici sau pe cele care vor urma. Un singur lucru gur: resursele statelor variază în funcţie de conjunctura economică.

Trebuie – şi este cel mai vizibil dintre noile fenomene – să-şi înmulţească instrumentele şi factorii măreţiei sale. Este o problemă grea şi nu singura.

„Funcţionarul” 1

Atunci apar, în rânduri. strânse, personajele pe care le vom numi, din comoditate, nu din exces de modernism „funcţionarii”. Fapt este că ei ocupă magistralele istoriei politice. Odată cu ei se produce o revoluţie politică, dublată de o revoluţie socială.

Chemat la putere, slujbaşul nu întârzie să-şi adjudece o parte a autorităţii publice. El este peste tot, cel puţin în secolul al XVI-lea, de origine modestă. În Turcia, defect suplimentar, este adesea şi de origine creştină, din rasa învinşilor şi la fel de des evreu. După H. Gelzer2, din patruzeci şi opt de mari viziri, între 1453 şi 1623, cinci au fost de rasă turcă, dacă putem spune astfel, dintre care un cerchez; alţi zece sunt de origine necunoscută, iar treizeci şi trei sunt renegaţi, dintre care şase greci, unsprezece albanezi sau iugoslavi, un italian, un armean, un georgian. Numărul creştinilor care se furişează până în vârful ierarhiei turceşti indică dimensiunea pătrunderii lor printre înalţii funcţionari ai Imperiului Otoman. Şi dacă, în cele din urmă, acesta seamănă mai mult cu Imperiul

bizantin decât cu un imperiu mongol3, explicaţia constă în această largă recrutare a funcţionarilor.

În Spania, unde îl cunoaştem mai bine decât în altă parte, funcţionarul provine din populaţia măruntă sau chiar din familii de ţărani, ceea ce nu-l împiedică, ba dimpotrivă, să? 1 spună descendent din hidalgo. Cine nu o pre” tinde, de altfel, în Spania? În orice caz, ascensiunea lor socială nu scapă nimănui şi, în oi un caz, unuia dintre duşmanii lor declarat.

plecum Diego Hurtado de Mendoza, avocat al (nani aristocraţii militare, care notează, în lucrarea sa *Guerra de Granada**: „Regii Catolici au pus administrarea justiţiei şi a treburilor publice în mâinile unor *letrados*, oameni de condiţie mijlocie, între cei mari şi cei mici, care nu aduceau jignire nici unora nici celorlalţi, şi a căror profesie era să studieze dreptul”, *cuya profesion cran letras legales*. Aceşti *letrados* sunt fraţii acelor *dottori în legge* despre care vorbesc documentele italiene, precum şi ai legiştilor francezi din secolul al XVI-lea, ieşiţi sau nu din Universitatea de la Toulouse, care prin ideile lor romane au contribuit atât de mult în favoarea absolutismului casei de Valois. În ura sa care îl face lucid, Hurtado de Mendoza evocă întregul lor ansamblu: *oidores* pentru afacerile civile, *alcades* ai cauzelor penale, *presidentes*, membri din Audiencias, similar Parlamentelor de astăzi, şi, dominându-i pe toţi, adunarea supremă a Consiliului Regal... Căci competenţa lor, după cum cred ei, este universală, nici mai mult nici mai puţin decât *ciencia de Io que es justo y injusto*. Invidiază funcţiile publice ale altora şi sunt totdeauna gata să încalce competenţa militarilor (în fond a marilor familii aristocratice). Nenorocirea nu s-a limitat la Spania: „Acest mod de a guverna s-a întins peste toată Creştinătatea şi se găseşte astăzi în culmea puterii şi autorităţii sale”. Lucru în care Hurtado de Mendoza n-a greşit. Alături de asemenea *letrados* în funcţie, să-i socotim în imaginaţie şi pe care se pregătesc să-şi înceapă cariera şi care, tot mai mult, umplu Universităţile din Spania (şi în curând pe cele din Lumea Nouă): 70.000 de

studenţi cel puţin numără cu neplăcere, la începutul secolului urcător, Rodrigo Vivero, Marquis del Valle6, alt are senior şi creol din Noua Spanie; printre ei> se află fii de cârpaci şi de plugari! A cui este vina dacă nu a Statului şi a Bisericii care, S41 tâf. ne* funcţii şi venituri, populează universi-aWe tot atât cât şi dorinţele de a şti? Toţi

1. Cazul Veneţiei

Sute de mei de ducaţ-j

BUGETUL VENEŢIEI Veneţia + Terraferma

Imn. de ţechini chinii;

Zeci de îoric! i de arqrst

1423 5464 901500 5969 82 94 09 21 33 41

69 „, 7887 1602 3738

2. Cazul Franţei

Indice TOP 1498

75 88” 96 60 – 1

57 – BUGETELE URMEAZĂ CONJUNCTURA

Bugetul Veneţiei este triplu: Oraşul, Terra ferma, impieri. S-a lăsat de-o parte bugetul Imperiului ale cărui cifre sân di fit Gfil f bili d G MIAN

fost stabilit de Gemma ţechini), cifre în argint (în zeci de tone de argint). Cl re pentru Franţa, stabilite de F.C. SPOONER, au o *val° ois* foarte relativă. Cifre nominale, calculate în li re ott ste şi cifre calculate în aur. Oricât de imperfecte ar fi a „ori Hărţi, ele indică existenţa conjuncturilor bugetare în rap cu conjunctura preţurilor.

lui aceşti *letrados* şi-au luat adesea gradele universitare la Alcalá de Henares sau la Salamanca. Orice ar fi, şi chiar dacă ne gândim că cifra de 7*0.000* de studenţi, enormă în ochii lui Rodrigo Vivero, este modestă raportată la populaţia Spaniei, cu siguranţă că această ascensiune socială are o mare importanţă politică, încă din perioada constructivă a Regilor Catolici. Apar, deja, „funcţionarii regali” de origine foarte modestă, precum acel Palacios Rubios7, redactor la *Leyes de Indias*, şi care nu este nici măcar fiu de hidalgo! La fel, mai târziu, sub Carol Quintul, acel umil secretar Gonzalo Pérez, care va fi

bănuit de ascendenţă evreiască8, precum şi, în epoca lui Filip al II-lea, cardinalul Espinosa, care moare de apoplexie în 1572, încărcat de titluri, onoruri şi diverse funcţii, lăsându-şi casa plină de dosare şi documente adunate în teancuri pe care nu a avut timp să le parcurgă şi care zăceau acolo uneori de ani de zile... Gonzalo Pérez este om al bisericii, aidoma cardinalului Espinosa, sau lui Don Diego de Covar-rubias de Leyva, despre care rubedenia sa Sebastián de Covarrubias de Leyva formula în scris, în 1594, o destul de lungă notiţă retrospectivă9: este pentru noi un prilej să aflăm că Don Diego s-a născut la Toledo, din părinţi nobili, originari din Biscaya, că şi-a început cariera la Salamanca, şi că a fost profesor la Colegiul din Oviedo, apoi magistrat în Audiencia din Granada, pe urmă episcop de Ciudad Rodrigo, şi arhiepiscop de Santo-Domingo *„en las Indias”*, în sfârşit, preşedinte al Consiliului din Castilia şi apoi dotat cu episcopia din Cuenca (avea să moară, de altfel, la Madrid, în 27 septembrie 1577, în vârstă de 67 de ani, înainte de? ° lua în posesie). Dacă ar mai fi nevoie, viaţa ar dovedi că se poate duce concomitent o carieră de stat şi o carieră bisericească. Or, bi-enca, în Spania mai mult ca în altă parte, este *TS* deschisă săracilor.

H3 el”. Turcia, domnia lui Soliman a fost în a-a şi timp o perioadă de războaie victorioase, de construcţii diverse şi de intensă activitate legislativă. Soliman este Soliman *Kânoiini*, legislatorul, ceea ce presupune în statele sale, şi în special la Constantinopol, o reformă a studiilor juridice şi existenţa unei pături de jurişti. Codul său reglementa atât de bine aparatul judiciar, încât Henric al VIII-lea al Angliei, se spune, a trimis la Constantinopol o delegaţie de experţi pentru a-i studia funcţionarea10, într-adevăr, Kânoun Nâme este în Orient la fel de celebru precum Codex Justinianus în Occident11, sau *Recopilación de las Leyes* în Spania. Întreaga operă legislativă a lui Soliman, în Ungaria, a căzut în sarcina juristului Aboul s-Su ud; ea a fost atât de importantă în domeniul proprietăţii încât multe dintre detaliile ei au supravieţuit până în zilele

noastre. La fel juristul Ibrahim Halebi, autorul unei cărţi de drept comun *multekan*, trebuie aşezat alături de marii jurişti ai Occidentului din secolul al XVI-lea.

Cu cât reflectăm mai mult asupra acestei probleme, cu atât ne-apar, mai multe asemănări ciudate – dincolo de cuvinte, de termeni şi de aparenţe politice – între Orient şi Occident, lumi diferite, fără nicio îndoială, dar nu totdeauna divergente. Jurişti de tradiţie romană, jurişti comentatori a textelor coranice, reprezintă o aceeaşi imensă armată, care, în Orient ca şi în Occident, munceşte pentru a întări prerogativele prinţului. Ar fi îndrăzneţ şi inexact să atribuim totul, în această ascensiune monarhică, zelului, devotamentului sau calculelor lor. Puterea nu a avut doar surse juridice. Toate monarhiile rămân charismatice. Şi economia are rolul său. Oricum ar fi această armată de jurişti, de la cei mai celebri la cei mai modeşti, va fi muncit pentru marile state. Ea a urât, a sfărâmat tot ce le stânjenea expansiunea. Chiar şi în America, unde funcţionarul iberic a acţionat adesea a „de abuzivi, cine ar putea nega serviciile aceste mărunţi oameni devotaţi prinţului? În Teii statul care se modernizează, cu voie sau fără voie, măreşte în provinciile cucerite din estul. asiatic numărul fermierilor cu jumătate din venituri; ei trăiesc din veniturile pe care le administrează, dar partea cea mai importantă o trimit la Istanbul. Statul înmulţeşte, de asemenea, numărul funcţionarilor salariaţi care, pentru o anumită sarcină, de preferinţă în o-raşele uşor de supravegheat, primesc un salariu prelevat din vistieria imperială. Aceşti funcţionari, sunt, tot mai des, creştini renegaţi, introduşi, treptat în clasa otomană dominantă. Ei provin din *devschirme*, un fel de „recrutare" care constă în răpirea din căminele din Balcani a unui număr de copii în general în vârstă de sub cinci ani…" 13. Şi cuvântul *devschirme* desemnează concomitent o categorie politică şi o categorie socială. Toţi aceşti reprezentanţi ai statului otoman îi vor constrânge, aproape îi vor ruina pe *timarioţii* din Balcani (titulari de *timaruri*, de beneficii senioriale) şi vor susţine, un timp

îndelungat, forţa reînnoită a imperiului14.

Fără să o dorească totdeauna în mod limpede, statul, în secolul al XVI-lea îşi va deplasa „funcţionarii” 15. El îi va desrădăcina după bunul lui plac. Şi statele mari mai mult încă decât celelalte. Un astfel de dezrădăcinat a fost cardinalul Granvelle, acel locuitor din Franche-Comte care declara a nu fi de nici unde. Exemplu excepţional, se va spune, dar & Spania probele unor astfel de deplasări prisosesc. Este cazul licenţiatului Polomares, funcţionar la Audiencia din Gran Canaria şi care i încheiat cariera ca funcţionar la Vallado-Astfel hoinăresc, mai mult chiar decât (militarii în serviciul regelui, când în cadrul armatei, când în afara ei. Din Nantes, unde este un agent eficace la sfârşitul secolului, reprezentantul Spaniei, Don Diego Mendo de Ledesma, îi trimitea lui Filip al II-lea17, a cere se a suveran un oarecare „ajutor” Pentru dificultăţile lui financiare, o listă lungă a loialelor sale servicii. Originar dintr-o familie în mod sigur nobilă, el fusese admis de timpuriu, ca şi fratele său, printre copiii de casă ai reginei Isabela (regina păcii, fiică a Caterinei de Medici şi a treia soţie a lui

58 – BUGETELE URMEAZĂ CONJUNCTURA

Indicele preţurilor în argint este împrumutat din Earl J. HAMILTON. Bugetele sunt evaluate în milioane de (Jucaţi castilieni, monedă-unitate care nu şi-a schimbat valoare» în perioada considerată. Evaluările bugetare sunt împrumutate dintr-o lucrare inedită a lui Álvaro Castillo PINTADO. De astă dată, în ciuda imperfecţiunilor în calcularea încasărilor, coincidenţa între conjunctura preţurilor şi mişcarea intrărilor fiseale este mult mai netă decât în cazurile precedente. Spunem „buget” în ciuda improprietăţii termenului. Nu cunoaştem niciodată într-un mod foarte precis cheltuielile. Numai arhivele din Simancas şi, din câte cunosc, cele din Anglia ne-ar permite să sesizăm bugete adevărate. Grafice provizorii, analoage celor pe care le-am schiţat, pot îi calculate cu uşurinţă pentru Sicilia şi Regatul Nea-polelui şi chiar pentru Imperiul Otoman, ceea ce grupul lui Dmer LUTFI BARKAN

a întreprins deja pentru nevoile sale.

al II-lea). Copil fiind încă, servise în timpul războiului din Granada, apoi îl urmase în Italia pe Don Juan de Austria. împreună cu cei doi fraţi ai săi, cu ocazia cuceririi Portugaliei în 1580, convinsese oraşul Zamora să-l slujească pe Regele Catolic şi unise forţele vasalilor săi cu miliţiile oraşului. Mai târziu, acest oraş, Zamora, ezitând să accepte creşterea abonamentului său la *alcabala*, şi dând un prost exemplu celorlalte oraşe, guvernul i-l irimv şese pe Don Diego, pentru a-l readuce la sentimente mai bune... „încă de cum am intra în Echevinage, povesteşte acesta din urmă, facilitat totul şi am potolit spiritele...”. Nu cunoaştem un mijloc mai bun de a se pune *Ixi* valoare. Iată-l, puţin după aceea, *Corregi-dor* la Málaga. Prin aceşti *Corregidores*, stăpâni ai oraşelor şi personaje puternice, putea atunci statul să-şi cârmuiască supuşii. *Corregidores* au fost echivalentul intendenţilor în Franţa. Don Diego se ocupă în noile sale funcţii de construirea digului din port. Rugat, el pleacă imediat în ajutorul Tangerului şi Ceutei pe care le ameninţa Drake şi aceasta fără să-l coste, ca prin minune, nici măcar un real pe rege. Este adevărat că Don Diego se ruina în această afacere dezastruoasă pentru punga lui. Era silit, într-adevăr, în aceste noi funcţii, în timpul sprijinirii fortăreţelor, să întreţină la masa lui mai mult de şaizeci de cavaleri şi alte persoane de rang mare... Iată-l apoi guvernator în Ceuta şi, în această calitate, cercetând gestiunea predecesorului său. El se laudă de a fi fost atât de bun judecător, în această: „ocazie, încât postul i-a fost redat: vechiului titular. Satisfăcut de el însuşi, iată-l fără slujbă şi din nou acasă, aproape de Zamora, unde îl întâmpkiară ţipetele justificate ale soţiei şi copiilor săi: copleşiţi de mizerie. Acceptă în acel moment să plece în Bretagne, pentru şase luni. Dar aceste şase luni „durează” deja de cinci ani lungi; în timpul absenţei, fratele său mai mare şi soţia acestuia au murit, fără ca el să fi putut primi, pentru folosul propriu nici cea mai mică parcelă din moştenirea lăsata de ei. Absenţii fiind totdeauna de vină, el a Pierdut astfel două procese. Desigur, încă de la

detaşarea sa în Bretagne, regele i-a acordat un domeniu de 1500 de ducaţi în rentă, cu Plata pe patru ani în urmă, dar ce înseamnă acest lucru, pe lângă enormele sale chtitu-le”, a mizeriei sale şi a familiei lui? Arhivele spaniole conservă mii de plângeri 1 de notiţe asemănătoare. Istoricul nu este, 7 obugat să creadă cuvânt cu cuvânt doleanţele Primate, dar este cert că „funcţionarii” din

Spania modernă sunt puţini şi prost plătiţi? i permanent deplasaţi pe tabla de şah a imperiu, lui spaniol, desrâdăcinaţi, rupţi de legăturile lor locale… Că sunt adesea nefericiţi, iarăşi nu există nicio îndoială. La Madrid trăieşte o populaţie de oameni fără slujbă, în căutare de locuri de muncă, de pensii, de amânări de plată o populaţie de militari infirmi care bat mărunt din picioare în aşteptarea primirilor în audienţe. În timp ce, pentru a putea să trăiască, nevestele şi fetele se destrăbălează… Dureroasă istorie, aceea a şomerilor de stat, tocindu-şi speranţele pe Caile Mayor, strada negustorilor bogaţi, mergând să caute răcoarea sau căldura soarelui, după anotimp, în Prado San Hieronymo, sau amestecându-se cu mulţimea grăbită a plimbăreţilor nocturni…18.

*Supravieţuire şi venalitate*

Toţi aceşti slujbaşi sunt legaţi de funcţiile lor prin loialitate, simţ al onoarei, interes. Treptat, ei sunt prinşi de dorinţa de a-şi păstra funcţiile la nesfârşit. Odată cu trecerea anilor lucrul devine din ce în ce mai limpede. Venalitatea funcţiilor este o boală generală. Franţa, unde răul face progrese atât de mari, nu este o excepţie. Într-adevăr, oare descreşterea veniturilor reale obligă statele, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea să îngăduie dezvoltare» răului pretutindeni? În orice caz, *Recopiiación de las Leyes*e ne permite să urmărim, în privinţa Spaniei, această retragere progresivă a statului în favoarea particularilor şi «ascensiunea, în consecinţă, a unei noi caste de privilegiaţi. Pentru a cunoaşte în această problemă detaliul şi realitatea, ar trebui să cercetăm a Simancas uriaşa masă de documente relative la *Renuncia*z. *Renunciar,* a renunţa, înseamnă a da altuia dreptul de succesiune în funcţii ceea

ce cere – un exemplu între o mie – acel *alguazil* al Inchiziţiei din Barcelona,» °

Iunie 155821, în favoarea fiului său. Şi un alt exemplu: în acelaşi an, guvernul accepta pretenţiile consilierilor municipali, *Regidores*, care au avut de atunci dreptul de *a renunţa* în favoarea cui voiau ei, chiar dacă beneficiarul avea mai puţin de optsprezece ani, cu posibilităţi de a folosi acest drept de desemnare din timpul vieţii, pe patul de moarte, sau în testament. Renunţarea era valabilă şi dacă mureau înainte de obişnuitul răgaz de douăzeci de zile22.

Aceste amănunte, evocând şi realităţi franceze ale timpului, pun cel puţin problema, dacă nu o şi rezolvă. Sunt convins că un studiu sistematic ne va dezvălui într-o zi, pentru Peninsula Iberică, ceea ce au reuşit istoricii francezi să pună în lumină referitor la Franţa. Faptul iberic cel mai curios mi se pare totuşi a fi fost extrema precocitate a mişcării. Încă dinaintea Regilor Catolici, sub domnia zbuciumată a lui Juan al II-lea şi a lui Henric al IV-lea23, şi, fără îndoială, încă de la începutul secolului al XV-lea24, primele simptome sunt vizibile cel puţin în funcţiile municipale, dintre oare multe sunt deja *renunciables*. Fără îndoială, destul de des, regalitatea îşi relua drepturile, cu forţa sau prin simplul joc al termenelor impuse *renunţării*, şi care erau valabile atât pentru cel care renunţase (treaba lui dacă mai rămânea în viaţă sau nu timpul cerut de cel puţin douăzeci de zile) 25, cât şi pentru noul titular, obligat să se prezinte, să obţină recunoaşterea drepturilor sale, în 30 de zile care urmau întocmirii actului26. În 1563, Cortesurile îi cereau lui Filip al II-lea, zadarnic de altfel, să prelungească aceste termene de la 30 la 60 de zile27, dovadă, dacă am mai avea nevoie de ea, că Procedura veche rămânea în vigoare ca o ame – mţare constantă, ca o dramă de familie în germene, întrucât cumpărătorii folosesc adesea, Pentru plăţi, preţioşii bani ai zestrelor28… Pe nesimţite, o mare parte a funcţiilor vor ajun-§e să poată fi obiect de renunţare. Unele opuneri la renunţări, în afară de *cele* de la tată la fiu29, unele interdicţii de a negocia

funcţiile de judecători sau altele30, vorbesc în felul] Or despre progresele răului31. Regele contribuia la întinderea lui în măsura în care înmu] ţea sau vindea funcţiile32. Este acuzat, îndeobşte Antonio Perez33 de a fi favorizat aceste vânzări masive: dar tot atât cât secretarul, şi epoca trebuie împovărată cu această responsabilitate. Devin *renunciables* chiar funcţiile de *alcades* municipali şi *escrivanias* ai cancelariilor şi ai consiliului regal34. Ca în Franţa, această venalitate cotropitoare se dezvoltă într-un soi de atmosferă feudală, sau să spunem împreună cu Georg Friederici35, că birocraţia şi paternalismul merg atunci mână în mină. Evident, monarhia pierde în acest joc al vânzărilor şi al corupţiei fireşti pe care o atrage după sine. Venalitatea creează piedici în calea autorităţii sale care nu reprezintă, nici pe departe, în timpul lui Filip al II-lea, o putere absolută de felul celei a lui Ludovic, al XIV-lea. Este adevărat că venalitatea rămâne în cea mai mare parte a timpului, în Castilia, limitată la slujbele mici şi nu copleşeşte totul decât în cadrul funcţiilor municipale. Dar tocmai acolo, sprijinit pe Cortesuri, se menţine un patriciat urban energic, atent la interesele sale locale şi pe care *Corregidores* nu pot, fără efort, să îl readucă la ordine... Şi oraşele nu înseamnă ele oare nimic? Toată istoria fiscală trebuie reluată în această optică importantă3*5.

O anume venalitate, deformare a statului, îşi face apariţia şi în instituţiile turceşti. Am semnalat, deja, că arendarea de funcţii, în întreaga Turcie, ar proveni din exemplul egiptean Necesitatea de *corteggiare* pe superiori, de a le furniza daruri substanţiale, obliga pe f f „care slujbaş al statului să se achite regulat de datorie pe spezele inferiorilor şi ale celor pe care-i administrează şi aşa mai departe, *va* jaf imens se organizează de sus până jos, în întreaga ierarhie, imperiul Otoman este vll

*lima acestor* insaţiabili deţinători de funcţii pe care tirania obiceiurilor îi obligă să fie astfel. Profitorul acestui jaf generalizat este Marele Vizi”, după cum o spun şi o repetă veneţienii, cum o afirmă şi Gerlach *în Tagebuch* referindu-se la Mehmet Sokoli, copilul obscur din

împrejurimile Ragusei *luat* la optsprezece ani de recrutorii sultanului şi devenit mult timp după aceea, în 1565, Mare Vizir, post pe care îl ocupa până la asasinarea sa din 1579. Un t-îştig uriaş îi revine din cadourile pe care i le oferă candidaţii la funcţiile publice. „An de an, spune veneţianul Garzoni, el se ridică la un milion în aur, după cum mi-au spus persoane demne de încredere” 38. Gerlach notează la rândul său: „Mehmet Paşa are o comoară extraordinară de monede de aur şi de pietre preţioase... Cine vrea să obţină o slujbă trebuie să-i ofere câteva sute sau mii de ducaţi, sau să-i dea cai ori copii...”. Nu trebuie să apărăm contra acestor mărturii memoria lui Mehmet Sokoli la urma urmei, un om mare, dar care, în ceea ce priveşte banii altora, ai inferiorilor săi sau ai puterilor străine, se conforma moravurilor vremii sale.

Totuşi, pe teritoriul turc, uriaşa bogăţie a unui vizir se află totdeauna la dispoziţia sultanului, care şi-o va şi atribui la moartea ministrului, fie că această moarte este sau nu naturală. Astfel, statul turc participă la jafurile funcţionarilor săi. Evident, prin aceste metode simple nu este recuperat exact totul; bogăţiilor miniştrilor li se oferă refugiul fundaţiilor pioase din care au dăinuit numeroase mărturii arhitectonice. Prin acest subterfugiu, o mică *Parte* din aurul prevaricat este pusă la adăpost, pentru viitor sau pentru asigurarea unei familii39. Să recunoaştem că sistemul occidental, în general, are mai puţină stricteţe decât aceste metode din Orient, clar acolo ca şi în altă parte, în domeniul venalităţii există o curioasă dezorganizare a statului. Ar rămâne să datăm această dezorganizare atât de revelatoare. Semnele din secolul al XVI-lea nu sunt, din acest punct de vedere, decât semne prevestitoare.

În orice caz, pentru imperiul turc la fel ca şi pentru celelalte state europene40, secolul al XVI-lea a fost martorul unei ascensiuni deosebite a numărului funcţionarilor săi. Existau astfel, în 1534, în partea europeană a Turciei, în fruntea tuturor ierarhiilor, un begler-bei, iar sub el treizeci de sangiaci; în Asia, existau

şase beglerbei şi şaizeci de sangiaci. Puţin în afara graniţei, în 1533, se instituise un nou titlu de beglerbei, Kapudan Paşa, pe care documentele spaniole îl numesc Generalul Mării. Această „amiralitate” cuprindea, în afară de comandamentul flotei, şi administraţia porturilor din Galh poli, Cavalla, Alexandria. Există deci alături de beglerbeiul din Cairo, creat în 1534, nouă beglerbei de rang superior. Or, în 1574, cu patruzeci de ani mai târziu, se poate vorbi despre douăzeci de „guvernatori”: trei în Europa (Sofia, Timişoara, Buda); treisprezece în Asia; trei, apoi patru în Africa (Cairo, Tripoli, Alger şi curând, Tunis); plus Generalul Mării. Partea preponderentă a Asiei ar arăta, la nevoie, că acolo se găseşte centrul preocupărilor şi al forţelor turceşti. Progresia, avea, de altfel, să continue. Sub domnia lui Murad al III-lea, cifra totală trecea de la 21 la 40, dintre oare 28 de guvernatori doar pentru Asia, unde războiul contra Persiei atrăgea după sine cucerirea şi organizarea unor întinse zone de frontieră. Aceste creşteri au răspuns, deci necesităţilor. Dar nu trebuie să se neglijeze, nici în Turcia, ciudata nevoie creşeândă de titluri, gustul din ce în ce mai pronunţat pentru funcţiile publice. Deţinătorul funcţiei de *subagiu* visează să devină sangiac, sangiacul să devină beglerbei… Şi sistematic, fiecare trăieşte deasupra rangului său.

O evoluţie asemănătoare celei care nelinişt este Spania tulbură şi Turcia, şi chiar mai de-vreme decât îndepărtata Peninsulă Iberică„E fapt, aceasta, pentru a-şi etala luxul şi a da frâu liber bucuriei de a trăi şi de a se remarca, va aştepta sfârşitul domniei ascetice a lui Fi-lip al II-lea. În Orient, încă de la moartea lui Solinian, în 1566, totul se va schimba. Veşmintele de mătase, de argint şi de aur, interzise de vechiul împărat îmbrăcat în bumbac, îşi vor face brusc reapariţia. Odată cu sfârşitul secolului se succed la Constantinopol serbări somptuoase. Ele luminează cu strălucirea lor relatarea destul de ternă a bătrânului Ham-mer. Luxul din Serai este atunci uimitor, jilţurile sunt acoperite cu stofe de aur; în timpul verii se

obişnuia să se doarmă în mă-tăsurile cele mai fine. Exagerând foarte puţin, contemporanii afirmă că un pantof de cadână valora mai mult decât toată îmbrăcămintea unei prinţesa creştine... Iarna se înfăşurau în blănuri somptuoase. Chiar şi luxul de la mesele italienilor era întrecut41. Trebuie să credem, referitor la acest lucru, aprecierea destul de drăguţă şi naivă a primului trimis olandez la Constantinopol, în mai 1612, Cornelius Haga, declarând după primirea sa: „Părea să fi fost o zi de triumf” 42. Dar ce nu s-ar putea spune despre marile serbări din timpul lui Murad al IV-lea, într-o ţară totuşi lipsită de vlagă, chinuită de războaie şi foamete? Este curios să vezi Turcia, aproape în acelaşi timp cu Spania, târâtă în vârtejurile şi serbările unui „Secol de aur”, în momentul când acest foc de artificii este în contradicţie cu principiile unei case conduse cu înţelepciune şi după imperioasele necesităţi ale pasivului şi activului.

*Autonomiile locale*

Spectacolul marilor maşinării politice riscă să ne deruteze. Comparându-le, pe cele din seco-jul al XVI-lea cu cele din secolul al XV-lea, le vedem nemăsurat de mari. Dar totul rămâne 353 °., Problemă de proporţii. Dacă ne gândim la zilele noastre şi la uriaşele mase de funcţionari în serviciul statului, numărul „slujbaşilor” din secolul al XVI-lea este neînsemnat. Este ca şi cum am spune că, prin acest personal insuficient, întinsele state ale puterilor „absolute” nu exercită decât o cârmuire imperfectă. La bază iată-le incomplete, ineficiente. Ele se izbesc de miile de autonomii fără stăpân şi pe care nu le pot învinge. În uriaşul stat hispanic, oraşele rămân, adesea, libere în mişcările lor. Prin abonamentele lor fiscale, ele deţin controlul impozitelor indirecte. Sevilla şi Burgos, ale căror instituţii le cunoaştem, au mari scutiri de taxe. Un ambasador veneţian, din 155743, subliniază acest lucru cu claritate: în Spania, scrie el, şi *governa poi ciasemia signoria e communită di Spagna da se stessa, secondo le particulari leggi*... La fel, în afara Peninsulei, dar tot în Imperiul hispanic, până în 1 (575, Messina a fost o

republică, oază neliniştitoare pentru toţi viceregii care, precum Marcantonio Colonna în 1577, au administrat insula. „Majestatea Voastră ştie, scrie Colonna44, în iunip al acestui an, ce însemnătate au privilegiile din Messina, câţi exilaţi şi *matadores* adăposteşte pe teritoriul său, datorită avantajelor pe care, în plus, le au de a trece în Calabria. Este deci foarte important ca *Stratico* (magistrat care o conduce) să-şi îndeplinească aşa cum trebuie datoria. Lucrurile au ajuns atât de departe încât zisa funcţie aduce mai mult profit, în doi ani, decât cea de vicerege al insulei în zece ani; mi se spune, printre altele, că nu există niciun om închis pentru un motiv important, care să nu fie lăsat în libertate dacă dă o bună sumă de bani a căror proprietate şi-o atribuie *Stratico* o dată ce garanţiile sunt depăşite. Astăzi, oraşul este atât de înconjurat de hoţi, încât chiar între zidurile sale se răpesc oameni pentru a-i supune apoi răscumpărării…”

— Se guvernează deci fiecare seniorie şi comunitate din Spania singură, după legi speciale. 354 (lb. ital. – N. tr.).

Deci în Peninsulă, şi în afara Peninsulei, teritorii întregi, oraşe, uneori regiuni privilegiate, cu *fueros*, sunt cu greu stăpânite de statul hispanic. În aceeaşi situaţie se află toate *zonele* îndepărtate şi periferice. Este cazul, până în anul 1570, al regatului Granadei; după 1580 şi într-o manieră durabilă până la ruptura din 1640, Portugalia va avea aceeaşi situaţie, adevărat „dominion” cu independentele şi libertăţile sale de care învingătorul nu va îndrăzni să se atingă. La fel se va întâmpla permanent cu micile ţinuturi basce; precum şi cu ţinuturile aparţinând Coroanei de Aragón, de privilegiile căreia, chiar şi după răscoala şi tulburările din 1591, Filip al II-lea nu va îndrăzni să se atingă. În aceste condiţii, simpla trecere a frontierei aragóneze oferea călătorului mai puţin atent, la ieşirea din Castilia, revelaţia unei lumi sociale noi, cu seniorii ei pe jumătate independenţi, exercitând numeroase drepturi în detrimentul supuşilor lor şi avându-şi castelele întărite cu artilerie, atât de aproape de Castilia

vecină, supusă şi dezarmată. Privilegii sociale, privilegii politice, privilegii fiscale: blocul aragónez se conduce după bunul său plac şi scapă pe jumătate impozitului regal. Dar dacă acest lucru este posibil, cauza este că Franţa se află aproape şi că la cea mai mică violenţă, străinul poate să profite şi să forţeze acea poartă prost închisă care este Spania45.

Din aceleaşi motive, de astă dată în Imperiul turc, se vede cum autoritatea sultanului se fărî-niiţează, în Europa, la marginea de miazănoapte a statelor sale, în Moldova, în Ţara Românească, în Transilvania, în regatul tătarilor din Crimeea... Am semnalat deja ca o urmare a geografiei, numeroasele autonomii muntoase din spaţiul balcanic, din Albania, din Moreea...

Rezistenţa faţă de stat ia, de altfel, formele Cele mai diverse. Să luăm în considerare, în Agatul Neapolelui, alături de Calabria totdeaun3 nesupusă, rolul important pe care îl joacă asociaţiile pastorale şi marele oraş Neapole.

Prin asociaţiile păstorilor, ţăranul scapă seniorilor şi regelui. La fel, când se stabileşte la Neapole, aerul oraşului îl face liber. Către sud, în Sicilia, fuga din faţa autorităţilor înseamnă jurământul de credinţă faţă de Inchiziţia siciliana care ia astfel o extensiune deosebită, în Turcia, dilatarea monstruoasă a capitalei să fi răspuns oare unor cauze similare? în provincii, nimic nu apără individul împotriva rapacităţii acelor *beglerbei*, *sangiaci*, *subagii* locali, sau, cei mai temuţi dintre toţi, împotriva reprezentanţilor lor executivi, voievozii. La Constantinopol încă te bucuri de o anume justiţie, de o linişte relativă.

Indiscutabil corupţia funcţionarilor de stat este mare în secolul al XVI-lea în lumea islamică ca şi în cea creştină, în sudul ca şi în nordul Europei. „Nu există nicio cauză, civilă sau penală, scrie din Flandra ducele de Alba, în 157346, care să nu se vândă cum se vinde carnea la măcelărie... majoritatea funcţiilor de consilieri se oferă zilnic cui vrea să le cumpere...” Această corupţie omniprezentă înseamnă o îngrădire a voinţei cârmuitorilor, şi desigur nu cea mai atrăgătoare. Corupţia a devenit o

forţă multiplă, ocultă, o putere în sine47. Este una din acele puteri la adăpostul cărora se refugiază individul ca să scape de legi – eterna situaţie care amestecă forţa cu şiretenia. „Legile Spaniei, scrie către 1632 bătrânul Rodrigo Vivero48, sunt ca pânzele de păianjeni care prind doar musculiţele şi ţânţarii”. Bogaţii şi puternicii scapă capcanei, în ele se încurcă doar „defavorizaţii şi săracii” *îos desfavorecidos y Ios pobres*. Dar nu este acesta oare un adevăr al tuturor timpurilor?

*Finanţele şi creditul în serviciul statului*

— 35*

*Alt* semn de slăbiciune este faptul că marile state nu sunt în contact perfect cu masa contribuabililor, şi deci nu pot să-i exploateze după voie, de unde neobişnuitele inferiorităţi fiscale, apoi financiare. Lăsând la o parte exemplele pe care le-am citat pentru Italia, în ultimii ani ai secolului al XVI-lea, statele nu dispun de vistierii, nici de bancă de stat. În 1583, se va pune problema unei bănci de stat în anturajul lui Filip al II-lea49, dar proiectul nu s-a concretizat. În centrul Imperiului hispanic, trebuie să *se* recurgă neapărat la ajutorul cămătarilor pe care-i numim, cu un cuvânt prea modern, bancheri. Regele nu se poate lipsi de ei. Când Filip al II-lea s-a reîntors în Spania în septembrie 1559, cea mai mare preocupare a sa, în timpul celor zece ani care au urmat, a fost să facă ordine în finanţe. Atunci din toate părţile îi veniră opinii, recomandându-i mereu, în ultimă analiză, să se adreseze când bancherilor Affaitati, când bancherilor Fugger, sau genovezilor, ori în vremea crizelor de naţionalism ale lui Eraso, chiar bancherilor spanioli precum Malvenda din Burgos. Dispersarea statelor lui Filip al II-lea şi, înainte de el, ale lui Carol Quintul, atrăgând după sine, firesc, o dispersare a veniturilor de perceput şi a plăţilor de efectuat, favoriza folosirea caselor comerciale internaţionale. Numai transferurile de bani pretindeau ajutorul negustorilor. Dar aceştia îndeplineau alt rol: ei avansau, mobilizau dinainte, resursele viitoare ale bugetului. Rolul acesta implica adesea, mai trrziu,

perceperea directă a impozitelor şi deci contactul cu contribuabilii. împrumutătorii sunt deci cei care organizează spre profitul lor fiscalitatea spaniolă. În 1564, Filip al II-lea cedează genovezilor monopolul vânzării jocurilor de cărţi. Altă dată el lasă în mâinile lor cutare sau cutare dintre salinele Andaluziei. Ori, reînnoind hotărârile tatălui său, încredinţează bancherilor Fugger exploatarea minelor din Almaden sau administrarea bunurilor aparţinând ordinelor militare, ceea ce presupune, în acest ultim caz, plasarea întinselor terenuri

INDICELE PREŢURILOR

după Hamilton (în argint)

ASIENTOS (împrumuturi) DE

CASTILIA

(în argint)

după Chaunu (în tone)

1560 70 80 90 1600 10 20 30

59 – „ASIENTOS” ŞI VIAŢA ECONOMICĂ ÎN CASTILIA, 1550 – 1650

Alături de oscilaţiile indicelui preţurilor, după Eari J-HAMILTON (oscilaţii ale căror amplitudini moderate se observa), alături de enorma creştere, apoi de marele recul al traficului din Sevilla, curba referitoare la *asientos*, în fond la datoria statului pe termen scurt, seamănă cu oscilaţiile unui seismograf. Ea acceptă totuşi, în ansamblu, anumite analogii ale evoluţiei: cu sinuozitatea preţurilor şi, mai ales, eu aceea a traficului din Sevilla, ceea ce este destul de natural pentru că tocmai sosirile argintului din America îngăduie avansuri şi rambursări de *asientos*. În mare, deplasările de 1) 0% faţă de linie indică accese războinice; eo-borârile sub linie indică perioade paşnice şi, cu o destul de mare exactitate, abandonarea războiului (în afară de cucerirea Portugaliei). De notat enormul efort al Războiului °*e* 30 de ani. Curba acestor *asientos*, a fost stabilită de Álvaro Castillo PINTADO.

de grâu, a păşunilor, a vămilor la trecerea podurilor, a arendelor ţărăneşti sub un control străin. Bancherii Fugger au populat Spania cu funcţionarii şi agenţii lor,

nemţi conştiincioşi, metodici şi zeloşi... De altfel, când nu există o asemenea firmă străină ca să ia asupra sa perceperea impozitelor, apar puteri intermediare, oraşele sau Cortesurile... Ce altceva se poate spune, decât că statul rămâne, pe plan financiar, foarte lacunar?

În Franţa, unde transferul monedelor nu este o necesitate la fel de vitală ca în Spania, bancherii şi împrumutătorii şi-au avut totuşi rolul lor. La fel în Turcia unde oamenii de afaceri au câmpul liber, chiar în finanţele statului. Gerlach notează în *Tagebuch50*: „Se află, la Constantinopol, numeroşi greci foarte îmbogăţiţi prin negoţ sau prin alte mijloace de a face avere, totuşi întotdeauna îmbrăcaţi în

I

haine proaste pentru ca turcii să nu-şi dea seama de bogăţia lor şi să nu le-o fure...”. Cel mai bogat dintre ei este un anume Mihaij Cantacuzino. Fiu de diavol, după spusa turcilor, acest pseudogrec ar avea, după un zvon absurd, o veche ascendenţă engleză. În orice caz, bogăţia lui este imensă, „în mod ciudat legată de serviciile pe care le aduce statului turc. Nu este oare acest Cantacuzino stăpânul tuturor salinelor din Imperiu, arendaşul numeroaselor vămi, traficant de slujbe şi, asemenea unui vizir, destituitorul de patriarhi şi mitropoliţi greci după bunul său plac? Nu este el oare stăpânul veniturilor unor provincii întregi, precum Moldova şi Ţara Românească şi pe deasupra Proprietar de sate, capabil să echipeze el singur douăzeci până la treizeci de galere? Palatul său din Anchioli rivalizează în lux cu însuşi Seraiul. Acest parvenit nu trebuie deci confundat cu modeştii figuranţi greci, din Galata şi din altă parte; el îi copleşeşte cu luxul său. Şi neavând prudenţa lor, este arestat în iulie. 1576; obligat să înapoieze bunurile ilicit do – cândite, el este salvat în ultima clipă de către

Mehmet Sokoli. Eliberat, reîncepe şi mai şi, se ocupă de astă dată, nu de sare, ci de blănuri şi, ca şi în trecut, ţese intrigi în Moldova şi Ţara Românească... În cele din urmă, ceea ce trebuia să se întâmple se întâmplă: în 13

martie 1578, din ordinul sultanului, este spânzurat fără nicio formalitate chiar de porţile palatului său din Anchioli, iar averea îi este confiscată51.

Un alt destin şi mai extraordinar, deşi pe aceeaşi linie, este cel al evreului portughez Joseph Naşi, cunoscut sub numele de Miques sau Mi-cas, personaj enigmatic din mai multe privinţe, şi, împodobit la sfârşitul vieţii sale, cu titlul pompos de duce de Naxos. Mult timp un „rătăcitor, neştiind ce drum să apuce, trece în Ţările-de-Jos, la Besançon52, se stabileşte un timp la Veneţia, apoi soseşte la Constantinopol către anul 1550 – Foarte bogat deja, face o nuntă somptuoasă şi se întoarce la religia sa. Prieten şi confident, încă înainte de suirea pe tron, al sultanului Selim, ca furnizor de vinuri fine al acestuia, a arendat dijma asupra vinurilor din insule. El este cel care-l va împinge pe sultan, în 1570, să atace Ciprul. Ce-i mai uimitor este poate faptul că a murit de moarte naturală, în 1579, încă în posesia imenselor sale bogăţii. S-a încercat reabilitarea imprudentă a uimitorului personaj, dar dincolo de pledoaria convenită, nu ştim mai mult despre acest Fugger al Orientului53… Documentele spaniole îl descriu favorabil Spaniei, întrucâtva complice al Regelui Catolic, dar nu este un om pe care să-l putem clasa, o dată pentru totdeauna, ca prospaniol sau antifran-cez. Ar însemna să uităm cât de instabilă este realitatea politică la Constantinopol… Referitor la acest personaj ne-ar plăcea mai ales să cunoaştem, ca în cazul lui Cantacuzino, rolul său exact în finanţele turce. Dar ar trebui să le cunoaştem mai bine şi pe acestea. Le vom cunoaşte vreodată?

Contrar finanţelor creştine, ceea ce le lipseşte, cu siguranţă, este recurgerea la creditul public, pe termen lung sau scurt – împrumutul – mod elegant de a pune mâna fără prea mare dificultate pe banii particularilor, de la creditorii cei mai mici până la cei mai mari. În acest joc practicat de toţi, fiecare stat din Occident a ştiut să găsească soluţiile pentru a atrage banii celor economi. În Franţa, rentele asupra Primăriei sunt bine cunoscute54 în Spania se cunosc acei *juros* care, la sfârşitul domniei lui

Filip al II-lea, au reprezentat uriaşa sumă de 80 milioane de ducaţi55. Aceste hârtii s-au depreciat repede şi au dat prilej unor speculaţii dezlănţuite. Statul va ajunge din această cauză să plătească, având în vedere cursul bancnotelor, dobânzi urcând până la 70 Vo-Notez în nuvela lui Cervantes, *La Gita-nilla56*, această remarcă destul de grăitoare: să-ţi păstrezi banii, zice un personaj, şi să-i ţii *como quién tiene un juro sobre las yerbas de Extremadura*; cum păstrează cineva un titlu de rentă asupra păşunilor din Extremadura, presupunând, desigur, că acesta reprezintă un bun plasament, fiindcă există plasamente şi bune şi rele. În Italia apelul la public se realizează adesea prin intermediul Muntelui de Pietate. Guicciardini spunea deja: „Ori Florenţa va nimici Muntele de Pietate, ori Muntele de Pietate va nimici Florenţa" 57, adevăr încă şi mai exact în secolul al XVII-lea decât în al XVI-lea58. În a sa istorie economică a Italiei, A. Doren susţine că aceste plasamente masive în fondurile de stat au reprezentat umil dintre motivele şi unul dintre semnele replierii Italiei odată cu începutul secolului al XVI-lea. Banii evită riscurile aventurii…

Nicăieri, poate, acest apel la credit nu a fost atât de des repetat ca la Roma, în centrul acestui stat particular, în acelaşi timp foarte limitat în spaţiu şi peste măsură de întins, care este Statul Pontifical. Papalitatea s-a trezit, în secolul al XV-lea, după Costanza, victima parf tieularismului crescând al statelor, redusă la resursele apropiate ale Statului Pontifical. Ea a urmărit deci cu destulă energie extinderea şi perceperea impozitelor astfel că nu fără motiv în ultimii ani ai secolului al XV-lea şi în primii ani ai secolului al XVI-lea, Suveranii Pontifi au fost mai curând prinţi temporali. decât Pontifi: finanţele obligă. Către mijlocul secolului al XVI-lea, situaţia rămâne aceeaşi, aproape 80% din veniturile pontificale provin din Patrimoniu, de unde şi lupta îndârjită împotriva imunităţilor financiare. Marele succes al acestei lupte va fi absorbirea de către Statul Pontifical a finanţelor urbane, precum la Viterbo, la Perugia, la Orvieto, sau chiar în

oraşele mijlocii din Umbria. Numai Bologna a reuşit să-şi menţină autonomia. Totuşi aceste victorii au lăsat să supravieţuiască vechile sisteme de percepţie, în general arhaice; sursele de venituri sunt deci eliberate, „dar numai în mod excepţional, notează un istoric” 59, Statul Pontifical intră în contact direct cu contribuabilii”.

Nu mai puţin important decât acest război fiscal va fi fost recurgerea, la creditul public. Clemens Bauer spune cu îndreptăţire că istoria finanţelor pontificale devine atunci „o istorie a creditului” 60, a creditului pe termen scurt care ia forma banală a împrumuturilor de la bancheri, a creditului pe termen lung, a cărui amortizare este încredinţată *Camerei Apostolice*. Originea este cu atât mai notabilă cu cât ea pune în cauză venalitatea funcţiilor rezervate laicilor. Există la început o confuzie între funcţionarii şi creditorii Scaunului Apostolic. Funcţionarii-creditori formează colegii: ei şi-au cumpărat funcţiile, dar cu titlu de drept la beneficiu, veniturile fixe le sunt garantate. Astfel, la Colegiul *Presidentes annonae*, înfiinţat în 1509 şi care comporta 141 de funcţii vândute pentru suma totală de 91.000 de ducaţi, era prevăzut un beneficiu de serviciu de 10.000 de ducaţi pe veniturile provenite din *Salara di Roma*. 36?

Mai târziu, prin crearea unor *Societates officiorum*, se va reuşi să se împartă aceste rente între micii deţinători şi, cu timpul, calitatea de funcţionar nu va mai fi conferită creditorilor decât cu titlu pur onorific. Astfel stăteau deja lucrurile cu seria Colegiilor de Cavaleri, deschisă în 1520 prin înfiinţarea Ordinului Cavalerilor Sfântului Petru; vor urma apoi Cavalerii Sfântului Pavel, după care cei ai Sfântului Gheorghe. Se va trece în cele din urmă la rente adevărate, odată cu acei *Monti* creaţi, fără îndoială după modelul Florenţei, de către Clement al VII-lea, un Medici. Principiul este similar cu cel al rentelor franceze asupra Primăriei, adică înstrăinarea unui venit bine determinat şi garantat în schimbul depunerii unui capital. Părţile de împrumut sunt acei *luoghi di monti*, titluri negociabile şi adesea negociate la Roma şi în afara Romei, de obicei

deasupra cuantumului nominal. Astfel au fost create prin hazardul împrejurărilor şi necesităţilor, *Monte Allumiere*, garantat de minele de alaun din Tolfa, *Monte S. Buonaventura*, *Monte della Carne*, *Monte della fede*, şi altele încă. Se cunosc mai mult de treizeci...

De obicei, este vorba de împrumuturi rambursabile, astfel *Monte novennale*, creat în 1555, trebuia *în principiu* să fie rambursabil în nouă ani. Au existat însă şi împrumuturi perrî Snente, cum s-ar spune, ale căror titluri erau transmisibile prin testament. Un profit pe termen scurt pentru finanţele pontificale a fost transformarea titlurilor viagere în titluri permanente, a împrumuturilor *„vacabile”* în *„non vacabile”*, ceea ce atrăgea o scădere a ratei dobânzilor. Toate aceste amănunte, mărturisesc, printre altele evidenta modernitate a acestor *Monti* romani. Ei nu au de ce să-i invidieze pe cei din Florenţa sau Veneţia, sau *Casa di San Giorgio* din Genova sau, *a fortiori*, pe acei *juros* din Castilia. Orice calcul în aceste domenii rămâne dificil: din 1526 până în 1601, Papalitatea pare să fi împrumutat pentru sine (şi uneori it” pentru reprezentanţii nobilimii romane) 13 mirt lioane de scuzi. Cifra riscă să nu-l impresioneze V pe cititorul de astăzi. El trebuie să ştie totuşi că Sixt al V-lea a reuşit să sustragă din aceste sume, împrumutate cu insistenţă, 26 de tone de monede de argint şi mai mult de trei tone de aur, pentru a le închide în vistieria sa din Castel S. Angelo, politică ciudată de ţăran ca rezultate, dar de o evidentă modernitate sub raportul modalităţilor folosite. Cum aceşti *Monti* se adresau unei clientele internaţionale, este destul de normal să vezi că datoria publică şi-a încetinit la Genova ritmul de creştere „chiar în momentul în care ea lua la Roma o amploare impresionantă” 61. Să spunem oare, odată cu Leopold von Ranke, că Roma atunci „a fost poate principala piaţă a banilor din Europa” 62, cel puţin a banilor provenind de la rentieri? Este posibil, dar nu sigur. Faptul hotărâtor nu constă în asta, ci în enorma dezvoltare a pieţei creditului din care se întreţin toate statele.

60 – „LUOGHI”, APARŢINÂND CASEI DI SAN GIORGIO, 1509 – 1625

Aceste patru curbe rezumă articelul important al lui Carlo M. CIPOLLA (vezi nota 63). *Luoghi* reprezintă titluri de datorie publică ale Republicii Genovei, emise la 100 de lire <2000 de *soldi*), valoare iniţială. Sunt titluri de rente permanente. Dobânda variază (ea este fixă, dimpotrivă, la Veneţia) şi depinde de beneficiile consemnate la Casa di San Giorgio care deţine drept garanţie impozitele pe care ea le percepe în numele Senioriei. Numărul lor a crescut mult din 1509 (193 185) până în 1544 (477 112), de unde, a rezultat o slăbire a cursurilor; acest număr se stabilizează apoi (437 708 în 1597, 476 70S în 1601). Prima curbă a titlurilor – *luoghi* – negociabile pe piaţă (scara din stânga, la 1100 la S.000 de *soldi*. A doua curbă indică dobânda, *reddita* raportată la *luoghi* (scara din dreapta de la 40 la 100 de *soldi*). Există o netă creştere în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, apoi un recul în secolul următor. Or dobânda acestor *luoghi* nu este niciodată plătită la scadenţă, ci, jumătate, patrii ani mai târziu şi cealaltă jumătate după încă un an de întârziere. Dacă deţinătorul titlurilor doreşte să fie plătit imediat, el îşi scontează titlurile după cum variază *sentio* pe piaţă, potrivit primei curbe din graficul al doilea. Drept urmare, este posibil ca ţinând seama de această întârziere şi de *sentio*, să calculăm dobânda reală a acestor *luoghi*. Este curba care, după 1570 se află într-o coborâre netă, accentuată după 1600. „Astfel, conchide autorul nostru, la Genova existau, dintr-un motiv sau altul, capitaluri, împrumutate la începutul secolului al XVII-lea, eu dobânzi de 1, 2%”. Rămâne să aflăm dacă această situaţie 365 anormală este sau nu un semn de sănătate al pieţei financiare.

cele prudente şi cele temerare, şi unde numeroşi deţinători îşi găsesc îndestularea. Economia, aşa cum o înţelegem noi, nu poate să explice această admiraţie exagerată. Să fie vorba despre o psihologie colectivă, despre căutarea unei siguranţe? La Genova, unde din 1570

până în 1620, se întinde, ca şi în alte părţi, o perioadă de inflaţie „astfel încât, scrie Carlo M. Ci-polla63, istoricii au calificat-o drept o revoluţie a preţurilor”, se precizează dintr-o privire o descreştere paradoxală a dobânzilor care, după 1522, oscilaseră între 4 şi 6% şi care ajung la niveluri de 2 şi chiar de 1, 2%, cel puţin în timpul celei mai puternice depresiuni, din 1575 în 1588. Aceasta corespunde, la Genova, unui aflux de metal alb şi de aur care, în această perioadă găsesc cu greutate posibilităţi de plasare. „Este pentru prima dată în istoria Europei de la căderea Imperiului roman că se ofereau capitaluri atât de ieftine, şi aceasta, într-adevăr, este o extraordinară revoluţie”. Ar mai rămâne de analizat, pe cât posibil, situaţia altor pieţe, şi de văzut dacă rata dobânzilor nu a determinat, cum este probabil, elanul unora, reculul altora, ca între bursele de astăzi. În orice caz, acest avânt al veniturilor, această popularitate a acţiunilor, favorizează guvernele, le uşurează misiunea.

Totul aflându-se în corelaţie, suntem îndreptăţiţi să credem că brutalele exacţiuni ale statului turc în materie de beneficii şi de atribuiri de funcţii provin şi din faptul că în Turcia, apelarea la creditul micilor şi marilor strângători de capital n-a fost posibilă, ca în Occident, în beneficiul statului. Creditul, bineînţeles, există în ţările otomane: am vorbit despre recunoaşterile de datorii ale negustorilor în faţa cadiilor64 şi despre cambii între negustorii supuşi ai Sultanului. Noi publicaţii65 descriu, dacă mai era nevoie, cum folosesc negustorii evrei cambiile între ei, şi, uneori, cu coreligionarii sau corespondenţii lor din Occident. A circulat chiar un zvon la mijlocul secolului şi pe care 36

Jean Bodin66 l-a preluat în trecere: cică unele paşale ar fi participat la speculaţiile lioneze iniţiate de Grand Party. Este posibil. Dar în Turcia nu există credit public.

*1600 – 1610*: *este momentul favorabil statelor mijlocii*?

A existat la sfârşitul secolului al XVI-lea şi în timpul primilor ani din secolul următor o boală, sau cel puţin o vlăguire a statelor mari? Contemporanii ne lasă această

impresie, îmbulzindu-se, ca medicii voluntari, la căpătâiul iluştrilor bolnavi. Şi fiecare vine să-şi ofere explicaţiile, diagnosticul şi, bineînţeles, leacurile. În Spania acei *arbitristas*, dătătorii de sfaturi „naţionali sau străini67, nu au lipsit niciodată: ei singuri formează o categorie socială. Abia se scurg primii ani ai secolului al XVII-lea, şi numărul lor creşte, iar vocea li se înalţă. În rânduri strânse, dau buzna la tribunalul benevol al istoriei. În Portugalia, aceleaşi discuţii şi aceeaşi evoluţie.

Cum să nu crezi, după toate aceste discursuri, în decăderea monarhiei hispanice? Totul o proclamă: evenimentele şi mărturiile, sumbrele tablouri ale lui Tome Cano în 161268, sau acea culegere de un interes atât de mare, acea *Historia tragico-maritima69*, repertoriu meticulos-al catastrofelor navigaţiei portugheze în drum spre Brazilia şi Indii. Nu se vorbeşte acolo decât despre nenorociri, decădere, epuizare, despre victoriile inamicilor şi „hazardul mării”, despre eşuări pe bancurile din Mozambic, despre dispariţii în cursul ocolirii Capului Bunei-Speranţe. Decădere, slăbiciune a marelui corp his-Panic, ne putem îndoi de asta când, în plus, pe drumurile Peninsulei se înmulţesc tâlhăriile şi când ciuma decimează populaţia? În exterior, evident, Spania face mereu o mare impresie: 67 ameninţată, ea pare ameninţătoare. Şi la Madrid, cel puţin, viaţa cea mai strălucitoare din Europa secolului al XVII-lea îşi desfăşoară petrecerile Dar în aceeaşi epocă, luxul Seraiului la Istanbul, este extraordinar.

Totuşi, şi acolo umbrele sunt evidente, şi semnele de oboseală numeroase. Imperiul otoman trosneşte ca un vas cu scândurile prost asamblate. O serie de revolte făţişe sau ascunse îl frământă din Alger până la graniţele Persiei, din ţinuturile tătăreşti până în sudul Egiptului. Pentru observatorii europeni, prompţi să tragă concluzii pe măsura dorinţelor lor, maşinăria otomană este iremediabil stricată. Cu un zel uimitor, iezuiţii şi capucinii se aruncă în cucerirea spirituală a acestei lumi lăsate în voia valurilor. Nu a sosit oare momentul prielnic să fie izgoniţi aceşti

păgâni din Europa şi să li se împartă teritoriile? Im go de Mendoza, ambasadorul Spaniei la Veneţia, nu încetează să o repete; este adevărat că omul, suflet exaltat, se pregăteşte să părăsească viaţa diplomatică şi să intre în Compania lui Iisus. Nu este singurul, de altfel, dintre aceşti vizionari care, pe nesfârşitul drum al istoriei, formează primul batalion compact de partizani ai ideii de împărţire a Imperiului Otoman. Vor urma alţii: Părintele Carlo Lucio, în 1600; un francez, Jean Aimé Chavigny, în 1608; alt francez, Jacques Espinchard, în 1609; Giovanni Miotti, în octombrie 1609; un anonim italian în decpmbrie al aceluiaşi an; un capucin, Francesco Antonio Bertucci, în 1611... Şi lăsăm de o parte Marele Plan al lui Sully, sau nu mai puţin vastul proiect al lui Charles Gonzague, duce de Ne-vers, şi al părintelui Joseph (1613 – 1618). Pentru fiecare nume pe care îl cităm, erudiţia însoţită de puţină bunăvoinţă ar putea să găsească zece; în realitate ar trebui să se înmulţească cu o sută numărul lor; încurajată de pasiunea religioasă, Europa a contat, încă de la începutul secolului al XVII-lea, pe succesiunea „omului bolnav”. Aceste simptome erau însă înşelătoare:

bolnavul nu avea să moară atât de curând. El va continua să trăiască mult timp, fără să regăsească vreodată vechea sa vigoare. Turcia triumfase în deşert împotriva Persiei, în 1590; în 1606, după un război epuizant, ea a trebuit să se mulţumească cu o pace albă contra Germaniei, adică împotriva Occidentului.

De fapt, roata s-a întors. Secolul la începutul său favoriza statele mari, care au reprezentat, ar spune economiştii, instituţii politice de dimensiuni optime. Dar timpul trece şi, din motive pe care nu le putem determina cu precizia dorită, aceste corpuri mari sunt treptat trădate de împrejurări. Este o criză trecătoare, sau de structură? Să fie slăbiciune, sau decădere? în orice caz, nu mai par puternice, la începutul secolului al XVII-lea, decât statele de mărime mijlocie. Astfel sunt Franţa lui Henric al IV-lea, cu subita ei înflorire; mica Anglie, războinică şi strălucitoare, a Elizabetei; sau

— Olanda grupată în jurul Amsterdamului; ori Germania pe care bunăstarea materială o inundă din 1555 până la evenimentele premergătoare Războiului de Treizeci de Ani în care se va cufunda trup şi suflet. În lumea mediteraneană este cazul Marocului, din nou bogat în aur, al Regenţei Algerului – istorie a unui oraş care devine stat teritorial. Este, de asemenea, cazul Veneţiei, mirifică, strălucitoare de lux, de frumuseţe şi de inteligenţă; sau al Toscanei marelui duce Ferdinand. Totul se petrece ca şi cum noul secol ar ajuta statele de mică întindere, capabile să menţină cu eficacitate ordinea din casa lor. Numeroşi oameni, reformatori mărunţi de tipul unui Colbert *avânt la lettre70*, reuşesc în aceste state modeste, apte să asculte economiile, să restabilească drepturile vamale, să stimuleze iniţiativele supuşilor pe care îi dirijează cât mai îndeaproape. Mai mult încă decât marea istorie complexă şi puţin limpede a Imperiilor, aceste prosperităţi puse cap la cap semnalează că roata istoriei încă de pe acum

9 merge în sens invers.

Altfel spus, Imperiile vor avea de suferii-mai mult decât statele mijlocii, de îndelungata criză dintre anii 1595 – 1621; apoi, aceste mari ansambluri politice nu au fost despotmolite la fel de repede ca adversarii lor odată cu revenirea fluxului – de amplitudine relativ slabă este adevărat, şi de scurtă durată, pentru că de la mijlocul secolului al XVII-lea se agravează o lungă criză seculară. Este sigur că puterile care se vor ivi din ea, în secolul al XVIII-lea, şi vor profita din plin de marea sa reînnoire economică, nu sunt Imperiile din secolul al XVI-lea, nici cel turc, nici cel spaniol, înregistrăm oare un declin al lumii mediteraneene? Fără nicio îndoială. Dar nu numai atât. Căci Spania avea toată libertatea să se întoarcă din plin către Atlantic. De ce nu a făcut-o?

NOTE

1. Cuvântul este evident un anacronism: nu îl folosesc decât datorită comodităţii sale. Ar trebui să spun „slujbaş”? dar acest cuvânt nu este potrivit decât pentru

Franţa. Sau *letrados**? dar acesta nu este potrivit decât pentru Spania. Sau, de asemenea, „birocrat” cum se aventurează Julio BAROJA, op. cit., p. 143 şi următoarele; dar acesta reprezintă şi el un ana-cronistm.

2. Geistliches und *Weltliches* aus *dem griechischtilrkischen Orient*, p. 179, citat de BROCKEL-MANN, op. cit., p. 284.

*3*. F. LOT, op. cit., vol. 2, p. 126.

4. De la *guerra* de *Granada* comentarius *por don*

*Diego Hurtado de Mendoza*, p.p. Manuel G6-mez Moreno, Madrid, 1948, p. 12.

5. *Ibklem*.

<6. B.M. Add, 18 287.

7. Eloy BULLON, *Un colaborador de los Reyes Ca-tolicos*: *el doctor Palacios Rubios y sus obras*, Madrid, 1927.

«R. KONETZKE, op. cit., p. 173, Gregorio Mara-fion. Antonio Pérez, 2 vol., ed. 2-a, Madrid, 1948, vol. 1, p. 14 şi următoarele. Angel Gon-zales PALENCIA, *Gonzalo Pérez, secretario de* conţopişti (lb. spân. – N. tr.).

370

371

10.

11.

12.13.14.

15.

16.

17.

18.19.

20.21.22.

23.24.25.26.

27.28.29.30, 31.

Felipe II, 2 vol., Madrid, 1946, nu abordează problema.

Cuenca, 13 mai 1594, Copie, B. Corn. Palermo, Qq G 24, f° 250.

p. ACHARD, op. cit., p. 183 şi următoarele.

*Franz BABINGER*, *Suleiman der Prăchtige* (*Meister*

*der Politik*), 1923, p. 461.

*Ibidem*.

B. MANTRAN, op. cit., p. 107, nota 2.

Vezi admirabilele explicaţii ale lui Stanford J. SHAW, *art. cât.*, p. 67 şi următoarele, „Decline of the Timar Sistem and Triumph of the Devshirme Class”.

Multe exemple pot să fie împrumutate din biografia patricienilor, inginerilor sau soldaţilor din serviciul Veneţiei – ori a agenţilor turci în legătură cu care se cunosc deplasări asemănătoare.

Fişa sa de semnalare în E° 137 la Simancas. Acest personaj curios este autorul lungului raport către Filip al II-lea (Valladolid, oct. 1559, E° 137) despre care s-a menţionat mai jos.

Mendo de Ledesma către Filip al II-lea, Nantes, 21 dec. 1595, A.N., K 1597, B 83.

PEDRO de MEDINA, op. cit., p. 204 şi 205 verso.

*Recopilación de las leyes destos reynos hecha par mandolo ael Rey, Alcalá de Henares*, 1581, 3 vol., fol.: B.N., Paris, Fr. 4153 – 4155.

Camera de Castilia, seria a VIII-a, Renuncias de oficios.

9 iunie 1558, A.H.N. Inchiziţia din Barcelona, Libro 1, *f* 337.

Manuel DANVILA, *El poder civil en España*, Madrid, 1885, vol. 5, p. 348 – 351.

*Recopilación*, vol. 1, f° 77.

*Ibidem*, *i*° 73 şi 73 v°.

*Ibidem*, f° 70 v° (Legea din Toledo, 1480).

*Ibidem*, treizeci de zile şi începând cu ziua renunţării (legea din Burgos, 1515; La Corufia, 1518; Valladolid, 1524). 60 de zile (Pragmatica din Granada, 14 sept. 1501) pentru prezentarea titlurilor „en regimientos”, *ibidem*. Dar cazurile sunt identice?

*Actas*, vol. 1, p. 339.

*Ibidem*, p. 345 – 346.

*Recopilación*, vol. 1, f° 79 (Guadalajara, 1436).

*Ibidem*, 73 v° – Valladolid, 1523.

În ce moment funcţia devine o marfă negociabilă? Problema îl preocupă mult pe Georges Pages. Este greu de răspuns la ea. Totuşi încă de la Pragmatica din Madrid, 1494 (vol. 1, foa 72 şi 72 v°) este vorba despre cei care renunţă la funcţiile lor (municipale) pentru bani „... *Ios que renuncian por dineros*”.

*32.* Există o interesantă încrucişare a vânzărilor d funcţii pentru stat şi pentru particulari. Astfel, în cazul unei funcţii de alcade la Mâlae – D. Sancho de Córdoba lui Filip ai U-lea, ian. 1559, Sim. E° 137, f° 70. La Segovia’ în 1591 (COCK, *Jornada de Tarrazona*, p. ’n? funcţii municipale vândute sau donate de către rege „*cuando no se resignau en tiempo para ello limitado*”.*

33. R.B. MERRIMAN, op. cit., vol. 4, p. 325

34. *Actas, vol. 1*, p. 345 – 346 (1563).

35. Op. cit., vol. 1, p. 453 – 454. Persoane din clasele mijlocii...

36. Jacob von KLAVEREN, op. cit., p. 47, 49 şi următoarele.

37. Vezi mai sus.

38. J.W. ZINKEISEN, op. cit., vol. 3, p. 100, nota 1.

39. Jean SAUVAGET, *Alep*. Essai *sur le développement d’une grande viile syrienne des origi-nes au milieu du XIX-e siècle*. 1941, p. 212 – 214.

40. La Veneţia, după lupta de la Agnadel, decizie a Marelui Consiliu de a vinde funcţii (10 martie 1510). Este un text minunat. *Bilanci Generali*, seria a 2-a, vol. 1, tomul 1, p. XXIV. Războaiele, apoi, vor favoriza vânzările de funcţii.

41. L. von RANKE, Die *Osmanen und die spanische*

*Monarchie*... Leipzig, 1877, p. 74, după buSINELLO, *Rel*ations *historiques touchant la monarchie ottomane*, cap. 11.

42. „*Es schien ein Tag des Triumphes zu sein*”, 1 mai

1612, citat de H. VĂTJEN, op. cit., p. 61.

43. E. ALBERI, vol. 1, III, p. 254.

44. Palermo, 10 iunie 1577, Simancas E° 1147. *Matadores*, ucigaşi. În legătură cu oraşul însuşi, a se citi,

deşi este ulterioară, cartea lui Mas-simo PETROCCHI, *La rivoluzione cittadina messinese del 1674*, Firenze, 1954.

45. B.N., Paris, Dupuy, 22, fos 122 şi următoarele.

46. Citat de Jakob van KLAVEREN, op. cit., p. 49, nota 5.

47. Vezi seria de articole ale aceluiaşi autor în: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftge-schichte*, 1957, 1958, 1960, 1961.

48. B.M. Add, 18 287, f° 23.

49. J.E. HAMILTON, „The Foundation of the Bank of Spain”, în: *Journal of Political Economy*, 1945, p. 97.

50. P. 61, după J.W. ZINKEISEN, op. cit., vol. 3, p. 368.

când nu renunţă în Intervalul de timp fixat pentru acest lucru (lt>. spân. – N. tr.).

51 După Gerlach, citat de J.W. ZINKEISEN, op. cit., vol. 3, p. 366 – 368.

52. Drumul la Besançon după o notă de Lucien Febvre.

53. Vezi încercarea de reabilitare, din cartea altfel puţin lizibilă a lui J. REZNIK, *Le duc Joseph de Naxos*, 1936; cea mai recentă aparţine lui Cecil ROTH, *The Duke of Naxos*, 1948, şi mai ales remarcabilul articol al lui S. REVAN „Un historien des «Sefardim»”, în: *Bul. Hisp.*, 1939, despre lucrările lui Abraham GALANTE.

54. Bernard SCHNAPPER, *Les rentes au XVIe sfecle. Histoire d’un instrument le credit*, 1957.

55. Vezi vol. 1.

56. Voi. 1.

57. Gustav FREMEREY, Guicciardinis *finanzpolitische Anschauungen*, Stuttgart, 1931.

58. R. GALLUZZI, op. cit., vol. 3, p. 506 şi următoarele.

59. Clemens BAUER, *art. cât.*, p. 482.

60. *Ibidem*, p. 476.

*61*. Toate aceste probleme despre *Monti* romani sunt admirabil expuse de J. DELUMEAU, op. cit., vol. 2, p. 783 şi următoarele. Am rezumat explicaţiile lui.

62. *Ibidem*, p. 821.

63. „Note sulla storia del saggio d'interesse, corso e sconto dei dividendi del banco di S. Gior-gio nel secolo XVI", în: *Economia Interna-zionale*, 1952, p. 13 – 14.

64. După o informaţie furnizată de Dl. Halii Sahillioglu.

65. Aser HANANEL şi Eli ESKENAZI, Fontes *hebraici ad res aeconomicas socialesque terra-rum balkanicarum soeculo XVI pertinentes*, Sofia, 1958 (remarcabil).

66. „... sub numele funcţionarilor lor pentru mai mult de cinci sute de mii de scuzi", *Trăite de la République*, 1577, p. 623, citat de J. ATKINSON, op. cit., p. 342.

67. Mă gândesc, desigur, la Anthony Sherley, vezi

Xavier A. FLORES, *El peso politico de todo el mundo de Anthony Sherley ou un aventurier anglais au service de l'Espagne*, Paris, 1963.

68. Op. cit., referinţă în vol. 1.

69 – Vezi referinţă în vol. 1.

70 – Ammintore FANFANI, *Storia del Lavoro*... p. 32.